.

Dîroka kurdistanê
16.

Abdusamet Yîgît

weşanên

.
.
.
.

Dîroka kurdistanê 16;
Ji çavkaniyên serdema kevnera
Dema kardyiyan û adiabane û
pêşkertina wan ya bi aqilê civakî teoloji û felsefi
@Abdusamet yigit
Weşanên dîrokî
2025-Almanya-Berlin
Grafik: zendi şîyar

.
ISBN 968-4-940996-39-0

Pêşgotin:

Di mijare dîroka kurdistanê de wê weke aliyekê wê yê giring wê çawa wê di xate wê ya pêşketinê de wê dîmenekê pêşketinê ê civakî wê weke ku wê di rengekê de wê hebê bê. Ji wê aliyê ve wê, dikarê wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê direngekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê. Pêvajoya pêşketinên bi jiyane civakê re wê, di rengekê de wê çawa wê di rengekê de wê bibin wê weke karibê wê fahmbikê bê. Morfolojiya jiyane civakê wê, di rengekê de wê piştî demên guti û lullubiyan wê bi akadiyan û kassitan û hwd re wê, di dîmenekê pêşketi de wê weke ku wê xwe di rengekê de wê weke ku wê, bide diyarkirin. Ev jî wê di wê temenê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman. Jiyane civakî wê, ji wê demê û pê de wê pêşkeve. Wê şêwayekê pêşketinê ê teybet wê bi civakî û nirxên wê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di morfolojiya pêşketina jiyane civakî de wê ji wê demê û pê de wê bi temenekê zêhni û çandî wê pêşkeve. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê, li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman. Jiyane civakî wê, di rengekê de wê, bi pêvajoyên jiyane civakî a di dema şarîştaniyê re wê pêşkeve. Wê di rengekê de wê şarîştani wê weke morfolojiya wê de wê were fahmkirin wê weke bi bajarbûnê a li ser gûndan re wê pêşkeve re wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Jiyanê civakî wê, di rengekê de wê temenê wê pêşkeve. Wê çawa wê bi hev re jiyankirinê û hwd re wê xwe bide diyarkirin. Jiyane civakê wê, di wê çerçoveyê de wê, di karê wê, direngekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Ji wê aliyê ve wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di şêwayekê de wê morfolojiya jiyane civakî wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, weke pêşkeve. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê werênê ser ziman wê morfolojiya bajarbûnê wê, derketina wê ya pêş wê weke aliyekê wê yê giring wê, ser têgîna zagûratan û hwd re wê, weke civakatiya li derve ku ew êdî wê

pêşkeve û wê, bi wê re wê li xwezaya xwe ya derve wê weke serwerîya wê re wê weke pêşkeve wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê lli wê bihizirê bê. Jiyane bajariyê wê di rengekê de wê, karibê wê di rengekê de wê ji gelek aliyan ve wê fahmbikê. Di wê temenê de wê, weke bi gelek xosletên di nava mirovan de ên bi çandî û hwd re wê weke ku wê pêşkeve. Wê dikarê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di dema akadiyan de wê, dîmenekê hevsengi ê ramyari ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke xwe bi wê re wê weke bide diyarkirin. Wê di wê demê de wê, fahmkirinên civakî û çandi wê bi zêdeyi wê derkevina li pêş. Civakatiya bajarî ku wê pêşkeve wê, derkeve ser ya kultî. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman. Wê jî dikarê wê dii rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê pêşketinên di dema sumerê a duyem de ku wê werina diyarkirn wê ser wê temenê re wê weke ku wê bibin û wê karibin werina diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê pêşketinek mazin a civakî wê hin bi hin wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirn. Akadî wê di rengekê de wê weke rewşa wan di wê temenê de wê bi ramyari wê hinek azmûnên giring wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê bihawênê û wê karibê wê bide diyarkirin. Ev jî wê di wê temenê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di morfolojiya dema wê ya civakî de wê bi temenekê ramyari û têgînek kultî a bîrdozi de w were

Têgînek ramyari ku wê serdest bibê wê di rengekê de wê bi wê re wê derkeve li pêş. Di morfolojiya gotina keyê pêşî ê akadî de ku wê bibêjê ku wî, bi carekê 60 keyeniyên guti li hemberî xwe di şer de dîtin de wê morfolojiyek bi wê yekê a ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Keyeniyên guti wê weke xwediyê pêvajoyek civakî a bajarî bin weke ku em ji gotina keyên akadî fahmdikin. Wê dema ku ew dibêjin ku wê ´me bi carekê xwe bi 60 keyeniyên guti re di şer de dît wê, demê wê weke di rengekê fahmkirinê de wê weke 60 keyeniyên ku ew di rengekê de wê weke bûna, sazûmana wan ya bajarî û civakê heya wê weke bahsa wan wê were kirin.

Civakatên gutiyî û an lullubiyi jî wê çendî wê di rengekê de wê weke civakên ´çiyayê´ û an ´zagrosi´ w bahsa wan wê were kirin jî lê em nikaribin dervî wê pêvajoya bajariya şarîştani û pêşketina wê di rengekê de wê weke karibin wê di rengekê de wê weke ku wê bi şêwayekê wê weke karibê wê fahmbikê bê. Ev wê, di rengekê de wê were dîtin.

Bi teybetî pêşketina bajarên weke susiana bê û an urukê berê wê hwd bê wê di rengekê de wê bi bandûra pêşketina bajariya urukê wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya bajarî de wê, piştî wê di demên akadê û piştî wê ên kassitan de wê bi têgîna bajarên navendên kultan û an têgîna bajarên pîroz û hwd re wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Di aslê xwe de wê di morfolojiya bajarên pîroz de wê weke ew pîroziya hundurê zagûratan wê weke derkeve derve wê dîmenekê fahmkirinê wê bi xwe re wê weke di rengekê de wê weke bide diyarkirin. Ev wê, di wê temenê de wê bi wê re wê xwe bide diyarkirin. Di demên piştre ên bajarên weke isin, kish, larsa, lagash, eridu, babil, sarruppak û hwd de wê bi gelek morfolojiya bajarên din re wê, di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov bê ku mirov wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê drkeve li pêş. Di aslê xwe de wê, di rengekê de wê morfolojiya bajariyên pîroz û an bajarên şarîştani di rengekê de wê di demên guti û lullubiyan de wê derkeve li zirweya xwe. Wê, di rengekê de wê bi şerên bi akadê re w gelek ji wan wê xira bibin û wê wêran bibin. Ev wê, di dîmenê fahmkirinê de wê were dîtin. Morfolojiya ku wê weke di dema sumerê a duyem de wê bi vegotinên dema kaasitê re wê weke ´ji nûve restorekirina parastgehan´ bê û an bajaran bê û an avakirina bajarên nû bê wê di wê temenê de wê weke demek wê weke ya wê demê ku ew hatiya ji holê rakirin wê weke bê xwestin ku ew were jinûve avakirin û an pêşxistin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê fahmbikêû wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, di dema serwerîya hegomenikî a dema lagashê de bê û an isin-larsa de bê û an ur û heya pêvajoyên piştre ên weke yên bi pêşketina bajarên

hûrî û mitannî û hwd re jî bê wê di rengekê de wê karibê wê morfolojiyê wê fahmibkê. Morfolojiya bajaran û teoloji û pîroziya kultên di wan de wê êdî wê bi awayekê teolojiyî wê rengê wê baş wê were dîtin û şîrovekirin. Pêvajoya di demên pêşketina hûrîyan de wê ji Abla, û heya hana û an kur û pêvajoyên pêşketina bajarên weke Mari û hwd jî wê di rengekê de wê karibê wê bi wê yekê re wê fahmbikê. Abla wê weke bajarêkê dema gutiyan a têr pêşketî û hwd re wê, derkeve li pêş û wê, weke bajarekê keyeni ku ew wê, serwerîya wê ya hegomenikî wê ser hewirdora wê bi zêdeyî wê bibê. Têgîna bajarên hegomenikî wê di wê demê de wê bibê û wê, pêşketina Abla, mari, lagash, isin-larsa û bi teybetî babil û hwd wê, di wê temenê de wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Ku em karibin wê bi gotin bikin wê pêvajoyek bi wê rengê wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide diyarkirin ku wê pêvajoya kultên pêşî wê hewldana xwe ya bi bûna kultên hemû bajarî wê bi serbixin. Piştî wê pêvajoya wê ya demên dereng wê di wê rengê de wê bibê ku wê derketina dervî wan sînorê bajarî wê bibê. Wê sînorê bajarî wê di wê de wê ne diyarker bê. Wê sînorê kult û fahmkirina wê diyarker bê. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Bajariti û kultîtîya wê û a kultên bajarî û an bajarên kurdan wê di wê rengê de wê weke gotinên ku wê karibin bi wê pêvajoya fahmkirinê bi têgihiştinên cihê wê weke karibin werina fahmkirin jî bin.

Gotina hegomeniya bajarî wê di rengekê de wê weke dîmenekê duyem ku wê weke ya kultan bê. Ku gotin di cih de bê wê weke çawa em dikarin bahsa dema duyem a sumerê wê bikin wê weke demek duyem a kultê wê bi wê rengê wê bi wê re wê bibê û wê, ev dem wê weke demek teybet bê. Wê di wê temenê de wê weke kult wê, pêşî bûna ya bajêr ku wê bibin wê piştî wê weke mirovê ku wê zincirên xwe yên girêdanê bişikênê û wê derkeve dervî wê, ew jî wê bi wê yekê derkeve dervî wê sînorê têgîna bajêr a bi zêhni ku ew dikarê piştre were afirandin.

Di wê rengê de wê morfolojiya bajarî wê, di rengekê de wê bi pêşketina wê ya bi wê rengê wê bi ramyari û desthilatî wê bi dualiteyekê bi kultê re wê di rengekê de wê bi wê yekê û rengê wê weke ku wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya kultê bajarê wê weke morfolojiya kultên ramyari û an hegomenikî wê di rengekê de wê ser wê re wê pêşekvin û wê di wê pêvajoya duyem a pêşketina kultan de wê ber vê yekê wê zêdeyi wê navê

yazdanên razber û giştî wê di rengekê de wê bi giringiyek ku wê di wê çerçoveyê de wê weke karibê wê bi wê fahmbikê wê weke bibê û wê bi wê re wê weke derkeve li pêş.

Di wê temenê de wê, pêşketina kultan wê, di wê temenê de wê bi wê yekê wê piştî wê, pêşketina pêvajoya baweriyên pirryazdanî wê weke pêvajoyek navber a wê pêvajoyê wê weke ku wê xwe di rengelê de wê weke ku wê weke bide diyarkirin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê bi wê re wê di rengellê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Wê bi wê yekê wê weke aliyekê wê yê giring wê weke ku wê bi wê re wê weke derkeve li pêş.

Di morfolojiya kultê de wê, di rengekê de wê piştî bi navekê teolojiyî û hwd re wê pêşkeve û wê nav wê bigihijê teolojiya xwe wê, êdî wê weke yazdanê ku wê li gelek bajaran bi carekê serwer bibê wê bibê û ev pêvajoye pirryazdani wê bi wê re wê pêşkeve wê bi ber têrbûnek bi ber ya yekyazdanî ve wê hin bi hin wê bibê û wê morfolojiyên bi têgîna bawerî û hwd jî wê têgînên zêhni ên weke ramyari, etikî û hwd jî wê bi têgînên zêhni ên aqilî û felsefeyi wê bi xwe re wê weke ku wê pêşbixin û wê bidina diyarkirin. Ev wê, di rengekê de wê derkevina li pêş. Di wê temenê de wê pêvajoya şîroveyên teolojiyî wê di wê temenê de wê bi aqiliyek ku wê li pêşîya dema xwe wê êdî wê bi wê re wê bibê û wê derkeve li pêş. Pêvajoya afrînerîya teoriyên teolojiyî wê, di wê demê de wê bi temenekê hegomenikî a serwerî wê biafirênê. Wê hin bi hin wê dîmenekê serwerî û hegomenikî wê, di zikhev de wê bide pêşxistin. Ramyariyên li gorî wê pêşkevin. Di wê temenê de wê salixkirinên teolojiyî wê bi wê yekê wê, pêşî kku wê, girêdayî têgînek kultê bê wê piştî wê di rengekê de wê, weke li bin têgînek teolojiyî a serdest re wê bibê. Weke ku wê di demêmn hemdem de wê gelek rengên ramyari ên cihê wê li gorî teolojiyekê û an baweriya wê biafirin ku ew çendî wê weke li rojeva-europa wê weke dervî têgîna ol û baweriyê wê weke layiqi wê bide diyarkirin jî wê di çerçoveyê de wê weke pêşketinek bi hişmendî, ramyari û çerçoveya wê ya hegomenikî ku wê nedûrî wê pêşkeve wê weke karibê wê fahmbikê bê.

Ev wê weke pêvajoyek kultên êdî wê ji bedenekê fizikî derketiya wê weke bi wê re wê, di rengekê de wê xwe bide diyarkirin. Wê bi wê yekê wê razberiya wê, ku ew pêşdikeve wê, weke bi felsefeyê wê were lê hizirkirin ya şenber û razber wê çawa wê di ahengekê de wê bi wê re wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Ya şenber û razber wê ti carî wê di rengekê de wê nikaribê wê, weke du rûyên hev û an vaji hev jî wê were

diyarkirin jî bê. Di temenê teoloji û piretikî de jî wê weke çawa wê ya razber wê piratikiya xwe bi têgînek şanber wê pêşbixê wê ya aliyê din jî wê ya şeneber jî wê têgîna xw eya teorikî a razber wê, bi rengekê wê dervî wê têgîna razber wê weke ku wê pêşbibê. Di nava herdû têgînên şenber û razber de wê lêgerina ahengek levkir jî wê tenê wê di têgînek morfolojiyî a epistemikî a weke di têgîna levkariya mantiqî û hwd de wê weke karibê wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Di morfolojiyên piştre ên ku wê piştî kassitan û hûrîyan wê pêşkevin de wê, têgîna bajaran wê ser wan re wê, têgînek ramyari a bi temenekê kultî wê pêşkeve û wê ser bajaran re wê bi wê yekê wê bibê. Dîmenê ramyari ên bi têgîna teori û aqili a weke bi hizirkirinê weke wê were ser ziman wê di wê rengê de wê weke dîmenekê ne dûrî wê karibê wê fahmbikê bê. Ew wê, di kalibê xwe yê fahmkirinê de wê weke wê, bi wê yekê wê bibê xwediyê dîmenekê. Demek dirêj wê, têgîna baweri û ramyariyê wê bi hev re wê bide diyarkirin. Di aslê xwe de wê ev ji hev cihêkirina bi temenekê ramyari û baweri ji hev cihê wê di dema mitanniyan de wê bibê. Di demên nairi-karduyiyan, urartu û dema asûr a piştre ya nû wê hinekê jî wê di wê çerçoveyê de wê weke demên ku wê karibin werina fahmkirin bin. Gelek dordor wê dema ku wê dema karduyiyan, adiabane, asûr û an sophane û hwd wê, dema ku wê şîrove bikin wê bi têgînek keyeni wê bikin ku wê werênina ser ziman. Lê di aslê xwe de wê, ev bi têgînek bi morfolojiya bi fahmkirina têgihiştina civakî û hişmendiya wê newê fahmkirin wê nikaribin bi tememî werina werina fahmkirin. Ber vê yekê weke pêwîstîyek bi fahmkirinê li ser morfolojiya bi zanîna civakê û hwd re wê bi rengekê wê were hildan li dest. Min di vê beşa nivisandina têgihiştina dîrokê a civakî li kurdistanê de pêşî wê ji wê aliyê ve kir ku wê bênima ser ziman. Di dema kevnera de wê dema civakên bi aqilê felsefeyê û an di wê rengê de wê pêşkevin bê û wê bi wê yekê wê çawa wê xwediyê pêşketinekê bin û wê çawa wê karibin werina fahmkirin û an bêna fahmkirin wê giring bê ku wê bi wê yekê ji çavkaniyên wê yên civakî ku ew bi vegotinên wê yên nava wê bixwe jî bin wê werênê ser ziman wê giring bê. Ji vê aliyê ve wê ev dema dîroka civake kurd û kurdistanê wê di aslê xwe de wê têra xwediyê têgînên ku ew pêwîst in werina fahmkirin bê. Lê pêşî pêwîstî bi kifşkirin û hanina wan ya ser ziman bi rastiya wan û ahengê wê ya dîrokî re wê hebê. Ku di roja me de wê weke hinek baweriyên kurdistanî wê werina diyarkirin, êzdayiti, zerdeştî, kevneşopîya hizirî û heya manitiyî jî di dawîyê de lê zêde bikê wê, di wê demê de wê ji rengna baweriyê zêdetirî wê weke ekolna felsefi

ên têgihiştî û bi pêşketina wan ya wê demê a civakî re jî wê weke karibê fahmbikê û bênê ser ziman bê. Ber ku wê, dîmenê pêşketina demê wê yekê wê di rengekê de wê bi zelali wê bidê diyarkirin. Demên piştre ên kevnera ên bi felsefeyê wê di wê temenê de wê weke demên kûrbûnê bin. Di rengekê din de wê karibê di rengekê din de wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê, demên piştre ên weke rêveberiyên olî û an bi baweri wê bibin wê tenê wê morfolojiyê wê weke rêveberiyên ku wê bi ramyari wê istismar dikin û an ser wê re wê, bi têgînek hegomenikî û desthilatî xwe pêşdixin jî wê weke karibin werina fahmkirin bin. Ev wê dîmenekê rêveberiyên ku wê ji demên kevnera demên piştî wê ji demên helenismê û heya serdema kevnera ên weke yên dema rêveberîyên olî û hwd wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Demên hemdem heya demên pêşketina bi kûrbûna bi teknikê û jîra çêker jî wê ji rengekê ve bi têgînek hegomenikî şerên ku ew bi wê aqilê dikin re wê bi wê nikaribê ji wê dûr wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di demên karduyiyan de wê, têgîna morfolojiya desthilatî a mîrtiyê wê di aslê xwe de wê, di wê nûqteyê de wê weke karibê wê tiştekê wê bi wê ve wê girêdayî wê ser wê bibêjê. Mîrti wê weke rêveberiya bajarî bê. Di wêê temenê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Mîrti wê, rêveberiyek bajarî ku wê ser wê çerçoveya giştîbûna bi yek-kultîya yazdanî û an yekxwûdayiya pêşdikeve wê, morfolojiya jinûve bajarbûnê wê weke ku wê bi aqilekê nû wê di rengê ya têgîna ensitiya lagashê a di demên piştre de jî wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmibkê bê. Ji wê aliyê ve wê pêşketina karduyiyan û mîrtiyên wan wê di wê rengê de wê weke têgînek li pêşîya dema xwe de wê bide diyarkirin. Di rengekê de wê têgînên xwe yên teolojiyî jî wê bi hewldana salixkirina bi kirinek fizikî a jiyanî a mirov û hwd re wê fahmbikin. Di wê temenê de wê, weke kifşkirina demek hemdem a civaketiyê bê û wê, dîmenekê pêşketinê ku ew di wê demê de wê pêşbixin wê piştî wan bi du hezarsal piştre jî wê ew rengê pêşketina wan wê weke tam newê fahmkirin û wê nikaribê wê li gorî wê rengê wê dîmenekê wê yê baştirin wê di rengekê de wê piştre wê zêde kifşbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê mîrti wê weke rêveberiyên civakî, bajarî û destûrî ên ku wê bi wê yekê wê bi herêmî û an ser herêmî û hwd re wê pêşkevin jî bin. Wê bi wê yekê re wê weke ku wê derkevina li pêş. Wê bi wê yekê re wê weke ku wê bi wê re wê weke

karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di rengekê de wê, civakatiya dema karduyiyan û aqilzaniya wan û têgînên weke di xwe de wê bi wê dihizirin û kûr dibin wê, bi morfolojiyek kûr a bi zane wê weke karibê wê fahmbikê bê. Di kevneşopîya hizirî û ya şahmaran û di dewama wan de bi ya vegotinên weke simurg û hwd de wê, aqilmendiyek ku wê di wê çerçoveyê de wê bi têgînek ku ew weke diyar dikin wê bi aqilekê giştî û gerdûnî û hwd re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê weke wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve ku em bi aqilê dema karduyiyan û kifşkirinên bi wê hem li demên piştî wan û hem jî berî wan dihizirin em çerçoveyek giştî a mazin bi fahmkirina wan wê kifş dikin. Ber ku wan jî di dema xwe de wê, dîrok wê weke bi vegotinên xwe bin û hwd re wê weke jinûve wê binivisênin. Wê werênina ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, ev beşa nivisandina me wê di wê rengê de wê yekser wê, ji wê aliyê ve wê, pêşketina dema karduyiyan û hizirkirinên wan ji nava vegotinên civakî ên ji dema wan û an yên piştî wan ku wê bi rengê hizirkirina wan wê di nava civakê de wê werina pêşxistin û domandin wê di wan de wê bi dîmenekê çawa wê bê hanin ser ziman wê, weke rengekê fahmkiirnê û bi perspektifa wê ya bi fahmkirinê re wê ev wê werênê ser ziman bê.

Abdusamet Yigit

.

Destpêk; dîroka kurdistanê 16:

Bi pêvajoyên pêşketina civakî û hişmendiya wê re wê pêvajoyên dîrokê li kurdistanê

Nivisandina li ser dîroka kurdistanê wê weke mijare giring wê xwe bide diyarkirin. Di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke dîroka serdemên giring û demên kevn wê di nava xwe de wê bihawênê. Weki din wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê demên dîroka kurdistanê wê weke aliyekê wan ê din jî wê weke demên dîroka mesepotamya bin. Ber vê yekê wê dema ku em bahsa dîroka mesepotamya dikin em di wê têgihînê de na ku em bahsa dîroka kurdistanê jî dikin. An jî vaji wê weke rast wê dikarê wê di rengekê de wê biwê re wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê dîroka kurdistanê wê, demên wê yên destpêkê de wê dema ku em li wê dihizirin wê weke demên dîrokî ên giring bin. Wê di wê temenê de wê weke demên ku wê pêvajoyên şariştaniyê ên destpêkê wê, di rengekê de wê weke di xwe de wê bihawênin bin. Wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Wê dema ku em bahsa dîroka kurdistanê dikin wê bêgûman wê di rengekê de wê gelek aliyên wêyên ku ew dikarin werina li wan hizirin wê hebin û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê li wê bihizirê bê. Morfolojiya dîroka kurdistanê wê weke aliyê wê yê herî giring wê weke dîrokek civakî û pêvajoyên pêşketinê bê. Di rengekê de wê pêşî wê weke karibê wê herêmê wê bi dewlemendiya wê ya xwezayî wê hinekê wê bikirpênê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya dîroka kurdistanê de wê xosletên ardnigariyê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di dîroka kurdistanê de wê, pêvajoyên wê yên destpkê de wê weke pêvajoyên şariştaniyê wê xwe di rengekê de wê di awayekê de wê weke bidina diyarkirn. Ber vê yekê wê dema ku wê bahsa wê were kirin de wê weke demek ku wê destpêka şariştaniyê li wê bûya wê, were dîyarkirin û wê were hanin li ser ziman. Di wê temenê de wê piştî demên neolitikê, demên çandî ên weke yên ubeyd û xalafê wê di wê temenê de wê bi pêvajoyên pêşketinê ên li başûr û bakûrê mesepotamya ku wê bê diyarkirin wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên şariştaniyê wê, piştî demên neolitikê wê di rengekê de wê dema ku wê li herêmê wê pêşkevin wê ser derfetên xwezayîya wê re wê bi fêrbûnên bi hişmendi û hwd re wê di ahengekê de wê bibin û wê pêşkevin. Ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, xwezayiya herêmê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke xwe di şêwayekê de wê weke bide diyarkirin. Ev jî wê di wê temenê de wê weke karibê wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên çandi wê di rengekê de wê, bi giştî wê li gori xosletên ardnigariyê wê bibin. Wê dema ku wê bahsa pêvajoyên çandiniyê wê were kirin de wê, di wê temenê de wê bahsa wê were kirin ku ew wê çawa wê, di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê bibê. Di rengekê de wê, pêvajoyên çandi wê di rengekê de wê, di hişmendiya wê de wê weke bi hevnasina bi ardnigariyê re wê di rengekê de wê weke bi sînor wê bibê û wê weke karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê, karibê wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê pêvajoyên wê yên ku wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, pêvajoyên çandiniyê wê, di şêwayekê wê weke pêvajoyên pêşketina jiyane komi a ji demên naolitikê ku wê bi ber demên şariştaniyê de wê weke çawa wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bi wê r ewê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkkirin bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di rengekê de wê bi wê re wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Pêvajoyên çandiniyê wê di rengekê de wê weke

pêvajoyên seretayi ên civakî ên bi xwezayiyê re jiyankirinê jî bin ku mirov wê weke karibê wê di rengekê de wê, bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke kariibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê werênê ser ziman ku wê, morfolojiya têgîna şarîştaniyê wê weke pêvajoyek ku wê ji wê pêvajoya çandiniyê ku wêbi hişmendiyek teybet wê weke ku wê pêşkeve jî wê, di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Lê şarîştani wê di şêwayekê de wê weke di rengekê de wê di nava civakê de wê qatmani ku wê pêşkeve, wê temenê wê yê bi sazûmanî û hwd wê pêşkeve û hwd wê bibê. Wê bi wê re wê, weke di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke wê fahmbikê û wê weke karibê wê di awayekê de wê, werênê ser ziman bê.

Ev jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Morfolojiya pêvajoya şarîştani wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di rengek de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê temenê de wê pêvajoya şarîştaniya sumerê ku wê bahsa wê were kirin de wê çawa wê xwediyê pergale sarîştani bê wê di rengekê de wê bahsa wê bê kirin. Şarîştani bi xwe jî wê dema ku em li ser têgîna gotinê re wê bi wê re wê li wê dihizirin wê weke di rengekê de wê, ji jiyane gunditiyê wê bi ber ya bajarbûnê wê xwe bide diyarkirin. Hinekê jî wê ya ku wê di morfolojiya gotina şarîştaniyê de wê karibin wê werina têgihiştin jî wê di şêwayekê de wê ji wê ne cihê bê. Di demên neoltiikê de wê gunditi wê pêşkeve. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê neolitik wê civa gundi û xwezayî wê bi xosletên wê bide diyarkirin. Wê şarîştani jî wê civaka bajarî û xosletên wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke karibê wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke karibê wê li wê bihizirê û wê di wê

temenê de wê bi wê re wê weke karibê wê li wê bihizirê û wêê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê pêvjaoyên şarîştaniya sumerê wê di rengekê de wê dema ku wê bahsa pêşketina wê û bajariyên wê were kirin de wê, weke çawa wê, di zaguratan de wê bibê û an wê li dora wan wê di rengekê de wê weke ku wê bibê wê di şêwayekê de wê weke bahsa wê were kirin û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê were hanin li ser ziman. Di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke bahsa wê were kirin. Di dîmenê pêşketinê şarîştaniyê de wê, vajiyê yên berê xwe wê, weke dîmennekê hizirkirinê ê sazûmanî û ku mirov wê bi aqilê xwe de wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke wê bide diyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê weke karibê wê di şêwayekê de wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya têgîna şarîştaniyê de wê, aqilekê wê yê ku wê di wê temenê de wê bi wê yekê wê bi temenê sazûmana bajariyê, û aliyên wê û hwd re wê ji gelek aliyan ve wê wek karibê wê fahmbikê wê bi wê re wê weke hebê ku wê weke kaeribê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temneê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê Morfolojiya têgîna şarîştaniyê û rengê pêşketina wê û hwd wê weke aliyên ku wê karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di dewama wê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê li wê bihizirê bê.

Pêvajoyên şarîştaniyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê çawa pêşketina wê bibê wê bi wê re wê weke karibê wê li wê bihizirê bê. pêvajoyên şarîştaniya sumerê bi teybetî wê weke aliyekê wê yê giring wê, piştî demên neolitikê wê weke ku em di demên wê yên çandî de wê dibînin wê, xosletên ji demên neolitika herêmê a gundbûnê bi ber bajarbûnê ku wê bibin wê ser wê re wê bibê. Ji wê aliyê ve wê, berheviyek civakî û hwd wê, bi zaguratan ku wê weke malên pîroz û deverên hundurê wan berfireh bin û weke malên yazdanan bin wê di rengekê de wê bibê û wê ne tenê wê di wê de wê manewiyetek berhev

bibê wê ji wê zêdetitir jî wê madiyetek jî bi hêzbûna wê re wê, di rengekê de wê di wê de wê berhev bibê.

Ev navendî wê, weke navendîyek ku wê di wê de wê berhevkirin wê bibê û wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê, hin bi hin wê bi hêz bibê. Di wê nûqteyê de wê bi hêzbûna zaguratê wê hinek morfolojiyên fahmkirinê ku wê ji wê karibê li wê bigihijê wê bibin. Ya pêşî wê di rengekê de wê weke ku wê karibê wê li wê bihizirê wê, aliyê pêşî wê menewiyet wê, kirdeyek wê ya bi hişbûnê wê hebê û wê ser wê re wê di rengekê de wê weke dagera wê kirdeyê wê têgîna kes-yazdanitiyê wê bibê ku ev wê piştre wê, bi rengê key-yazdan re wê, reng û awa wê bi gûharênê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê pêşî wê, di rengekê de wê, di wê temenê de wê morfolojiya yazdanîtîyê wê derkeve li pêş. Di wê de wê, yazdan wê bibê key. Li vir wê gotina key wê li şûna ya yazdan wê were danin. Di wê temenê de wê ji têgîna yazdan bi ber ya key ve wê çûyin wê bibê. Yazdanê dibê key wê di wê temenê de wê di morfolojiya gotinê de wê weke xwe di rengekê de wê bi wê re wê weke di şêwayekê de wê weke bide diyarkirin.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoya yazdanê dibê key wê, di rengekê de wê, di rengekê de wê demek dirêj û pêvajoyek pêşketinê û bi hişbûnê a demdirêj wê bi xwe re wê weke bide derbaskirin. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring ê gotinê wê karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di rengekê de wê weke li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke kkaribê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di destpêkê de wê weke morfolojiyekê wê yazdan wê weke serokek û an keyekê hem bi têgînek bîrdozi-olî û an bawerî û hem jî wê weke bi rengekê civakî û an desthilatî û hwd wê bibê. Wê di wê temenê de wê herkesek wê di rengekê de wê li gorî wê û gotina wê tev bigerihê. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku wê di rengekê de wê weke dîmenekê ´ahengê´ û ´levkirinê´ wê bi wê re wê di rengekê de wê weke xwe di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê werênê ser ziman bê. morfolojiya yazdan key wê, di wê temenê de wê bibê û wê ev wê pêşî wê di jiyanê de wê weke di demên pêş şariştaniyê de wê weke kesên weke serok û an ´şefên klanê´ û an hwd re wê xwe weke kesê li pêş wê bide diyarkirin. Lê di rengekê de wê piştî wê di şêwayekê de wê, zagurat wê

hinekê wê rengê kesbûnê wê ji wê derbas bikê û wê di aslê xwe de wê di demên destpêkê ên şarîştaniyê de wê weke nişanaka bi keseyetbûna wê kesê wê di rengekê de wê bide diyarkirin û wê ji wê, û xosletên wê û bi wê yekê wê çawa wê biji li gorî wê û an bi wê çawa wê karibê wê weke ´rast´ biji û hwd wê bibê û ev wê, di wê rengê de wê nişanaka hişmendiyek ku ew di wê de diafirê û ew bi wê dibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke kaeribê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê fahmibkê û wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê, ev wê, hê di destpêkê de wê morfolojiya başî û nebaşîyê wê weke ji hev cihê bikê. Wê di wê temenê de wê têgînekê wê bi wê ji hev vaqatandi wê di rengekê de wê bide diyarkirin û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê ku wê di wê temenê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya bûyinê de wê ev wê weke bi aliyekê hişmendiyê yê bi fahmkirinê wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Morfolojiya hebûnê wê weke têgînek kirdeyî a diyarkiri ku wê di reng û tîp û awayên yazdanî de wê pêşî wê xwe bigihênê bedenekê jî bê. Di wê de wê êdî wê weke bi têgînek gerdûnî a bêsînor wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê morfolojiya keseyetbûnê ku wê bibê wê weke morfolojiyek destpêkê a yazdanî wê xwe di wê temenê de wê di rengekê de wê weke bide diyarkirin. Ew wê pêşî wê di yazdanekê de wê di rengekê de wê weke ku wê bibê û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê li wê bihizirê bê. Di demên piştre wê weke ´kultan´ wê bûna wan wê, di rengekê de wê weke karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê kult wê weke pêvajoyek duyem a wê pêşketinê a bi hişmendi bê ku wê weke bi dageriya wê, morfolojiyê û wê bi xosletên wê yên salixkirî ku ew dikarê wê weke

temenê hizirkirnê û an bi wê were lê hizirkirin û hwd bê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê weke karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman. Di morfolojiya kultbûnê de wê gelek aliyên bi hiş ên ku wê weke di wê de wê bi fahmkirinê wê werina lê têgihiştin wê bibin û ev wê, weke têgînek berhevî wê di wê temenê de wê di meji de wê weke wateyekê wê bileyizêê. Weyna kultê ku ew di meji de wê di pêşketina têginiya mirov de wê bileyizê wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê çerçoveyê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Morfolojiya kultê wê di wê temenê de wê weke dîmenê hişmendiyek bi dîmen û beden wê direngekê de wê weke bibê. ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê jî di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya kultê wê dîmenekê din wê weke di xwe de wê bide diyarkirn. Ew jî wê weke dageriya wê bê. Ew dagerên weke bi fizikî dihên çêkirin û ew şeklên ku ew dihên bi wê diyarkirin wê di rengekê de wê weke dîyarkirina wê û an di dîmenekê de wê weke hewldanên şenberkirina wê jî bê. Ev wê weke nişanaka wê bê ku wê têgînek razber wê kult wê xwe zû de wê di meji de wê weke ku wê bi awayekê wê weke bi cihkirî û wê di wê temenê de wê xwediyê pêvajoyek pêşketinê ku wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê sumeri wê gelek kultan wê di wê temenê de wê diyarbikin. Kultên wan de wê, weke dîmen wê weke awayê yazdanê nava jiyanê wê were diyarkirin û kirde wê, di wê de wê têgîna razber wê, weke yazdanê bihiş ku ew ne diyar û razber bê. Di wê

temenê de wê, dîmenekê yazdanî ê şenber û razber wê bi demê re wê biafirê ku wê herdu ali wê di rengekê de wê bandûra wan wê li hev wê hebê û wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê weke karibê wê bi wê re wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke li wê bihizirê û wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Morfolojiya yazdaniya razber wê weke têgînek gerdûniyê ku wê bi rêya kulta yazdaniya şenber a weke li jiyanê bi kes, put û û an hinek dagerên fizikî û hwd re wê were diyarkirin re wê weke bê diyarkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di awayek de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ev jî wê di rengekê de wê weke karibê wê di awayekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê morfolojiya kultê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Wê di rêya yê bi kulta aliyê dagerî û fizikî de wê yê aliyê razber wê weke xwe bi wê re wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê kombinasyona ku wê sumeri wê di nava herdû aliyan ve wê çê bikin wê giring bê û wê bi wê re wê weke hê di destpêkê de wê rêyek ku ew wê bi wê re wê bikin ku ew bigihijina ´aqilê gerdûnê´ wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê di wê rengekê de wê weke ku wê bidina diyarkirin.

Di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya kultê wê di wê temenê de wê weke di aslê xwe de wê weke bi bedenbûna wê razberiyê di şenberiyekê de jî bê. Ji wê aliyê ve wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê were lê hizirkirin.

Di wê nûqteyê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê dikarê wê werênê ser

ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê weke di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê weke bi wê re wê werênê ser ziman. Morfolojiya kulta yazdani wê di wê temenê de wê, ji dîmenê ku ew dihê hizirkirin ku wê ji wê gihiştina pêvajoyên fahmkirinê û wê weke hizirkirinek bêsînor wê bi wê denkleme nava herdu aliyan de di meji de wê danina wê re wê bibê bê. Di wê nûqteyê de wê wê bi wê re wê, di aslê xwe de wê, êdî wê weke gihiştina têgînek yazdani a razber di fahmkirinê de ku wê bi wê were lê hizirkirin. Rêyên weke kultê wê di demê de wê weke têgînna munasebet û an weke rêyên bi wê hizirkirinê wê weke kirdeyna bi dîtinê ên bi wê hatina salixkirin wê bibin. Ew wê bi demê re wê weke bi meji re wê bi hiş bibin. Wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê bidina diyaririn. Ev têgînên ku wê weke ku wê bibin wê, di rengekê de wê di morfolojiya fahmkirina Mitra, Hizir, zerdeşt, Musa û an birehim û hwd de ku wê piştre wê werina diyarkirin wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê bi têgînek teolojiyî û an felsefeyî bi wê hizirkirinê wê di aslê xwe de wê weke nişanaka wê ji hev felişendina wê kulta fizikî jî bê. Di demên piştre wê ew wê di rengekê de wê weke were ji holê rakirin bi navê yazdanê razber û hwd wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, êdî wê di rengekê de wê, salixkirina yazdanê razber ku wê di rengekê de wê dîmenê wê bi kultî wê werina ji holê rakirin û ew wê piştre bi lêpirsinên ku ew di şibihê çi û hwd wê weke aliyên ku wê bi wê re wê werina lê hizirkirin bin. Di wê temenê de wê, lêpirsinên gerdûnî wê hinekê jî wê kirdeyek bi wê yekê ya fahmkirinê wê weke di xwe de wê bi hawênin.

Morfolojiya yazdanê razber wê di rengekê de wê weke ku wê piştî wê di demên felsefeyê de wê bi têgîna mitra û an hizir û zerdeşt re wê were hanin li ser ziman wê karibê wê bi awayekê teybet ê teolojiyî wê li wê bihizirê bê. Ji xwe teoloji wê nişanaka wê ji qalibê yazdanên bi têgîna kultê derketina têgîna yazdaniya razber jî bê. Di wê temenê de jî wê weke têgînek bi aqil ku wê weke hinekê din wê weke bi serwertir wê weke bi wê re wê li wê were lê hizirkirin wê dîmenekê wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di wê temenê de em dema ku em ku em li dema mitannî û piştî wê bûhûrîna li dema nairiyan dihizirin em rastiyê tablo û an dîmenekê bi wê

rengê dihên. Her çendî ku wê mijare rûxina rewşa mitannî wê ji gelek aliyan ve wê dîrokzan wê bi serdestbûna asûr ve wê girêbidin û wê, ew wê weke dawî li wê werenê ku wê diyar bikin jî lê li vir wê dema ku em ji vê aliyê ve wê li mijarê dinerin wê weke dîmenekê wê yê din ê teybet jî wê weke ku wê hebê ku wê karibê wê bi pîvane pêşketina demê ve wê girêdayi wê weke li wê bihizirê bê. Di wê nûqteyê de wê asûr wê tenê wê weke bibê munasebet. Wê ne sedem bê. Wê weke encamekê wê xwe di rengekê de wê li ser wê rewşa demê re wê weke ku wê, bi pêşketina xwe re wê di rengekê de wê bide diyarkirin.

Di aslê xwe de wê, rewşa akadê jî wê berê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê rengê wê weke karibê wê fahmbikê bê. Berî wê bi hezaran salan wê sumeri-guti wê demek pêşketina keyeniyên bajar-dewletan wê bijin. Wê di rengekê de wê, dem bi dem wê dîmenekê ya keyeniyên bajarekê wê dest bi serdestîya xwe ya li bajarên din wê bikin. Wê di wê temenê de wê şerê keyeniyên bajaran wê di rengekê de wê bi armanca serdestiyê wê, di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê destpê bikê. Ji wê aliyê ve wê, di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê weke karibê wê fahmbikê ku wê morfolojiya serwerîya sumerê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di aslê xwe de wê ev wê weke nişanaka dawîlêhatina serdema wê ya şariştanî bê ku wê weke çawa wê piştî hûrîyan re wê serdema mitannî wê bi nairiyan û asûran û seferên wan re wê dawî li wê were.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê dîmenê serwerîya nairiyan wê weke dîmenekê bûhûrînê a ji demên mitanniyan ku wê weke dervî şer û an pêvajoyek şer ku wê weke pêvajoyek gûharinê wê di aslê xwe de wê xwe bide diyarkirin. Pêvajoya nairi a demên berî şerê nehri ê bi asûr re wê, demek dirêj wê ji demên mitannî û heya wê demê wê weke demên pêşî û bûyinê ên nairi jî wê di rengekê de wê bi keyeniyên wê biafirin. Ev dîmen wê weke proto-sumer weke demekê wê di rengekê de wê xwe di wê dema pirr piştre wê weke ku wê bide diyarkkirin. Wê yekê wê ji kû mirov wê fahmdikê? Wê yekê mirov wê ji rewşa pirr keyeniyên nairi ku wê bi carekê wê tifaqekê li hemberê asûr wê, çê bikin û wê di şerê nehriya de wê, bi wê re wê bikevina şer de. Asûr di çavkaniyên wê de wê were diyarkirin ku ew wê, wan keyeniyên nairi wê têk bibê. Di çavkaniyên wê de wê bahsa 60 keyeniyên wê bikê ku ew wan di şer de dil digirê û di berdêla dayina bacê de wan serbest diberdê. Di wê temenê de wê ev dîmen wê weke dîmenekê civakê û rengekê demografiya wê jî wê weke hinek nişanakên wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê

di reng û awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke bide diyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê morfolojiya berê a akadê ku wê bibê wê, di rengekê wê weke wê de bê. Di dema sargonê mazin ê aakadî û newiyê wî naram-Sin de jî wê dîmenekê bi wê rengê wê xwe bide diyarkirin. Di rengekê de wê bê gotin ku ew wê bi çarekê re wê weke xwe bi hemû keyeniyên gutiyan re wê, di şer de wê bibînê û ev hijmariya keyeniyên guti ên weke mijare gotinê na wê ser hijmara 60î re wê di rengekê de wê were diyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê heya ku wê wê weke guti û lullubiyan jî wê di wê çerçoveyê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bahsa wê bikê. Lê di dema akadê de wê, dîmenekê civakî ê ser ya kult, kabil û an klan û an jî aşîran re wê biafirê. Di wê temenê de wê, vê yekê wê ji gotinên dema naram-sin ên li ser ´dagirkirina welatî subaru´ ku wê weke gotinek bi wê wasfê xwe bi wê dide re wê fahmbikê. Dibê ku wê çerçoveya welatê subarî mazin bê ku wê, di rengekê de wê, weke derfeta dagirkirina wê zêde nebê. Ber vê yekê wê, naram-sin wê di ragihandinek bi wê rengê de wê weke bi wê mazinayiya xwe wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê di awayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya welatê subaru wê, di wê temenê de wê çerçoveyek ser kultan, ser klanan, seraşîrî û hwd re wê di rengekê de wê xwe bi têgînek çandi a bi çerçoveya wê berfireh ku wê di rengekê de wê were lê hizirkirin re wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide diyarkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê temenê de wê morfolojiya subaru ku wê niviskarên ku wê ser wê dinivisênin wê têgînê wê di gotinên xwe de wê bidina me wê dîmenê bajar-dewletiya sumerê ku me li jor wê bi gotin kir wê weke ji wê derbasbûnek wê bibê. Di wê bajar-dewletiya sumerê de wê çendî wê weke têkiliyek weke bi peymanî wê di nava wan de wê bi navê kult-yazdanî wê were çêkirin wê hebê jî lê wê di rengekê de wê nikaribê wê di rewşek çandî-ramyari a giştî bi civakî wê di rengekê de wê li wê bihizirê.

Wê di rengekê de wê pêşketinên cihê wê biwê re wê herêm bi herêm wê bibin. Ev wê, mohra xwe wê li rengê pêşketinê wê bide. Ji wê aliyê ve wê gutiyî wê xwediyê dîmenekê cihêreng ê di nava xwe de jî bin. Di rengekê de wê herêm bi herêm wê pêşketinên wan ên cihê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wan re wê hebin. Ev wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê, di rengekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Lê di aslê xwe de wê bi dîmen û morfolojiya subaru re wê di wê demê de wê weke dîmenekê giştî ê çanda civakî biafirê û wê, di wê demê de wê akad û an keyên akadî wê pêşî wê di rengekê de wê ew wê kifşbikin û wê di rewşek ramyari de wê bixwezin ku ew li wê serwer bibin. Morfolojiya Enlil û an berê An ku wê di rengekê de wê ji têgînên weke şamaş û an marduk re jî wê weke teen û peyxamê wê weke kultek ramyari a giştî û an yazdanê tekane ê mazintirin û serdest û an jî wê weke ´keyê yazdan´ ê serdest ku wê di rengekê de wê weke hemû keyeniyên din wê li destê wê binerin wê biafirê wê bingihê wê biafirênê. Ji xwe Enlil wê kulta wî di rengekê de wê ji wê aliyê ve wê weke xwediyê temenekê fahmkirinê ê berfireh bê. Wê dema ku wê keyek wê tacê dênê ser serê xwe wê bi herêkkirina Enlil re wê bikê. Ji wê aliyê ve wê sazûman û rêgez û an destûrên enlil ên keyeniyê wê di wê temenê de wê hebin ku wê di temenekê de wê li berçav wê werina girtin û an wê derketina dervî wan wê ne bi derfet bê.

Di wê temenê de wê morfolojiya enlil wê di yek-yazdaniyê de wê di wê dema pirr-yazdaniyê de wê weke bi wê yekê wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, di wê nûqteyê de wê weke çawa wê, dîmenê subaru wê ser dîmenekê çandî ê civakî ku wê bi keyeniyên sumerê û hevsengiya wan re wê biafirê wê, di wê temenê de wê çanda enlil a civakî û şariştani ku wê bi wê biafirê wê bi giştî wê ew çand wê kultên giştî wê di wê rengê de wê weke ku wê bi wê yekê wê weke di rengekê de wê bi wê re wê weke biafirênê. Ev wê weke aliyekê wêê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di şêwayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya enlil wê di rengekê de wê weke karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê

werênê ser ziman. Bi ya min Enlil wê ji yazdanekê mitolojiyî wê zêdetirî wê weynekê wê bileyizê. Wî ne tenê bi mitolojiyî wî, yekitiya civakî û ramyari di çerçoveya giştîya sarıştaniya sumer de çêkir. Di keseyet û moorfolojiya wî de wê, ev wê pêşkeve û wê, demek dirêj bi şarıştaniya dema urukê û ankû pêşketinên bi serdemên lullubi, guti û hwd re wê, ew yekiti wê li gorî wê keyeni wê misogerkirî wê werin û ava bibin û hemû jî wê, enlil wê weke ´taca wan dênê ser serê wan.´ Piştî Enlil wê hatinên piştre ên bi wê rengê di dema Akadê de û an piştre heya demên aqilê rasyonal û teolojiyên yekxwûdayi û hwd jî wê tenê wê weke hinek şibandin, minaq û ji wê derhaninên weke bi têgînî û formatên demki bin. Weke yazdanê yazdanan ser taxtê yazdanan ´weke keyê yazdanan´ rûniştina wî, di wê temenê de wê gelek morfolojiyên mazin ên bi fahmkirin ku mirov bi pêwîsta wan têbigihê wê bi wê re wê hebin. Em iro ne di farqê de jî bin ew morfoloji wê weke rê şani me bidin û an wê, rengê pêşketinên demên berê û ya me bixwe jî wê di rengekê de wê bidina diyarkirin. Minaq di dema akadê û piştre de wê, **m**orfolojiya şamaş û an marduk wê di rengekê de wê, di wê temenê de wê, weke dîmenekê ji wê kulta enlil ku ew dihê afirandin û wê temenê ramyariyek giştî ku wê weke ser hemû kultan re wê bi ramyariyek hegomenikî wê biafirênê û wê temenê wê ramyariya hegomenikî a demên akadê jî wê bi wê re wê di rengekê wê weke ya wê rengê de wê weke wê bê afirandin de wê weke kareibê wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê sser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê morfolojiya akadê û têgîna wê ya ramyari-hegomenikî wê di rengekê de wê wek di dîmenekê serwerîya giştî de wê, bi kultan wê bi tenê wê weke nikaribê wê fahmbikê wê, xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Çendî ku wê bi kultan wê weke karibê wê, herêm bi herêm wê weke ser wê re wê were diyarkirn û wê navê geêek key, yazdan û kultan û hwd wê ji wê demê wê were kifşkirin jî lê ev wê nikaribin bi tememî wê çerçoveya pêşketina ramyari a akadê wê werênina ser ziman. Ew wê tenê wê weke di wê demê de wê weke keyeniyên bindestkiri ên weke yên gutiyan û hwd wê di rengekê de wê weke karibin bidina diyarkirin.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din wê karibê wê li wê bihizirê ku wê keyeniyên wê demê wê di wê temenê de wê, di nava wê çerçoveya hegomeni a ramyari de wê werê gihandin li yekkiirinekê. Ramyariya yekkirinê a akadê wê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê weke ku wê xwe di rengekê de wê hem wê weke dîmenekê ser ya pêşketina demên berê re wê weke dîmenekê pêşketî wê bide diyarkirin û hem jî wê weke dîmenê temenê pirsgirêkên wê demê ên weke di dîmenekê wê dîmenê heterojen ku wê çawa wê weke hemojen wê bikê re wê biafirênê wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Mınaq wê di dema keyê akadê Shar-Kali-Sharri (2217- 2193 b.z) de wê bahsa artişên gutiyan ên ku ew wê bi wî re wê di levkirinekê de wê şer bikin û an wê di rengekê de wê weke di wê çerçoveyê de wê weke bi wî ve girêdayi wê bibin wê bahsa wan wê were kirin. Ev çerçove wê hê zêde ne zelal bê. Lê wê dema ku em wê demê û xosletên demê û rengê pêşketinê wê weke ku me li jor wê diyarkir wê weke dîmenekê dervî aqilan wê nebê. Wê bi derrfet wê weke dîmenekê wê xwe di rengekê de wê weke karibê bide diyarkirin bê.

Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê weke karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman ku ev dîmenê dema akadê û dîmenê asûr ê pişti dema mitannî û ku wê di dema nairiyan de wê bibê û wê weke dîmenekê dawî li demek nairiyan jî wê werênê wê weke du dîmenên ku wê di wê rengê de wê hinekê li ser temenekê fahmkirina wan pêvajoyên dîrokê wê weke dîmenên ku wê weke pêwîst bê ku ew hinekê li ser wan were sekin in bin. Ber ku ev dîmen wê di wê temenê de wê ne tenê wê weke dîmenên desthilatî û an desthilatên dest gûharandinê wê bidina diyarkirin. Wê xosletên gûharinê ên demê ên demografikî, civakî, kultî û hwd wê çawa wê di wan de wê bibê wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wan bihizirê û bi wê re wê karibê wê weke hinekê wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ev

jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê hinekê din wê li ser wê werênê ser ziman bê. Wê dîmenê nairiya pştî mitanniyan wê weke dîmenê di dewama wê subaruya ku wê pştî akadiyan wê li herêmê wê pêşkeve wê weke ji navaroka wê û an ji çerçoveya wê pêşkkeve wê weke karibê wê di wê rengê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê ji têgînek keyeni û an bi keyeniyekê wê fahmkirina wê zêdetirî wê weke çerçoveyek çandî civakî û serdemî û hwd re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê bi wê yekê wê weke hinekê din wê weke pêwîst bê ku wê li ser wê bisekinê bê. Bi wê yekê wê weke xosletên dema akadê û ya dema nairiyan wê hinekê wê şibandinan wê di wê rengê û rengê pêşketina têgîna çandî û hwd de wê di rengekê ne dûrî hev de wê weke bidina me.

Xosletên demên akadiyan wê di rengekê de wê weke ku em bi gotinekê wê li vir wê diyar bikin wê di temenekê ramyari de wê weke ku wê xwe bide diyarkirin. Minaq wê dema ku em bahsa gelek keyeniyên weke yên guti û lullubiyan û hwd bikin wê, di rengekê de wê, çawa wê, di bin têgînek ramyari a hegomenikî de wê berhev bikê û bi wê bibê serdest. Di aslê xwe de wê dem wê bo serwerîyek hegomenikî wê têra xwe wê di wê demê de wê bigihijê. Lê di wê temenê de wê, tenê wê têgînek û an keseyetiyek ku wê karibê wê pêwîstiyên wê li gorî demê wê bikarbênê wê bibê. Ji wê aliyê ve aê sargonê akadî ku wê di rengekê de wê di qasrê de wê weke derbeyekê bikê wê, were ser taxt wê di wê temenê de wê karibê wê kifşbikê.

Lê xosletên sargonê akadi wê tenê bi xosletên keyekê re bitenê wê diyarbikê wê weke ne beş bê û wê nikaribê wê di tenê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê. Ji ber vê yekê wê di rengekê de wê, pêwîst bê wê hinekê din jî wê bi wê re wê diyar bikê. Hinek têgînên ku wê pştî sargonê akadi wê weke şibandinên ku wê di rengekê de wê weke bi jiyane musa re wê weke şibandinan wê bi wî re wê were kirin û wê di wê temenê de wê bi heman rengê ku ew wê were û li parastgeha inanna û an iştarê wê mazin bibê û wê weke ´ku wê di nivisarên akadî de wê bê diyarkirin ku ew ´zaroyê îştarê´ û an ´kûrê inanna´ ku wê were diyarkirin wê di wê temenê de wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê têgîna sargonê akadî wê ji keseyetê keyî zêdetirî wê weke keseyetek bîrdozikî jî wê xosletên wê di wê temenê de wê weke di xwe de wê bihawênê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê, weke kultekê wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. An jî wê hemû fêrsên

kultekê wê di keseyetiya xwe de wê bênê ser ziman. Bi wê yekê wê weke xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide diyarkirin.

Mazinbûna sargonê akadî û herêkirina wî di wê temenê de wê, giring bê û wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke di rengekê de wê, ne hêza wî lê wê ew feresata ku wê bi wê rengê wê weke bi kultî wê bi wî were hanin ser ziman wê serî li keyeniyên din ên dervî wê bi wan bide tawandin û wê xwe bi wan wê bide herê kirin.

Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiyek nû wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê ev wê, êdî wê derkeve li pêş. Akad wê biwê yekê wê ji keyeniyek ku ew temenê wê ser ardê heyi wê zêdetirî wê weke keyeniyek ramyari ku ew bi têgînî ser ardê heyi lê ku mirov pirr zêde wê dikeve zorê de ku wê temenê wê yê arde wê bi wê yekê wê bi deverekê wê diyarbikê jî bê. Di wê temenê de wê, yekser wê weke têgînek ramyari a serwer wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê weke hegomeniya gerdûnî a weke ´keyeniya yazdanî´ a azmana ku weke hati ser rûyê ardê wê weke dîmenekê wê di rengekê de wê weke xwe bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê keyeniya akadê wê, di rengekê de wê, di şêwayekê de wê weke bibê. Navekê din ê sargonê akadî wê weke di zimanê roja me de jî wê weke di wateya serok de wê were diyarkirn wê bi têgîna ´seroknû´ bê ku wê di têgînên weke ´serokê me´, serokekê hemûyan´, û an ´serokekê´ wê di rengekê de wê wateyên ku wê bi xwe re wê weke bide diyarkirin wê bibê. Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. di dîmenekê de wê morfolojiya sargonê akadî wê di rengekê de wê di dîrokê de wê pişti wî bi çend keseyetên ku ew weke serok-key dihên û wê xwediyê morfolojiyek keyeni û bîrdozikî a weke di dîmenê pêxemberî de wê xwe bidina diyarkirin wê bibê. Minaq wê gudeayê lagaşî û heya xiyakserê medi û hwd wê di wê temenê de wê weke karibê wê werênê ser ziman. Ev jî wê weke keseyetna ku wê di wê temenê de wê weke keseyetna imparator û avaker di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê, ev wê di şêwayekê de wê weke keseyetna ku wê xwe bikina weke keyekê ji wê zêdetirî wê weke keseyetna ku wê di rengekê de wê weke karibê wê

di şêwayekê de wê weke têgînna bîrdozi wê di wê rengê de wê werênê ser ziman bê. Ew wê, di rengekê de wê, bêgûman wê hizrên xwe yên ku wê di wê temenê de wê di temenê diyarkirina felsefeya wan ya ramyari û hwd de wê bênina ser ziman wê bibê, ku ew çendî zêde ne gihiştibê roja me jî.

Di wê temenê de wê minaq wê gudea wê di rengekê de wê weke keseyetek ku wê di roja me de jî wê dîrokzan wê dema ku wî şîrove dikin wê ji keyekê zêdetirî wê weke pêxemberekê wê di rengekê de wê şîrove bikin. Di rengekê de wê şibandinên nava çîroka jiyane musa û ya sargonê akadî de ku wê bişibina hev wê weke di serê mirovan de wê hişmendiyê wê bi rehetî wê weke karibê wê bide çêkirin ku wê ev wê weke ji hev hatiya girtin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ku wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke ku wê karibê wê di rengekê de wê li wê bihizirê bê.

Morfolojiya sargonê akadî wê piştî wî jî wê ji hêla keyên akadî ên piştî wî re ku wê ji malbata wî werin wê bi heman morfolojiyê wê weke wê were bikarhanin. Di wê temenê de wê tenê wê weke di parastgehê de ku wê ser Naram-sin re wê were diyarkirin ku ew parastgeha inanna dagir dikê û bi zorê ji kahinên wê dixwezê ku ew wî pîroz bikin dakû ew were herêkirin û bê şertûmerc wê weke serokekê were dîtin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê ev wê, weke aliyekê wê yê din wê hebê. Di wê temenê de wê aliyekê wê yê din wê morfolojiya pêşketina demê a civakî û serwerîya ramyari-desthilatî a ku ew afirîya wê, di wê temenê de wê akad wê bi wê re wê weke gavek bûhûrînê wê li wê bikê û wê di wê temenê de wê di têgîna kultê de êw têgînek morfolojiya ne dûrî ya teolojiyekê û fahmkirina wê di şîroveyên wê de wê pêşbixê û wê bi wê re wê, pêşde wê bi wê re wê herê. Di wê rengê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din wê karibê wê werênê ser ziman bê. Minaq wê dema ku e, dihên dema Gudeayê lagaşî wê di wê temenê de wê xwe yekser wê weke pêxemberekê wê di rengekê de wê bide diyarkirn û wê weke şîrovevanekê yazdanê mazin enlil wê bide diyarkirin. Di gotinên di derbarê wî de ew wê weke xwe weke yazdanekê wê weke dema berê xwe a sargonê akadî û hwd wê nede diyarkirin. Lê ew di rengekê de wê bi şîroveyên xwe wê aqilekê mazin wê bênê ser ziman ku ew, ji çavkaniyên di derbarê wî de wê ji bajarên din jî wê were diyarkirin ku ew wê were pîrozkirin. Di wê temenê de wê bi wê yekê wê di derrbarî wî de wê têgîn wê werina pêşxistin û wê, di parastgehan de wê boraq wê werina dayin.

An jî wê, navê wî piştî wê weke yê yazdanan wê di rengekê de wê di nava wan de wê were diyarkirin.

Lê ev dem wê weke demek ku wê di nava mirov û yazdanan de wê bi xatên stûr wê cihêkirin wê zêdeyi wê bibê û wê karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê di şêwayekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê weke ku wê bi wê re wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê di wê temenê de wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê yazdan wê weke yazdanê mirovan wê bibê. Wê di wê temenê de wê, yazdan wê weke hişmendiyek ontolojiyî a fahmkirinê a bi hebûn û xwezayê û hwd re wê pêşkeve û wê di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin û wê ji wê were gihiştin encamên mazin ên bi hizirkirinê. Ji wê aliyê ve wê şîroveyên ku wê werina kirin wê di rengekê de wê vê yekê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke bidina diyarkirin. Ev wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê bê. Morfolojiya akadê wê hinekê jî wê di rengekê de wê weke ser wê nûqteyê wê pêşkeve û wê ji ber vê yekê wê bi zêdeyî wê dîmenekê keyeni û ramyariyek giştî a hegomenikî wê bi wê yekê wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Guti wê, di rengekê de wê bi lullubiyan re wê temenê têgînek giştî a gerduni bi wê yekê û rengê wê pêşbixin. Lê wan weke ne xwest ku ew bi wê rengê wê bixina nava çerçoveyekê bi wê rengê a ramyari a hişk de. Di wê temenê de wê, çavkaniyên ji wê demê û piştî wan ku wê weke ji şûnpêya wan wê were kassitan wê were fahmkirin wê bi peymanên zawacê û an yên bi yazdanan ên pîroz re wê girêdanên zaxm wê çê bikin ku wê ti kesek wê nikaribê derkeve dervî wê.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê weke bi wê re wê di reng û awayek de wê bi wê re wê weke wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke kaeribê wê, di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke kaeribê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê weke têgînek giştî bê. Ramyariya

dema akadê a hegomenikî ku wê çendî wê weke bi yazdanekê giştî ê gerdûnî û hwd re wê werê ser ziman jî lê wê encamên wê di rengekê de wê ser rûyê ardê wê di şêwayekê de wê weke bi têgînek ramyari wê bibê û wê, di wê temenê de wê, bi tememî wê di rengekê de wê bi têgînek kultî a yazdanî wê fahmbikê wê weke di zane min de wê têrê nekê. Ber vê yekê wê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê şêwayekê ku wê derkeve ser wê re û wê di rengekê de wê hetta ku wê kultên yazdanî hena jî wê weke ku wê bikê xismeta xwe de wê di rengekê de wê pêşkeve. Di wê temenê de wê di dîmenê pêşketina wê de wê weke ku wê ev wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê derkeve li pêş.

Di têgîna yazdanî de wê akad wê weke ku wê were ditin wê yazdanên guti-sumer wê ji xwe re wê hilbijêrê. Minaq wê, ji morfolojiya utu wê derhanina têgîna ´şamaş´ wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê bê. Yazdanê akadê ê sereka wê ji utu wê şamaş bê ku wê navê wî di wateyên weke roj, dad û rastteqniyê û hwd re wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê weke bide diyarkirin. Morfolojiya yazdanê rojê wê di wê temenê de wê derkeve li pêş. Ev di nava êzdayiyên piştre ên kurdistanî de wê weke têgîna êzdayi wê têgîna ´şemş´ û an ´sê-şemş´ û hwd ku wê were diyarkirin wê weke navekê ku wê di rengekê de wê di wateya navê rojê de wê were diyarkirin bê û wê di wê temenê de wê weke morfolojiyekê wê di rengekê de wê, weke ku mirov wê li wê bihizirê wê heya wê têgîna şamaşê wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide birin.

Ji wê aliyê ve wê, dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya şemş´ê û an têgîna wê di rengekê de wê kirdeya rojê wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Wekî din wê, şemş wê di kurdi de wê wateyên weke rohniya ku wê serê sibehê derdikeve a dilxweş dikê jî bê. di wê temenê de jî wê di morfolojiya kirpendina bûna rohniyê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Minaq wê navê utu wê di rengekê de wê zêdeyi wê rohni û dadweriyê wê di rengekê de wê weke bide diyarkirin. Wê di morfolojiya ji azmana wê rohni dana ser rûyê ardê û wê bi wê rohniyê afirandinê û an hilberinê dikê wê dîmenekê fahmkirinê wê weke ku wê bi wê re wê weke di rengekê de wê bi wê re wê weke ku wê bide diyarkirin. Di rengekê de wê, utu û wê weke inanna wê ji An wê werin ku wê an wê piştî wê di rengekê de wê weke pêşnavê enlil wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê di rengekê de wê

bide diyarkirin. An wê weki din wê weke wateya wê têgîna rohni û an jî azmana wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wate bikê û wê di wê temenê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê weke di rengekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê, di rengekê de wê weke kaeribê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê, di şêwayekê de êw weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê navenda mitolojiya şamaş wê di rengekê de wê ji wê werê û wê weke bi roj û dadwerîyê û rastteqiniyê re wê di şêwayeklê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ev wê weke dîmen û çerçoveyek giştî a gerdûnî wê di fahmkirinê de wê weke ji enlil wê bigirin wê bi xwe re wê biafirênin û bi ya min wê akad wê temenê giştî ê guti-lullubi a yazdanî û têgîna wê ya gerdûnî wê weke bi dîmenekê ramyari wê bigihênê rengekê fahmkirinê ser rûyê ardê. Ji wê aliyê ve wê, di wê temenê de wê, morfolojiya akadê wê ji wê temenê guti wê bi wê yekê wê nikaribê wê fahmbikê. Wekî din wê Sin bi xwe jî wê navê yazdanê heyvê ê gutiyan bê ku wê naram-sin bi navê wî mazin bibê.

Weki din wê di rengekê de wê weke morfolojiya şamaş wê tiştekê din jî wê weke bi xwe re wê di rengekê de wê weke bide diyarkirin. Ew jî di wê temenê de bê ku wê weke em bi têgîna enlil û an berê bi An re dibînin wê weke destûrçêker û an yê destûrê didênê wê weke xwediyê avakariya sazûmane gerdûnê û temeneê wê yê destûrî wê çê dikê û hwd re wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke li wê bihizirê û wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê weke karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman ku wê weke ku wê di morfolojiya mardukê babili de wê weke gelek morfolojiyên ji enki wê di wî de wê werina bi cih kirin wê ya şamaş de jî wê bi wê yekê wê morfolojiyên bi rêgezî ên enlil ku wê bi wî re wê were diyarkirin wê bi wî re û wê di wî de wê were bicihkirin.

Bi wê yekê wê weke akad wê weke hêzek avakar û jinûve diyarker. Di rengekê de wê weke rengekê têgînî a destûrî wê bi wê yekê wê weke bi destpêka avakirin û jinûve adilandina gerdûnê û hwd re wê, weke bi şamaş re wê were diyarkirin wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke ku wê di awayekê de wê weke ku wê bi wî re wê di rengekê de wê were diyarkirin.

Utu, ku wekî Şamaş jî dihê zanîn, yazdanekî rojê yê Mezopotamya kevnar bê. Baweriya wî ew bû ku her tiştê ku her roj li cîhanê diqewimî didît û berpirsiyarê dad-adelet û parastina rêwiyan bû. Wekî dadwerekî îlahî, ew dikaribû bi cîhana bin erdê ve were girêdan. Wekî din, ew dikaribû wekî yazdanekî xizmet bike, bi gelemperî li kêleka yazdanê hewayê Adad. Her çend bi gerdûnî wekî yek ji yazdanên sereke dihat hesibandin jî, ew bi taybetî li Sippar û Larsayê dihat rêzgirtin. Nanna (Sin, yazdanê heyvê; weki din di kurdî de wê nanna wê beremberê gotina rohniya heyvê ku wê weke ji wê tavaheyv dihê gotin wê were. Weki din têgînên weke ´nan´, ´´dayik´, û hwd jî wê bide.) û jina wî Ningal wekî dê û bavê wî dihatin hesibandin, dema ku Inanna (Îştar) wekî xwişka wî ya cêwî dihat hesibandin. Kêm caran, yazdanên din ên wekî Manzat û Pinikir jî dikarin wekî xwişkên wî werin hesibandin. Yazdana serê sibehê Aya (Şerîda) jina wî bû, û gelek nivîs civînên wan ên rojane li ser çiyayekî ku tê bawerkirin ku roj lê diçe ava vedibêjin. Di nav zarokên wî de yazdanên xewnê Kittum û Mamu, û her weha yazdana Ishum hebûn. Navê Utu dikare were bikar hanîn da ku navên gelek yazdanên rojê yên biyanî bi awayekî logogografîk binivîse. Girêdana di navbera wî û yazdanê rojê yê Huriyan Shimige de bi taybetî baş hatiye belgekirin.

Utu gelek caran di berhemanên Sumerî û Akadî de wekî hevalbendê kesayetên din xuya dike. Li gorî vegotinên mirina Dumuzi, ew alîkariya wan dike dema ku cinên Galla hewl didin wî bikişînin cîhana bin erdê. Di guhertinên cûrbecûr ên Destana Gilgamesh û efsaneyên Gilgamesh ên berê de, ew alîkariya leheng dike ku Humbaba yê tirsnak têk bibe. Di efsaneya Inanna û An de, ew alîkariya xwişka xwe dike ku perestgeha Eanna bigire. Di ´genim çawa hat sumerê (How Grain Came to Sumer)´ de, ew tê gazîkirin ku şîretê bide Ninazu û Ninmada.

Navên ku herî zêde di nivîsên Mezopotamyayê de ji bo yazdanê rojê dihên bikarhanîn Utu bi Sumerî û Shamash bi Akadî ne. Navekî din ê ku bi nisbeten berfireh tê îspatkirin Amna ye, ku eslê wê ne diyar e. Navê Shamash bi peyvên šamšu û šamšatu bi Akadî re, û her weha forma Amorî Samsu ye, ku bi peyvên ku di zimanên din ên Semîtîk de behsa rojê dikin re wekhev e. Her çendi wê weke di zimanên kurdistanî de wê têgînek wê weke ya ´mê´ wê bi gotina şemş wê were diyarkirin lê di zimnên semitikî de wê weke bi têgînek ´nêr´ wê were diyarkirin û di wan de wê bi wê rengê wê were bi cih bibê. Forma navî ya Aramî ya Kevintir bi îhtîmaleke mezin Śameš bû, û di kozmolojiya Mandebted de Shamish (roj) ji Shamash a Akadî hatiye wergirtin.

Her çend hem peyva ku behsa rojê dike û hem jî navên yazdanên rojê di piraniya zimanên Semîtîk de ji hêla rêzimanî ve mê ne, Utu wekî yazdanek nêr tê fahmkirin. (Çav: Krebernik 2011.) Li gorî Julia M. Asher-Greve, ev mînaqa herî kevin a îsbatkirî bû ku zayenda yazdanek Mezopotamyayê ji hêla sinkretîsmê ve bandûr bûye. (çav: Asher-Greve & Westenholz 2013.)

Li gorî Manfred Krebernik, di navnîşa yazdanên Anum de, hevwateya Utu di nivîsarek Nabonidus de dihê piştrast kirin, ku behsa yazdanê rojê dike, bi Amna (-mn') ku dikare wekî 'pêbawer be' an 'saxlem be' di zimanên Semîtîk ên Bakur-rojava de were wergerandin.(Çav: Krebernik 2011.) Navê herî gelemperî yê yazdanê rojê logogram bû, ku dikare wekî Utu, Shamash, an Amna were xwendin. Nivîsandinek din a logografîk hejmara 20 bikar tîne. [...] Bi dehan navên guhertinên din, epîte, an jî dibe ku yazdanên piçûk ên ku bi Utu re hevwate têne hesibandin di navnîşên yazdanan de têne piştrast kirin. Nimûne Karkara, Nimindu, Si'e, Ṣalam (dibe ku sembola rojê ya baskdar be), û U'e ("rojhilat"). (Çav: Krebernik 2011.)

Di morfolojiya ´´-mn´ de wê weke têgînek ku wê di zimanê iroyin de wê weke têgînek hinekê di gotinê de wê weke tişt û anheyinek heyi a diyar ku ew bi wê bahs dikê û an di rengekê de ji hebûnek zêde a diyar wê weke têgînek rêzimanî jî wê bi xwe re wê weke ku wê bide diyarkirin. Weke ´tiştna´ û an ´awayna´ û hwd. Lê wê jî dikarê wê di gotinê de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, weke têgîne bi morfolojiya diyarkirina aidiyetekê jî wê di roja me de wê weke karibê wê bi têgînekê wê fahmikê bê.

Yazdanê rojê yek ji yazdanên sereke yên panteona Mezopotamyayê bû. Di navnîşa yazdanên Xanedaniya Destpêkê ya Surupag de, ew piştî Anu, Enlil, Inanna, Enki, û Nanna şeşemîn e. (Çav: Krebernik 2011.) Wilfred G. Lambert, bi pişta xwe dide şahidiyên navên teoforîk ên wekî Shamash-bel-ili (Akadî: "Şamaş keyê yazdanan e"), Shamash-Enlil-ili ("Şamaş Enlilê yazdanan e"), û Shamash-ashared-ili ("Şamaş pêşengê yazdanan e"), diyar kir ku ew yazdanê herî bilind ê panteonê bû, her çend ev yek qet piştgiriya fermî negirt. (Çav: Lambert 2013.) Di morfolojiya gotinên weke dihênina ba hev ên weke ´şamaş-enlil´ û an ´şamaş-bel-ili´ û hwd re wê, weke xosletên wan yazdanên şereka wê weke bi şamaş ve wê were girêdan. Ji wê aliyê ve wê, dibîninê û an wê fahmdikê ku wê weke girêdanekê ontolojiyî wê bi enlil û têgîna wî ya sazûmane gerdûnî,

diyarkeriya wî ya destûrî û hwd ve wê di rengekê de wê weke wê were diyarkirin.

Etîketên hevpar Utu wekî "ciwan" (Sumerî šul, Akadî eṭlu) û "leheng" (Sumerî ursaĝ, Akadî qarrādu) diyar dikin. (Çav: Krebernik 2011.) Bi awayekî temsîlî, bawer dikirin ku ew her roj ji rojhilat ber bi rojava ve li ser ezman û bi şev jî bi rêya AN.ŠAG, "ezmanek" li jor cîhana binê erdê, digeriya. (Çav: Beckman 2012.) Di çavkaniyên ji hezarsala 3´mîn a berî zayînê de, Utu bi gelemperî di şevê de bêhna xwe vedida. (Çav: Katz 2003.) Utu erebeyek wî ya rojê hebû (Çav: Krebernik 2011.) û navên wê yên Sumerî Uhegalanna ("ronahiya pir a ezman"), Uhushgalanna ("ronahiya mezin a ezman"), Usurmurgalanna ("ronahiya mezin a giştî a ezman") û Unirgalanna ("ronahiya esîl a ezman") bûn. (Çav: Wasserman 1997.) Weki din dikarê wê bênê ser ziman ku wê morfolojiya bi wê rengê a bi yazdanê rojê bi arabokê wê bi mitra re jî wê were diyarkirin.

Di pir rewşan de, erebeya rojê bi heywanên bihiş ve girêdayî ye: "hespên bijartî" (niskum) di nivîsarek Gudea de, hesp di dua û sêrbaziyên cûrbecûr de, û qantir di Destana Gilgamesh de. (Çav: Bonechi 2011.) Dibê ku morfolojiya haspê a navdar di nava kassitan de wê bi wê ve jî wê girêdayi bê. Têgîna haspê bijarti di zimanê roja me de wê bi têgîna ´haspê kihêl´ û an ´haspê rahwal´ re wê were hanin li ser ziman. Ev wê li ser morfolojiyek asilbûn û bazekbûnê wê werina diyarkirin. Di wê temenê de wê, têgînên weke yên bijartina têgîna ´niskum´ ku wê ji morfolojiya gotina navê ´niskum´ wê fahmdikê wê weke têgînek ilahî wê weke li wê were kirin. Ji wê aliyê ve wê weke ku wê ji têgîna ´niskum´ wê ji gotinek tam zêdetirî wê weke têgînek bi gotina dihê pêşîya wê ku wê wateya xwe ya tam bistênê jî wê têgînekê wê di rengekê de wê weke bide me. Minaq morfolojiya ´nisaq´ û an ´nisag´ ku wê wateya heyvên biharê bide wê karibê wê, di rengekê de wê bi wê rengê jî wê fahmbikê. .. Ji gotina Niskum ku wê weke di dema akadê û an gutiyan de jî wê weke ´leşkerê bi azmûn´ û an bi zane wê di xwe de wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê ev têgih wê wateya ku me li jor bi têgîna haspê bijarti re wê, diyarkir wê morfolojiya wê ya fahmkirinê wê weke di levkirinekê de bê.

Nathan Wasserman, di wergera xwe ya îlahîyek ku ji bo Utu hatiye nivîsandin de, heywanan tenê wekî "cinawir" bi nav dike. Hilatina rojê û rojavabûn wekî yazdanê rojê ku di deriyên kozmîk re derbas dibe, ku li çiyayên cêwî yên li dawiya cîhanê ne, dihatin wesifandin. Formulên ku hem di duayan de û hem jî di besteyên edebî de hevpar in, nîşan didin ku ew pir caran, dibe ku li derveyî perestgehan, wekî laşek astral dihat

gazîkirin. Serê sibê bi îhtîmaleke mezin wekî dema herî guncaw ji bo xwestina alîkariya wî dihat hesibandin.

Utu di heman demê de yazdanê edaletê bû, bawer dikir ku her tiştê ku li cîhanê diqewime dibîne (guman dibe ku ji ber ku ew her roj di ezman re digeriya). Di vê rolê de, bavê wî Nanna, xwişka wî Inanna, û cûrbecûr xwedayên dadwer ên piçûk dikarin alîkariya wî bikin. (Çav: Krebernik 2008.) Sirûdek ku ji bo Utu hatiye nivîsandin dibêje ku Idlurugu bêî wî nikare dadweriyê bike. Wekî dirêjkirina rola wî wekî dadwerê îlahî, Utu bi cîhana bin erdê ve girêdayî bû. [...] Di rêûresmên derxistinê de, ji wî dihat xwestin ku alîkariya giyanên bêaram bike ku werin welatê miriyan. (Çav: George 2003.) Şamaş û Adad bi hev re wekî yazdanên falê jî, hepatoskopiyê, dihatin hesibandin. Girêdana di navbera xwedayê rojê û xwedayê hewayê de vedigere serdema Babîliya Kevin. Li gorî nivîsek rêûresmî ya dereng, Şamaş û Adad berpirsiyarê fêrkirina falê ji padîşahê efsanewî Enmedurankî re bûn. Wî paşê ew fêrî xelkê Sippar, Nîppur û Babîlê kir.

Bi wê rengê wê bi têgînên weke bi hev ve girêdanê wê di rengekê de wê hevsenigiyek weke yekkirinê û bi wê re wê weke têgînek hiyararşîyi wê weke afirandina wê jî wê weke ku wê bi xwe re wê bênê. Di rengekê de wê, di şêwayekê de wê şamaş wê morfolojiya wî di nava mitolojiya sumer-akadê de wê weke bi xosletên enlil wê were diyarkirin. Ew wê weke destûrçêker û zagonçêker û danidênêr bê. Di wê temenê de wê key jî wê li dûnyê wê weke şopdar û bicihkarê wê bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke têkiliyekê morfolojiyî û ontolojiyê wê di nava key û yazdan de wê were danin. Key wê hem wê werênê cih, hem wê biparêzê û hem jî wê weke şopdarê wê bê.

Ji wê aliyê ve wê key wê weke numinêrê serrûyê ardê ê yazdan jî wê di rengekê de wê weke bi destûrî wê, were diyarkirin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din jî bê ku mirov wê karibê wê werênê ser zian ku wê berê wê key wê weke ´ji dûndana yazdanan dihê´ wê di rengekê de wê bi wê yekê û temenê û morfolojiyekê wê were diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê morfolojiya keyeniyê wê derkeve li pêş. Di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, morfolojiye key û hwd wê gûharinên bi wê re wê, di rengekê de wê, di dema gudea de wê xwenûkirnek giring wê derbas bikê. Gudea wê weke bi keça ur-baba Nînella re ku ew cewîcî ya wê, di rengekê de wê weke keyekê ku ew ne tenê bi girêdane xwe ya bi kultên yazdanî lê ew bi şîroveyên xwe yên aqilane ku ew dikê re jî wê bi wê re wê derkeve li pêş. Di rengekê de wê kevneşopîyek nû wê piştî

akadê û keyên akadê re wê weke ku wê bide destpêkirin. Di wê demê de wê,, morfolojiya gudea wê, piştî ya akadê wê ji wê aliyê ve wê giring bê ku wê fahmibkê ku ew wê, di rengekê de wê şîroveyek çerçoveya wê berfireh û ku wê pêşketinên berê wê di rengekê de wê bi aqilanekê rasyonal wê di nava wê de wê bi hev ve wê girêbide û wê di rengekê de wê weke ku wê bikê ku ew wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê bi wî re wê weke ku wê derkeve li pêş. Gudea wê çendî wê weke keyê lagashê wê were diyarkirin jî lê ew wê, di morfolojiyek wê weke ´keyê mesepotamya´ wê were diyarkirin û di wê kirdeyê de wê gelek dîrokzan wê weke serwerîya wî ya li giştîya mesepotamya wê bi wê re wê diyar bikin û wê bênina ser ziman. Ji wê aliyê ve wê, weke keyekê ku wê li giştîya mesepotamya serwer bûya û an mesepotamya hemû di bin keyeniya xwe de weke kiri yek lê bûya key û serdest. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku ew wê bi wî re wê di rengekê de wê weke wê bê hanin li ser ziman.

Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya keyeniya gudea wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku me berê hinek caran wê hani ser ziman wê karibê wê bi gelek aliyan wê şîrove bikê. Lê ji vê aliyê ve wê, di rengekê de wê ji aliyê têgînek hegomenikî û giştî ve jî wê weke wateyekê wê bide me. Ji wê aliyê ve wê weke çerçoveyek fahmkirinê wê bi xwe re wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Enlil ku wê weke yazdanê yazdanan û keyê yazdanan wê were diyarkirin wê weke numinêrê wî yê yekem ê pêşî wê gudea wê derkeve li pêş. Ew wê weke ´keştvanê enlil´ wê bê diyarkirn û wê weke serokê numinêrîya wî ya li ser rûyê ardê dikê wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di rengekê de wê di rengekê de wê di keyeniyên herêmên welatê subaru de jî bê û an li herêmên din jî bê wê weke bandûr û heyina gudea wê di rengekê de wê were dîtin û kifşkiirn. Di gelek nivisarên ji herêmên cihê weke ji eshnunna û hwd wê were kifşkirin wê navê gudea wê weke navekê bi yazdanî dihê qaydkirin wê were kifşkirin.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê ev rewşa navê gudea wê wusa xuya bikê ku wê heya hana û an kur û an abla jî wê di rengekê de wê xwe di rengekê de wê bide domandin.

Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di morfolojiya gudea de wê tiştekê din wê weke xwe bi navendî wê weke ser enlil re wê weke bide diyarkirn. Di hinek morfolojiyên ser şamaş û an weke

pêşnaviya wî weke utu wê weke *zaroyê Enlil* wê were diyarkirin. Di rengekê de wê weke piştî wî û ew dide diyarkirin wê were. Li babilê jî wê di morfolojiya têkiliya nava marduk-enlil de jî wê hem morfoloji wê di rengekê de wê weke xwe bide diyarkirin. Di wê temenê de wê ev wê weke dualiteyek cihê wê bi xwe re wê weke ji aliyekê ve wê weke ku wê bide diyarkirin. Lê Enlil û an berê An wê di wê nûqteyê de wê weke hebûna giştî ku wê ser hemûyan re wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, dema ku wê, gudea wê bahsa diyarkeriyekê bi enlil û navê xwe re wê bikê wê di aslê xwe de wê intiba û morfolojiyê wê bi fahmkirina wê bide me ku wê weke hem ser ya keyeniya akadê û kulta utu-şamaş re jî wê bide diyarkirin û hem wê ji babilê wê ser ya marduk-enki re jî wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke bide diyarkirin. Di wê temenê de wê têgîna hegomenikî a gerdûnî a gudea wê têgînek Enlilwarî a giştî bê ku wê wan hilde li nava xwe. Di wê temenê de wê di morfolojiya kassitê de wê piştre wê ew wê weke xwe weke parazvan û an çavdêrîyên wan jî wê di rengekê de wê bidina diyarkirin û an wê weke ew wê di parastina wan de wê weke xwe weke berpirsiyar wê bibin wê di rengekê de wê weke bi wê têgînê wê karibê wê ser têgîna gudea û temenê wî yê fahmkirnê û hwd re wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Akad wê, di rengekê de wê rast bê ku wê weke desthilatiyek pêşî a bi temenê ramyari wê ava bibê. Wê weke cara pêşî wê kultek bi têgînek ramyari wê hevnasiyekê û an zawacek zêhni wê bi wê re wê bikê û wê di rengekê de wê bi wê re wê derkeve li pêş. Di wê çerçoveyê de wê ev di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din jî bê ku wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê hemû têgînên akadî wê bi zimanî û ramyar bin û wê ser ardê wê ketina zorê kifşkirinên bi wê re wê kirina wê û heta ketina zorê de ku wê navenda wê kifşkirina wê jî wê dibê ku ew sedema wê hinekê jî ji wê yekê bê. di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din wê weke dibê ku ew bibê sedema wê ku akadê wê jinûve wê bi reng û şêwayekê din ê nû wê pêwîst bê ku wê li ser wê rengê û temenê wê bikê ku wê fahmbikê. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê, sînorê kulta utu wê bi navê şamaş wê weke yazdanê rojê wê weke ku wê heya ku wê were pêşxistin wê bê kirin û wê bê birin li sînorê wê yê dawî ê gerdûnî. Di wê temenê

de wê morfolojiyên mazin wê, di rengekê de wê weke di destana Ennuna-Elish û hwd de wê, bi wî werina baxşkirin û wê werina hanin li ser ziman. *Destana Enuma Elish* wê têgîna wê ji wê aliyê ve wê weke giring bê ku mirov wê dûbare wê bi aqilekê din wê fahmbikê ku wê, ji pêvajoya şamaştiyê bi ber ya marduktiyê ve wê di rengekê de wê pêvajoyek diyarkeriyê wê weke ku wê, bibê. Derketina li pêş a marduk û bi wê yekê re wê, wusa mazin bibê ku wê li destana afirandinê wê were lê zêdekirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê vegotinên bi destana afirandinê ên bi wî ve girêdayi wê bibin wê weke gûharinekê hem bi morfolojiyi a di têgihê de bê û hem jî wê bi encamên wê re wê bi têgîna gerdûnî û di dewama wê de wê bi hegomenikî wê bi xwe re wê bênê. Dibê ku wê, di morfolojiya binketin û hin bi hin windakirina bandûra xwe a akadê ji hêrîşên gutiyan zêdetirî wê ev wê weke bandûrek mazin wê di wê de wê weke ku wê bileyizê.

Di Enūma Eliš de, ku bi zimanê Akadîkî yê Babîlê li Mezopotamyaya Jêrîn di hezarsala 2-an a berî zayînê de hatiye nivîsandin, Tiamat pişti ku avên xwe bi avên Apsû re tevlihev dike, nifşê yekem ê yazdanan tîne dûnyayê. Yazdana berdewam dikin ku zarokan çêdikin, komek nû û bi deng ji zarokên yazdanî diafirînin. Apsû, ku ji ber dengê ku ew derdixin ber bi tundûtûjiyê ve diçe, hewl dide ku wan tune bike lê tê kuştin. Tiamat bi hêrs li dijî zarokên ku wê kuştine şer dike û komek cinawir wekî çek berdide. Ew her weha hevjînek nû, Qingu, digire û Tableta Çarenûsê dide wî, ku temsîla serwerîya yazdanî ya rewa dike. Marduk, yazdanê bahozê û kurê Enki, di dawiyê de wê têk dibe, lê Enki cinawirên ku laşên wan bi "jehrê li şûna xwînê" tijî dike, gazî dike. Marduk wê parçe dike û ji perçeyan hêmanên kozmosê ava dike. (Çav: Sonik, Karen (2012). "The Tablet of Destinies and the Transmission of Power in Enūma eliš". Organization, Representation, and Symbols of Power in the Ancient Near East. Proceedings of the 54th Rencontre Assyriologique Internationale at Würzburg, 20–25 July 2008. p. 387–395)

Efsane vedibêje ka cîhan çawa hatiye afirandin. Apsû ("yê destpêkê") û Tiamat ("yê ku hemûyan haniye dinyayê"; wekî cinawirekî deryayê dihê xuyangkirin) formên hebûnê yên pêşîn in demek dirêj berî afirandinê. Çend yazdan derdikevin holê, di nav wan de Laḫmu û Laḫamu; ji bilî navên wan tiştek li ser wan nayê zanîn. Paşê, Apsû û Tiamat di şerê xwedayan de ji hêla nifşek nû ya yazdanan ve têne hilweşandin. [...] Apsû û Tiamat yazdanan diafirînin. Ea bavê xwe li dû xwe dihêle. [..] dê û bavên wan aciz dikin. Apsû dixwaze wî bikuje, lê Tiamat nakuje.

Şêwirmend Mummu tevlî Apsû dibe. Ea/enki Apsû bi sêrbaziyê dixe xewê û wî dikuje. Ew şêwirmendê xwe Mummu digire û li Apsûyê bicîh dibe. Ea û jina wî Damkina bavê xwe Marduk tînin wir. Ciwanî, rûmet û hêza wî dihê vegotin. Ea çar bayan dide Tiamat da ku wê bitirsîne. Bayên Marduk aciz dikin û Tiamat teşwîq dikin ku tolhildanê bixwaze. "Werin em cinan çêbikin." Kingu dibe serokê yanzdeh cinan ku ji hêla Tiamat ve hatine afirandin. Ew "rûmeta Anu" û tabletên çarenûsê distîne. [...] Kurê Anu, Ea, ji amadekariyên şer ên Tiamat dibihîze û ji bavê Anu, Anşar re radigihîne. Hêrsa Anşar: "Ea, tu çawa dikarî şerekî dest pê bikî?" Ea sûcê xwe diparêze. Anşar ferman dide Ea ku Tiamat gazî bike û têk bibe. Anşar erkê Anu dide, lê ew jî têk diçe. Anşar bêçare dimîne. Ea Marduk dişîne û jê re dibêje ku Tiamat gazî bike da ku wê aram bike. Marduk daxwaz dike ku piştî serkeftinê Anşar were guhertin. [...] Enşar ferman dide wezîrê xwe Kakka (kakka ku ew dihê wateya bira) ku li gorî daxwaza Marduk yazdanan kom bike û rewşê ji wan re ragihîne. Kakka civîna ku ji hêla Marduk ve hatiye ferman kirin, ji yazdanan re radigihîne. Yazdan dicivin, pîroz dikin û "ji bo Marduk... çarenûsa wî biryar didin." [...] Hilkişîna Marduk bo ser text û ceribandina hêza wî (komstêr winda dibe û di gotinên wî de ji nû ve xuya dibe). "Marduk key e." Kar têkbirina Tiamat e. Amadekariyên Şer ên Marduk: Kevan, Tîr, Gopal, Birûsk, Heft Ba, Pêla Bahozê, û Çarqoşe, Heval û Zirx. Tiamat û mêrê wê Kingu li ber leheng di nav matmayînê de dimînin. Marduk Tiamat têk dibe. Marduk tabletên çarenûsê ji Kingu digire, wî û yanzdeh cinan girê dide. Ew vê yekê ji yazdanan re dibêje, û yazdanan diyariyan ji wî re tînin. Marduk laşê Tiamat parçe dike û ji nîvê wê bi şiklê Apsû bihuştê diafirîne. [...] Marduk komstêran diyar dike, Nannar diafirîne û fermanan dide wî. Šamaš bikar bîne. Ji nîvê jêrîn ê Tiamat hatiye afirandin: çiya, Firat, Dicle û mayîna cîhanê. Ew her tiştî diafirênê. Marduk qanûnan dide, tabletên çarenûsê dide Kingu ji Anu re. Wêneyên yanzdeh cinan biafirîne da ku wan bi bîr bîne. Şahî û teslîmbûna yazdanan: "Marduk carekê kurê me yê delal bû, niha ew keyê we ye, guh bidin fermana wî!" Plana Marduk ji bo avakirina Babîlê, ku ew ê li wir bijî û yazdanan berî civîna wan bêhna xwe vedin. Ew ê şahiyek êvarê li dar bixe, ku yazdanan jî dê beşdar bibin. [...] Marduk plana xwe ji Ea re rave dike: Ew dixwaze mirovan ji xwînê biafirîne da ku ew karibin zehmetiyên yazdanan tehemûl bikin, û di encamê de, yazdan dê aramiyê bibînin; Ew dixwaze yazdanan bike du kom. Ea şîret dike: Divê yê berpirsiyarê tundûtûjiya Tiamat bimire, da ku mirov ji xwîna wî werin

afirandin. Kombûna yazdanan li ber Marduk: Yazdanan Kingu tawanbar dikin. Niha Ea mirovan ji xwîna xwe diafirîne û xizmeta yazdanan li ser wan ferz dike. Dabeşkirina 600 yazdanan li ezman û binê erdê; 300 ji wan di bin fermandariya Anu de wekî xabatker (û an wek anunnaki) di ezman de xizmet dikirin. Yazdanên tayînkirî ji Marduk dixwazin ku destûrê bide wan ku perestgeha wî ava bikin. Damezrandina Babîlê ji bo Marduk û avakirina Esaĝila li wir, dûv re di nav çend salan de avakirina perestgehan ji bo yazdanên din. Marduk ji yazdanan şahiyek dixwaze. Piştre, navbeynkarî di Esaĝila de û pejirandina tayînkirinên yazdanan. Marduk kevana xwe werdigire. Anu sê navan dide kevanê û wê li ezmanê stêrkî datîne. Radestbûna yazdanan (Anu ji bo Marduk textek ava dike û wî di civata yazdanan de dike key. Yazdan di bin nifiran de wî wekî key nas dikin). Erka "xalên reş" (gel) ku Marduk biperizin. Divê yazdanên din jî werin perizandin û lênêrîna wan were kirin, lê Marduk "yazdanê her yek ji me ye!" "Werin em navan bidin 50 navan." Heşt ji 50 navên Marduk têne eşkerekirin. Yazdan biryar didin ku bi sê navan (kurê qehreman, tolhildêr û dabînker) wî biperizin. [..] Di dewama wê de wê navên marduk wê werina ragihandin. ..

Li vir di nava vegotinan destana afirandinê de weke tiştekê din wê xwe di rengekê de wê weke bi wê re wê bide diyarkirin. Ew jî wê weke rewşek weke bi hegomenikî wê weke dest gûharandinekê wê bikê wê bide diyarkirin. Kuştina tiamat bi serê xwe wê weke rûdaweke mitolojiyî ku wê ji wê di wê temenê de wê weke karibê encamên berfireh werina derxistin bê. wekî din wê, disa wê, An û an enlil wê ser re bê û wê diyarker bê. Di wê temenê de wê, morfolojiya Ea û an enki wê di rengekê din de jî wê weke karibê wê fahmbikê. Ea wê weke di rengekê de wê hertimî wê di rewşek aktiv bê wê weke planek Anu û an enlil bê. Di dîmenekê de wê weke ew wê, di şêwayekê de wê, weke yê ku ew hêza hegomenikî a marduk parve dikê wê dîmenekê wê bide diyarkirin û wê, serwerîya wî parvebikê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, weke bi wî re wê derkeve li pêş.

Di vegotina Enûma Elish de wê, Enki wê weke weke yazdanê sereka wê derkeve li pêş. Marduk ku ew wê weke zaroyê Enki dihê diyarkirin wê demê ew wê weke yazdanê bav û mazintirin wê were diyarkirin. Di wê temenê de wê di hezarsala duyemin de wê mertebe Enki wê mazintirin wê weke derkeve li pêş. Ku gotin di cih de bê wê karibê wê bibêjê ku wê Enki di hevyekiyek weke ya Enlil de wê, dîmenekê wê êdî wê weke bi wê bide nişandin. ..

Di têgînek mitolojiyî de wê dîmenê gûharandina hegomenikî wê xwe bide diyarkirin û wê, di wê temenê de wê, bi ya min ev wê di rengekê de wê, di rewşa gûharinên ji dema akadê heya wê dema babilî û di demên piştre wê weke ev wê, weke hinek agahiyên bi morfolojiyî ku wê weke karibê wê bi wê re wê li wê tê bigihihê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Morfolojiya gûharinên bi navê tiamat re wê, di rengekê de wê encamên wê di qada ramyari de wê, bibin. Ji wê aliyê ve wê, di wê rengê de wê ev mijare şer ku wê weke were ragihandin û wê di encamê de wê marduk wê weke key wê derkeve li pêş û w derkeve ser taxtê yazdanan wê weke keyê mazintirin wê di rengekê de wê, di wê temenê de wê dîmenekê wê weke destgûharandinekê wê di morfolojiya guharandina têgîna hegomenikî de jî wê weke ku wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê vegotina destana afirandinê wê, di rengekê de wê, bûhûrîneke ji demekê li demekê wê di wê temenê de wê di morfolojiya xwe de wê weke bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê weke nişanaka hinek gûharinên ku ew dibin û wê bi wê re wê, dîmenekê hegomenikî wê gûharina wê were û bibê û wê dîmenekê din wê bibê wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê destana afirandinê wê nûqteyên ku wê balê li wan bikişênê wê weke aliyekê wan ê giring wê di wê temenê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman. Di demên berê wê demê de wê gûharinek bi wê rengê wê, bi destana agade re wê bi ber derketina dema akadê ve wê girêdayi wê di heman reng û morfolojiyê de wê weke ku wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Têgîna leneta agade wê, di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê weke encama pêvajoyek şerê hegomenikî a dest gûharandinê jî wê di wê rengê de wê weke ku wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê demê de wê, sazûmana giştî wê enlil wê di rengekê de wê weke ku wê bidest bixê û wê di rengekê de wê weke ku wê, di rengekê de wê weke planaka ku wê Enlil wê piştî wê weke ku wê di şêwayekê de wê bi şûn ve girtina serwerîya xwe ya wê, di rengekê de wê, weke ku wê bi wê re wê bibin. Çendî ku ev gotin wê weke têgînek spekuletif jî wê di xwe de wê bihawênê jî di fahmkirinê de lê wê

dîmenekê bi wê rengê ê fahmkirinê wê weke ku wê di xwe de wê ser têgîna mitolojiyî wê re wê weke bide diyarkirin. Ev pêvajo wê çawa wê heya ´serdema duyem a sumer´ wê were wê, di dewama wê de wê bi wê yekê ve wê girêdayi wê di dewama wê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê li wê bihizirê bê.. Hinekê din wê di dewama wê de wê ser wê bisekinê bê.

Morfolojiya ku em li ser mitolojiyê re wê xate pêşketinê wê weke dîmenekê wê kifş dikin wê weke karibin wê hinekê din wê li ser wê bisekin in. Di w nûqteyê de wê dema akadê wê, di rengekê de wê, weke ku em wê dibînin wê, di şêwayekê de wê, piştî ku wê weke enlil wê piştî morfoloji û pêvajoya navê An wê, weke yazdanê yazdanan û an keyê yazdanan û an ´bavê yazdanan´ wê were diyarkirin û pê de wê di rengekê de wê êdî wê di wê morfolojiyê de wê diyarkirin wê bibin. Şamaş wê di rengekê de wê, di rengekê de wê, weke têgînek ku wê bi yazdaniya rojê ve wê girêday wê, di rengekê de wê bibê. Wateya w di zimanê iroyin de wê, we " ya ´ji me dihê´, ´ ji me´, ´ser me´, ´ya bilind´, ´dilxweşîya me ya bi rojê re jî wê dema ku em di rengê ´şa-m-aş´ re di nivisênin dide me.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyên wê yên giring wê têgînekê wê bide me. Lê di şêwayekê de wê, navê şamaş wê nişanaka wê ya din jî weke navekê dirêj û di morfolojiya xwe de wê weke karibê fahmkirinên berfirehtir bi xwe re wê di rengekê de wê weke karibê wê bide.

Ji wê aliyê ve wê, ´utu´ wê weke navê wê yê pêşî wê were diyarkirin û "wê bi wateyên weke "u tû´, û an ´u tû jî´ û yan jî ´ya dihê´ û an ´ya tê´ wê bide me. Têgîna utu wê kirpendinekê morfolojiyî a li ser bûyinek bi keseyetiyê û xwe diyarkirina wê jî wê di rengekê de wê weke ku wê bi rengekê wê bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya utu wê, di şêwayekê de wê weke karibê wê kirpendinek bi têgîna ´...tu´ wê resen wê bahsa keseyetiyekê di rewşa sêyemin de wê bikê. Di wê temenê de wê weke têgînek ku wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. An jî bi têgîna ´tu´ wê weke kirpendinek ku wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê bi rengê diyar û kirpendinek ji dahî a di rengekê ku wê bahsa keseyekê diyar a li hemberê diyar sekinî û an ji dûr ve dihê û hwd jî. Di wê rengê de wê weke kirpendinekê wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Weki din wê weke ku em di zimanê iro de di kurdide wê wateya utu wê weke aliyên wê yên din jî wê weke bi awayekê wê, geşbûnek bi êgir a şawitandinê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê kirpendinek bi têgîna êgir ve jî wê di wê de wê weke hebê ku wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Di morfolojiya utu de wê ´agirê gurr´ û an ´agirê dayimi pêketî (agirê dayim pêketî wê weke têgînek vegotinên kurdî ê ku wê heya roja me wê, bi gelek şêwayan wê were diyarkirn jî di nava vegotin û an çîrokên wê yên civakî de)´ wê bi wê yekê wê weke were fahmkirin. Ev têgîna agirê ku wê carna wê di vegotinên kurdan ên aciniyan de ku wê bê gotin ku mirov wê nikaribê wê bi mivirênê wê, di rengekê de wê weke di rengekê wê weke wê de wê bide diyarkirin. An jî wê têgîna agirekê ku ew weke dayimî pêketî wê di şêwayekê de wê weke ku wê bixwe re wê di rengekê de wê weke bide diyarkirin.

Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê, morfolojiya utu wê, di mitolojiyê de wê bi wê yekê wê werê ser ziman. Lê ew ji aliyekê din ve jî wê di hevsengiya inanna de wê were diyarkirin ku ew wê weke bi wê re bûya wê, di rengekê de wê werênê ser ziman. Wê weke zaroyên An û an zaroyên bayê û an ji bayê bûna wê di rengekê de wê weke têgînekê wê bide me. Di wê temenê de wê morfolojiya Inanna jî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bide me. Inanna wê, di wê temenê de wê weke têgînekê wê bide me. Morfolojiya inanna wê, di wê temenê de wê, bi têkiliya utu re wê ser temenekê têgîna zayendî a ´mê´ re wê bibê û wê weke ´du xwûşkên hev´ wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Şamaş´ wê çendî wê di mitolojiya dema akadê de wê weke ´nêr´ wê were diyarkirin jî lê wê di rengekê de wê weke dikarê wê fahmbikê wê bi têgîna utu re jî bê û an ya bi çavkaniya gotinê a weke ´şemş´ û an sêsims´û hwd re bê wê bi têgînek zayendî a ´mê´ wê bi xwe re wê di kurdî de wê bide me. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Ev wê weke aliyekê wê yê din jî wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê, weke aliyên wê yên ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya utu wê, bi wê yekê wê re wê weke derkeve li pêş. Inanna jî wê, di destana agade de wê derkeve asta jorin. Di vegotina agade de wê bi wê yekê wê weke ew wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke ew wê, weke ya serderstiya mazin wê bidest dixê wê bê diyarkirin. Di têkiliya wê ya bi Enki re jî wê di wê demê de wê bahsa wê were kirin ku ew wê,

rêgezên şarîştaniyê wê bigirê ji wî û ew wê, diyarkirina şarîştaniyê wê bi wê re wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê di morfolojiya utu-inanna de wê, di rengekê de wê kirpendina şamaş dibê ku wê bi hev re wê weke di temenê gotinek sentezî jî de ew bûbê wê karibê wê di rengekê de wê bi derfet wê fahmbikê bê.

Ji wê aliyê ve wê, di rengekê din de wê, ji têgîna navê ´şamaş´ wê weke têgîna ´şa-ma´ wê di rengekê de wê, têgînek wê weke sentezî a navê îştar-inanna ku wê, beremberê gotina inanna wê were wê gotina ´ma´ ku wê beremberê gotina ´dayiktiyê´ wê were diyarkirin wê di rengekê de wê weke bi derfet wê xwe bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê têgînekê wê weke bi xwe re wê, di morfolojiya xwe de wê bi hev re wê weke karibê wê bide diyarkirin. Di asta dawî de wê dawî de wê navê ´şamaş´ wê wateya ´şahiya me´ jî wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê bide diyarkirin û wê di rengekê de wê di wê morfolojiya têgîna şahiya me de wê weke serkevtinekê û dilxweşîyekê û an dewrûdawranekê ku ew wê weke bi wê destpêkê û ew bi wê re wê, weke digihijê wê dixweşîyê, û an dilşahiyê û hwd jî wê di morfolojiya xwe de wê weke têgînekê wê weke ku wê bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê girêdanên morfolojiyî ên bi fahmkirinê re wê di nav de wê weke aliyên wê yên din ê giring wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê bide diyarkirin. Navê inanna wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di morfolojiya wê de wê, di wê temenê de wê weke têgînek ku wê weke ´destpêkekê´ wê di xwe de wê weke biparêzê û wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê weke karibê wê werênê ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman.

Dema akadê wê di rengekê de wê bi awayekê wê, bi serdemekê wê bibê û wê di wê temenê de wê tenê wê weke bi têgîna keyekê akadî wê derkeve û wê desthilatê wê hilde li dest û wê serwerîya xwe denezênê wê bi tenê wê bi wê re wê nikaribê wê fahmbikê. Ji wê zêdetirî wê temenê wê bi morfolojiyên weke mitolojiyê û fahmkirnê û her wusa têgîna kult û an yazdanî wê çawa wê were û biafirê wê pêşî wê di rengekê de wê weke pêwîst bê ku wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Di destana agade de wê weke morfolojiyek din jî wê di wê temenê de wê xwe bide diyarkirin ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê

û an wê karibê wê werênê ser ziman wê têgîna weke bi ber yekitiyekê ve wê weke herê wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Inanna ku wê di keseyetiya wê de wê weke bi îştarî wê serdestiyek serdemî a hegomenikî wê were diyarkirin û wê di wê temenê de wê were hanin ser ziman wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Inanna wê, di wê temenê de wê, morfolojiya wê ya di destana agade de wê weke serdestîyekê denezênê. Ew ne bi navê inannatiyê. Lê bi navê îştaritiyê wê di rengekê de wê weke ku wê bikê. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê morfolojiya inannatiyê û ya îştaritiyê wê di wê temenê de wê hinek têgînên ku wê ji wan karibê wê were girtin wê hebê. Berê me hinekê li ser wê nûqteyê wê hinekê wê diyarkiribû wê hanibû ser ziman. Di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Îştariti wê, di morfolojiya wê de wê giştîbûnek gerdûnî û wê weke ´stêrekê´ navendî wê cihgirtinê wê di rengekê de wê weke ku wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin û wê di wê temenê de wê, kirpendina ser têgîna stêrê wê di wê nûqteyê de wê ne tenê wê girêdanek morfolojiyî a bi azmanî wê bide diyarkirin wê her wusa rohniyê jî wê di xwe de wê bide diyarkirin. Wê têgînek wê weke pêşengîyê û bi wê re wê girêdanên din ên bi fahmkirinê ên di wê temenê de ku wê weke manifestoyekê di fahmkirinê de wê werina diyarkirin wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi xwe re wê bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê navê îştar wê, di ´morfolojiya stêrê´ de wê di rengekê de wê têgînên bi wê rengê ên giştî ku wê karibin ji wan di berdewama wê fahmkirinê de wê were gihiştina serwerîya giştî a yekdestî û hegomenikî wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê weke kariibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya têgîna îştaritiyê de wê, di wê temenê de wê, salixkirinên nû ên bi ramyari wê werina kirin. Minaq di helwesta îştar û ya li hemberê Hana û an kur de jî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê têgînê wê fahmbikê. Ji wê aliyê ve wê serwerîyel giştî a yazdanî wê di têgînek gerdûnî de wê dîmen û refaransên wê di wê çerçoveyê de wê bide diyarkirin û wê bi wê re wê xwestina lê serdestbûnê wê di rengekê azweri de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Ev wê, morfolojiyên fahmkirinê ên bi navê îştar ku wê pirr zêde wê ji yên navê inannatiyê wê cihê bin û wê di wê temenê de wê, di morfolojiya îştaritiyê de wê yekser wê têgîna desthilatî û serdestiyê wê derkeve li pêş. Di ya inannatiyê de wê yekser wê têgîna xwezayitiyê, civakbûnê, evindariyê, dixweşîyê û hwd wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê di rengekê de wê zêdeyi wê, di têgîna inannatiyê de wê morfolojiyê serdestiyê wê weke ne li pêş bê weke ku wê di ya îştaritiyê de wê di rengekê de wê weke ku wê li pêş bê.

Di wê nûqteyê de wê morfolojiya îştaritiyê wê di wê temenê de wê weke ku wê bi navê îştaritiyê wê bi wê yekê wê weke hêzên mazin wê li wê werina baxşkirin. Wê di wê temenê de wê di rengekê de wê ew wê were diyarkirin û wê di wê temenê de wê bi wê re wê were hanin ser ziman. Ji wê aliyê ve wê îştar wê di rengekê de wê menifestoyek serdestiyê wê di dîmenekê de wê ji ya inannatiyê wê cihê wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê di dema akadê de wê navê îştarê wê di aslê xwe de wê yekser wê azweriyek desthilatî wê bi wê re wê weke were diyarkirin û wê di morfolojiya navê iştarê de wê têgînek hegomenikî wê weke bi wê re wê di rengekê de wê werê diyarkirin. Lê çi rasthatina ku wê pêşî wê ev wê di rengekê de wê bi wê yekê wê were kirin û wê ew li pêş bê wê piştî wê bi carekê wê utu wê weke bi navê şamaş û hwd re wê derkeve li pêş. Weke ku em li jor wê hani ser ziman ku wê sentezek di nava herdû nava den di gotinê de nebê wê demê dikarê wê di rengekê de wê weke vegerinek radikal a ji navê îştarê jî wê di rengekê de wê di navê şamaşê de wê bi wêr e wê weke di rengekê de wê bi wê re wê kifşbikê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê morfolojiyên di kurdî de wê ji gotina şamaşê´ wê werina fahmkirin wê hemû jî wê di têgîna zayendî a ´mê´ de bin û ev wê weke morfolojiyek ku wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, weke aliyekê wê yê din wê karibê wê werênê ser ziman bê. Wekî din jî wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê têgînek wê weke ya ku wê karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê werênê ser ziman ku w morfolojiya navê şamaş wê di wê rengê de wê bi xoslet û teybetiyên îştaritiyê jî wê di rengekê de wê bê. Lê di rengekê de wê, dimenekê din ê weke ´nêr´ ê zayendî wê weke li gotinê wê weke perdeyek fahmkirinê ku ew di bin wê de wê were ser nûxûmandin wê bê diyarkirin wê weke dîmenê serwerî û serdestiya hegomenikî wê weke ya rengê wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê

bide diyarkirin. Di wê temenê de wê di morfoloijiya şamaşîyê de wê herdu aliyên zayendî wê weke hewldana di wê de bi cihkirina û di wê dualiteyê de wê weke pêvajoyek dijberî û an pevçûna nava herdû aliyan bi têgîhî wê weke di morfoloijiya wê serdestiyê de wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê xwe bide diyarkirin. Morfolojiya akadê û di wê demê de wê ya gutiyan de wê pevçûnên nava wan wê ser Enlil re wê were diyarkirin û pozisyona gutiyan bi temenê têgîna enliltiyê wê weke zaxmtir wê xwe di morfoolojiya fahmkirinê de wê weke ku wê bide diyarkirin ku wê weke piştre wê weke temenê serwerîya wan a dubare wê di rengekê de wê weke bingihê wê biafirênê bê. Ev pêvajo wê piştî wê bi pêşketinên nû ên weke heya Enki û têgîna marduk û afirandina wê di rengekê de wê çawa wê herê wê karibê wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê bi berdewamî wê ser wê bisekinê bê.

Di morfolojiya marduk de wê weke ya ku wê were dîyarkirin wê di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê giring wê, derketina wî ya li pêş wê di rengekê de wê weke di rengê derketina li pêş a şamaş de jî bê. Di wê temenê de wê hinek têgîn û tefsirên mitolojiyî wê girêdanên epistemolojikî û ontolojiyî jî wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê çê bikin. Di wê temenê de wê morfolojiya Utu wê çendî wê weke aliyekê wê yê giring bê û weynek çawa a giring leyistiya wê weke pêwîst bê wê hinekê li ser wê bisekinê bê. Di rengekê de wê wusa dihê diyarkirin û fahmkirin ku wê mitolojiya utu wê di wê de wê weyn bileyizê. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê di şêwayekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê dewê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê bê. Morfolojiya têgîna utu wê gayê inanna wê carna wê weke dagera wî were diyarkirin ku ew di rengekê de wê bi wê re wê were hanin li ser ziman. Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê piştî akadê wê di rengekê de wê ev morfoloji wê xwe bi marduk re wê bide diyarkirin. Marduk ku wê, di rengekê de wê, li ser wê têgînê re wê weke “amar-utu” ku wê di wateya ´gayê utu´ de wê were fahmkirin (çav: Lambert 1984; 7). Di dewama wê de wê weke ku wê were diyarkirin ku ev navlêkirin wê Sommerfield wê rewşê wê weke bo navê wî yê di Anûma Elish de wê werê diyarkirin ku wê were bikarhanin wê, dihênê ser ziman dide diyarkirin. (Çav: sommerfield 1982; 10).

Her çendî ku wê dara dûndanî wê nebê jî wê di morfolojiya gotinê de wê weke di wê temenê de wê têkiliyek wê weke bi şamaş re dihê danin jî

wê bi wê re wê weke wê were diyarkirin û wê bi wê re wê were hanin li ser ziman. Di wê demê de wê weke bajarekê kassitî-babili wê were diyarkirin Sippar wê di rengekê de wê pêşveçûnên li wir wê di rengekê de wê têkiliyek wê ya bi navî wê re wê weke ku wê hebê. Di wê demê de wê derkeve li pêş. (çav: Lambert 1984; 8).

Lê di wê demê de wê weke navê *An* wê di rengekê de wê weke bi zêdeyi wê li pêş bê û wê di aslê xwe de wê ev dem wê bi wê yekê ku em bibêjin wê demek mitolojiyî a têr ku wê di wê de wê yazdanên weke sereka û giştî wê weke di rengekê de wê weke ´serwerê hemû yazdanan´ wê bibin wê derkevin li pêş bibê. Derketina li pêş a Enki wê weke yazdane sereka, piştî wê, şamaş wê weke yazdanekê şereka di dema akadê de bê û an piştre wê bi wê morfolojiyê wê pêşketina marduk wê di rengekê de wê, weke têgînekê wê bi wê rengê wê karibê wê bibînê bê. Ev wê di rengekê de wê weke kirpendinek xort a ji serî heya bini ku wê bide diyarkirin û wê li serî wê têgînek ´yek-yazdanî´ wê di rengekê de wê bi xwe re wê, bide diyarkirin jî bê. Morfolojiya inanna û an piştre demekê wê derkevina li pêş a dumuzi û şîroveyên bi wî re wê werina kirin wê di wê rengê de wê di rengekê bi wê şêwayê de wê weke weynek giring wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê weke bileyizê.

Morfolojiya Marduk wê di rengekê de wê bi bajarê sumer ê eridu ku wê weke navenda kulta enki û damkina jî wê were diyarkirin wê weke piştî wê demekê wê di wê de wê derkeve li pêş. Wê weke numinêrê ser navê wan û an di dewama wan de wê weke wê were û wê derkeve li pêş. Di hezarsala 3yemîn a berî zayînê de, kanalek bi navê Id-edin-Eriduga (NUN)ki (kanala deşta Eridu) Eridu bi Çemê Firatê ve girêdide; vê kanalê paşê rêça xwe guhert. Riya kanalê bi çend perçeyên nizm, seramîkên rûyê erdê yên ku dîroka wan vedigere hezarsala 2´mîn a berî zayînê, û gorên paşê hatiye nîşankirin. (Çav: Jacobsen, Thorkild (1970). "The Waters of Ur", Toward the Image of Tammuz and Other Essays on Mesopotamian History and Culture. Cambridge, Massachusetts, US; and London, England: Harvard University Press. p. 231–244) Ev wê weke deverek ku wê girêdayi pêşveçûnên bi bajarê eridu ve wê girêdayi wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê were li lê hizirkirin.

Eridu wê weke bajarekê kevntirin ê sumerê bê û wê di wê de wê parastgeha apzû wê di rengekê de wê were diyarkirin ku wê hebê. Ev wê weke deverek ku wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê were kifşkirin bê. Lê devere ku wê bajar lê bê wê weke deverek kevn bê ku wê di rengek de wê weke li keviya çemê firatê wê weke deverek deverek giring

wê were diyarkirn. Di kifşkirinên ser bajêr de wê weke ´bajarê pêşî´ wê di rengekê de wê were diyarkirin û wê di wê temenê de wê weke navendek kultî a giring wê bi wê yekê wê were diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, ev morfolojiya hebûna wî bajarî wê heya demên gutiyan û serwerîya gutiyan wê herê. Di wê temenê de wê dîmenekê di rengekê de wê bi xwe re wê bide diyarkirn.

Di şêwayekê de wê bajarê eridu wê di aslê xwe de wê di şêwayekê de wê weke têgînek bajarî ku wê di rengekê de wê weke bi têgîna rêgezên şarîştaniyê ku wê paşê di destê enki de wê werina diyarkirin heya dema ku wê inanna wê ji destê wî bigrê wê bahsa wan wê were kirin. Inanna wê di rengekê de wê, çanda wê hinekê din wê kosmopolitik bê. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê pêşî wê ji sê aliyan ve wê bi serekeyi wê dikarê wê fahmbikê. Têgîna pêvajoya inanna a pêşî ku wê pêvajoyek wê destpêkê a şarîştani di zaguratê de wê pêşkeve û wê weke dayika dema neolitikê a pêşî ku wê weke bi pîrozkirina wê, û di zaguratê de wê weke dil were girtin wê dîmenekê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di wê dîmenê de wê inanna wê, di rengekê de wê, weke li ber xwe bide ku ew ji hundurê wê derkeve û wê, azwerî û bertekên wê hinekê jî wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Bertekên wê yên li rewşa destana agade de a li agade û leneta wê de jî wê di wê rengê de wê weke dîmenekê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Morfolojiyên weke yên Lilith û gelek morfolojiyên din ên ku wê bibin wê hemû wê ji wê weke wê werina afirandin. Lê di wê nûqteyê de wê, morfolojiya ku wê piştre di çavkaniyên hemdem de wê weke ´fahişeya parastgehê´ wê were diyarkirin wê vê rewşa ji wînkirina wê û dilgrtina wê bi rastî jî wê weke baştirin wê weke gotineka ku wê dide diyarkirin jî bê.

Di dewama wê de wê weke aliyê yê din ê duyem wê weke nakokiyên nava gotina inanna û îştarê de ku wê weke du dîmenên jiyanî û hwd re wê bi gelek morfolojiyên cihê ku wê karibin wê werina fahmkirin bê. Dîmenê duyem wê ser wê re wê weke jiyanek çiyayî ku wê ne dûrî têgîna ninhursaqê wê di rengekê de wê bi wê re wê xwe bide diyarkirin û wê weke ´xwe li çiyayan wê bide´ wê weke bi wê xwe bide diyarkirin wê weke aliyekê wê yê ku wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê dîmenê de wê, dîmenekê din wê weke wê temem dikê wê vegotin û dîmenê gula yazdana kassit ku wê di rengekê de wê weke bijişka wê demê a ji têgîhên xwezayî û fêrbûnên wê temenê dermankirinê wê pêşbixê bê. Ji wê aliyê ve wê, ev herdu dîmen wê weke dîmenên

berfirehbûna wê bin di dema şarîştaniyê de bê. Isininna bixwe jî ku wê weke avakar û yazdana isinê wê were diyarkirin wê weke dîmenekê wê yê ku wê çerçoveyê ji aliyekê din ve wê weke pêşketinekê jî wê weke karibê wê fahmbikê bê. Di wê dîmenê de wê, weke aliyê wê yê xwezayî û yê ne xwezayî ê pîroz wê, li ber xwe bide.

Di dîmenê sêyem de wê bi tememî wê weke ji inannatiyê wê weke dûrkirina wê bê û wê weke dîmenekê ku wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di şêwayekê de wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. di wê nûqteyê de wê, di rengekê de wê, inanna bi îştarî wê bi tememî wê ji wê çanda berê a kevn wê dûrkeve û wê bi çandek serdestî û desthilatê wê were wasifkirin û wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê tenê wê bi gotinên desthilatî û serdestiyê wê were axiftandin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê ev wê, di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke karibê wê aliyê weke dem û pêvajoya wê ya sêyemin wê fahmbikê û wê weke wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê di rengekê de wê weke karibê wê di awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, îştar wê weke bê xistin vaji rastiya wê de. Di wê dîmenê de wê îştarti wê di rengekê de wê weke îşterka dema şarîştaniyê wê bi xwe re wê weke bi gotin bikê. Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, weke bi morfolojiyên serdestiyê wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Lê morfolojiya inanna-îştarê wê hertimî wê teybetiya xwe ya pêşî û yekane wê biparêzê û di morfolojiyên têgînên yekxwûdayi ên bi navê yazdanê rojê bê û an yazdanên piştre ên bi xwûdayî ên teolojiyî û hwd bin wê di pêşketina wan de wê ji temen ve wê hertimî wê weke weynekê wê di şêwayekê de wê bileyizê. Di rengekê de wê di morfolojiya dumuzi (dumuzi ku wê di zimanê iroyin de wê bi wateyên weke ´tu ji me re [hati]´ û an ´du me´ yan jî yê dide me bê. Weki din wê bi morfolojiya têgînek weke navlêkirinê “sipad” were diyarkirin ku ev wateya morfolojiyê li gorî têgîna gotina ´şivaniyê´ dide me. Wekî din têgîna ´tammuz´ weke nav lêkirinekê were diyarkirin ku ev disa di zimanê iroyin de wateyên weke ´destpêkê´ û an ´destpêkirinê´ wê bi xwe re wê, bide diyarkirin. An jî wê wateyên weke wateyên weke ´ji destpêkê (...) şînbûnekê´ bi xwe re wê, bi wate jî bikê. Weki din wateyên weke ´ bi têgînek weke ya destnişankirin ku wê bi gotina ´tê [lê] meyzê´ bi hinek morfolojiyên ku wê weke dikarin di rengekê rituali de weke bûna

fahmbikê.) û gilgamêş de wê weke hewserên inanna wê diyarkirina wan û di wê temenê de wê morfolojiyek girêdanê bi wê yekê wê pêşxistina wê di aslê xwe de wê weke kirpendinek li ser wê têgînê re bê. Wê di wê çerçoveyê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Çanda gula û ninhûrsag wê di rengekê de wê, di dema xalaf û ubeydê de wê derkeve li pêş û wê weke waryantek wê çanda ku em bahsa wê dikin bê. Lê di wê temenê de wê jî bi wê re wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, ev çand wê di rengekê de wê, morfolojiya xwe li çîyayan diyarkirina ninhurşagê wê di rengekê de wê weke ji nava jiyane şarîştani bi awayekê xwestina dûrkirinê jî wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Gula wê di rengekê de wê piştî ninhûrsaq wê demekê wê serdestîya wê bidest bixê. Ev wê ser fêrs û xosletên wê yên bi têgîna şifakirinê û hwd re bê ku wê di wê temenê de wê, weke dîmenekê berxwedana wê çanda wê ya ku mirov wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di şêwayekê de wê, gula wê, ku wê di rengekê de wê weke têgîna başîyê wê bi xwezaya xwe re wê bide diyarkirin. Ew wekî pîroziya parêzvana bijîşk, pratîkên bijîşkî, dermanên giyayî û pîrikan dihat hesibandin. Di metnên bijîşkî de, jê re sernavên "Belet Balati" (Xanima Tenduristiyê) û "Azugallatu" (Şifakarê Mezin) tê gotin. Weki din wê di kurdiya iroyin de wê, gotina "Azugallatu" wê wateyên weke ´ez li gel te me´ û an ´ez li cem te me´ jî wê têgînan wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di morfolojiya gotinê de wê weke kesekê nexweş û nikaribê pêwîstîyên xwe bênê li cih ku ew wê di temenê alikariyê û li rex bisekinê ku ew şifayê bidiyê de wê, têgînekê bi fahmkirina xwe re wê bide diyarkirin. An jî wê di têgînekê wê weke kesekê ji hinek rewşên weke xiyalî û an rewşên weke bi baweriyên ku wê tiştên xirab wê werina li serî ku ew, di wê de bibêjê ku ew li cem wê ya û wê diparêzê û hwd re wê têginekê jî wê bi xwe re wê bide diyarkirin. ..

Ji wê aliyê din ve ku em bahsa mijarê bikin wê, di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, çanda bajarî û ya çîyayi wê di aslê xwe de wê di wê rewşê de wê weke were hemberê hev. Di nava kurdan de wê ev bi gotinên weke ´jiyane zozana´ û ´jiyane deştê´ re wê were diyarkirin ku ev wê gotina jiyane zozana wê jiyane çîyayî û civakatiya wê bide diyarkirin wê gotina jiyane deştê jî wê jiyane bajariyê û civakatiya wê bi xwe re wê weke bi wate bikê bê. Di rengekê de wê ji wan rengên bi gotinkirinê ên di nava çanda kurdistanî ên ku wê heya roja me wê were wê, di rengekê de wê bi wê ew têgih wê di serê me de wê weke ku wê çê

bibê ku wê di şêwayekê de wê ev rewş wê di wê demê de wê weke têgînek zêde xort wê di awayekê de wê xwe bide diyarkirin. Wê jî dikarê wê bide diyarkirn ku wê, di rengekê de wê çanda inanna jî wê, di rengekê de wê inannati wê bi têgîna jiyane zozana ku wê weke bi civakatiya lullubiyan li rêza çîyayên zagrosan wê were diyarkirin û dagerkirinên wê zêdeyi wê di wê rengê û bi wan re wê were diyarkirin û gotina îştarî wê bi zêdeyi wê bi demên weke ya akadê re wê, di rengekê de wê were diyarkirin bi wê zêdeyi wê bi jiyane qasrê, desthilatê û bajariyê û an jiyane deştê re wê were diyarkirin wê dîmenekê wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin bê.

Nakokiyên nava têgîna jiyane deştê û ya zozana û an têgîna civakî û ya desthilatî û hwd wê, weke morfolojiyek berfireh a ku wê ji gelek aliyan ve wê weke karibê wê di rengekê de wê diyarbikê bê. Ji wê aliyê ve wê morfolojiya jiyane civakî wê, di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê din jî wê xwe bide diyarkirin û wê morfolojiya bi fahmkirina gudea re wê xwe di wê de wê weke bide diyarkirin. Minaq wê, têgîna civakî û ya kultî. An jî bi gotinek hemdem wê desthilatî û civakî, ramyari û an demokrati.

Lê di wê demê de wê, di rengekê de wê ev têgînên bi nakoki wê di dema kassitan û an piştî akadê de wê, di rengekê de wê, weke têgînên ku wê derkevina li pêş bê. Di dema akadê de wê, dagirkirinên keyeniyên din din wê, di temenekê bindestkirinek ramyari bi tenê de wê nikaribê wê fahmbikê bê. Di dema akadê de wê, ev wê were dîtin ku wê, weke çawa wê, bahsa wê were kirin ku wê têgînek imparatori a care pêşî wê weke bi giştî wê weke di dîmenekê ramyari ê yekpara de wê bibê wê beremberê wê, têgînek civakî jî wê di rengekê de wê bibê. Di wê temenê de wê hatina wê ya hemberê keyeniyên gutiyan wê tenê wê weke têgînek kultî a keyeniyên xwecihî wê bi tenê wê nikaribê wê fahmbikê bê. Ji wê zêdetirî wê di wê morfolojiya gotinê de wê weke hebê û wê pêwîst bê ku wê di rengekê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê, werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya serdestiyê wê, di wê temenê de wê dualiteya wê de wê têgîna bindestiyê wê bi xwe re wê bênê û ev wê, di rengekê de wê di wê demê de wê bi zêdeyi wê were fahmkirin.

Di rengekê din de jî wê minaq wê, di dema akadê de wê morfolojiya bi rewşên weke dagirkirina rewşên weke ´welatê subaru´ û an bindestkirinên weke bi ´kolekirinê´ û hwd re wê bê kirin wê bahsa wê were kirin û ev wê, di rengekê de wê bibê. Pêşketinek desthilatê wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Wê pêşketinên mazin wê bibin. Wê, di

rengekê de wê, bi wê yekê wê bi zêdeyi wê, hewldanên berhevkirinê û armanca gihiştina wê û hwd wê bibê. Ji wê aliyê ve wê, têgîna ramyari a desthilatê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê têgîna morfolojiya ramyari wê di wê temenê de wê bi têgîna akadê re wê, di rengekê de wê derkeve li pêş. Di dema gudea de wê, di rengekê de wê serwerîya sumerê a ´dema duyemin´ wê, di aslê xwe de wê weke têgînek din jî wê di wê de wê weke pêwîst bê wê fahmbikê bê. Wê di rengekê de wê minaq wê şîroveyên weke yên bi aqilê zêhni û pêxemberi wê werina pêşxistin wê weke morfolojiyek ser têgîna kultê re wê bi razberî wê bibê û ev wê weke nişanaka pêşketinek zêhni a kûrtirin bi xwe re wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, gudea wê, weke keyê lagashê wê di rengekê de wê di wê demê de wê bi wê re wê, bide diyarkirin. Lagash wê di aslê xwe de wê pêvajoyên wê yên 500 salê wê yê dawî heya dema gudea wê weke demên li dûv hev ên xwenûkirinên ku ew wê derbas bikê bê. Ji demên Urukagina û heya demên gudea ku wê weke ensekê û wê bi ber keytiyekê ve wê bilind bibê wê di rengekê de wê di wê temenê de wê bi pêvajoyekê wê weke karibê wê fahmbikê bê. Pêvajoyek destûrî û hwd jî wê bi wê re wê xwe bide diyarkirin. Têgînên niviskî wê di rengekê de wê di wê demê e wê bi pirtûkî û an kîtabi wê zêdetirî wê xwe di rengekê de wê bidina diyarkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe bide diyarkirin. Morfolojiya pêşketina têgînên pirtûkî an kitabi wê di wê temenê de wê giring bê wê kûrbûnek zêhni wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di wê rengê de wê di awayekê çêkerî de wê aqilê mirov jî wê çawa wê weynekê wê di rengekê de wê bileyizê û wê bigihijê siyanekê wê weke karibê wê bi wê re wê kifşbikê û wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê, werênê ser ziman ku wê, gudea wê, morfolojiya kultan wê, bi şîroveyê wê bigihênê çerçoveyek berfireh a fahmkirinek razber. Ji wê aliyê ve wê dîmen kultê ê şenber di wê de ku ew aliyê weke razber ku wê weke têgîna piştre bi têgîiha giyanî

wê weke dervî fizikê wê were diyarkirin wê bi wê yekê û an di rengê wê de wê morfolojiyek fahmkirinê wê bibê û ev wê, bi demê re wê, zêdetirî wê di têgînek antropomorfikî de bê û an di rengekê din ê fahmkirinê de wê werê diyarkirin. Ev wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve me li jor wê li çend deveran wê hani ser ziman ku wê di demên piştre wê keseyetên bi zane wê çawa wê derkevin wê, di rengekê de wê bi wê re wê, bibê. Minaq wê, morfolojiya dema marduk-Enki wê di rengekê de wê, di wê çerçoveyê de wê weke pêvajoyek têraqil a di wê temenê de ku wê bê gihandin di dîmenekê fahmkirinê de wê fahmibkê bê. Berê wê pêvajoya mitolojiyî a dema akadê a şamaş wê di wê rengê de wê giring bê ku wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, bi zêdeyi wê weke jinûve bi gotinkirinên ku ew dibin wê bên kirin û wê di gotinê de wê lêgerin û an kifşkirinên fahmkirinên din wê bê kirin. Di gotinê de wê bi wateyê gihiştina morfolojiyek berfireh û wê ser wê têgîna morfolojiya wateyê re wê rêzkirina li hev di yekpareyekê a sazûmana bi fahmkirinê a ser wateyê re wê bi wê re wê dîmenê wê bide diyarkirin. Piştî wê dema ku wê were dema marduk-enki û vegotinên weke destana afirandinê û an têgînên bi vegotinên Enûma Elish´ û hwd re wê, di wê rengê de wê dîmenekê wê bi xwe re wê bide diyarkirin Vegotina Enûma Elish wê yekser wê nişanaka demekê bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, çendî wê di morfolojiya gotinê de wê hinek têgînên bi nakok ên weke di temenê şerê nava marduk û tiamat de wê bibê û wê piştî wê, di rengekê de wê, weke Enki wê parasvaniya Apsû wê bikê û hwd wê weke di wê çerçoveyê de wê karibê wê hinekê jî wê fahmbikê bê. Nakoki wê di wê temenê de bê ku wê berê wê dema ku wê şerê nava marduk û tiamat de wê bibê wê, ava apsû wê weke ava jiyanê a ´şîrîn´ wê weke serdestiya wê bê. Bahsa wê, ava tevlibûna wê were kirin. Ji wê afirandina zindi û an afirendiyên din ên jiyanî wê were kirin. Wê morfolojiya afirandina vegotina gerdûnê, jiyanê û hwd wê werênê ser ziman. Marduk wê, di wê demê de wê, di rengekê de wê, di aslê xwe de wê, derkeve li pêş. Wê di wê demê de wê kulta inanna-îştarê wê li şûn bihêlê. Di dema akadê de jî wê weke ku wê bi destana agade de wê were dîtin wê, inanna wê, şerekê şarîştani wê bide. Di dema marduk de jî ew wê di rengekê de wê weke navê wê li şûn wê bimênê. Marduk di serdema kassit û babil de navdar bû, û di populerbûnê de ji yazdane sereka a kevintir Înanna/Îştar derbas bû. Di serdema Hamûrabî de, gelek yazdanên jin ên berê populer bi yazdanên

mêr hatin guhertin. Enuma Eliš, ku pesnê Marduk wekî yazdanê herî bihêz dida, her ku yazdanê bixwe û bajarê Babîlê di dema kassitê de xurttir dibûn, her ku diçû populertir dibû. Lêkolîner Jeremy Black dinivîse:

´Bilindbûna kulta Marduk bi bilindbûna ramyarî ya Babîlê ji dewletek bajarî bo paytexta împaratoriyekê ve girêdayî ye. Ji serdema Kassîtan û pê ve, Marduk her ku diçû girîngtir dibû, û nivîskarê Destana Afirandina Babîlê ne tenê dikarî îdîa bike ku Marduk, bû keyê hemû yazdanan, lê di heman demê de gelek ji van yazdanan tenê dengvedanên kesayetiya wî bûn. (Çav: Black, J & Green, A. Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia. University of Texas Press, 1992.)

Tiştekê din jî wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê di rengekê de wê morfolojiya marduk wê di rengekê de wê weke di dema hammûrabî û hwd de wê, carna wê di morfolojiya pêşkêşkirina hammûrabî a destûrên xwe ji yazdan re wê weke marduk wê çendî wê were diyarkirin wê carna ew yazdanê ku ew ji wî re wê pêşkêşkirinê dikê jî wê weke bi Enlil re wê were tevlikirin. Ev tevlikirin wê di aslê xwe de wê nikaribê wê tenê wê weke têgînek ji nezaniyê û an biqastî dihê kirin wê bi tenê wê fahmbikê. Ji wê zêdetirî wê morfolojiyekê girêdayi a serwerîya kultî a wê demê wê hinekê wê weke ku wê bi wê ve wê weke girêdayi bê û ev wê, di rengekê de wê weke karibê wê bi wê re jî wê fahmbikê ku wê, kulta Enlil wê weke ya di temenê têgînek razber a yekyazdanî wê di demê de wê weke derkeve asta jorin.

Di wê demê de wê morfolojiya gudea û serwerîya wî û tagihandinên wî ên ji lagashê wê rastiyê wê di rengekê de wê weke ku wê bi navê Enlil wê rastiyê wê ji gelek aliyan ve wê weke piştrast bikê. Di aslê xwe de wê çendî wê marduk wê weke yazdanê sereka wê derkeve li pêş jî lê wê nikaribê marduk wê weke di heman morfolojiyê de wê bi wê yekê wê werenê ser ziman. Marduk wê di rewşa sêyemin de bê. Di rewşa pêşî de wê Enlil wê weke bigirê û di rewşa duyem de wê dîsa wê Enki wê cihê wê bigirê û carna wê Enki wê weke yazdanê sereka wê, di rengekê de wê, were diyarkirin. Di navê Enki ê weke “ea” wê were diyarkirn de wê, di rengekê de wê morfolojiya bi fahmkirinê a weke ya “bi wî dihê” û an ya dihê wê, bi zanetiyekê wê di rengekê de wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Ev dikarê wê weke ya dihê aqil jî wê di rengekê de wê di morfolojiyekê de wê bi wê re wê fahmbikê bi navê Enki. Ji xwe Enki wê piştî wê weke yazdanê aqil û zanebûnê û an rewşeniyê wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Dîsa wê, morfolojiya Enki wê di rengekê de wê,

çendî wê weke ´yazdanê sereka´ wê were diyarkirin jî wê dernekeve ser ya Enlil re wê di nava sazûmana enlil a gerdûnî ku ew wê weke zagonçêker û diyarkiriya bi wê re dibê wê, Enki di nava wê de wê weke yazdanê bi aqilê xwe wê, serwerîyê dide pêşxistin û wê bi wê re wê, gihijê morfolojiyek diyarkirinê û afirandinê. Fêrsa afirandinê wê di destê wî de wê bibê. Lê ew wê, di rengekê de wê ne bi serê xwe bê. Wê bi Enlil re wê hebê û wê gelek morfolojiyên afirandinê ên Enlil wê piştre wê bi wî re wê were diyarkirin. Weke aqilê nava wê sazûmana gerdûnî ku wê Enlil wê di rengekê de wê biafirênê wê, bi Enki re wê were diyarkirin. Navê Enlil ku wê were wateya azman û ba wê, yê Enki wê were wateya azman û ard. Di wê temenê de wê morfolojiya afirandina mirov ji hariyê û hwd jî wê di aslê xwe de wê ji wê yekê wê di rengekê de wê were diyarkirin. Morfolojiya çavdêrîya Apsû bixwe jî wê weke têgihek Enki wê bidest dixê wê, di rengekê de wê weke ku wê were diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê weke di rengekê de wê morfolojiya apsû wê, di rengekê de wê weke di temenê têgînek zayendî a ´mê´ de wê were diyarkirin û wê di awayekê de wê weke destpêka wê bi bûyina wê re wê, were diyarkirin. Nakokiya di nava wê desteserkirina Enki û wê, rewşê jî wêê di wê nûqteyê de wê weke ku wê xwe di rengekê de wê weke bi wê re wê bide diyarkirin. Di zimanê roja me de wê, weke gotina abzû û an apsû wê, wateya wê weke ´av´ û bi koka ´za´ re wê zabûnê û an ji wê bûnê û hwd wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke bi têgînek çavkani û an jêderî wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di kurdî de wê minaq wê gotina ´apsû´ û an abzû´ wê, beremberê ´av´ û ´za´ wê were . Ab wê, di rengekê de wê beremberê avê wê were û ku wê di rengekê de wê morfolojiya avê wê, di rengekê de wê bide diyarkirin. Di têgîna avê de wê, ji wê bûyinê wê, têgîna ´za´ û an ´sû´ wê, di rengekê de wê bide diyarkirin. Wê têgîna za û an sa wê, di rengekê de wê, weke bi wê ve wê girêdayi wê gelek morfolojiyên fahmkirinê wê weke di zikhev de wê weke ku wê bidina diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, ji têgîna ji wê bûnê a bi têgîna ´zabûnê´ û heya têgînek wê weke ya ´şabûnê´ wê weke bi dilxweşbûnê´ ku wê beremberê gotina ´têgîna şîrîniyê´ ku wê bi gotina ´ava şîrîn´ re wê weke wê werênê ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê morfolojiyek fahmkirinê jî wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke wê bide diyarkirin. Ew peyv bi eslê xwe Sumerî ye; ji têkelbûna peyvên "ab" (av) û "zu" (zanin/kûr) pêk tê û

tê wateya "ava kûr" an "ava aqilmendiyê". Lê wê di rengekê de wê têgîna morfolojiya koka ´za´ a di gotinê de ku wê were diyarkirin wê, karibê wê hinekê din wê ser wê, werênê ser ziman. Morfolojiya gotina kokî a ´zu´ wê şêwayê şêyemin ê tawandinê di têgîna za de wê, xwe di rengekê de wê di zimanê roja me de wê di kurdî de wê karibê bide diyarkirin. Weki din wê, morfolojiya zu wê, di rengekê de wê morfolojiyên weke ji wê bûnê, kûrbûnê, jê têgihiştinê û hwd wê weke karibê wê bide diyarkirin. Lê koka ´za´ wê di rengekê de wê weke bi awayekê afirandinê wê weke têgînek ku wê koka gotina ji wê bûnê a weke bi zabûnê wê weke karibê wê bide me wê bi wê re wê koka gotina ´zaninê´ wê ser têgîna koka ´za´ re wê weke karibê wê bi xwe re wê di rengekê de wê bi wê re wê bide me. Ji wê aliyê ve wê di rengekê de wê ev wê bi xwe re wê weke morfolojiyekê wê di fahmkirinê de wê, bi têgînek etimolojikî jî bi xortî wê weke karibê wê bide me. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, morfolojiya têgîna za wê, di wê temenê de wê, bi rengekê de wê, morfolojiya zaninê wê bide me. Ev wê, di rengekê de wê piştî wê, bi rengekê wê bi heft giyan û an kesên weke wek ´çavdêr´ ên weke girêdayî Abzû ku wê bahsa wan wê were kirin ´abkallu (weki din wê morfolojiya ´ab´ wê çendî têgînek weke ya avê´ wê bide me wê beremberê gotina ev ku wê weke destnişankirina kesekê û an weke kesekê kal desnişandikê jî bê. Abkallu wê beremberê ´ev kal´ û an ´ewê kal´ jî wê were dîtin. Di morfolojiya kal de jî hem kesekê navserî xwe ê pîr û an kal û bi wê re wê weke kesekê dûnya dîtî ê bi zane jî wê were diyarkirin.)´ û hwd re jî wê karibê wê di heman morfolojiyê ve wê bi wê ve wê girêdayî wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya fahmkirinê a ku wê weke karibê wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke kariibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. çavkaniya têgîna abkallu û ya abzu wê di rengekê de wê nêzî hev wê di şêwayekê de wê hinek morfolojiyên bi fahmkirinê wê weke ku wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bidina diyarkirin. Li gorî kevneşopiya sumer-akadi, Abzu hevjîn û beremberê yazdana deryayê Tiamat e. Tiamat okyanûsa şor a ku li dora parzemînê diherike wekî çemek bihêz sembolîze dike. Abzu yek ji yazdanên kevnar e ku ji hêla yazdanê erdê Enki ve hatin hilweşandin û kuştin. Piştî wê, enki serwerîya abzu bidest dixê. BI gotinek din Enki wê desteserkirinê dikê. Bi saya vê şerê yazdanan, nifşek ciwan a yazdanan tê

ser desthilatdariyê; Enki dibe "yazdanê sereka ê azmana". Ezman ji laşê bêcan ("nav") ên yazdanê kevnar tiamat dihê afirandin, ku dibe sedema afirandina hem hewa û hem jî erdê di heman demê de. Di bin serweriya yazdaniyê bayê Enlil (yazdanê azman û hewayê), du komên yazdanan hene ku hewce ne ku werin aram kirin (Anunna jorîn û Igigu ya jêrîn). Ya paşîn bi kolandina bi tundî ya nivînên du çemên mezin ji bo avdana axa bi gelemperî hişk dixebitin. Di vê baxçeyê mezin de, di navbera komên yazdanan de nakokî derdikeve; ji bo aram bikin û wê ji karê wê xilas bikin, ew pêşî cotek mirovan diafirînin (´destana Athrahasis´). Perestgehek ji bo Enki, ku di demek nêzîk de dibe girseyek bi deng, perestgehek ku mirov neçar dibin ku bi fêkiyên keda xwe qurbanan bidin afirînerê xwe. Ew perestgehê Eapsu wekî "mala ava deryayê" bi nav dikin. Di mîtolojiya kassit-Babîliyan de, Enūma eliš, Abzu ("yê destpêkê") û Tiamat ("yê ku hemûyan hanî dûnyayê") formên pêşîn ên hebûnê ne demek dirêj berî afirandina ezman û erdê. Di girêdana wan a nêzîk û bêdawî de, ew çend yazdanan tînin dinyayê, di nav de Laḫmu û Laḫamu; ji bilî navên wan tiştek li ser wan nayê zanîn. Paşê, Abzu û Tiamat ji hêla nifşên ciwan ên yazdanan ve têne aciz kirin, û Abzu dixwaze wan tune bike. Şêwirmend û hevalê wî Mummu piştgirîya wî dike û planek pêşniyar dike ku yazdanên din bikuje, lê Tiamat red dike û hewl dide ku wî aram bike. Yazdan Enki ji planên Abzu fêr dibe û bi sêrbaziyekê wî dixe xewa kûr. Piştre ew wî dikuje, Mummu digire, û Abzuyê kuştî wekî mala xwe digire. Niha ew dibe xwediyê ava şîrîn. Tiamat demek dirêj bi tenê û jibîrkirî bû. Lê gava Marduk wek kurê jîr û bihêz ê Enkî derdikeve holê, yazdanên kevin, ji tirsa wî, berê xwe didin Tiamat, dest didin tenêtiya wê û wê razî dikin ku alîkariya wan bike da ku tola mirina Ab hilînin. Di dawiyê de ew dîsa hewcedarî hîs dike û bersiv dide. Di şerê piştî wê de, ew ji hêla Marduk ve tê kuştin, û yazdanên serhildêr têne girtin heta ku Marduk rêkûpêkiyê li cîhanê vedigerîne; ew hin beşên Tiamat a mirî bikar tîne. Dûv re ew dîlan digire, Kingu yê hander dikuje, û xwedayan wekî parêzvan li ser herêmên cûda bikar tîne. (Çav: Wayne Horowitz: Mesopotamian Cosmic Geography (= Mesopotamian civilizations. Band 8). Eisenbrauns, Winona Lake 1998)

Ev morfoloji wê giyanek hertimi ku wê weke di nava çalak û tevgerê de bê wê weke bi xwe re wê di rengekê de wê weke biafirênê. Ji wê aliyê ve wê, civaketiya sumerê wê bi wê yekê li dora xwe di mejiyê xwe de wê hertimî wê zêdetirî ji ser jiyane wê bide hizirkirin. Ev yek wê weke xosletekê hizirkirinê ê ku wê, hertimî wê di xwe de wê bi kûrbûnê jî wê

biafirênê bê. Di demên sumerê ên piştre de wê, bi teybetî di dema akad û babilê de wê, di dewama hev de wê di wê temenê de wê weke pêvajoyekê wê di rengekê de wê bi pêvajoye hizirkirinê re wê weke ku wê bide diyarkirin. Di aslê xwe de wê, piştî akadê wê babil wê di dewama wê de wê bi wê yekê wê weke ji morfolojiya mitolojiya şamaş li ya marduk wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke dîmenekê wê bi xwe re wê, di rengekê de wê weke bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, ev wê weke pêvajoyek mitolojiyê a bi aqilê wê yê têr wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê morfolojiya serwerîya marduk ku em wê werina ser wê di wê temenê de wê, bo vê yekê wê hinek aliyên giring wê bi xwe re wê bide diyarkirn.

Di rengekê de wê marduk wê pêşî wê weke tenê yazdanekê bajarê babilê bi tenê bê. Ew wê, di rengekê de wê, ne yazdanekê mazin bê. Piştî akadê wê bilindbûna babilê û bi serdema babil û kassitê re wê giringiya wî jî wê hin bi hin wê derkeve li pêş. Mušḫuššu ku wê weke tevlîheviyek ji hevsengiyek/hevgirtinek (marru) û mar-ejderha bê. Ev dîmenê ku ew dihê dîtin wê, weke rengê diyarkirina wan dagerên wî, di rengekê de wê di mitolojiya guti-kassit de wê, di rengekê de wê, karibê bi hinek awayna wê diyar bikê. Morfolojiyên bi fahmkirina ya akadê wê, di rengekê de wê karibê di hevsengiyek bi wê rengê de wê fahmibkê bê. Di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê. Tenê ku em morfolojiya piştî dagirkirina babilê a ji hêla hittitê ve û birina peykelê marduk û bi şûn hanina wê peykelê marduk ji hêla kassitan ve li babilê wê karibê wê weke morfolojiyek wê di wê temenê de wê di rengekê de wê fahmbikê bê. Schwemer Ninurta, ku wê, wek yazdanekê bahozê nîn e, wekî modela orîjînal a Marduk nîşan dide; bahoz, ba û lehiyê wekî çek têne bikar hanîn dide nişandin. (Çav: Schwemer 2007, p. 128.) Schwemer her wiha kurteber dike ku her çend Marduk xwedî taybetmendiyên ku bi profîla yazdanê bahozê re li hev dikin be jî, ev nayê wê wateyê ku Marduk an xwedayên din ên di pozîsyonek wekhev de (mînaq, Ninurta, Martu, Telepinu, û Tishpak) yazdanên bahozê bûn. (Çav: Schwemer 2016, p. 70)

"Şofel", ku wek sembola Marduk, dibe ku nîşan bide ku ew di destpêkê de yazdanê çandiniyê bû, an jî bi îhtîmalek mezintir, yazdanê kanalan û bi vî rengî yê bereketê bû. (Çav: Oshima 2006, p. 80) Berevajî Abusch, Oshima bawer dike ku têkiliya Marduk bi avê re ji têkiliya wî bi kanalan re dihê. Di duayek Marduk de, ku dîroka wê vedigere serdema Kassite, ew wekî dabînkerê avê dihê xuya kirin û wekî yê ku avê ji çem, lehiyên

demsalî û baranan tîne zeviyan dihê pesinandin. (Çav: Oshima 2006, p. 81) Duayên cûrbecûr ji bo Marduk behsa têkiliya wî bi kanî û çeman re dikin, û Ashurbanipal sernavê "mufetîşê kanalê yê ezman û erdê" li Marduk bikar tîne. (Çav: Oshima 2006, p. 81)

Marduk wê di wê nûqteyê de wê weke dema ku wê li morfolojiya wî dihê nerin wê weke yazdanekê ku wê, di wê temenê de wê, bi fêrsên fahmkirinê ên weke girêdana wî ya bi ba û bahozê re wê derkeve li pêş. Ev morfolojiyên ku wê berê wê bi Enlil ve jî wê werina girêdan bin. di wê temenê de wê, di rengekê de wê, weke di temenê girêdanekê wê bi têgîna malbatî a Enlil-Enki re wê were diyarkirn û wê di wê temenê de wê bi marduk re wê di dema kassit-babilê de wê weke sêkikek bi marduk re wê bi wê yekê wê weke wê were afirandin. Di renge de wê navê marduk wê di zimanê roja me de wê, weke ku em di kurdî de wê, dikarin wê fahmbikin wê têgînek fonolojikî a di rengê ´mar..´ de wê bi dirêjkirina ´r´ re wê weke têgînek weke xambûnê û an hê têr pêşneketî jî wê, di rengê ´mirbûnê´ û an weke tişta ´ne gihiştî a mir´ re wê morfolojiyekê jî di fahmkirinê de wê weke ku wê bide me. Di wê temen de wê têgîna mirbûnê wê, bi gotinî wê nikaribê wê bi morfolojiya têgîna gotina mirinê a weke ji jiyanê çûyinê wê di rengekê de wê fahmbikê. di morfolojiya mitolojiya marduk re wê rastarast wê têkilidanina bi dûnya binêardê re wê zêdetirî wê bi awayekê wê weke dewrgirtina absû a ji enki weke ´ji bavê xwe´ wê di rengekê de wê bi hinek morfolojiyan wê weke karibê bahsa wî bê kirin. Di wê rengê de wê were kirin.

Lê di rengekê de wê, di awayekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di vegotina marduk de wê weke di destana afirandinê de wê were diyarkirn ku wê piştî têkbirina tiamat de wê, ji bedenê wê, bikê dûqat û ard û azman wê weke ji wê biafirênê. Bi wê yekê w gerdûnê wê biafirênê û wê bingihê sazûmana kosmik wê weke ku wê bi wê yekê bi rêgezên wê re wê weke bi wî re wê were diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê morfolojiya marduk wê, di rengekê de wê, çerçoveyek fahmkirinê a giştî a mitolojiyî wê bi wê yekê wê bi xwe re wê biafirênê. Di rengekê de wê, sazûmana gerdûnî wê, navaroka wê, bi aqilê enki wê were diyarkirin. Weki din wê di wê çerçoveya sazûmana kosmik de wê afirandina anunnaki û gigiyan wê, weke bi wê afrineriya wî ve jî wê were girêdan weke wî ew afirandina. Minaq her çend Nergal hukumdarê rastîn ê cîhana bin erdê bû jî, Marduk wekî keyê yazdan herî bilind ê tevahiya kozmosê (rêza ezman, erd û cîhana bin erdê) dihat hesibandin, bi vî awayî hemû qadên din ên îlahî kontrol dikir.

Bi vê rengê wê di rengekê de wê weke dîmenekê marduk ê giring wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke derkeve li pêş. Morfolojiya mitolojiya marduk wê dema ku mirov wê werênê ser ziman wê, divê ku mirov wê di nava têkiliya enlil û Enki de wê di rengekê de wê fahmibkê û wê bi bandûra wê pêşketina wê fahmbikê. Di rastiyê de wê weke ku wê, di demên destpêkê ên kassitê de wê were dîtin de jî wê, enlil wê weke yazdanek razber û di forma yek-xwûdayî û an yek-yazdanî de ku wê xwe di wê demê de wê weke bide diyarkirin û wê derkeve li pêş wê karibê wê werênê ser ziman bê. Her çendî wê gerdûna ku wê marduk wê weke biafirênê wê weke bi mazinbûna wê were diyarkirin jî lê ew wê, di bin ya enlil û Enki de wê were hasibandin. Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê, di demên paşê ên weke ku em di morfolojiya fahmkirinê a gudeayê lagashî de wê dibînê wê, Enlil wê rêgezên hemû jiyanê wê paşê wê dîsa wê dest bi diyarkirina wê bikê. Heta wê taca wê were danin li ser serê key jî. Hemû wê ji Enlil wê werina pirsin weke parastvan û zagon diyarker.

Di wê temenê d ewê di rengekê de wê weke karibê wê fahmibkê bê. Di rengekê de wê paşê wê marduk wê di mazinbûna xwe de wê weke ´enlilê yazdana´ wê weke ´unwanekê´ wê werê dayin li marduk. Ji wê aliyê ve wê wasifiyên Enlil wê di rengekê de wê weke paşê bi marduk re wê werina diyarkirin û wê weke li wî werina başxkirin. Ji bo demek dirêj, bajarê Nîpûr navenda ol û rêveberiyê li Mezopotamyayê bû, û parêzvanê wê, Enlîl, wekî yazdanê sereke dihat hesibandin. Dema ku Babîl rabû ser xwe û bû paytext ji kassitan re, Marduk li ser textê Enlîl hate danîn da ku serdestiya ramyarî rewa bike. Lê wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, enlil wê weke cewher wê hertimî wê di rengekê de wê were diyarkirin û wê, di hinek morfolojiyên dema kassitê de wê weke di forma marduk de wê cewherê Enlil wê weke bahsa wê were kirin wê kirpendinên ku ew wê, di wê temenê de wê bi navê wî werina kirin wê bibin. Di dawiya destana Enûma Eliš de, yazdanên din 50 nav û taybetmendiyên cûda didin Marduk. Ev lîste birhanên teolojîk e ku hemî hêz û nasnameyên yazdanên kevnar ên di panteonê de (bi taybetî Enlil û Enki/Ea) di çerçoveya ya Marduk de hatine yek kirin.

Ji wê yekê wê hizra ku wê di serê mirov de wê çê bibê wê marduk wê bi serê xwe wê weke yazdanekê wê, were diyarkirin bê û an wê weke nav û xosletekê ji enlil û enki hati girtin bê. An jî wê di rengekê de wê di wê temenê de wê weke çawa wê, navê inanna wê di dema akadê de wê weke îştar wê bê diyarkirin wê ev navê marduk jî wê bi wê rengê wê navekê bi

wê rengê wê ser enlil û an enki re bê(?) Ji wê aliyekê ve wê weke pirs wê di serê mirov de wê biafirin. Di wê temenê de wê, morfolojiya navê marduk di rengekê de wê weke têgînekê wê bi xwe re wê bide me. Navê marduk wê di zimanê roja me de wê têgînên weke bi gotina mirbûnê ku wê weke êzdayiyên iroyin wê di qewlên xwe de wê bi têgîna ´mayîna ardê´ wê bi gotin bikin wê di rengekê de wê, ne dûrî wê têgînekê de wê weke bahsa wê di şêwayekê de wê di serê mirov de wê biafirê. Ji wê aliyê ve wê gotina meyina ardê wê di wê rengê de bê ku wê pêşî wê bê hizirkirin wê ti dever wê ne hişk bê ku wê mirov wê karibê wê ser wê biji. Paşê wê hin bi hin wê ard wê were meyandin û ankû wê were hişkkirin ku wê êdî wê ser wê temenê jiyanê wê bi wê yekê wê ser wê biafirê. Êdî wê piştî wê di rengekê de wê di dewama wê de wê temenê pêvajoya jiyanê wê li ser wê biafirê. Ev wê di morfolojiyek kosmikî de wê were diyarkirin.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku ev wê, di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê morfolojiya mirbûnê ku wê, bi gotina ´..duk´ wê weke hersê tîpên dawî ên navê marduk re wê li gotina ´mar´ dihizirê wê weke ardê ji mirbûnê bi ber têrbûnê û an hişkbûnê ve çûyi wê di dîmenekê de wê morfolojiyek teqez a fahmkirinê wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di têgîna ´...duk´ê de wê, fahmkirinên weke bûyinê, rûdanê, çêbûnê, pêkhatinê û an têrbûnê wê bi xwe re wê bide me. Wê dema ku em ji wan morfolojiyên fahmkirinê ji têgîna mirbûnê wê li wê bihizirê wê têgînek weke gihiştinek li têrbûnekê wê bi xwe re wê weke bi têgînek pêvajoyî re wê di rengekê de wê bi xwe re wê di rengekê de wê bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê, gotina ´mir´ û an ´mar..´ re wê weke têgînek xambûnê wê, bi xwe re wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, têgînek ku wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke bûyinek bi ber rengdayina wê re wê weke bi gihiştinê û ji wê xambûna xwe derbasbûnê wê di morfolojiya fahmkirinê de wê weke ku wê bi xwe re wê bide me. Têgînên weke bi morfolojiyên ji navê marduk ên weke ´kûrê rojê´ û an ´gayê ji rojê dihê´ û hwd wê, weke gotinên têgînî ên weke di temenekê teoloijikî û an ramyari de jî wê di rengekê de wê weke karibin wê fahmbikin bin. Çendî ku wê karibê wê di rengekê de wê bi wê bigihijê wateyan jî lê wê wateyên ku wê, were li lê gihiştin wê di rengekê de wê, wateyên bi wasifkirinê û an wasifi ên bi wê rengê wê weke bi manayên lê hatina baxşkirin wê xwe bidina diyarkirn bin.

Teolojiyek bi marduk re wê bi wê yekê wê were afirandin û wê dema ku wê teolojiyê bi temenê zanina Enki û teolojiya wî bikin ku wê fahmbikin wê, weke ne di demên kevneriya wê demê de lê di demên wê demê de wê weke têgînekê wê di rengekê de wê bi xwe re wê, di dîmenekê teolojiyî de ku wê weke ji fêrsên fahmkirina mitolojiya berê weke derbasbûna wê şêwayekê fahmkirinê wê weke bi xwe re wê di şêwayekê de wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê morfolojiya marduk wê weke pêvajoyek giştî a yazdanî ku wê di temenê teolojiyek yekxwûdayi de jî wê weke karibê li wê bigihijê hinek fahmkirin û têgihiştinan wê dîmenekê fahmkirinê wê weke ku wê di rengekê de wê weke bi xwe re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Lê wê jî dikarê wê li wê zêde bikê ku wê piştî demên akadê wê morfolojiyên fahmkirinê ên weke ser gudea û hwd re wê werina dîtin wê di wê rengê de wê di morfolojiyek pêşketinê a zêhni ku wê bi ber yek-xwûdayiyekê û an yek-yazdaniyekê ve wê herê wê dîmenekê fahmkirinê ê teqez wê bi xwe re wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Li ser wê temenê re wê, dîmenê marduk wê ji yazdanekê wê weke yê enlil û Enki zêdetirî wê weke yazdanekê razber ê weke di forma yazdanekê yekxwûdayî de wê were diyarkirn û peykelên wî yên li jiyanê wê, weke wî zêdetirî wê weke dimenê forma dagerên wî de wê weke ku wê bidina diyarkirin ser wê têgiha wî ya razber a ku ew bi wî dihê afirandin de. Ji wê aliyê ve wê dema ku em li mijarê dinerin wê weke ku wê, marduk wê di aslê xwe de wê, formek teybet wê bi xwe re wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Ew wê hemû xosletên yazdanî ên enlili û enkiyî ku wê bi xwe re wê bide diyarkirin wê fêrsên serdestîya keyeni a rûhani û dûnyawî wê hilde li dest û wê, aqiliya wê weke dewrbigirê wê bikê li dest. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê, dîmenekê wê nêzî wê yazdaniya ku wê, li demên pêşîya xwe wê weke şandinên weke têgîna pêxemberan ku wê karibê weke bi têgîna ´wahiyan´ wê weke bide kirin wê weke nêzî wê dîmenekê wê bi xwe re wê, di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê marduk wê sentezek berfireh a hem dîrokî û hem jî serdemî a dema xwe wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Wê senteziya mardukî wê fahmkirina wê di regekê de wê weke çerçoveyek giring wê kaeribê wê bide diyarkirin. Morfolojiya bi destana afirandinê û an Enûma Elish re wê were

diyarkirin wê di rengekê de wê weke têgînek û çerçoveyek salixkirinê a di wê temenê de wê di rengekê de wê were diyarkirin. Morfolojiya marduk a di demên li dora hezarsalên duyemin û hinekê piştre de wê, piştî dagirkirina babilê hildana peykelê marduk ji hêla keyê hittitê ve bê û an morfolojiya kassitê a bi şûn ve hanina wê peykelê û an bawerkirinên bi marduk ên li babil-kassitê wê di wê temenê de wê çerçoveyek fahmkirinê wê bide diyarkirin. Li dora sala 1595 berî zayînê, Mursili I sefereke leşkerî ya mezin da destpêkirin, heta Babîlê pêş ket, bajar girt û talan kir, bi vî awayî dawî li Xanedaniya navdar a Amurru (Babîlyayî) û rêza keyeniya Hamûrabî hanî. Piştî fetihkirinê, Mursili I bajar negirt lê bi talanê vegeriya paytexta xwe, Hattûşa. Ev sefer wekî yek ji seferên leşkerî yên herî dûr û bi bandûr di dîroka Rojhilata Nêzîk a kevnar de dihê hesibandin.

Li vir hinek rewşên ku wê weke pêwîst in werina fahmkirin wê ew bin ku wê piştî wê seferê wê vekişîna hittitê û pêşketina kaassitê weke bi serwerîya wê giştî a li herêmê û piştî wê, têkiliyên diplomatikî ên nava kassit û hittitê wê ragihandinên ku ew bi wê ji me re didina diyarkirin wê, weke nişanaka hinek fahmkirinên din jî bi xwe re wê bidina diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê rewşa ramyari wê di wê demê de wê, di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Belavbûna keyeniyên kassitî-hûrîyî heya herêmên anatolya ji mesepotamya wê, di rengekê de wê nikaribê wê dûrî wê çerçoveyê fahmbikê. Di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, ev dema ku wê mijare gotinê bê wê, di wê de wê çendî wê kassitî wê li başûrê mesepotamya û heya herêmên li dora wê ser mireteya guti-lullubi heya sînorê hindistana iroyin wê berfireh bibê û wê herê wê bibê. Hûrî jî wê bakûrê mesepotamya û heya anatolya wê, di rengekê de wê hilde li nava serdestiya xwe. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke dîmenekê wê bi xwe re wê weke di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Çanda hittitê wê, li herêmê wê pêşketina wê, di bin bandûra hûrîyan û civakên hûrîyan de bê. Ji wê aliyê ve wê, di wê seferê de wê heya babilê çûyina wê, tenê wê bi keyê hittit bi tenê re wê karibê wê fahmbikê û an na, weke pirsekê di serê mirov de wê bibê. Ber ku wê di

wê demê de wê kom û seferên ji derve li herêmê dibin jî wê zêdeyi wê, temenê bêaramiyê wê li herêmê wê biafirênin. Di wê temenê de wê ev wêweke aliyekê wê yê din wê karibê wê werênê ser ziman. Ji morfolojiya hewldanên kassitê ên bi şûn ve hewldana vegerandina peykelê mardukê wê dikarê wê fahmbikê ku wê têkiliyek baş di nava babil û kassitê de wê di wê demê de wê hebê. Lê ev dem wê weke demek ku wê, êdî wê têgîhên hegomenikî wê piştî akadê wê bi zêdeyi wê xwe li herêmê wê bi rengê şerên serdestiyê û hwd wê bidina diyarkirin û wê rewşa hittitê wê ne dûrî wê karibê wê fahmbikê bê.

Rewşa hittitê û birina wê ya peykelê marduk wê di aslê xwe de wê weke ji genimeteka şer zêdetirî wê weke rewşek ku mirov wê bi têgîna serwerîya kultê ve wê girêdayi wê karibê wê fahmbikê. Di wê temenê de dibê ku ew wê ne tenê wê weke bi morfolojiya marduk hatibê birin. Dibê ku ew di rengekê din de wê weke yazdanekê sereka û razber ku wê weke yazdana azmana û an yazdanê rojê ku wê piştre mitra wê weke yazdanekê teolojikî denezên dibê ku ew di wê rengê de bê. Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê di wê rewşê de wê were dîtin ku wê bawerî wê ji çerçoveya kultekê wê weke derbas bibê. Ew wê di rengekê de wê weke ku wê xwe bi wê re wê weke bide diyarkirin. Ev wê, di rengekê de wê, weke çawa wê bi pêşketina civakatiyê re wê çand wê pêşkeve wê, di wê rengê de wê bi baweriyê re jî wê rewşek serkultî wê weke ya bi rengê teolojiyê û şîroveyê û hwd ku wê gudea wê, di dîmenekê de wê werênê ser ziman û piştî wî, di rengekê de wê, têgîna kesên bi zane ên weke pêxember û hwd wê, di rengekê de wê weke kesên li pêşîya pêşketina dema xwe bin bi aqilê xwe û hwd wê, di rengekê de wê di wê temenê de wê derkevina li pêş.

Pêxemberti wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê, weke ku wê di demên hemdem de wê di çerçoveya baweriyekê û girêdanekê de wê were ser ziman ji wê zêdetirî wê weke têgînek ku wê di şêwayekê de wê weke kesekê bi zanebûna xwe li pêşîya dema xwe û an ser dema xwe bê re wê, di rengekê de wê weke wê bide diyarkirn û wê weke karibê wê werênê ser ziman. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke di şêwayekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temen de wê di şêwayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê dikarê werênê ser ziman ku wê, di wê demê de wê morfolojiyên yazdanî ên weke bi enlil, enki û an marduk û an kî di dema

akadê de wê weke bi şamaş re wê were diyarkirin wê ser dema xwe re wê weke têgînek kultî zêdetirî wê weke têgihek ku wê bi çerçoveyek fahmkirinê wê were diyarkirin bê. Ya ku wê di aslê xwe de wê weke bibê temenê ramyariyek navendê ji wan re wê ev bê. Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê lêhanin û an levhatina di nava kiryar û têgîihê de wê di wê rengê de wê weke morfolojiyek felsefeyê a ku wê weke tişt û biriqina wê û an zanina wê û an zanin û tiştê û hwd di fahmkirinê de wê çawa wê dîmenekê wê yê fahmkirinê wê bide diyarkirin bê.

Ji wê aliyê ve wê aqilekê giring ê fahmkirinê wê bi wê re wê bide diyarkirin bê. Me li jor wê li çend deveran wê hani ser ziman ku wê çawa wê di rengekê de wê aqilekê civakî wê, di rengekê de wê bi çanda wê re wê pêşkeve. Civak wê weke hebûna zindi û diji bê. Çanda wê jî wê weke aqilê wê û fahmkirina wê ya pirrali wê bi xwe re wê weke di rengekê de wê karibê bide diyarkirin bê. Di morfolojiyek bi wê rengê de wê hewldanên fahmkirina morfolojiya baweriyê bi têgîna yazdani jî wê piştî wê bibê. Piştî sedsale 18´min a beriya zayinê de wê di rengekê de wê, razberikirina yazdani wê weke di morfolojiya mitrayi de û an birehimî de wê were dîtin. Di wê temenê de wê ev wê weke têgihek ku wê di wê demê de wê bi têgîna razberiyê wê li wê gihiştina wê, ku em ser têgîna zêhni û pêşketina aqiliya wê re wê werênina ser ziman wê weke astek herî dawi a pêşketina mirov jî wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê werênê ser ziman bê. Minaq wê pêvajoyên piştre ku wê weke bi Hizir re bê, Musa re bê, û an Dawud û suleyman re bê wê weke pêvajoyek kûrbûnê û hewldanên fahmkirinê ên wê razberiyê jî bê. Ji w razberiyê wê bi aqilekê şûbjeyî hizirkirinê û afirandinê û an gihiştina encamê bi fahmkirinê bê. Ji wê aliyê ve wê, pêvajoyek bi wê rengê a pêşketin û azmûnkirina wê aqilê razber ê yazdanî wê were derbaskirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de ku wê weke têgînek ne diyar ku wê weke bi rêya êgir û hwd wê, bi mirovekê re wê têkiliyê dênê û an wê peymanekê wê ragihênê û hwd wê di wê temenê de wê bibê. Di wê çerçoveyê de wê piştî wê pêvajoyê wê pêvajoyek din wê, xwe di dewama wê de wê weke pêvajoya sêyemin wê xwe bide diyarkirin. Ev jî wê weke pêvajoyek giring bê ku wê di demên pêşketina felsefeyê de wê weke ku wê xwe bide diyarkirin. Lê berî wê, di demên felsefeyê de wê weke felsefekirina

wê têgîna razber wê weke ji mitra û heya Hizir û zerdeştî wê di wê temenê de wê hizirkirina wê bi çerçoveyek berfireh a zêhni wê were kirin. Di wê çerçoveyê de wê, bi gotinên weke yên felsefeyê û aqilmeşandinên bi wê temen û çerçoveyê re wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê were kirin.

Ser wê temenê wê dîmenekê hizirkirinê ê teybet wê, di aslê xwe de wê bibê. Di wê nûqteyê de wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya fahmkirina aqilê razber wê, di wê temenê de wê, di wê rengê de wê weke ji ya gştî bi ber tekane ve bê û an ji ya serî bi ber ya jêr ve wê pêvajoyek û şêwayekê hizirkirinê wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê weke di rengekê de wê, morfolojiya fahmkirinê a yazdanî wê di wê temenê de wê xwe di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya yazdanî wê di wê temenê de wê weke navendek hebûnî û an têgînek hebûnî a ku wê di wê de wê bi zêhni wê were lê hizirkirin wê bi gelek xosletan wê were lê hizirkirin. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê gihiştina encamên hizirî wê bibê. Di dewama wê de wê çawa wê, di jiyanê de wê weke bi wê ve wê girêdayi wê bibê û wê di rengekê de wê morfolojiya pêwîstîniyê, metafizikê, hebûnê, realismê, dualismê û hwd wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke bi wê re wê, di şêwayekê de wê were lê hizirkirin. Ev wê weke têgihên ku wê bi têgîn û çerçoveyek gerdûnî wê di morfolojiyên hizirkiirnê ên bi têgîna aramiyê, sermeditiyê û hwd re wê werina lê hizirkirin. Ev têgihên ku wê berê wê, bi morfolojiya gerdûnê re wê weke wê werina lê hizirkirin bin. Lê di rengekê de wê bi gotinkirinên wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê ev pêvajo wê, di wê temenê de wê bi navê yazdanî wê çerçoveyek teolojikî û epistemolojikî wê di zikhev de wê bi kirdeya dihizirê û hwd re wê bi berfirehî wê were diyarkirin. Wê çerçoveya wê di rengekê de wê were hanin li ser ziman. Ev kirdeya dihê hizirkirin wê çawa bê ku wê weke bi têgînek bûjenî wê were lê hizirkirin. Lêpirsinên

bi wê yekê û temenê wê di felsefeyê de wê piştre wê wê yekê wê bibin û wê dema ku wê her bûjenek wê weke xwediyê kirdeya xwe bê û kirde wê weke bêi bûjen wê nikaribê bi hebûn bibê û biji û an hebê wê di wê temenê de wê êdî wê bi wê yekê wê dema ku wê navê yazdan û an xwûdayiya wî hebê wê di wê temenê de wê ew wê çawa wê hebê û wê di çi morfoloji, awa û reng û şamalê de wê hebê wê bi wê re wê êdî wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê de wê hewldanên di wê rengê de ên bi kifşkirina hebûna xwûdê di wê temenê de wê bi wê yekê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Morfolojiya têgînên hebûna dervî fizikê wê di wê temenê de wê morfolojiya giyanê û an rûhê wê di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Kifşkirina giyanê bi serê xwe wê weke kifşkirinek dîrokî wê karibê wê pênasebikê di wê pêvajoya hizirkirinê de. Ev wê weke kifşkirinek ku wê destpêka hizirkirina bi aqilê rasyonal jî wê di rengekê de wê weke di xwe de wê bide diyarkirin û wê di nava dualiteya bedeng û giyanê de wê bi wê yekê wê di rengekê de wê were lê hizirkirin. Lê morfolojiya giyanê wê di wê temenê de wê, di wê temenê de wê bi realismekê wê serwerbûna têgîna fizikî û rasyonaliteya wê jî wê di rengekê de wê weke bi xwe re wê misoger bikê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê morfolojiya ku wê li kurdistanê wê piştre Wê keseyet û zaneyên weke Mani wê bigihijê encama giyan wê weke rohniyek bê ku wê bikeve dûnyê û wê di wê de wê, weke bedenekê de wê bicih bibê û wê, biji wê di wê dualiteyê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê ev têgîn wê destpêka hizirkirin bi hebûnê ên hemdem ên weke bi gotinên eksistanisyalist jî wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê. Ji wê aliyê ve wê mijare hebûnê wê ji xwe re wê bikê temenê hizirkirinê. Ji wê aliyê ve wê ev pêvajoya hizirkirinê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Morfolojiya hizirkirina demên felsefeyê wê, nikaribê ji wê pêvajoya hizirkirinê a mitrayi, hizirî û zerdeştî dûr wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê pêşketinên ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke bibin wê ev pêvajo wê weke pêvajoyek kûr a hizirkirinê wê di rengekê de wê bi xwe re wê werênê. Di demên karduyiyan de wê weke ku wê were dîtin ji demên nairiyan û hwd û pê de wê weke bi pêvajoyek hizirkirinê a li ser wê temenê teoloijiyî û hwd re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Ji wê aliyê ve karduyi wê, bi aqilekê teybet ê

teoloijiyî wê di rengekê de wê bihizirin û wê di morfolojiya gotina acinitiyê ku wê weke gotinek hizirkirinê a giyanî a xas ya ji aqilê wan bê wê di wê temenê de wê morfolojiyek rasyonali a di nava têkiliya giyan û bedenê de wê bi morfolojiyekê wê bi wê re wê weke bingihê hizirkirinê wê bi wê re wê biafirênin. Di wê temenê de wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê karduyi wê, di wê rengê de wê, demek kevnera a teybet ku wê pêwîst bê ku ew di rengekê de wê ji gelek aliyan ve wê weke pêwîst bê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bi kifşkirinên bi wê re. Di wê çerçoveyê de wê ev pêvajo wê weke pêvajoyek giring a teybet jî wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di rengekê de wê morfolojiya têgînên karduyi û aqilê wan ê teolojiyî wê di rengekê de wê, di rengekê de wê du aliyan wê ji wê aliyê ve û di çerçoveya vê nûqteya mijare me de wê weke bi xwe re wê bide diyarkirin bi çavkaniyên hizirkirî ên civakî yên ji dema wan. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyek wê yê din ê wê kifşkirinên giyanên dervî bedenê ên wê demê wê nikaribê bi morfolojiya têgîna hebûnên mitolojiyê ên berê wê demê ku wê bibin bi tenê û an di rengekê weke wan de bi şêwayekê fahmbikê bê. Li vir wê şêwayekê hizirkirinê ê ji wê cihê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê hebê ku wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman wê bibê. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê û çerçoveyê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya têgîna giyane dervî fizikê heyi de wê, bi xwezayî wê weke ku wê bi hizirkirinên bi wê re wê piştre wê were kirin wê balkişandinekê ser rewşa fizikî a ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê. Di wê temenê de wê di morfolojiya têgîna hebûnê de wê dualiteya bi wê dihê hizirkirin wê di wê, di wê nûqteyê de wê aliyekê wê yê bi hebûna aliyê wê hebûnê ê fizikî bê û aliyê wê yê din wê bi yê dervî wê hebûna fizikî bê. Di wê temenê de wê ev herdû ali wê di wê şêwayê de wê çerçoveya tekûz û an giştî a temem a wê têgîna bi gotina hebûnê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê biafirênê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê morfolojiya hebûnê wê di wê temenê de wê weke bi çerçoveyek zêhni wê di wê nûqteyê de wê li wê were lê hizirkirin. Weyna ku wê têgînên teolojiyî ên yazdani wê di wê

demê de wê weke ku wê bi aqilê karduyiyan re wê were dîtin ku wê bileyizê wê di wê nûqteyê de wê weke di rengekê de ku wê bi şêwayekê wê, çerçoveya gotina hebûnê wê di dîmenê razberiya wê de wê fahmbikê. Aliyê wê yê hizirî û giyanî û hwd wê weke aliyê wê yê razber wê biafirênê û aliyê wê yê bedenê û fizikî wê aliyê wê yê şenber wê beremberê wê biafirênê. Ji wê aliyê ve wê lêpirsinên bi wê re wê bi hizirkirinê wê bi têgîna hebûnê re wê bi wê re wê bi kûrayiyek berfireh wê weke di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werina kirin. Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya hebûnê û têgîna zêhnê wê di wê de wê bi kûrbûnê wê were lê hizirkirin. Di nava karduyiyan de wê weke gihiştina têgîna ´aqiliya bêsînor´ û an ´aqilê gerdûnî´ wê weke di morfolojiya şahmaran de bê û an di morfolojiya Hizir û kevneşopîya wî ya pêxemberî a kurdistanî ku wê, ser 3400 Sali re wê, li kurdistanê û bi teybeti ji dema karduyiyan û vir ve wê serdest bê wê, bi hizirkirina wê re bê wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê kifşbikê bê. Ev kevneşopî wê li kurdistanê wê, demên dirêj ên civakî wê, bi dirêjî wê derbas bikê. Wê, di dewama wê de wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, ser 3400 Sali re wê pêvajoyek demdirêj a bi azmûnî ku wê bi teolojikî û civakî wê bi hev re wê dem bi dem wê bi wê re wê li kurdistanê bi civakî wê pêşkeve wê karibê wê fahmbikê û wê bênê ser ziman bê. Encamên vê pêvajoye demdirêj a vê kevneşopîyê bi wê rengê wê bi hezaran salan wê li kurdistanê wê, pêşketina wê, bibê û wê, pêşveçûnên civakî jî wê di rengekê de wê weke bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, pêşketinên di hundurê van 3400 salan de bûna wê, bi teolojiyî û civakî wê rengekê çawa ê pêşketinê û gûharinê wê bi xwe re wê bide diyarkirin? Heya ku ew newê fahmkirin wê, nikaribê pêşketina karduyiyan jî wê baş fahmbikê. Ber ku wê, pêşketina karduyiyan wê bi wê re wê, weke dem û an serdemek civakî a bi rengekê wê weke wê ya teolojiyî wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin bê. Ji wê aliyê ve wê dema ku em li demê binerin wê piştî mitanniyan wê gûharina ku wê bibê wê bi wê re wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê. Di wê temenê de wê, ji pêşketinên mediya-babil, karduyi-adiabane, û hwd re wê bibin wê, di rengekê teolojiyî ê bi wê rengê re wê bide diyarkirin. Morfolojiya Hizir-musa wê, di wê temenê de wê, xatek pêşketinê wê bi xwe re wê li ser temenekê civakî a êzdayi û kurdistanî re wê biafirênê. Musawiyi wê, ji wê aliyê ve wê ne tenê wê weke têgînek baweriyî a bi serê xwe lê wê weke pêvajoyek di wê temenê de û di nava wê pêvajoya wê ya

kevneşopîya teolojiyî a kurdistanî de wê weke dîmenekê kûrbûnê wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke bide diyarkirin. Ew têgîna gerdûni a bi aqili-teolojiyî dihê afirandin wê di wê de wê, pêşketinên di dewama hev de wê bidina diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê civaketiya karduyiyan wê, di dewama civakatiya guti-lullubi, kassit, hûrî û mitannî de wê bi wê çerçoveyê re jî wê weke karibê wê li wê bihizirê bê. Kevneşopîya mitrayi wê, pêvajoyek berê wê pêvajoyê wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Pêşketina rengê hizirkirina birehimî a bi têgîna nemrut û hwd re wê, di wê çerçoveyê de ku wê li wê bihizirê wê weke karibê fahmkirinekê bide me. Serdema nemrud û têgînên bi keyeniya kommagene û hwd re wê, ji wê aliyê ve wê, têgihiştinekê karibê ji wê aliyê ve bi hev re bide diyarkirin. Ji gotina nemrud wê têdigihijin ku wê çanda ninurta wê di wê demê de wê serdest bê. Dihê diyarkirin ku wê navê nemrud bi xwe jî wê ji têgîna ´nî´ ku wê di wateya mîr û an key û marad ku wê weke di morfolojiya weke navê bajar de wê bi hev re wê ji wê were derhanin. Wê weke ji wê were diyarkirin. .. Di wê temenê de wê, gihiştina ´nepeniyên gerdûnî´ wê bi wê morfolojiyê wê were lê hizirkirin û ev wê weke piştre wê bi têgîna pêvajo û an mertebeyên aqili û an hizirkirinê bi hişmendi wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê û wê bi wê re wê were hanin li ser ziman.

Li gorî diyarkirinekê, key Gudea yê Lagaşê xwe ji Ninĝirsu re ritual dikir. Bangorên Gudeayê, ku dîroka wan vedigere dora sala 2125 b.z û vegotina herî kevin a Sumerî ya mayî, dibêjin ku Gudeayê piştî xewnek ku wî li ser tiştê ku bike dîtiye, perestgeha Ninĝirsu li Lagaşê ji nû ve ava kiriye. Navê kurê Gudeayê, Ur-Ninĝirsu, ji navê yazdan pêk tê da ku Ninĝirsu bi rûmet bike. [...] Her ku girîngiya Girsu wekî bajar-dewlet hêdî hêdî kêm bû, Ninĝirsu wekî "Ninurta" bêtir hate nasîn. Her çend di destpêkê de tenê wekî yazdanekî çandiniyê û bereketê dihat perestin jî, her ku Mezopotamya bêtir bajarî û leşkerî bû, Ninurta dest pê kir ku li şûna yazdanekî çandiniyê wekî yazdanekî şervan were dîtin, û karakterê wî yê hêrîşkar û şerxwaz bêtir derket pêş.[...] Digel vê yekê, ew berdewam wekî şifakar û parêzvanek tê dîtin û bi gelemperî di sêrbaziyan de ji bo parastina li dijî cin, nexweşî û xetereyên din tê gazîkirin. (Çav: Mark, Joshua J. (2017), "Ninurta", Ancient History Encyclopedia.) Di salên paşîn de, Ninurta piştîî kassitan di nav Asûriyan de jî populer bû, û wekî şervanekî dijwar navdar bû. Hin keyên Asûrî di dawiya hezarsala duyemîn a berî zayînê de navên ku navê Ninurta tê de hebû, wek Tukulti-Ninurta ("kesê pêbawer ê Ninurta"), Ninurta-apal-Ekur ("Ninurta

mîratgirê Ekur [perestgeha Ellil] e"), û Ninurta-tukulti-Aşur ("Ninurta xwedayê ku Aššur pê bawer e") girtin.(Çav: Mark, Joshua J. (2017), "Ninurta", Ancient History Encyclopedia.)) Tukulti-Ninurta I di nivîsekê de diyar kir ku wî "bi fermana xwedayê Ninurta yê ku ji min hez dike" nêçîr kiriye. Adad-nirari II îdîa kir ku yazdan Ninurta û Aššur alîgirên serweriya wî bûn, û tunekirina dijminên wî wekî mafdariya exlaqî ya mafê wî yê serweriyê ragihand. (Çav: Robson, Eleanor (2015), "Ninurta, god of victory", Nimrud: Materialities of Assyrian Knowledge Production) Di sedsala 9an a berî zayînê de, dema ku paytexta Împeratoriya Asûrî ji aliyê Ashurnasirpal II ve bo Kalhu hate veguhastin, perestgeha yekem a li wir ji bo Ninurta hate çêkirin. Dîwarên perestgehê bi neqşên kevirî yên relyefî hatibûn xemilandin, yek ji wan Ninurta teyrê Anzû dikuje nîşan dide. (Çav: Robson, Eleanor (2015), "Ninurta, god of victory", Nimrud: Materialities of Assyrian Knowledge Production) Ninurta yazdanekî girîng ma. Her çend keyên Asûrî Kalhu terk kirin jî, nişteciheên paytexta kevin berdewam kirin ku Ninurta rêz bigirin, ku ew jê re digotin "Ninurta yê li Kalhu dijî." Belgeyên yasayî yên ji tomarên bajêr dibêjin ku ji kesên ku sondên xwe binpê dikirin dihat xwestin ku "du mînek zîv û yek mînek zêr bixin nav lepê Ninurta yê li Kalhu dijî." [...] Nimûneya dawî ya piştrastkirî ya vê bendê di sala 669 b.z de, sala dawî ya serweriya key Esarhaddon de tê dîtin.[...] Perestgeha Ninurta li Kalhu heta dawiya Împeratoriya Asûrî geş bû, feqîr û hejar dixebitandin. [...] Karkerên sereke yên li perestgehê kahînek şangî û stranbêjek sereke bûn, ku bi aşpêj, û dergevanek re bûn. Di dawiya sedsala 7-an a b.z de, karkerên perestgehê bi heman belgeyên yasayî yên karkerên perestgeha Nabu li E-zida re rû bi rû man û heman desthilata qēpu parve kirin. (Çav: Robson, Eleanor (2015), "Ninurta, god of victory", Nimrud: Materialities of Assyrian Knowledge Production)

Navê "Nemrud" pir caran bi koka Îbranî Himrid ve tê girêdan, ku tê wateya "serhildan" dihê diyarkirin. Di kurdî de dihê wateya “nemirêt.” Ew dikare wekî pirjimara kesê yekem ("em ê serî hildin") were şîrove kirin. Bi vî rengî di kevneşopiya Cihûyan de hatiye fahm kirin, ku Nemrud dike prototîpa serbilindî û serhildana li dijî yazdan û an xwûd de dihê diyarkirin. Nemrud wek keyê welatê Şînar, ankû Babîlyayê ye. Navê wî dibe ku afirandinek nivîskarê Incîlê be da ku îşaret bi serhildana li Birca Babîlê bike. (Çav: E. Lipiński, «Nimrod et Aššur», Revue Biblique, Peeters Publishers, vol. 73, janvier 1966, p. 77-93) Fîgura Nemrud bi îhtîmalek mezintir ji lehengek an kesayetek ji Mezopotamya

bi eslê xwe Kushite (bi keyeniya kush re dihê têkilidanin), neviyê Ham, îlhama xwe digire, dihê diyarkirin. Di nav nasnameyên ku herî zêde têne diyar kirin de yazdanên Mezopotamya yên wekî Marduk an Ninurta, an hukumdarên wekî Sargonê Akkad an Tukulti-Ninurta I yê Asûrî hene. Kêmtir, têkilî bi Kassite Nazi-**Maruttash** an bi Fir'ewn Amenophis III (navê key Neb Maât Rê) re hatine têkilidanin. (Çav: Uehlinger, "Nimrod", K. van der Toorn, B. Becking ve P. W. van der Horst (eds.), Dictionary of Deities and Demons in the Bible, Leiden, Boston and Cologne, Brill Publishing, 1999, p. 627-633.) Ji wan rengên diyarkirinê mirov wê tê digihijê ku wê, nemrud wê weke piştre wê, were ´xirab nişandin´ wê, di wê demê de wê ji wê cihê û vaji wê, weke xwediyê dîmenekê fahmbikê bê. Wê weke şibandina weke wî, bi mazinbûn, û siyanekê re wê were hanin li ser ziman. Lê di morfolojiyên dihê diyarkirin de nemrud wê mazinbûn, siyan û an qûdretê, aseletê, û weke keyekê ser rûyê ardê bi niminêrê yazdanekê mazin wê were diyarkirin. Ji têgîna ´putperestî´ û ´agirperesti´ya wî dikarê fahmbikê ku ew dibê ku weke yazdanekê rojê bê. Navê nemrud wê li kurdistanê wê di nava civake kurd de wê heya roja me jî wê weke navekê ku wê li zaroyê xwe bikin wê bibê.

Di têkiliya têgîna nemrud di dema karduyan de wê, bi morfolojiya ku wê di heman herêmê de wê weke li keyeniya kommagene wê bibê û wê li wê herêmê bê hanin li ser ziman. Her wusa morfolojiya têkiliya birehim û nemrud bixwe jî wê dîsa wê li herêma kurdistanê a reha wê, rû bide û wê li wir wê bahsa wê were kirin. Ji ber ku Akad di navbera salên 2200-2154 b.z de bi hilweşîna Împeratoriya Akadiyan re hate wêrankirin û windakirin (kronolojiyeke dirêj), çîrokên ku behsa Nemrod dikin, Serdema Bronza Zû ya Dawî tînin bîra mirov. Têkiliya bi Erech (Uruk a Babîlê), bajarekî ku girîngiya xwe ya sereke li dora sala 2000 b.z di encama şerên di navbera Isin, Larsayê û Elamê de winda kir, jî eslê zû yê çîrokên Nemrudi weke rengekê wê diyar dikin. Li gorî hin teorîsyenên nûjen, cihê wan ê di Incîlê de eslê Babîliyan nîşan dide - dibe ku di serdema girtina Babîlê de bê. (Çav: Van der Toorn & Van der Horst, 1990)

Vegotinên bahsa nemrud dikin wê di rengekê de wê çendî wê weke bahsa keyekê mazin û bi heybet û mazin wê bikin wê bi wê re wê weke kesekê zordar û zalim jî wê di rengekê de wê pênase bikin. Di wê temenê de wê, bênina ser ziman ku wê kesekê ku wê hingi wusa mazin bûya ´xwe li dewsa xwûdê dibînê´ wê werênina ser ziman. Nemrud ber ku wê

wilqasî zêde di nava teolojiyên demên kevnera de jî wê were ser ziman wê pêwîst bê ku ew xwediyê bandûrek mayinda û diyar bê ku ew heya ku ew heya wê demê biji û navê xwe bide domandin. Di wê temenê de wê, ev wê weke aliyekê wê yê din jî wê, di rengekê de wê morfolojiya nemrud û navê wî, di rengekê de wê di zimanê roja me de wê têgihên weke wateyên ´ya li rû da´ û an têgînên weke ´yê namirê´ hwd re jî wê wateyan wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê têgînên weke ´nemirêt´ jî wê bi xwe re wê di kurdi de bi wate bikê. Lê mirov li ser kifşkkirinên bi manaya gotinê re ku wê dinerê ji ku ve lê binerê wê wateyên weke bi têgînek bi xwebûnê jî wê bide diyarkirin. An jî beremberê têgînek azad û an serî natewênê û hwd re wê di rengekê de wê têgihna bi xwe re wê bi wate bikê.

Berhemeke Erebî ya kevin a bi navê *Kitab el-Magall*, an Pirtûka Tomaran (beşek ji wêjeya Clementine), dibêje ku Nemrûd bajarên Hadāniūn, Ellasar, Seleucia, Ctesiphon, Ruhīn, Atrapatene, Telalan, û yên din ava kirine; ku wî dema ku 163 salî bû wek key li ser cîhanê hukum kiriye û 69 salan hukum kiriye; û dema ku 50 salî bû Nisibis (nisêbinê, bajarê bakûrê kurdistana iroyin), Raha (Edessa), û Herran ava kiriye. Her wiha lê zêde dike ku Nemrûd "perçeyek qumaşê reş û tacek li ezman dîtiye." Wî Sasanê (wek navê kesekê şêwirmed û an niviskar) nivîskar gazî kir û ferman da wî ku tacek wisa çêbike, ku dû re li ser wî hate danîn û bi kevirên hêja hate xemilandin. Tê îdîakirin ku ew yekem key e ku tac li xwe kiriye. "Ji ber vê yekê, yên ku tiştek nizanibûn digotin ku tacek ji ezman li ser wî daketiye." Paşê pirtûk rave dike ka Nemrud çawa agirperestî û pûtperestî ava kir, û dû re çawa wî sê sal perwerdehiya pêxemberîtiyê ji Bouniter, kurê çaremîn ê Nûh, wergirt. (Çav: "the Kitab al-Magall". Sacred-texts.com. Retrieved 5 April 2012.) Nisêbîn wateya navê wê di kurdi de wê di rengê weke ´ji nêz bêj´bûnê bê. an jî ´herêmek bejehi ku ew weke herêma nêzîk´ dihê diyarkirin wê bi xwe re wê bi wate bikê. An jî wê, di rengekê de wê, wateyek bi wê rengê wê weke bi wateya ´nişтecihên li bis´ ku wê gotina ´bis´ wele navekê deverekê a bajarî û an deverekê li wê weke nişтecihî û navendî wê, bide diyarkirin. ´Bis´ jî di morfolojiya xwe taqabûlî têgîna ´bij´ û an ´jiyan bike!´ wê dikê. Di morfolojiya fahmkirina bi ´bis´ re wê jiyankirinê, hîskirinê, hiskirinê (dengkirinê) û hwd wê hinek têgînên din jî wê di dewama wê de wê karibê ji wê têbigihijê û wê fahmbikê bê. Lê wateyek wê ya din jî wê weke di kurdide wê bide me wê weke ´li ber rojê bi rengê ´qemer´ û an sor bûnê jî wê di rengekê de wê bide me. Çawa kesek xwe dide ber rojê û

weke di zimanê hemdem de dibêjê ´ di qamirê´ û an bronz dibê wê bi wê wateyê jî wê têgînekê wê bi xwe re wê weke bide.

Di vegotina nemrud de wê têgihên agirperestiyê wê di rengekê de wê wî weke girêdanekê bi yazdanê rojê ve wê weke dide diyarkirin. Weki din wê weke ku wê di baweriyên piştre wê weke portreyek xirab wê were diyarkirin, dibê ku ew berê ne wusa bê. Nişanakên wê di wê temenê de hena ku ew wê, di rengekê de wê, weke navê nemrud li jiyayekê kurdistanê danê û piştî wê, di têgînên weke di baweriyên berê ên êzdayi de wê weke bi baweriya êgir re wê were dîtin wê weke agirperest û putperest wê were diyarkirin. Weki din wê, di rengekê de wê nişeya ku me li jor li ser vê paragrafê de wê hani ser ziman wê, bajarên ku wê weke di nava bajarên weke nemrud wan ava dikê de wê antropatanê jî wê were hijmartin û ev bajarekê medî û an navenda keyeniyek medi a hinekê berê wê demê û wê demê bê. Pirke De-Rabbi Eliezer (nêzîkî 833) kevneşopiyên Cihûyan vedibêje; ew dibêje ku Nemrûd cilên Adem û Hewayê ji bavê xwe Cush mîras girtiye, û ev cil û berg wî bêşikandin kirine. Piştre koma Nemrûd Yafetiyan têk bir û desthilatdariya gerdûnî bi dest xist. Paşê, neviyê Birahîm Esaw li Nemrûd xist kemînê, serê wî jê kir. Ev çîrok di çavkaniyên din de, di nav de Sefer haYaşar a sedsala 16-an de, dîsa xuya dibin, ku tê de tê zêdekirin ku Nemrûd kurekî hîn xerabtir bi navê Mardon hebû. (Çav: Louis Ginsberg Legends of the Jews Vol I, and the footnotes volume) Gotina ´mardon´ ku wê di şêwayekê de di zimanê roja me de wê wateya ´mediya li devere bilind´ wê bide me. Lê weki din wê, navekê bajarê ku wê, weke heya roja me weke navê bajarekê bakûrê kurdistanê bi navê ´mêrdinê´ ku wê bişibihê wê hebê. Her çend herêma Mêrdînê di seranserê dîrokê de ji gelek şaristaniyên kevnar ên Mezopotamyayê re bûye mal, wek Sumerî, Akadî, Babîl û Asûrî, lê navê "Mêrdîn"ê di tomarên dîrokî de di berhemên dîroknasê Romayî Ammianus Marcellinus de jî di sedsala 4an a PZ de derbas dibe. Weki din di dema karduyiyan de wê heya sedsale 3´min a piştî zayinê wê weke navê keyeniyêk karduyi û an parti û an jî komek civak ku wê hinek beşên wê di dema keyê sasani ardîşêr ve dihên cihgûharin jî wê bahsa wan wê were kirin. Ew kurd heya ji wan re wê weke mîrdi dibêjin ku wê, di çavkaniyên piştre wê weke kesên ”raperînê” jî wê bên diyarkiririn. Gotina merd ji wê bi têgînek weke destvekirîbûnê, dilxwestinê û merdbûnê wê bide diyarkirin. Weki din bi koka gotinê ´mar..´ wê weke ku em di nava çavkaniyêmn urartuyi û yên karduyi de jî wê weke bi wateya welatê mediya wê, kifşdikin. Weki din dewama wê,

´..don´ weke têgîna ´dur´ a di zimanê sumerî de wê weke bi têgînek girêdanê, têkili û an girêk û hwd re wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê. An ji di morfolojiyek din de wê, navê marduk wê, bi têgîna ´mardu´ re wê, di meji de wê diyarbikê. Lê navê mardon wê, di rengekê de wê, têgînek kevnera wê bi xwe re wê bide diyarkirin. ..

Guhertinên din jî dibêjin ku Nemrud di serhildana xwe ya li dijî xwûdê de berdewam dike, an jî ji nû ve dest pê dike. Bi rastî, kiryara girîng a Birahîm a terikandina Mezopotamyayê û bicihbûna li Kenanê carinan wekî revînek ji tolhildana Nemrud tê şîrovekirin. Hesabên ku wekî kanonîk têne hesibandin, avakirina Bircê gelek nifş berî jidayikbûna Birahîm vedigerînin; Lêbelê, di yên din de, ew serhildanek paşîn e piştî ku Nemrud di rûbirûbûna xwe ya bi Birahîm re têk çû. Di guhertinên din de, Nemrud piştî ku Bircê têk diçe dev jê bernade, lê hewl dide ku bi xwe hêrîşî Bihuştê bike, di erebeyek ku ji hêla çûkan ve tê ajotin.

Ev rengê wê weke arabayek ku wê çûk wê dihilkişênin wê ji du aliyan ve wê dikarê şîrove bikê. Yek wê morfolojiyek bi wê rengê wê mitrayi wê piştî goça dawî a mitra wê bo wî werênin ser ziman ku wê, ew di erebeyekê de wê were hilkişandin li cem yazdanê mazin. Û morfolojiya din wê, di rengekê de wê di dema karduyiyan de w morfolojiya çûkan ku wê di rengên cihê de wê werina vegotin û wê, morfolojiya hêza çûkan, ´keyeniyên çûkan´ û hwd wê werina vegotin û ev wê, di rengekê de wê, navenda vegotinên bi wê rengê wê, simurg wê were diyarkirin. Lê ev ji vegotinna çîrokî zêdetirî wê bi hinek dagerên teolojiyî wê ber ku wê werina diyarkirin wê, êdî wê bi giringiyekê mazin di nava civakê de wê bi baweri wê werina diyarkirn û ji wan bahskirin.

Minaq Çîroka hêmanên ji çîroka jidayikbûna Mûsa (keyê zalim pitikên bêguneh dikuje, û ji pîrikan re ferman tê dayîn ku wan bikujin) û ji kariyerên Şedrax, Meşax, û Abednego yên ku ji agir bê zirar derketine vedibêje Birahîm. Ji ber vê yekê, Nemrud xwedî taybetmendiyên du keyên hov û zordar ên arketîpîk e - Nebukadnezar û Fîrewn bi wê dihê diyarkirin. Hin kevneşopiyên Cihûyan jî wî bi Kûruş re jî nas dikin, ku li gorî Herodotus jidayikbûna wî bi nîşanên ecêb re pêk hatiye, ku ev yek jî bûye sedem ku bapîrê wî hewl bide wî bikuje. Ev gotinek medi a ku wê navdar bê. Di rengekê de wê, di rengekê de wê morfolojiya rengê vegotinê wê, dîmenekê bi aqilê hizirkirinê ê karduyiyan wê, di rengekê de wê bide diyarkirin. Morfolojiya karduyiyan wê zêde bi zêhni kûr û dewlemend bê ku em çendî wê di wê de kûr bibin hem wê cihê wê bê û hem jî wê tiştên nû wê di wê temenê de wê bi civakî û dîrokî wê karibê

fêrî me bikê. Ji wê aliyê ve wê, rengên vegotinên dema karduyiyan ku wê zêde wê, weke ji bili morfolojiyên ku ew di rengê di wê demê de û li ser heman ardnigariyê û hwd wê bê jiyan û hwd û pê de wê, zêde agahi wê nûha di destê me de nebin jî lê wê di rengekê de wê, di rengê hizirkirina wan a êzdayi de wê, dîmenekê hizirkirin wê weke bide me. Ev di rengê agirperestiya wan de jî dibê. Minaq girnawazê wê agirperestiya wan wê di rengekê de wê bide diyarkirin û hinek minaqên din wê bi wê rengê wê bidina diyarkirn. Minaq wê, tayrên weke ji êgir ku ew ji xwe diafirênin wê bi wê yekê û rengê wê di nava vegotinên kurdan ên weke ji demên berî islamê ku ew dihên diyarkirin de wê bibê û wê bi wê rengê wê werina ser ziman ku wê têgînekê di serê me de bi wê rengê wê bi xorti wê çê bikin.

Ji aliyekê din ve jî wê weke me li jor wê diyarkir wê dema ku wê, bahsa bûyinê bi teybetî dema birehim wê weke hinekê piştî hezar salên duyem in beriya zayinê bê ku wê çanda ninurta wê, di wê demê de wê weke çandek yazdanî a di dîmenê yekxwûdayi û xort de wê derkeve li pêş. Wê Ninurta bi gelek wasfiyan wê were diyarkirin. Wê, weke çawa piştre wê hûrîyî wê bi teshob re wê, têgînek weke ji têgîna yazdaniya bahozê û şer bi ber yazdaniya bereketê wê bidina diyarkirin wê di heman morfolojiyê de wê bi ninurta re wê, di rengekê de wê bi ber yazdaniyek yek navendî, şerket û berê wê ku wê weke xosletên dayina bereketê û hwd bê wê bi wê re wê werê hanin li ser ziman.

Li gorî Mucahîd ibn Cebr, "Çar kesan li ser Erdê, rojhilat û rojava, du bawermend û du kafir dest danî ser xwe. Her du bawermend Silêman û Zulqerneyn bûn, û her du kafir jî Nebukadnezar II û Nemrûd bûn. Ji bilî wan kesî li ser Erdê dest danî ser xwe." (Çav: Ibn Kathir, Qasas Ul Ambiya (Stories of the Prophets), Muassisa Al-nur Lil nashr wal I'laan, 1978, p. 183)

Di morfolojiya li rex hev diyarkirina Nebukadnezar II û Nemrûd wê ne bi dîrokek kevnera wê herê. Di rengekê de wê, di şêwayekê de lê ya zurqeneyn wê çendî wê hinekê kevntir wê herê jî ya suleyman wê piştî wê bê û wê zêde kevntir wê neçê. Lê tiştekê din wê dikarê wê werênê ser ziman. Ew jî wê ew bê ku wê çendî wê weke bi wê yekê wê ev dîrokzani wê heya demên li dora piştî hezarsalên duyemin û pê de wê bê birin jî lê wê ne bi zimanekê mitolojiyî lê wê bi têgînek serxwezayî jî bê bi teolojiyî wê were diyarkirin û ev wê intibayê wê di serê me de wê zêde xort dikê ku ew wê, weke ragihandinên piştî wê demê di derbarê demên berê xwe de wê weke wê werina hanin li ser ziman bin û ev bi derfetek

zêde mazin a demên mitanniyan û an piştî wan bi zêdeyi ya demên karduyiyan bin. Dîrokzaniya karduyiyan wê xort bê û wê, di rengekê de wê di rengê weke mubalaxakirinê de wê di mejiyê wan de wê, weke bi zêdeyi wê bibê. Ev wê weke bi têgîna aciniyan re wê civaketiyek rasyonal hanina ser ziman bê û an vaji wê, weke bi keseyetiyên rasyonal ên dijin weke Nebi Nûh ku ew bi tirbên di qama sê mirovan de ku ew ji wan re çê bikin û hwd re wê xwe bide diyarkirin. Bi heman rengê wê vegotinên ser dem û keseyetiya zûrqerneyn bê. Di rengekê de wê di wê temenê de wê, were diyarkirin. Zurqerneyn jî wê weke keseyetek weke nemrud wê, di rengekê de wê, mazin wê were diyarkirin. Têgîhên di derbarê de wê hem di hinekan de wê bi başî were diyarkirin û di hinekan de jî wê weke bi xirabi wê were diyarkirin. Lê di rengekê de wê weke ji heman aqilê û rengê fahmkirinê û morfolojiya wê weke were diyarkirin û wê were hanin li ser ziman. Ji wê aliyê ve wê bi rehetî dikarê wê werênê ser ziman ku wê, ev yên dema karduyiyan û bi rengê hizirkirina wan bin.

Di aslê xwe de wê ev têgih û nav wê çendî ku wê bi têgînên teolojiyî û baweri wê weke bi xirabî û an başî wê werina ser ziman jî lê di aslê xwe de wê di morfolojiya wan de wê weke dîrokek ku ew hê ne hatiya fahmkirin wê têgihên wê weke vêşartî bê. Ji wê aliyê ve wê di rengekê de wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê werênê ser ziman. Di nava kurdan de wê hê dema ku wê bahsa iskender wê were kirin wê bi gotina ´iskenderê zurqerneyn´ wê ji wî were bahskirin û ev wê weke gotinek ´ibret girtinê´ wê werê diyarkirin. Bo ku ew gotin bi wê rengê û weke di temenê ibretgirtinekê de wê were ser ziman divê ku wê weke kurd wê piştî bi lêvkirina gotinê wê bênina ser ziman û wê bibêjin "tûfana hat serê me" ku wê bi gotin bikin wê di wê rengê de wê pêwîst bê ku wê dem û an serdemek pirr zêde xirab derbas bikin. Di wê temenê de wê, ev gotin wê weke gotina ku wê êş û azarek mazin wê bi civakî û mejuya wê re wê weke dihênê ser ziman û an bi wê dihê xwestin ku ew bê hanin ser ziman û ´ti carî ew newê ji bîrkirin´ wê di rengekê de wê bê hanin li ser ziman. Ber vê yekê wê, gotina zurqerneyn wê, di wateyên weke ´qarnê jê ibret were girtin´ de wê were bikarhanin û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê were hanin li ser ziman.

Ya ku wê di islamê de jî wê gotina zurqerneyn wê di wêjeya niviskî û devkî a teolojiyî de wê bicih bikê wê di wê temenê de wê bi rengê ´mazin hanina wê ya ser ziman bê´. Ji wê aliyê ve wê di rengekê de wê, bi wê yekê wê, di demên karduyiyan de wê, weke bi demên molon û azarên ku

ew hatina kişandin û di demên berê de tûfanên ku ew hatina bûhûrandin û an bûhranên civakî bi komkujiyên mazin hatina jiyankirin wê bi wê yekê wê were hanin ser ziman û wê, di rengekê de wê bi wê rengê wê bi mazinayiya wê were hanin ser ziman. Lê di wêjeya olî de wê çendî ew bi wê rengê mazin dihê hanin ser ziman wê aliyê wê yê mazin diyarkirinê wê were diyarkirin lê wê sedemên wê yên weke bi azarên civakî ku ew bi wê hatina jiyankirin wê weke ji nedîtî ve wê were. Wê yan jî wê newê xwestin ku ew bi sedemên teolojiyî û ramyariya û an hegomenikî û hwd wê paşguh wê were kirin di gotinê de. Ji wê aliyê ve wê, ber çi ew wusa mazin dihê diyarkirin wê newê diyarkirin lê ew çawa mazin mazin dihê diyarkirin wê were hanin ser ziman. Di wê temenê de wê, ji aliyekê ve wê wê, sedemên wê ji nedîtinê ve hatina wê jî wê ji ber hêncetên baweriyê û pêşîlêgrtina lêpirsinê wê ew êdî wê newê lêpirsin. Di wê temenê de wê, êdî di encama çi azar û êşa civakî û tufana wê de wê bûya wê newê hanin ser ziman. Yan jî wê dema ku wê were hanin ser ziman wê weke bi dîroka aciniyan a karduyiyan re wê bi xirabî wê bi gotinkirinên wê were kirin û wê di wê bi gotinkirina wê de wê dîrokek civakî a demdirêj wê weke bi wê yekê ser wê were nûxûmandin.

Lê em ji wê morfolojiyê wê bi rehetî wê dikarin wê werênina ser ziman ku wê weke dîmennekê civakê û fahmkirina wê ya bi mejuyî a berfireh wê weke bi wê re wê weke hebê ku ew were fahmkirin. Di wê temenê de wê morfolojiya çanda diyarkirinê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke piştî dema mitanniyan wê di dema karduyiyan de wê weke bi çanda êzdayi û semitikî di zikhev de wê bi hev re û an li rex hev wê pêşkeve û wê bandûra xwe wê bi hev re wê bide diyarkirin. Serdema karduyiyan wê, baş fahm nekê wê weke morfolojiya pêşketina têgînên pirtûkên pîroz ên piştre piçûk mazin wê serwer bibin jî wê weke ji gelek aliyan ve wê ji fahmkirinê wê dûr bimênê. Di wê temenê de wê, ev dem wê weke çerçoveyek wê ya giring wê bi pêşketinên xwe yên bi hizirî, teolojiyî û civakî û hwd re wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di demên nûjen de, hin zanyarên Misilman îdia kirine ku Zû el-Qarneyn Kûrûsê Mezin bû, damezrînerê Împeratoriya axameniyan û fetihê Babîlê. Alîgirên vê nêrînê behsa dîtina Daniyal di Peymana Kevin de dikin, ku wî beranekî du-qiloç dît ku "keyên Medya û paşê persyayê" nûminêr dikir (Daniyal 8:20) dihênin ser ziman. Ew her weha balê dikişînin ser taca Hemhem (taceke Misirî ya kevnar a li ser qiloçên beranê yên dirêj ên spiral) a cinê baskdar *Pasargadae*, ku berê ji hêla hin kesan ve wekî nûminêra Kûrûs dihat hesibandin; lêbelê, ev êdî nayê

pejirandin. (Çav: Stronach, David (2009). "PASARGADAE". Encyclopædia Iranica, online edition. Encyclopædia Iranica. Archived from the original on 17 July 2019. Retrieved 8 March 2021.)

Li vir hinek pirsên din jî ku ew divîyabû ku ew heya nuha biheta pirsin lê ku ew ne hatina pirsin jî wê di serê me de rû bidin. Yek ji wan wê ew bê ku wê, mijare bi gotina ´avêtina birehim nava êgir bê´. Ber ku wê ev wê weke têgînek baweriyê ku wê êdî lê nayê lêpirsin wê bi demê re wê, were diyarkirin. Lê Nemrud wê weke kesekê agirperest bê dîtin û agirperest agir wê weke rêyek bi wê têkilidanina bi yazdan re wê bibînin. Li vir pirs wê ev bê ku wî weke ku wê, bê gotin ku wî birehim bo ku ew bi rasti bi şawitênê avêt nava êgir û an jî wê, weke radestkirinek li yazdanî bi rêya yazdani wê weke wê bikê bê? Nakoki di gotinê de di nava wê de rû dide ku wê, kesekê agirperest wê, çawa wê bi wê kesekê wê bi êgir wê, biryara kuştina wî bide bê (?). .. An jî bi awayekê ku wê were diyarkirin ku wê birehim wê were avêtin nava êgir û ew newê şawitin bê. Ev wê, têgînek ku wê ji morfolojiya agirperestiyê bê û an wê, weke dihê diyarkirin wê, yazdanê birehim wî ew wî ji wê biparêzê bê? ..

Weki din wê, di morfolojiya têgîna du qiloç wê di rengekê de wê bi yazdanên mitanni ku wê di dema karduyiyan de jî wê navê wan wê were dîtin wê weke dagera teshob jî wê were dîtin û diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, dîmenekê wê jî bê. Bo kurdan kirusê mazin weke zurqerneyn diyarkirin wê weke nişanaka bi tûfanekê diyarkirna wê jî bê. Wê weke çawa di dema hatina iskender de wê, di dema ´fetihkirina mediya´ heman gotin wê di rengekê de wê were diyarki**rin**.

Di dewama wê de em hinekê bi demên berê vê demê ve girêdayi bibêjin wê têgîna nemrudi wê, di rengekê de wê weke ku mirov dibênê û dikarê bibêjê bi Ninurta, ku di nûminêrên hunerî de wekî şervanek tê xuya kirin, tîr û kevanek hildigire û şalûra sêrbaz a axaftinê digire. Di hin wêneyan de, baskên wî rast radiwestin, amade ne ku êrîş bikin. Di hunera kassiti-Babîlî de, ew pir caran li ser pişta afirîdeyek bi laşê şêr û dûvikê dûpişkek tê xuyang kirin, an jî li ser afirîdeyek wusa siwar dibe. Ninurta tenê heta nîvê hezarsala duyemîn a berî zayînê bi sembolîzma çandiniyê ve girêdayî bû. Di kudurruyên ji serdema Kassite de, gêç wekî sembola Ninĝirsu tê xuya kirin. [...] Gêç, ku di hunera Asûrîya dema nû de jî tê bikar hanîn, li vir dibe ku wekî sembola Ninurta were dîtin.(çav: Black & Green 1992, p. 142.) Di serdema Asûrîya dema nû de, çûkek rûniştî jî wekî sembola Ninurta dihat bikar hanîn. (Çav: Black & Green 1992, p. 142-143) Di têgînên bi navê nimrud û her wusa wê serdema kku ew wê,

di wê de wê bahsa wê were kirin de wê, di rengekê de wê weke bi wê şîroveya me re wê weke lev bikê. Ji wê aliyê ve wê, bi serdema karduyiyan re wê, di rengekê de wê dîmenekê ji wê aliyê ve wê bide me. Li jêr emê ser mijarê wê bisekin in. Lê li vir wê dikarin wê bêjin ku wê morfolojiya teolojiyî a karduyan ve wê bi wê yekê dîmenekê şîroveyî ê teolojiyî jî wê di rengekê ku wê bi wê rengê re wê di nava wê kevneşopîya 3400 salî a Hizirî û piştre musewi de wê weke ji wê aliyê ve wê bi pêvajoyên wê yên fahmkirinê re wê were afirandin. Ji wê aliyê ve wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser z**iman**.

Morfolojiya pêşketina aqilê dema karduyiyan me berê hinekê li ser wê sekinî bû. Lê li vir wê hinekê din wê weke pêwîst bê ku wê li ser wê bisekinê. Ji hinek aliyan ve û an ji çend aliyan ve wê weke pêwîst bê ku wê ser wê bisekinê bê. Ber ku wê ast û pîvan û an radeyake pêşketinê û fahmkirinê ku wê ji dema xwe re wê weke temenê pêşketina aqilê wê yê teolojiyî û heta felsefiyî jî wê di rengekê de wê weke bibê. Ji wê aliyê ve bandûra pêşketina karduyiyan li serdema kevnera wê pêwîst bê ku wê weke diyardeyek temenî wê ji aliyekê ve wê bi kirpênê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê di warê têgîna aqilê felsefeyî, metafîzîkî, gerdûnî, matematikê, û hwd ve wê bi gelek aliyên din ve wê weke karibê wê kifş bikê. Di rengekê de wê, dualisme mitrayi û heya zerdeştî wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke têkiliyek giyan û bedenê û an aqil û hebûna tişta heyi û hwd re wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, kirpendinek teqez a ser têgînek rasyonali jî wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Zerdeştî wê bi zêdeyi wê, dualiteyê wê bide diyarkirin di hizir û an felsefeya xwe de. Lê mitrayi wê, bi zêdeyi wê weke çerçoveyek fahmkirinê a monist wê, bi zêdeyi wê di hizrên xwe de wê bi gotina yekaniya yazdanî û an yazdanê rojê re wê bi razberî wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, di karê wê werênê ser ziman ku wê piştî mitra wê hizir û di dewama wê de wê pêşketina hizrên Musa, dawud û suleyman wê, di rengekê de wê bi wê yekê wê karibê wê werênê ser ziman. Morfoloji û teolojiya wan keseyetan wê di rengekê de wê li ser herêmê wê di wê temenê de wê weke çerçoveyek fahmkirinê wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Ev wê weke çerçoveyek hizirî serdema karduyiyan û rengê hizirkirina wan jî wê di rengekê de wê bide diyarkirin.

Ev di dema hûrî û mitanniyan de jî wê bi minaqên bi wê rengê dihên diyarkirin û bi vegotinkirin ên weke kirta û idrimi û hwd re jî wê karibê

wê werênê ser ziman. Morfolojiya wan rengê keyan wê di rengê keyeniyek mistikî a ku wê piştî mitanniyan wê di dema nairiyan de wê weke bi suleyman re wê were diyarkirin jî bê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di awayekê de wê weke têgîna keyeniya mistikî û an keytiya mistikî wê di rengekê de wê, di wê demê de wê weke têgînek fahmkirinê wê xwe bide diyarkirin û wê di rengê vegotinên dema karduyiyan de jî wê rastî nişanakên wê werê. Minaq wê, vegotinên li dûv hev ên weke bi têgîna simurg re bê û an vegotinên li dûv hev a bi gotina ´keyê aciniyan´ re bê ku wê were diyarkirin wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Vegotinên weke şev bi şev wê li dûv hev wê weke pirr piştre wê bi rengê vegotinên weke yên ´hezar û yek şevê´ wê werina diyarkirin wê weke minaqek ji wê çerçoveyê ku wê bi hizirkirinê wê werina pêşxistin bin. Wê piştî wê dema ku wê piştî wê werina jiyankirin wê di wê de wê di rengekê de wê êdî wê rengê dema piştre wê li wê were dayin û wê were hanin li ser ziman. Lê ev reng û şêwa wê ji şêwayekê bi vegotinê zêdetirî wê weke şêwayekê diyarkirinê ê weke bi rengê metodolojiyek dîrokî a vegotinê jî wê weke di xwe de wê vêşartî wê bihawênê. Di wê temenê de wê vegotinên aciniyan ên li dûv hev wê weke kesek li rêwîtîyekê diçê û wê rastî gelek kes û deveran wê were û wê her kes û dever wê weke vegotinek li dûv wê di wê rêwîtîyê de wê bide diyarkirin û wê werênê ser ziman wê di wê rengê de bê. Weke minaq wê di rengekê ´çîrokên keçelok´ de wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ev wê weke şêwayekê bi vegotinkirina wê rêwîtîyê û an mejuya ku ew jiyaye wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Bi zimanekê wêjeyî ku wê di nava civakê di destpêka vegotinê de wê bê gotin ku ´heyy, ez çi jiyayam, ka ez ji wer bibêjim´ ku wê werênê ser ziman wê, piştî wê vegotina ku wê were ser ziman wê ser wê, morfolojiyek bi wê temenê wê di rengekê de wê weke wê were hanin li ser ziman. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Di morfolojiya vegotinî de wê, di wê temenê de wê weke di wê de wê hêstiyarî, çawa hizirkir, çawa jiyankir û hwd re wê bi gelek ali û awayan wê bi wê yekê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Vegotin wê, di rengekê de wê, di mejiyê karduyiyan de wê weke bê diyarkirin ku “wê, dema ku mirov bi gotinî hani ser ziman ew gotin winda nabê, ew gotin di valahiya fezeyê de wê, weke xwe mayinda hetaheta wê bimênê” re wê di rengekê de wê were

diyarkirin. Baweriya wan a li ser vegotinê û mayindatiya wê, di rengê ku wê di demên hemdem de wê bi wê yekê wê weke bi şêwayê wê weke bi gotina ´ku tiştek hat nivisandin wê mayinda bibê´ de wê di rengekê de bê ku ew wê di wê temenê de wê bi vegotin bikin û wê di civatên xwe de wê di şêwayekê de wê di nava hev de wê werênina ser ziman. Wê demê kesekê din jî ku ew vegotin bihist wê êdî wê weke ew vegotin wê weke ji guh li dûv û an ji dev li dev wê di rengekê de wê were ragihandin û vegotin. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê direngekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya vegotinê û di rengekê de wê hanina wê ya ser ziman wê, weke aliyekê wê yê giring wê di nava wan de wê bibê û wê li rex têgihên ku wan dinivisand wê bi wê rengê wê di mantiqê heman awayê û rengê de wê, vegotinên wan wê xwediyê dîmenekê ´mayinda´ bûba. Di wê temenê de wê di rengekê de wê werê hanin ser ziman.

Karduyi wê di wê temenê de wê di nava wan de wê, çanda vegotinê wê, di rengekê de wê weke kûr bê û wê, di wê temenê de wê civatên wan ku wê di rengekê de wê weke platformên dayimî û xwezayi ên nava civakê ku wê di rengekê de wê di wê de wê her şev di rohniyên weke di rengên weke çîra´yan de wê li hev di wê de wê rûnihin û wê bênina ser ziman. Di wê temenê de wê morfolojiyek din jî wê di nava vegotinên kurdan de wê bi vê nûqteyê ve wê girêdayi wê bi wê rengê wê werê hanin ser ziman bê ku wê bi gotina ´çira´yê ve wê girêdayî wê were ser ziman. Li gorî wan wê ´çira´ wê rohniya mayinda û her tiştê ku ew li dora wê hat gotin wê, ji wê ew gotin wê heya cem rohniya yazdanê mazin wê herê û ew di wê rohniyê re wan deng dikê û an di bihîzê. Di wê temenê de wê bi wê yekê wê ´çiraya şevê´ wê weke çiraya civatên wan ên ku ew wê weke bi wê li dora wê bi awayekê ku wê weke di morfolojiyekê de li dora yazdanê mazin dirûnihin jî wê bi wan re wê weke xwediyê morfolojiyekê bê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku wê, werênê ser ziman. Çira wê, bi tişta şawatê ku ew weke ´ava pêdikeve´ wê were diyarkirin. Di hinek vegotinan de wê, weke têgîna ´ava dişiawitê´ ku wê weke bi wê re wê weke tiştên weke petrolê û hwd ku wê di wê demê de wê weke kifşbikin û wê di şeran de jî wê bikarbênin wê hinek ragihandin wê ji dema karduyiyan wê bibê. Di wê temenê de wê dema ku em vê morfolojiyê wê li wê dihizirin wê demê em wê ya ku wê weke di

çirayan de wê weke ya şawatê û pêxistinê wê dikirin wê weke ew bê wê hizrek wê di serê me de wê çê bibê. Di rengekê de wê, ev wê, gotinên weke ´çira weke kevneşopîyek kevn a civatê ya´ jî wê ji wê ev hizir wê di serê me de wê çê bibê. Ev di rengekê de wê weke di rengekê de wê, aliyekê wê yê din jî wê di nava êzdayiyan de wê, çira wê weke morfolojiyek bi rohniyê a civatî a kevn bê û wê bi nirx wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke wê were dîtin. Ji rengê diyarkirnên ji nava wan wê, dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê ku wê weke di rengekê de wê ew wê, di wê demê de wê weke hebê. Di rengekê de wê weke hatibê kirin. Di rengekê de wê, di şêêwayekê de wê, di şerê ve wê, kifşkirina tiştên bi rohni û an pêşxistina wan di wê temenê de wê weke morfolojiyekê civakî wê di rengekê de wê di nava vegotinên civakî de wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide diyarkirin. Wê dema ku em li wê dihizirin wê, ev hizira ku wê di wê demê de wê tiştên bi wê rengê wê weke pêşxistina wan wê weke di rengekê de wê weke were kirin wê bi rehetî wê weke hizrekê wê di serê me de wê çê bibê.

Karduyi wê, di rengekê de wê, di şêwayekê de wê hem di malên wan de bê û hem jî li deverên ku wê weke ´deverên li wê kombûnê ku wê bi girseyi li hev bicivin û wê di nava wê de wê agirên mazin wê pêbixin û li dora wê li hev rûnihin wê weke bibê. Wê bi wê yekê wê di rengekê de wê bi wê re wê, êdî wê di nava wê de wê, weke şêwayekê civatî ê teybet wê bi girseyî û malbatî wê cihê û cihê wê weke di nava wan de wê di rengekê de wê weke ku wê bibê.

Ji wê aliyê ve wê dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê, karibê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, têgînên weke di demên şevê de jî wê ev wê bibê lê demna havinê ên weke bi gotina ´tavaheyvê´ ku wê li welatê karduyan wê bibê û wê, di wê demê de wê, bi şevê jî wê li derve wê di bin ´rohniya heyvê´ de wê weke li hev rûnihin wê bibê û ev dem wê weke demek rohni bê. Di wê demê de wê, rohniya heyvê ku wê dema ku wê heyv tam derdikeve de bê û wê, di rengekê de wê, rohni bê û heta ku wê, malbatên xwedi keriyên sawalan wê sawalên xwe wê di wê dema rohniya şevê a heyvê ve wê li ´şêwînê´ wê bihêlin. Gotina ´şêwînê´ wê ji wê rewşê wê bimênê ku ev wê, di rengekê de wê, di dema wê rohniya şevê de wê, li derve wê bimênin û wê şîr di wê demê de wê ji heywanên xwe wê bigirin û wê çêkirinên weke panir, mast û hwd wê, di rengekê de wê di wê demê de wê bi wê re wê bikin. Wateya gotina şêwînê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê li derve şêvkirinê û an li derve di şevê de bûhûrandina dema xwe. Di wê

demê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya gotina ´şêwînê´ wê di nava kurdên botanê de wê, weke bi wê yekê wê pirr zêde wê bi wate û manayên kûr re wê li wê were lê hizirkirin û wê di şêwayekê de wê were hanin li ser ziman. Gotina şêwînê wê ji gotina ´şev´ wê were û wê wateya wê, di şevê de jiyankirinê û an li derve wê weke di rojê de jiyankirinê di şevê de jiyankirinê wê di rengekê de wê di xwe de wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring ê weke karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di awayekê de wê weke li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Jiyane şêwînê wê demek giring a jiyane civakî a li kurdistanê li herêma botanê bê ku wê bi teybetî wê di wê demê de û di demên piştre de jî wê weke karibê wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, gotinên weke *´jiyane koçeriyê´, ´jiyane şêwînê´, ´jiyane zozana´, ´jiyane deştê´* û hwd wê weke gotinên ku wê di wê temenê de wê weke bi teybetî wê weke karibê kifşbikê bê. Minaq gotina jiyane koçeriyê wê di wê temenê de wê, morfolojiya wê li ser wê ava bê ku wê demsalekê ku wê di wê demê de wê şînayi wê zêde hebê û wê weke taqabûlî wê dema jiyane şêwînê wê bikê wê, di rengekê de wê weke ji herêmên kurdistanê ên weke çolemergê wê bi ber herêmên botanê ve wê werin û wê kozan wê kirê bikin û wê di wan de wê du û an sê heyvên xwe wê bi wê yekê wê derbas bikin û wê piştî ku ew dem xilas bû wê cardin wê vegerihina malên xwe yên li çolemergê. Di wê morfolojiyî û rengekê de wê bibê. Kesên koçer wê ne kesên bêcih û bêwar bin. Ew di dema koçeriyê de wê du rengên jiyanê wê di zikhev de wê bijin. Koçeri wê, ji wê jiyane wê dahatên wê weke zad û tiştên bo dabarakirina xwe bidest dixistin wê jiyane xwe ya malbatî wê bi wê xorttir wê bijiyan. Wê demsale ku ew diçûn koçeriyê û piştî wê di vegeriyan wê hinekê din wê dewlemendtir wê vegeriyan ban. Wê, ´bi kedunên tişî panir û rûnê nivişk vegeriya ban. An jî wê, dema ku wan tiştên bi wê rengê ji şîrê sawalan çê dikir wê, bi tiştên din ên xwarinê wê, pevgûharandin bikiran û wê bi xwe re biriban. Wê bi wê yekê wê, di destê xwe de wê bi derfetên mazin wê vegeriyan malên xwe. Malên koçeran wê weke malên mazin ên jiyane şivani dijiyan bin. Wê, di

rengekê de wê, bi gotina ´milya mazin´ û an ´ji me ya mazin´ ku wê biheta diyarkirin wê malek ku wê di wê de wê gelek kes wê weke ne tenê ên malbate dendik lê wê xwûşkbira, mem, xaltê û hwd wê bi dehan kes wê bi hev re wê, ew jiyan bikiran û wê, çi zad diafirandin hemûyan ji wê weke hev sûd digirtin. Di demên hemdem de wê di mejiyê hinek kurdên ku ew tenê bi kurdî mazin bûna wê bi gotina ´familya´ biheta diyarkirin ku ev wê weke çerçoveyek malbatî a weke rewşek ji malbatê mazintir û ji ya aşîrekê piçûktir li ser temenekê dûndani wê di rengekê de wê bide diyarkirn bi wê biheta diyarkirin. Gotina fahmilya iro di ingilisî de wateya malbatê de dihê bikarhanin. Lê ya ku em wê nûha bikarhanin em ne bi wê gotinê wê diyar dikin. Rengekê wê gotinê wê di mejiyê kurdan de wê, were bikarhanin wê hebê û ev ne tenê wê di wateya têgîna malbatekê bi tenê de lê wê weke di morfolojiya wê de wê weke ´dara koka malbatekê´ bi dîrokê û dema wê re wê li wê bihizirê bê. Wê dema ku wê bê gotin familya wê, gelek malbat ku ew ne tenê yên ji kalanekê lê çendî ji wê dûndanê û kokê dihên û şaqdana wê hemûyan bi wê re wê bênê ser ziman. Dervî wê, weke gotinekê bi wê rengê wê weke rewşek malbatî wê li kurdistanê wê were diyarkirin bê. Di kurdî de morfolojiyên ji wê gotinê didina me wê di wê rengê de bin ku wê weke ser rêwîtîyek di dîrokê de a bi malbatî dirêjbûnê wê wateyekê bi xwe re wê bide me. Wekî din wê têgînek dûndanî wê bide me. Wê ne bi wateya malbate dendik wê bide diyarkirin. Wê dema ku wê bêjin “fahmilya me” wê, di rengekê de wê, bi koka wê re wê, çerçoveyek malbatî a berfireh wê bide diyarkirin. ..

Ew kesên ku wê, weke bi jiyane sawalgeriyê û an şivaniyê ve girêdayi bin/bûn û wê ya ku wê bi wan wê koçeriyê dide kirin jî wê ew jiyane wan ya şivani bê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê weke derfet û gûrrbûna şinayiyê li herêmên ber çem û zêde başbûn bo sawalan ku wê ji deverên din wê werina wan wê bi wê ve wê weke morfolojiyekê girêdayi wê karibê wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, têgîna jiyanê û derfetên wê yên bi şêwayê demsalê û hwd ve wê girêdayi wê bi wê yekê û rengê wê weke wê werina kifşkiriin û wê di wê şêwayekê de wê bi wê ve wê girêdayi wê di temenekê xwezayî ê jiyanî de wê bi wê re wê weke ku wê bijin û an wê jiyanekê bi xosletên wê yên xwezayî û hwd re wê weke ava bikin û wê bijin.

.

Di têgîna teolojiya kurdistanî de morfolojiyên weke yên êzdayi, hizirî, û birehimi

Di aslê xwe de wê, di rengekê de wê morfolojiya teolojiya kurdistanî wê di wê nûqteyê de wê bi serê xwe wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke pêwîst bê ku mirov wê ser wê bisekinê bê. Ber ku wê di rengekê de wê weke têgînek giring wê di rengekê de wê xwe bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, di şêwayekê de wê, dema ku em pêvajoya dema karduyan a civakî wê li wê dinerin wê dibînin ku wê weke demek teybet bê û wê di rengekê de wê, aliyê wê yê bi morfolojiya civakî û teolojiyî wê di zikhev de wê zêdeyi wê di rengekê de wê li pêş bê.

Di rengek de wê, di şêwayekê de wê pêşketina wê ya aqili wê, di rengekê de wê weke ku wê, xwe di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke bide diyarkirin. Di rengekê de wê piştî demên mitanniyan û pê de wê, di rengekê de wê serdemek nû wê xwe bide diyarkirin û wê, demê wê tenê wê bi gotina dagirkirina asûrê û hwd re wê, bênê ser ziman wê, di rengekê de wê, têrê nekê ku mirov wê, fahmbikê bê. Ber ku wê gûharinên demê wê di rengekê de wê weke ku wê, zorê bidin gûharinek civakî û teolojiyî. Wê rengekê fahmkirinê ê pêşketinê ê teybet wê derxê li pêş. Derketina hêzên nû û serdestiyên nû û afirina temenê wan bi wê re wê biafirê. Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Weke çawa wê, hebûna akadê wê piştî demek dirêj a guti-lulkubiyan wê derkeve li pêş wê weke demek ramyari-kultî a serdestiyê a bi rengekê yekyazdaniya navendî wê xwe bide diyarkirin jî wê, bi heman rengê wê demên asûrê ê piştî mitanniyan ku wê, di rengekê de wê, bikê bin serwerîya xwe jî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê fahmbikê bê. Di wê demê de jî wê, civakatiyek ku wê nêzîkatiyek ramyari a teybet wê weke ku wê di rengekê de wê weke bixwezê wê bibê. Di şêwayekê de wê ber ku wê tenê wê, di rengekê ramyari û têgînek wê a hegomenikî wê li wê were nerin wê êdî wê dem wê hertimî wê piştî demên serwerîya wan re wê bibê weke demên ku ew hertimî bo ku wê serwerîyê wê misoger bikin seferan bikin. Di demên hemdem de jî wê, têgînên yeknavendî ên bi navê ´netewî´ û hwd wê ser morfolojiyek bi wê rengê wê, di rengekê kulta-netewî ku wê biafirênin de wê di rengekê de wê bi ramyari wê bi wê yekê û rengê wê bijin. Kulta netewî wê temenê hemû ramyari û pirsgirêkên civakî ên demên hemdem jî bê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, morfolojiya têgîna netewî û civakî wê, di nûqteyekê de

wê weke pêwîst bê ku wê ji hev cihê bikê bê. Yek wê di rengekê de wê netewîtî wê weke rengekê kulta serdestiyê a ramyari bi temenê weke destûrî û hwd re wê biafirê bê. Di rengekê din de jî wê, weke aliyekê wê yê duyem wê, di şêwayekê de wê, li gorî têgîna civakî tevgeriyekê li şûna wê bikê wê hertimî di nava hewldana afirandina ´civaka xwe biafirênê´ ku ew wê weke wê ´di iteatekê de´ wê weke biji wê, di rengekê de wê bibê. Di dema akadiyan de wê morfolojiya wê mantiqê wê demekê wê were jiyankirin. Di dema babilê û an hammûrabî de wê, weke pêvajoyek wê ya teybet wê bê jiyankirn û ragihandina destûrên hammûrabî wê di rengekê de wê weke ya wê mantiqê di rengekê de wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin bê. Ji wê aliyê ve wê, piştî wê, di rengekê de wê weke serdema asûr wê piştî wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê, weke bixwezê derkeve dervî wê çerçoveyê di fahmkirina xwe ya ramyari de. Lê wê ji wê re wê xwesteka xwe re wê zêde derfetê wê nebinê, ber ku wê di rengekê navendîtîya kku wê bi ramyari û zêhni wê afirandiya wê zêde wê ji wê re wê weke derfetê wê nedê hiştin.

Di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têgîna ramyari a navendê wê di morfolojiya wê de wê, di rengekê de wê teolojiyekê di wê temenê de wê ya yeknavendê wê di mantiqê yekxwûdayi de wê di rengekê de wê weke ku wê di şêwayekê de wê weke ku wê biafirênê bê. Di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê ev yeknavendîtî wê, bi netewî, wê di demên hemdem de wê xwe li teolojiya yekxwûdayi-yeknavendî wê weke di rengekê de wê bigirê. Di wê demê de jî wê bi ramyariyek bi wê rengê wê were kirin. Lê ji ber ku wê ev ne li gorî xwezaya pêşketina civakî û rastiya wê hebê hem di wê demê de û hem jî di demên hemdem de wê di rengekê de wê ev têgih hertimî wê li dijî wê bertek wê bibê û wê di rengekê de wê çawa wê were derbaskirin wê tekoşîn li hemberê wê were kirin. Tekolşîna pêşî a weke li hemberê wê zêhniyetê wê di rengekê de wê weke ku wê bibê wê, pêşî gûdea û piştî wê bi morfolojiya destana kurd a kawa re wê dîmenekê wê di dîrokê de wê xwe bide diyarkirin. *Destana kawa* ji xosletên wê dihê fahmkirin ku wê destana destpêka serdema hesinê bê.

Ji wê aliyê ve wê, ev wê, di rengekê de wê weke ku wê di morfolojiya destana kawa de wê, temenê wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê weke çawa wê, serwerîya hêza hegomenikî de wê hemû kiryarên wê yên ramyari wê bi têgînek teolojiyî wê hewl were dayin ku wê were

pênasekirin û ´rast diyarkirin´ wê di wê rengê û morfolojiyê de wê, weke dîmenek wê di van bertekên civakî de jî wê were dîtin. Ber ku ew wê weke temenê meşrûbûnekê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê were dîtin. Wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Morfolojiya ku wê têgîna ramyari a navendî ku wê weke têgînek teolojiyî a navendî û yekxwûdayi de wê bibê wê di wê çerçoveyê de wê morfolojiyek wê hebê.

Di demên piştî mitanniyan de wê, di rengekê de wê, di aslê xwe de wê têgîna yekyazdaniyê wê weke bi mitra û piştî wê bi pêvjaoyê hizirî re wê were dîtin wê piştî wê di rengekê de wê, bi musa û pêvajoyên piştî wî re wê di heman morfolojiyê de wê weke di nava wê de wê weke bibê û wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman. Wê dema ku wê di morfolojiya vegerina musa li misrê û wê li hemberê firawun wê weke têbikoşê wê were diyarkirin wê bi temenekê teolojiyî wê di wê temenê de wê were diyarkirin. Di tekoşîna musa û diyarkirina wî ya ji yazdanê xwe wê, ne tenê têgînek yazdaniya razber bê, wê têgînek yazdani a serdest jî wê weke hebê. Û wê dema ku em wê kevneşopîya hizirî ya êzdayi a serdest wê baş fahm nekin wê nikaribê wê, têgîna yazdaniya serdest wê, baş fahmbikê. Di destpêkê de wê, bi wê yekê wê dîmenê wê yê wê demê wê çendî wê li pêşîya dema xwe jî bê wê paşê wê di rengekê de wê, li gorî têgînek civakî wê xwe ne gihandina fahmkirinê wê hertimî wê weke li şûn û an li paş wê bimênê. Di pirsgirêka teolojiyî de wê di xwe de wê fahmbikê û wê ya derve wê weke dervî wê fahmkirinê wê weke bimênê bê. Wê di wê temenê de wê li gorî wê, di iteatê de wê biji wê were diyarkirin. Ev wê, di rengekê de wê di demên hemdem de jî wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin.

Bi ya min wê dema karduyiyan wê, di rengekê de wê, weke ku wê were diyarkirn wê çawa wê, ji wê têgiha teolojiyî wê bi aqilekê xwezayî wê were derbaskirin wê weke hewldanên wê di rengekê de wê weke bi xwezayî ku wê werina diyarkirin wê hebê û wê, di wê temenê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di rengekê de wê morfolojiya karduyiyan û azmûna wan a civakî û teolojiyî wê, di rengekê de wê weke ku wê karibê wê fahmbikê wê di rengekê de wê, têgîna civakî wê di rengekê de wê hin bi hinw ê derkeve li pêş. Di wê

temenê de wê ramyariya toelojiyî û ya civakî wê di rengekê de wê di wê de wê dem bi dem wê were hemberê hev, wê weke di demên hemdem de wê bibê.

Di wê temenê de wê morfolojiya ramyariya civakî wê di wê demê de wê hin bi hin wê derkeve li pêş. Di têgînên êzdayi de wê, morfolojiya baweriyê wê weke dervî têgîna ramyari û desthilatî wê weke di rengekê de wê salixkirinên wê û hewldanên di wê temenê de wê bi wê re wê werina diyarkirin wê di wê rengê de wê dîmenekê wê yê xwezayi wê di wê de wê bibê temenê wê ku ew bi wê were parastin. Di wê nûqteyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, teolojiyên ku wê, bi temenekê civaketiyên xwe diafirênin û wê bi wê yekê wê li hemberî hev wê bikevina şer de wê, dîmenekê hemdem ê di rengê mitolojiya sumer a bi aqilê rasyonal wê weke wê were pêşxistin jî bê.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê ev wê weke ku wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê têgîna netewî wê, ya ku wê ev teoloji wê weke çareseriya xwe ya dawî ku ew bo xwe gihiştiyê wê karibê di asta dawî de wê dîyar û fahmbikê. Di wê nûqteyê de wê, di rengekê de wê morfolojiya keyenitiyê wê hê di demên karduyiyan de wê weke ji holê rabê. Di wê temenê de wê têgîna keyeniyê wê êdî wê zêde bahsa wê newê kirin. Têgîna imparatori ku wê bahsa wê were kirin jî wê bi morfolojiya sasani re bê û an roma re bê û an hwd wê weke di azmûnên wan de wê were dîtin wê têgînek bîrdozikî a bi temenekê teolojiyê û rengê salixkirin û kûrbûna bi zêhni a di refaransên wê yê bi fahmkirinê re de bê. Di wê çerçoveyê de wê, di şêwayekê de wê ev têgiha imparatori wê di asta dawî de wê bi navê mesihiyê û islamê wê piştre wê xwe di rengekê de wê di dîmenekê hegomenikî ê weke di dewama wê zêhniyetê de wê xwe bide diyarkirin. Ev wê, di rengekê de wê, weke têgihên ku wê nikaribin bi tememî bibina ramyariyek desthilatî a civakî bin û ne jî wê karibin bi tememî wê bibina weke baweriyekê jî. Wê di nava herdû aliyan de wê herin û wê werin û wê temenê hemû pirsgirêkên ramyari û civakî bi tengezeriyên wan ên şariştani û hwd jî wê weke ku ev wê biafirênê. Di wê temenê de wê, du hezarsalên piştî zayina isa wê di rengekê de wê hewldanên ji wê tengezeriyê derketinê wê zêde wê, encamên mazin wê bi xwe re wê nedina diyarkirin. Di wê temen de wê, ev wê di serî de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yêê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê bê.

Di wê nûqteyê de wê ev temenê tengezeri wê heya ku ew baş newê fahmkirin wê dii rengekê de wê, nikaribê çareseri jî ji wan re bê hanin. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê rojhilata navin wê bi nakokiyên xwe yên civakî û hwd wê, weke navenda wê tengezeriyê û hwd re wê bi pêvajoyên demdirêj wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê. Destpêka wê, pêvajoya tengezeriya bi ramyari û teoloijiyî wê, pêşî bi bi dagirkirinên hêzên iskender û heya sasani û piştî wê ku wê bi roma re ku wê bidomê wê destpêbikê. Piştre wê bi têgînên weke xiristiyanê û islamê re wê domandina wê, bi tengezeriyên ramyari, civakî û teolojiyi jî were. Ku em bi gotinek hemdem bibêjin wê, di rengekê wek pêvajoyna emperyal ên teolojiyî jî şîrove bikê. Di wê temenê de wê, hemû pirsgirêkên civakî ên ku ew ne hatina çareserkirin bi ya civakên ji dîrokê çûna jî wê karibê wê di rengekê de wê bi wê pêvajoyê ve wê girêbide û wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê di şêwayekê de wê, di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, têgîna serdema navin ku wê weke ´demek tari´ jî wê car bi car wê hinek dîrokzan wê şîrove bikin wê di aslê xwe de wê, zirweya wê pêvajoyî a bi temenekê teoloiji-imparatori û an desthilatî wê bigihijiyê de bê. Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke di dewama wê d ewê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din wê karibê wê werênê ser ziman ku wê minaq wê pirsgirêka kurd wê, heya roja me wê, di rengekê de wê, were diyarkirin wê, piştî wê, piştî şerê hurmuzganê ê bi medi-part re ku wê sasani wê bikê û wê bi şerên bi karduyiyan û hwd re wê bide domandin û wê piştî wê ser temenekê dijberiyên ramyari û teolojiyî wê heya roja me wê di rengekê de wê werênê jî wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê bi pêvajoyek dîrokî wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Teoloji wê di rengekê de wê piştî Hizir û musa û pê de wê, êdî wê rengekê din wê bistênê wê weke barkiriyê temenê pirsgirêkan ji demekê li demekê. Hewldanên Hizir jî û Musa jî ên gihandina çareseriyek mirovane wê sernekevin. Kevneşopîya hizirkir û musa wê weke bi hev re jiyankirina paşê a karduyi û rengê pêşketina adiabane jî di şêwayekê morfolojiyî de wê bi xwe re wê weke bide diyarkirin. Hizir wê kevneşopîya civakî a êzdayi û musa wê kevneşopîya musewi a cihu a ku wê li karduyiyê û an bi wê re wê bi pêşketina civake adiabaneyiyê wê bide diyarkirin. Bi wê yekê wê

dualiteya hizir-musa wê têgîna kardu-adiabane jî weke bi morfolojiyekê nûminêr bikê. ..

Wê dema ku wê, di rengekê de wê 40 roji li çiyayê sina wê bimênê û wî tabletên ku ew dinivisênê û dihênê û piştî wê li hemberê wê rewşa rasti wê dihê diavêjê ardê jî wê, weke berteka wî ya dîrokî a li hemberê wê zihniyetê jî wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê. Isa piştî wan di rengekê de wê hewldanekê wê di rengekê de wê bi wê yekê û rengê wê bide nişandin û wê, bixwezê bi gotinên weke ´şaqamek li rûyekê te hat dayin rûyê din bide nişandin´ wê bênê ser ziman û ev têgiha wî jî wê paşê ku wê baweriya wî bibê baweriyek fermi wê ser temenekê ramyari ji wê rastiya wê were dûrkirin. Hemû şerên li hemberê keyeniyên karduyiyan di serdema mediya a duyemin de wê di rengekê de wê karibê wê şerê wê têgihê û an zihniyetê jî wê di rengekê de wê bi ramyari ku wê were kirin wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê şirove bikê. Di aslê xwe de wê karduyiyan wê teolojiya hizirî ku wê pêşketina wê heya roja me ser 3400 Sali re wê bibê wê, bi wê re wê pêvajoyek civakî wê di rengekê de wê bi refaransên xwezayî û hwd wê were pêşxistin. Piştî wê, di rengekê de wê, hewldanên di nava baweriyên serdest de bişavtina wê teolojiya wî û an li ser navê teolojiyên serdest tûna hasibandina teolojiya hizirî û kevneşopîya wê, di aslê xwe de wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê hinekê din wê bi wê yekê û rengê wê ser wê bisekinê bê. Ev tuna hasibandin wê, aliyê wê yê civakî wê hebê ku wê weke encamekê ramyari tûna hasibandina hebûna wê bi statûya wê re bê.

Di wê nûqteyê de wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê teolojiya Hizirî û kevneşopîya wê bandûra wê, di rengekê de wê, weke giştî û civakî bê. kevneşopîya wê, museyê cihutiyê, isayê xiristiyanityê, ji ya mihemedê islamê, berfirehtir mazintir bi têgînek teolojiyî a êzdayi wê weke karibê wê kifşbikê. Di kifşkirina wê morfolojiyê de wê civakatiyek herêmî a berfireh û dîrokî a kûr wê weke hebê û wê bo vê yekê wê weke pêwîst bê ku ew bi zêdeyi bo derxistina ser rûyê dîrokê wê weke pêwîst bê. Wê weke têgînek civakî bê. Musa jî wê di destpêkê de wê fahmdikê û li ser wê temenê wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Ya ku wê musa wê tekoşîna wê bide jî wê bi teolojiyî wê weke ew bê. Lê piştî wê ji wê rêyê derketina ku ew li dijî wê, bertekê dide nişandin jî wê di wê temenê de wê weke karibê wê, bi wê yekê wê fahmbikê. Tenê ku mirov li ´12 fermanên´ ku ew dinivisênê li wan binerê wê karibê wê bi rehetî wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ew wê jî wê weke

dîmenekê wê di şêwayekê de wê, bi morfolojiya ku wê paşê zerdeşt wê werênê ser ziman wê weke bi sê rêgezên wî yên weke *´baş hizira (*humata*), rast bibêjê (*hukhta) *û rast bikê (*hvarshta*)´* de wê weke ku wê bênê ser ziman. Ev wê, di rengekê de wê, karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Bi navkirinên zerdeştî wê bi gotina pêşî a ´humata ramanên baş bê ku wê, bi bawerî ew bê ku divê hiş her tim bi ramanên paqij, dadperwer û avaker tijî be. Ew ramana ku li ser evîn û rastiyê disekine, ji niyeta xerab dûr diyar dike. Hukhta axaftina baş bê ku wê, bi qaîde ye ku her peyvek ku tê gotin divê rast, durust û avaker be. Ew axaftinên ku derewan nagirin nav xwe, ne zirardar bin û ji civakê re sûdmend in, vedihewîne. Hvarshta bi xuy û kiryarên baş bê û raman û peyvên baş dixe nav pratîkê. Ew nûminêra tevgerîna dadperwer, alîkar û exlaqî/rewîstî/etikî li hember jîngeh, mirov û xwezayê dike. Ev formul yek ji berg û bingehên felsefî yên herî girîng di Zerdeştiyê de û an wê xate êzdayi bin. Bi sepandina van hersê rêgezan di jiyana xwe de, ji mirov dihê hêvîkirin ku li kêleka qenciyê li dijî xerabiyê bisekine û bi vî rengî beşdarî parastina rêziknameya pîroz (Asha) di cîhanê de bibe. Zerdeşt wê weke mitra wê werênê ser ziman ku mirov wê çendî wê kirinek baş û dûrûst û rast kir wê, ew wê bi encama wê û wê kiryariya wê re wê mayinda bê û wê, aliyê baş wê li hemberê aliyê nebaş wê xorttir bikê. Bo ku em aliyê baş li hemberê aliyê nebaş xort bikin wê pêwîst bê ku mirov hertimî di jiyane xwe de baş û rast û dûrûst bê û li gorî wan hersê rêgezan biji. Di xwe de hertimî dûrûst bê û bi qanci bihizirê û û qanciyê bikê. Li gorî wî û felsefeya wî, kirin wê weke têgînek notr û an bêalî bê. Bi têgînek baş bê wê bi wê rengê wê karibê bibê û bi têgînek ne baş bê wê bi wê rengê wê karibê bibê. Kirina nebaş wê aliyê xirab wê serdest bikê û aliyê baş wê aliyê baş wê serdest bikê. Di wê temenê de wê çendî kirinên baş zêde bibin wê wezna aliyê baş wê zêdetir û mazintir bikê û wê dexê li pêş. Bi wê yekê wê morfolojiya kirinê ku wê bi çi niyetê wê were kirin wê, weke aliyekê wê yê giring wê ser wê bisekinê. Ji wê aliyê ve wê morfolojiya vejenî baş û nebaş wê ser wê aliyê re wê di jiyanê de wê werina kifşkirin û wê ser wan bisekinê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku wê weke karibê wê di rengekê de wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Kevneşopîya hizirî de wê weke di nava civakê de wê hertimî wê weke bi morfolojiya li her deverê rûbide û qanciyê bikê û rast bê û dûrûst bê û hwd wê, di rengekê de wê ser têgîna ´riza nişandinê´ û hwd re wê di rengekê de wê bi wê rengê û yekê wê weke ku wê werênê ser

ziman. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwa û rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê.

Ev kevneşopîya hizirkirinê wê, di rengekê de wê serdest bibê. Lê di aslê xwe de wê ev kevneşopîya êzdayi wê di rengekê de wê serdestîya wê, ne tenê bi mitrayi, hizirî û zerdeştî û hwd re wê bibê. Di rengekê de wê, di şêwayekê de wê bi baweriyên li rex wan û ji wan sûd digirin û pêşdikevin de jî wê bandûra wan di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê bi wê re wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê. Di rengekê de wê, morfolojiya zerdeştiyê wê di rengekê de me berê li çend deveran wê hani ser ziman û em ser wê sekin in. Lê di wê nûqteyê de wê hinek aliyên wê yên din jî ên ku wê karibê wê werênê ser ziman wê bibê bê. Di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, weke têgînek hizirî a rasyonali wê, di rengekê de wê bi aqilê wê re wê pêşkeve. Lê di rengekê de wê, piştî dema mitanniyan wê, pêşketina karduyiyan wê di rengekê de wê li vir wê dûbare wê weke pêwîst bê ku wê di rengekê de wê weke kifş bikê bê.

Ber ku wê, di rengekê de wê weke têgînek ku wê, di rengekê de wê rengê pêşketina demê wê bide diyarkirin bê. Wê nikaribê wê tenê wê weke keyeniyekê wê bi tenê wê fahmbikê bê. Wê weke civaketiyekê, teolojiyekê çerçoveya hem bi dîrokî û hem bi ardnigari û hwd jî wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Wekî din wê jî dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya nivisandinê a karduyiyan wê zêde bale me bikişênê ku wê di wê demê de wê bi zêdeyi wê di rengekê de wê weke derkeve li pêş. Di şêwayekê de wê rengê pêşketina wan a wê demê wê piştî wê pêşketinênn hem teolojiyî jî û hem civakî jî wê di rengekê de wê teqez wê ji temen ve wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê bandûra pêşketina karduyiyan wê, di rengekê de wê weke karibê wê bi teybetî wê li ser wê bisekinê bê.

Piştî mitanniyan wê serdema karduyiyan û urartiyan û heya cihudayê wê di rengekê de wê, karibê wê bi wê re wê li wê hizirê. Piştî mitanni wê, di dema nairiyan de wê rewşên ku wê karduyiyî wê bijin wê babili û an cihu jî wê di rengekê de wê weke ku wê parvebikê. Wê heman rengê jiyanê û tişta ku wê were serê wan wê bijin wê weke ew jî wê bijin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di demên piştî mitanniyan de wê, demên karduyiyan, urartu û adiabanê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, weke karibê bi wê re wê ser

wê bisekinê bi hev re. Ji wê aliyê ve wê, adiabanê wê weke keyeniyekê karduyi jî wê di rengekê de wê fahmbikê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di çerçoveyek civakî de wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di rengekê de wê di nava çerçoveya mediya mazin û ya atropatanê de jî wê, di rengekê de wê karibê wê bahsa civakatiya wê bikê. Ji rengekê ve wê, di wê temenê de wê, di awayekê bi zêdeyi wê, morfollojiya karduyiyan û têkiliya wan a bi adiabanê re wê, di rengekê de wê bi zêdeyi wê piştî mitanniyan wê bi zêdeyi wê li bakûrê mesepotamya wê xwe bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê.

Di rengekê de wê dema ku em bahsa têkiliya têgîna civakî a adiabanê û karduyiyan bikin wê gelek morfolojiyên ku wê bi wê ve wê girêdayi wê karibin werina kifşkirin wê bibin. Di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, ji morfolojiya musa heya ya suleyman û helenê wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman. di şêwayekê de wê morfolojiya karduyiyan a di dema paertan/medan de wê, di rengekê de wê, rewşek teybet wê, di rengekê de wê were jiyankirin. Piştî şerê hurmuzganê ku wê partî wê rewşek weke ya mitanni a li hemberê asûr di dema şerê nehriya de wê bijin wê weke bi wan re jî wê were jiyin. Di wê temenê de wê dîmenekê de wê bi xwe re wê bidina diyarkirin.

Adiabene, ku berê beşek ji dilê/bindestê Asûrê bû, di demên piştî sedsala 6an a berî zayînê a mediya de ji aliyê Împeratoriya Persî ve hate dagirkirin. 10,000 leşkerên Xenophon di rêya xwe de ber bi Deryaya Reş ve ji wir derbas bûn (ku wê weke di welatê karduyiyan de jî wê derbas bibin wê bahsbikê), û hevdîtina dawî ya Îskender bi Darius III re bi îhtîmaleke mezin li Gaugamela, li axa part-karduyiyan ya li rojhilatê Mûsilê, pêk hat. Dema ku Partan û an medan hêrîşî axên berê yên Seleucid kirin, ew wekî keyeniiyek serbixwe derket holê. Bajarê wê yê sereke Arbela (hewlêre îroyîn) bû. Çanda wê medî bû, lê ola wê Zerdeştî bû, ku heta ku bûyerek balkêş ku ji hêla Josephus ve di derbarê malbata keyeniî de hatî vegotin: key Monobazus evîndarê xwişka xwe Helena bû û ew ducanî kir. Xewnekê jê re got ku li kurê xwe binêre, ku dê jiyanek bextewar hebe. Izates bû bijareya wî, lê Monobazus ji jinên din kur hebûn. Monobazus nekarî nefreta xwe veşêre, Izates şand ku ji hêla hevalê xwe, ´keyê characene´ ve were mezin kirin. Izates baş lênêrîn kir û bi keça key re zewicî. Monobazus, ku êdî pîr bû, mir, û Izates vegeriya da ku bibe key. (Çav: Josephus, Jewish Antiquities 20 17 - 37)

Bi rasthatinî, hem dê û hem jî kur bi Cihûtiyê re eleqedar bûn. Dema ku Izates vegeriya malê, wî red kir ku hemî birayên xwe bikuje (wî ew wek rehîn şandin - hin ji wan ji Împerator Claudius re li Romayê, hin ji wan ji Partan re) û biryar da ku bi tevahî bibe Cihû, bêî ku raya giştî paşguh bike - ew hate sunnetkirin. Helena, ew û kurê wê, çûn Orşelîmê, li wir ew bûn xêrxwazên mezin; Izates pênc kurên xwe şandin wir da ku wekî Cihû mezin bibin. Izates keyek serketî û rêzdar bû - û dema ku wî alîkariya keyê Partan Ardavan III, ku bi komployekê hatibû hilweşandin, textê xwe dîsa bi dest xist, rêzgirtinek hîn mezintir bi dest xist. Ardavan Nisibis (nisêbîna bakûrê kurdistana iroyin) wekî nîşanek spasdariyê da wî. Ji vê dayinê wê fahmdikê ku wê parti û karduyi wê serwerîya wan a hevpar wê, ji sasani cihê di temenê welatekê de wê, hebê. Lêbelê, her çend malbata key Cihûtiyê ji nêz ve hembêz kir jî, esilzadeyan ev yek nekir. Wan hewl da ku Izates ji text derxînin; Pêşî bi çêkirina hevpeymaniyekê bi misriyan re, û dû re, bi piştgiriya Valaksh I (Vologaeses), ku niha keyê Parthiya ye (ji sala 51 PZ ve), Izates ji dagirkirina Dahae û Sakae sax filitî. Piştî demek kurt, Izates mir û keyenî ji birayê xwe yê Cihû, Monobazus II re hişt. Lêbelê, guman e ku Cihûtî ji malbata keyenî wêdetir belav bûye. Dema ku adiabane wek keyeniya partê di sala 66 PZ de li dijî Romayê serhildan kirin, malbata keyenî ya Adiabene piştgirî da wan: di encamê de, endamên malbatê ji hêla Titus ve hatin girtin û wekî rehîn ji Romayê re hatin birin. Di sala 116 PZ de, Adiabene ji hêla împaratorê Romayê Trajan ve wekî beşek ji amadekariyên ji bo dagirkirina tevahî ya Parthiya hate girêdan, û bû parêzgehek Romayê bi navê karduyi û asûrî. Lê tenê ji bo çend salan. Cîgirê Trajan, Hadrian, ew azad kir. Li gel Atropatene, ew demekê ji hukumdarên berê yên Parth re dilsoz ma, ji qebûlkirina desthilatdariya Sasaniyan ne razî bû. Her çend di hêrîşên Împerator Severus (196 PZ) û Caracalla (216 PZ) de hatibe şikandin jî, heta fetihkirina Îslamê beşek ji Împeratoriya Sasaniyan ma, wek keyeniyek atropatanê-partî.

Çavkaniyên civakî wê di derbarê rewşê de didina diyarkirin ku wê di wê demê de wê, weke keyeniyek medi-karduyi wê, di rengekê de wê bijin. Lê wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê di wê demê de wê bi hev re wê civatên karduyi ên êzdayi, urartuyi, asûrî, cihu û hwd wê bi hev re wê bijin. Di wê çerçoveyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di rengekê de wê, di wê demê de wê di rengekê de wê weke mîrgehên herêmî ên karduyi wê di rengekê de wê, bijin. Karduyi wê, di rengekê de wê weke sînorê welatê wan wê zêde nediyar bê ku wê çendî

wê berfireh bê. Li gorî çavkaniyên mediyên civakî wê heya atropatanê û an mediya mediyan û axên part jî wê dirêj bê. Lê çendî ku wê atropatanê wê weke mediya piçûk wê were diyarkirn jî lê wê sînorê wê berfireh bê û wê, dema ku wê, li serwerîya wê bi ber herêmên qafqasya ve wê li wê binerê wê heya ber rêza çiyayên aralan wê herê û wê, di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman ku wê herêmek berfireh a qafqasya wê, di bin serwerîya xwe wê bikê. Di wê demê de wê, di rengekê de wê weke di dîmenê de wê ya ku wê were berçav wê di wê rengê de wê were dîtin ku wê atropatanên medî û urartuyi bi wê aliyê ve wê mazin bibin û wê serwerîyekê bi demê re wê bi mirgehên xwe yên herêmî wê ava bikin. Karduyi, adiabane û parti jî wê, di rengekê de wê ji herêmên rojhilatê kurdistana iroyin û heya başûr û bakûrê kurdistana iroyiyîn û bi ber palmira û sînorê misrê wê di rengekê de wê serwerîyekê wê di rengekê de wê ava bikin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê ´xate dawudi´ ku wê paşê wê di nava kurdistaniyan de wê weke bi têgînek mistikî wê weke ´xata suleyman´ jî wê were diyarkirin wê di rengekê de wê were diyarkirin û wê di rengekê de wê, bi karduyiyan re wê di rengê civake pirrbaweriyî wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê bê. Xate dawudi û an xate sulyeman wê di morfolojiya xwe de wê li rex welatê qarduyan wê têgînek weke bi welatî a dawudi û an suleymani weke ibrani û an cihu jî wê di xwe de wê bi hawênê. Di wê temenê de wê, ev têgîna welatî wê li rex ya qarduyan û bi wan re wê, karibê xwe biparêzê û bide diyarkirin. Di morfolojiya diyarkirina hizir û musa û an hizir û ilyas de jî wê ev wê, bi têgînekê weke ku wê bi hev re wê were diyark**irin**. Kevneşopîya hizirî wê, ji ya zerdeştî wê zêdetirî wê, li bakûrê kurdistanê herêmên karduyiyan wê weke di rengê pêşketinên musewitiyê û hwd de wê, derkeve li pêş. Çendî ku wê di dîrokê de wê zêde çavkani wê bahsa wê nekin jî lê çavkaniyên civakî di vegotinên xwe de wê, di rengekê de wê bi zêdeyi wê bahsa wê bikin.

Di wê temenê de wê, civakatiya hizirî wê, di rengekê de wê demek dirêj wê herêma nivgirava botanê wê bi wê rengê wê, weke navend wê ji xwe re wê bide diyarkriin. Di wê temenê de wê li ser kevneşopîya hizirî-êzdayiyî wê di rengekê de wê di rengekê de wê dîmenê pêşketinên baweriyên weke yên musewiyî wê di rengekê de wê bibê û wê, di aslê xwe de wê ber ku wê, di morfolojiyên civakî de wê were diyarkirin wê musewitiyî wê, ji kevneşopîya hizirî-êzdayi wê, fêrbûnên xwe wê bikê û wê bi wê re wê mazin bibê wê, di rengekê de wê, dîmenekê wan ê di zikhev de wê di wê temenê de wê weke derbas bibê wê hebê. Ji wê aliyê

ve wê, di rengekê de wê dema ku em ji wê aliyê aliyê dîrokî, teoloji û civakî ve wê di wê de wê kûr bibin wê weke di dîmenê adiabaneê wê weke di morfolojiya dûndaniya helenê de bê û an di rewşa karduyiyan de bê wê, ji têgîna zerdeştî wê cihê wê dîmenekê berfireh wê were diyarkirin. Çendî ku wê zerdeştî wê weke bi fermi weke baweriya imparatoriya serdest wê bibê û wê beşek mazin a part û atropatanê jî wê di nava wan de wê bicih bibê jî lê wê, di dîmenekê wê weke ji rastiya civakên medi dûrketî wê dîmenekê wê bi xwe re wê bide diyarkirin û wê bi wê yekê wê di nava êzdayiyan û qewlên wan wê zêde bi wê yekê û an ber wê yekê wê bahsa wê hîç newê kirin. Gelek kurd û kurdistanî wê ji ber kiryarên imparatoriyê sasani ên bi tûndûtûji ên li hemberê wan bi navê wê, ji ber wê yekê wê ew bi wê li wê êdî wê xwedi dernekevin wê bênina ser ziman. Lê di rengekê de wê dema ku em rengê naqşaya ardniyariyê wê ser têgiha baweriyê re wê di rengekê de wê di wê demê de wê bide diyarkirin wê dîmenekê cihê wê bi xwe re wê, di wê temenê de wê bide diyarkirin ji herêmên karduyi-adiabanê û heya herêmên din ên part û atropatanê û hwd. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê din wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, di wê demê de wê, kevneşopîya hizirî û musewiyî wê di rengekê de wê, xwe di rengekê de wê, cihê wê bide bide diyarkirin. Asûrî wê ber ku wê, di rengekê de wê ji ber sedemên dîrokî ên ramyari wê xwe ji wan di destpêkê de wê, dûr bigirin wê piştî wê zor bê ku ew êdî piştre wê, di rengekê de wê, bi wê ferasetê rabin. Wê bêdengiya wan wê karibê wê bi wê yekê wê fahmbikê. Lê çerçoveya wan a civakî wê, di rengekê de wê weke ku em ji herêmên bakûrê kurdistanê û heya rojavayê kurdistana iroyin û dora wê binerê wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, ev hersê civak weke êzdayi, adiabaneyi û asûrî wê bi hev re wê bijin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, şibînên nava wan ên bi baweriyê wê di rengekê de wê, bihêlê ku ew di nava xwe de bi wê rengê bijin.

Lê demek piştre wê, bi karduyiyan re wê, wê, weke musewitiyê wê kevneşopîya hizirî jî wê di rengekê de wê, piştî zayina isa û pê de wê, di sadsalên piştre wê, weke dîmenekê izoleyi jî wê piştre wê di nava xwe de wê biji. Di şêwayekê de wê, ev dîmenê izoleyi ku wê zêdeyi wê êzdayi û hizirî wê di rengekê de wê dem bi dem wê karibin bi baweriya xwe xwe bikin derbas bikin jî lê wê, musewiyi wê, nikaribin. Lê di rewşa giştî de wê herdu ali jî wê li hemberê baweriya fermi wê bikevina pêvajoyek izoleyê de. Pêşketinên weke yên bi manitiyê û hwd re wê bibin wê di aslê xwe de wê, di rengekê de wê, van baweriyan wê rednekê. Lê wê di

rengekê de wê weke di nava çerçoveya pergale civakî û teolojiyî a hizirî û hwd de wê were dîtin de wê çawa wê, çerçoveyek gişti de wê bi şîroveyekê wê bikê wê bikeve nava hewldana wê de. Wateya Manitiyê wê di wê nûqteyê de wê, çendî ku wê gelek şîrovevan wê weke ser temenê zerdeştiyê wê were diyarkirin û di hinek şîroveyên berê de wê bi wê rengê wê were diyarkirin jî lê ew wê, cihê bê. Gelek morfolojiyên bi fahmkirina Manitiyê ên rastin hê bi rastiya wê ya ku wê di wê demê de wê were dîyarkirin, ew di aslê xwe de hê ne hatina kifşkirin û ne hatina ser ziman. Lê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, çerçoveyek karduyi a êzdayi wê bi refaransên wê re wê li berçav bigirê. Ew rengê şîroveya fermi a zerdeştiyê wê, zêde nêzî wê nebê. Lê ew kirpendinên xwe wê ser cewherekê ku ew bahsa wê dikê û bi gotinên xwezayê re wê weke diyar bikê wê weke êzdayi dikin wê, werênê ser ziman. Gotinên weke ´ola çar demsalên diyar bikim´ û an ´ola biharê´ û hwd wê di wê temenê de wê bi yekê wê weke bi têgînên xwezayî a ku ew dihê diyarkirin jî bê.

Maniti wê bi teybetî ku em li morfolojiya pêşketina wê û ardnigariya ku ew li wê pêşdikeve dinerin wê, bi zêdeyi wê, naqşaya ardniyariya part û atropatanên medi, karduyi, adiabaneyi û bi wan re civakên asûrî û hwd bin. Ev morfoloji wê yekser wê çerçoveya ku me li jor wê diyarkir wê weke çerçoveya wê bide diyarkirin bê. Ji wê aliyê ve wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, têgînên manitiyê wê bi zimanê êzdayiyan, asûrî û karduyi û adiabaneyiyan wê were dîtin. Di aslê xwe de wê, di rengekê de wê, were dîtin ku wê heya astekê wê çîna serwer a van civakan wê di rengekê de wê, li wê xwedî derkeve û wê di nava wan de wê weke belav bibê. Lê piştre wê çi bibê ku ew zêde nediyar a wê weke ev çînên serdest wê piştgirîya xwe bi şûn ve wê bikişênin û wê derfeta girtin, êşkencekirin û kuştina mani bixwe wê di rengekê de wê bi wê re wê weke bidina destê keyê sasani. Dibê ku wê wan zêde di xwe re nedît ku ew li hemberê sasani û an qasra wê karibin wê, parastinê bidina domandin. An jî di rengekê din de ew, dibê ku wan di xwe re nedît ku ew karibin wê li hemberê bi awayekê vekirî wê biparêzên. Minaq di rewşa morfolojiya helen û zaroyên wê de jî wê rewş wê wusa bê û ew ji herêmê diravê herêmên ku wê weke keviyê ên serwerîya kaerduyoyan ku wê beşên civake êzdayi a kevneşopîya hizirî cihu ên musewi wê di rengekê de wê li wan bijin. Wê hizir dikir ku ew wê li wir baştirin wê were parastin. Rewşa helen û ji birayê xwe ducani bûna wê, rewşa mazinkirina zaroyê xwe bi zêdeyi wê dîmenekê wê weke yê mariama dayika isa wê, di

rengekê de wê bide berçav. Lê di vegotinan dihê vegotin ku ew wê baaweriya digûharinê weke ya musewi. Lê ew bi kevneşopîya wê re êzdayi û an ji kevneşopîya baweriya hizirî bê. Di aslê xwe de wê, di çavkaniyên civakî de wê ev hemû wê weke karduyi wê werina diyarkirin. An jî wê weke ji civaketiya karduyî û an qardûyî wê werina werina diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê morfolojiya civakatiya karduyiyan wê ji wê yekê ku em gavê biavêjin wê, di rengekê û ser têgîne etnisiteyekê wê bi zêdeyi wê weke wê fahmbikê wê, zor bê. An jî wê komên ji wê bi rengê baweriyên din û an civakên din ve hatina bişavtin û an jî li wê ew bûyin bûya wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman. Ev morfoloji wê bi wê yekê wê ne tenê wê bo komên musewî lê wê bo urartuyiyan jî wê di rengekê de wê weke karduyi diyarkirina wan wê di rengekê de wê karibê wê kifşbikê ku wê were hanin ser ziman û wê were diyarkirin. Ber vê yekê wê karibê wê bi rehetî wê kifşbikê ku wê gotina karduyi wê çerçoveya wê ya civakî wê, zêde berfireh bê. Lê wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di nava civake karduyi de wê rengekê tenê ê baweriyî wê nebê. Pirrbawerîyî wê weke xosletekê wê yê teqez ê ku mirov wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê kifşbikê û wê di şêwayekê de wê di deama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiyek din a di nava vegotinên civakî ên herêma botanê de wê, di rengekê de wê bahsa welatê karduyi û li keviya wê hebûna keyeniya musewi ku wê ji misrê û heya urşelimê wê weke keyeniyek karduyi jî wê carna wê ji wê were bahskirin wê bê diyarkirin. Lê wê di rengekê de wê weke di rengê du têgînên ser temenêkê cihê de wê bahsa wê werekirin. Di wê çerçoveyê de wê, ev wê piştre wê di vegotinên ser hevrasta hev hatina Hizir û musa re jî wê were diyarkirin ku wê Hizir wê, di axiftina xwe ya bi danûstandina bi musa re wê bi gotina ´tu ibraniyî´ re wê xitabi wî bikê. Kevneşopîya hizirî a teoloijiyî wê berê hatina musa li herêmê wê rûnihiştî wê hebê. Teolojiya wê serdest bê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê di rengekê de wê dîmenekê wê yê fahmkirinê ê ku mirov wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve ku wê navenda wê bakûrê kurdistana iroyin û an herêma botana a bakûrê kurdistanê bê wê keyeniya karduyî a herêmê û têgîna adiabanê li rex wê û bi wê ve girêdayi bahsa wê kirina wê jî wê di rengekê de wê were kirin û ev wê, di wê temenê de wê weke karibê wê werênê ser ziman.

Di morfolojiya têgîna birehim û nemrud ku me li jor wê hinekê hani ser ziman wê, di rengekê de wê, di wê çerçoveyê de wê weke karibê wê bi berdewamî wê ser wê bisekinê ku wê weke têgînekê wê di rengekê de wê weke bi xwe re wê, di şêwayekê de wê weke bide diyarkirin. Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê, morfolojiya birehim û nemrud wê tiştekê wê ji aliyê vê nûqteya mijare me ve wê bidina diyarkirin. Ew jî wê ew bê ku wê di rengekê de wê weke têgînek ku wê di rengekê de wê weke çawa wê, serwerîyek pirrbaweriyî ku wê bi gotina putperestiyê bê û an agirperestiyê û hwd bê wê were diyarkirin. Di dewama wê de wê, di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, di rengek de wê, ev wê, were diyarkirin. Ji herêma botanê û heya rehaya iroyin a bakûrê kurdistanê wê weke qadaka berfireh ku wê ev civakên karduyi wê li wê bijin bin.

Morfolojiya nemrud wê di rengekê de wê dide diyarkirin ku wê di şêwayekê de wê weke aliyê wê yê giring wê weke bi serwerîyek giştî a civakî re wê bide diyarkirin. Wê weke têgînek bi baweri a weke bi putperestiyê û an agirperestiyê a rûniştî re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide diyarkirn. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke çerçoveyek wê ya giştî wê di rengekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di mijare têgîna nemrud de wê, di rengekê de wê, weke ji wê dema ku wê birehim wê weke ji wî diravê wê herê herêma urşelimê. Ev wê çendî wê têgînek pirr zêde kevntirin li ser wê temenê wê bibê jî lê wê weke vegotinek ku wê piştre wê, di rengekê de rengekê pêşketina civakatiya herêmê wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Lê wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê, vegotina birehim û nemrud wê weke ku wê piştî wê demê ku ew bûbê wê were nivisandin û ev rengê nivisandinê wê weke ya aidi dema karduyiyan wê, di rengekê de wê, di morfolojiyek fahmkirinê de wê rengekê wê yê fahmkirinê wê bide diyarkirin. Di rengekê de wê karibê wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê kevneşopîya hizirî wê li wan herêman wê piştî wê demê wê di rengekê de wê serwer bibê. Ji wê yekê jî wê fahmdikê ku wê piştî mitanni wê, di rengekê de wê kevneşopîyek bi wê rengê a bi civakatiyek rasyonal wê di rengekê de wê xwe di rengekê de wê bi wê yekê û rengê wê weke li herêmê bi rengê pêşketina xwe wê bide diyarkirin. Şêwayê aqilmeşandinên bi kevneşopîya hizirî û teolojîya wê re ku wê heya roja me di nava civake kurd de wê li kurdistanê wê werina diyarkirin jî wê di wê çerçoveyê de

wê karibin têgihên berfireh ên bi fahmkirinê bi kûreyiya wqan re wê di rengekê de wê weke bidina diyarkirin jî bin.

Di wê nûqteyê de wê dema ku mirov wê li ser wê disekinê wê kevneşopîya hizirî wê, weke çerçoveyek civakî û welatî a berfireh wê, bi rengekê wê di dema karduyiyan de wê biafirênê. Ji wê aliyê ve wê, em dibînin ku wê heya demên dawi ên sasani û derketina islamê jî wê ev kevneşopî wê, li herêmê wê weke têgînek êzdayi a civakî wê di rengekê de wê were dîyarkirin. Li şûna gotina baweriya êzdayi wê di morfolojiya wê de gotina civake êzdayi wê bikarhanina wê, di rengekê de wê bibê û wê di wê çerçoveyê de wê, dîmenekê pêşketina çandî a bi fahmkirin û hişmendîya wê jî wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê nûqteyê de wê, morfolojiya piştî sedsale 10´min û pê de wê, di rengekê de wê çendî wê, asûr wê li herêmê wê serdest bibê jî lê wê dîmenekê din ê civakî wê li herêmê wê serwer bibê û wê pêşkeve. Li rex welatê qardûyiyan/karduyiyan wê, di rengekê de wê, têgîna musewi wê di nava wê pêşkeve. Di wê temenê de wê morfolojiya adiabane wê di rengekê de wê, bi wê re wê, weke rengekê pêşketinê wê di nava wê de wê pêwîst bê wê fahmbikê. Di rengekê de wê, di rengekê de wê, dimenê wê xwe bide diyarkirin. Di çavkaniyên civakî ên herêma botanê de wê, dîmenekê berfireh wê di nava sêkika karduyi, adiabane û asûr de wê, were diyarkirin û ev dîmen wê berê wê weke dîmenekê ku wê, bi têgîna subaru re wê serwer bibê. urartu ji di nava wê de wê pêwîst bê wê weke bihasibênê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, baweriyên cihê wê di wê demê de wê weke ku wê pêşkevin. Me li jor wê hani ser ziman ku wê, çawa wê, civake karduyi wê weke xwediyê dîmenekê pirrbaweriyî bê. Wê dîmenekê pirrçandî a civakî wê bi wê yekê di rengekê de wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Lê li vir wê hinek morfolojiyên din jî wê di rengekê de wê weke ku wê xwe bidina diyarkirin. Ya ku wê weke nûqteyekê ku wê li aqilê mirov wê bialiqê wê têgîna bi morfolojiya nemrud û birehim re bê. Di wê temenê de wê morfolojiyê wê çawa wê pêwîst bê wê fahmbikê û an wê pêwîst bê wê werênê ser ziman wê, di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê xwe bide diyarkirin.

Li vir wê, di rengekê de emê, wê morfolojiyê li vir wê li şûna ku wê di nava têgînên baweriyan de wê weke bi dijberiya hev wê aliyekê wê weke xwûdayi û aliyê din wê weke şeytanî wê bê dayin nişandin wê bi wê rengê wê newênina ser ziman. Bi ya min ev wê ne dîmenekê ku wê

karibê wê dîmenê wê bi wê re wê fahmbikê bê û ev wê ji dîmenekê fahmkirina dîrokî wê zêdetirî wê weke dîmenekê propagandayi ê ku wê dijberiyê li têgînekê, li komek civakî û an yek yê dijber wê weke biafirênê wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Li vir wê, li ser morfolojiyê teoloji ên propagandatist re wê nikaribê wê têgînek dîrokî were ravakirin. Ber vê yekê wê di rengekê de wê pêwîst bê ku mirov wê di fahmkirinê de wê derkeve dervî wê.

Ji aliyekê din ve wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê têgîna Nemrud wê, di rengekê de wê bi morfolojiya birehim re wê bi xwezayî wê, dema ku em li ser wê nûqteyê re wê li wê dihizirin wê têgînek baweri a weke xwe weke navendî û serdest dibînê û yê din dervî xwe û weke ´dijber´ dibînê wê bi wê re wê bênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê ev ya weke ´dijber´ dihê diyarkirin wê çi bê bi têgîn û an navê nemrud re? Di wê nûqteyê de wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê hinekê wê li wê bihizirê. Di morfolojiya nemrud û birehim de wê, ew morfoloji wê di rengekê de wê weke têgînek dijberi wê di nava ya êzdayi û musewiyî û an cihutiyê de wê biafirê û an neafirê wê, hizrekê wê di serê me de wê bi wê re wê biafirênê. Ber ku wê di rengekê de wê xisletên ku wê bi têgîna nemrudi re wê were ser ziman wê ji wê aliyê ve wê têgînekê bi rehetî wê di serê mirov de wê weke bidina çêkirin û wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê weke karibê wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku ev dijberi wê, di rengekê de wê çawa wê, karibê wê werênê ser ziman bê? Minaqe birehim û dema ku wê, birehim wê çendî wê weke kevntirin wê weke were diyarkirin ku ew di wê de hatiya jiyankirin jî lê wê di rengekê de wê, bi rengê dihê diyarkirin wê weke pirr piştre bê û wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê were hanin li ser ziman.

Di hinek morfolojiyên nava kurdan de wê, dema birehim, nemrud, zurqerneyn wê di heman demê de wê bên diyarkirin wê bibin û ev çendî wê rast bin wê hê di serê me de wê ne diyar bê. Lê hinek vegotinên kurdi wê, Hizir jî wê di rengekê de wê di heman demê de wê bicih bikin û wê, hetta ku wê bahsa Hizir wê bikin ku ew di dema zurqerneyn de jiyaye wê bahs ji jê wê were kirin. Li gorî gelek dîroknas û şîrovekarên Îslamî, Hizir/Xidir pismamê Zurqerneyn, hukumdarê mezin ê dûnyayê bû. Di dema seferên mezin ên Zulqerneyn ên rojhilat û rojava de, Hizir wekî fermandarê giştî (fermandarê leşkerî) an jî serokwezîrê herî girîng di artêşa wi de xizmet kir. [...] Bi gelemperî dihê qebûlkirin ku serdema ku

Zulqerneyn û Hizir tê de jiyane, bi qonaxek pir zû ya dîroka mirovahiyê re, ankû bi serdema Pêxember Îbrahîm re hevdem e. Tê vegotin ku Zurqerneyn li Mekkeyê bi Îbrahîm (li vir pirsa ku wê birehim wê çi erka wî hebê û an wê çawa bê. An jî wê weke serokekê civakî bê ku wê bi wî re wê hevdîtin wê were kirin wê hizrên wê di serê mirov de wê bi morfolojiyî wê biafirin) re civiyaye, û Hizir ji wê serdemê û pê re bûye. Ku wan gotinên weke di rengê hizir demekê fermandariya zurqerneyn kiriya li berçav bigirin wê demê wê li aliyî wî û weke fermandar bi derfet ku ew bibê wê bibê. Di wê morfolojiya gotinê de em dema hizir bi ber dema birehim ve kevntir bibin û an dema birehim bi ber dema Hizir ve li demek dereng wê werênin wê, weke pirsekê di serê me de wê biafirê. Ji wê aliyê ve wê dema ku mirov wê li mijarê dinerê wê dîmenekê ku wê pêwîst bê ku ew bi fahmkirina dîrokê wê di rengekê de wê were ji hev derxistin wê di rengekê de wê were diyarkirin û wê, ev pêjn û an keseyet wê çawa wê bijin, di kijan demê de wê bijin û wê çawa wê têkiliya wan wê bi hev re wê hebê wê, pêwîst bê ku ew di rengekê de wê were fahmkirin bê. Lê wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, her ku em morfolojiya Hizir lê dinerin wê di aslê xwe de wê weke morfolojiyek ku em çendî di wê de kûr dibin wê bi xorttirî wê xwe li hemberê me wê weke fahmkirinek çerçoveya wê kûr û berfireh wê di şêwa û rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê derkeve li holê ku wê morfolojiya Hizir wê bi teolojiya wî re wê, serwerîya wê zêdeyi wê kevntirin wê herê.

Li vir wê morfolojiyek din jî wê têkiliyek wê ser kurdi re wê xwe ser morfolojiya bi salixkirina navê hizir û ya nemrud re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Morfolojiya navê nemrud di kurdî de ku wê were wateya nemirêti´yê wê di şêwayekê de wê ev wê weke xoslet û an pêjnek di rengekê de wê bi têgîna dervî demê jiyankirinê û nemiriya hizir (wateya nemirêtiyê a ji navê nemrud. Ev xoslet wê, di rengekê de wê, derfetekê bi fahmkirinê dide me ku em bi rengê wê weke têgînek weke ya bi hizirê gihişti nemiriyê re jî wê di rengekê de wê bi wê ve girêdayi û an di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin dide diyarkirin. Weke ku wê, morfolojiya gihiştina nemiriyê ku wê gilgamesh lê bigerihê wê bigihijê armancê wê, dîmenekê bi wê têgîna dide me re wê, dîmenekê fahmkirinê wê weke bide me. Lê hizir wê weke di têgînên teolojiyên piştre wê weke fermandarekê zurqerneyn ku wê were diyarkirin wê ji wê cihê û zêdetirî wê weke serokekê rûhani wê, di morfolojiya xwe ya fahmkirinê a teqez de wê bide diyarkirin.) re jî wê di

rengekê de wê were pênasekirin. Em nabêjin ku ev herdu kes heman kes in. Lê xosletên morfolojiyên ku ew di fahmkirinê de wê şibandin û an nêzkirinek li hev dide nişandin wê bo ku em di fahmkirinê de wê balê bikişênina ser wê, di rengekê de wê, diyar dikin.

Li vir dikarê hinekê bahsa hizra bidestxistina nemiriyê di dîroka cîhanê de pir kevn e li ser wê bisekinê. Lehengên ku bi teqlîdkirina yazdanên nemir ên demên kevnar li nemiriyê digerin, yek ji mijarên bijare yên vegotinên mîtolojîk bûne. Yek ji metnên ku tê de hizra nemiriyê bi berfirehî û zelaltir tê vegotin, Destana Gilgamêş e, ku ji hêla Sumeriyan û an gûti-lullubiyan ve di hezarsala sêyemîn a berî zayînê de hatiye afirandin. Cûdahiya girîng a vê destanê ji efsane û destanên herî kevin ev e ku, li şûna mijarên pir razber û giştî yên wekî çavkaniya gerdûn û mirovahiyê, ew bi awayekî berbiçav bêhêzî û dilema takekesê mirovî ya ku bi dawîbûn an mirinê re rû bi rû ye nîşan dide; û rewşên hestyarî yên cûrbecûr ku ev bûyer di mirovan de diafirîne, wek evîn, hewes, fedakarî, dilsozî, dostî, xiyanet, revîn û lehengî û hwd. Destan dikare weha were kurtkirin: yazdana laşek didin Gilgamesh ku du ji sêyan yazdan û yek ji sêyan mirov e. Piştre ew perestgeha Eanna li bajarê Urukê ava dike. Lêbelê, piştî demekê, Gilgamesh xwe dispêre kêfê û dest bi zilm û zorê li gelê xwe dike. Yazdan giliyên gelê Urukê dibihîzin û ji bo ku Gilgamesh dev ji kiryarên xwe yên xirab wan berde, ew Enkîduyê esilzade diafirînin. Enkîdu tê bajarê Urukê yê Gilgamesh û ew dibin hevalên pir nêzîk. Enkîdu piştî demekê dimire. Gilgamesh ji ber mirina hevalê xwe yê dilsoz pir xemgîn dibe û ji bo nemiriyê diçe Utnapishtim, ku jê re "yê dûr" tê gotin, bibîne, ji ber ku di nav mirovan de, nemirî tenê ji wî re hatiye dayîn. Piştî têkoşînên mezin, ew Utnapishtim dibîne. Li bajarê Shurrupak, ava kirin Li qeraxên Firatê, yazdanan ji dengê mirovan aciz dibin û biryar didin ku wan ceza bikin. Lêbelê, yazdanê Ea/enki rewşê ji Utnapishtim re radigihîne û rave dike ka ew çawa dikare bireve. Utnapishtim qeyikekê çêdike û hemû zindiyan û malbata xwe digire nav keştiyekê. Bi şev tofanek dest pê dike; heta yazdanan jî ji avê ditirsin û ber bi asîman ve direvin. Piştî şeş roj û şeş şevan, tofan bi dawî dibe. Keştî li Çiyayê Nisir radiweste. bi derfetek mazin ev li dora çiyayê cûdî li dora herêma botanê deverek bê. Ber ku ew çemê gilgamesh rêwitiyê ser dikê weke xabur li wir a û utnapiştim ku wê weke nûh paşê were diyarkirin ew jî wê li wir tirbkirî bê. (çav: Kramer, Samuel Noah (1972) [1944]. Sumerian Mythology: A Study of Spiritual and Literary Achievement in the Third Millennium B.C. (Revised ed.). Philadelphia,

Pennsylvania: University of Pennsylvania Press. p. 30–41) Yazdanan wekî mirovên bijartî nemiriyê didin Utnapishtim û jina wî. Utnapishtim ji Gilgamesh re dibêje, "Heke tu şeş roj û heft şevan şiyar bimînî, xweday dê bicivin û jiyana ku tu dixwazî bidin te." Lê Gilgamesh nikare vê yekê bike. Vê carê, ew dibêje, "Di bin avê de nebatek bi stû heye. "Heke tu bikaribî wê biçirînî, xortaniya te ya windabûyî dê vegere." Gilgamesh xwe dixe nav avê û nebatê diçirîne. Lê mar nebatê digire û direve. Gilgamesh ji vê yekê pir xemgîn dibe, vedigere Urukê û van bûyeran li ser kevirekî dinivîse. Piştre ew bêyî ku nemiriyê bi dest bixe ji vê dinyayê diçe. Di destanê de, Gilgamesh ji Utnapishtim alîkariyê dixwaze, ku yazdanan nemirî daye wî. Lêbelê, ew ne xwediyê hêza gihîştina jiyana herheyî ye. Ew nikare rêya duyemîn a ku Utnapishtim nîşanî wî daye ji ber marekî bigire. Li vir, hêmana ku dê Gilgamesh ber bi nemiriyê ve bibe ne "av" e, wekî ku em di nivîsên paşîn de pê re rû bi rû dimînin, lê cureyek nebat e, her çend balkêş e ku ew di bin avê de ye. Li vir dibe ku ev nebat di serdemên paşîn de, di derbarê ramana nemiriyê de, wekî çavkaniyek ji bo efsaneya Îskender jî xizmet kiribe ku ew dibê sedema dagirkirina mesepotamya û an mediya. (Çav: Lins Brandão, J. (2019). "A "Epopeia Gilgamesh" é uma epopeia?". ArtCultura (in Brazilian Portuguese). 21 (38). Uberlândia: 9–24. doi:10.14393/artc-v21-n38-2019-50156, p. 10-24) Di wê nûqteyê de wê ser gilgamêş bijartina me ya çavkaniya Lins Brandão wê sedema wê ew bê ku ew wê di rengê vegotinê de wê weke nêzî wê rengê vegotinê a weke ku wê, çawa wê dîmenekê peresendinê wê bi ber têgîna kevneşopîya hizirî ve wê bêdayin birin wê bide me bê. ji wê aliyê ve wê şîroveya Lins Brandão bi rasti wê hinek têgihên giring wê di xwe de wê weke ku wê bihawênê ku mirov bi wê yekê ser bisekinê û fahmbikê. wekî din jî gelek xosletên Hizir wê di rengekê de wê weke bi yê Nûh û an utnapiştim re wê weke yek bin, wê bi morfolojiyekê weke bê diyarkirin ku wê çendî navê hizir di wê de nebê jî lê ku ew di şêwaye xwe ya ser navaroka destanê de bi wê rengê di şêwayekê de wê şîrove dikê. Di rengekê de wê morfolojiya şahmaran wê weke ew zindiyê ew giyayê nemiriyê xwarî wê, were diyarkirin û wê bi wê yekê re wê, weke têgînek nemiriyê wê bi wê re wê were diyarkkirin. Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku ev morfoloji wê, di dema hizir de jî wê weke serwer û serdest wê rengê fahmkirina teolojiyî wê weke diyar bikê, wê weke çawa di dema mitra de wê weke bi mijare gûharandina ga bê û an rewşên weke rituelên bi wê rengê ên weke gilgamêşî ku wê bi mitra re wê were diyarkirin.

Di rewşa rasthatina Hizir û Musa li hev jî wê di rengekê de wê morfolojiyek din wê weke zindiyekê avi ê diaxifê û weke rê şani de wê weke masiyekê wê were diyarkirin ku ew digihijê hizir. Di wê temenê de wê weke di morfolojiya hizir de wê weke dîmenê gilgamêşê gihiştî armanca xwe ya nemiriyê wê dîmenekê wê bi wê rengê wê weke rengekê fahmkirinê wê were diyarkirin.

Morfolojiya hizir û têgîna nemirinê wê di rengekê de wê bi wî re ku wê bibê wê, di rengekê de wê, ji têgînek mitolojiyi wê were derhanin. Di aslê xwe de wê, morfolojiya hizirî û kevneşopîya wî, beşek giring a dîroka civake kurd û kurdistanê ya û wê ji wê kirin wê weke rengekê tûnakirin û an tûna hasibandin a pêvajoyek dîroka wê ya civakî, bawerî û hizirî a kevnera jî wê biafirênê. Ji wê aliyê ve wê di dîmenekê hêrîşê a li ser têgîna dîrokê a li hebûna civakê jî wê weke karibê wê werênê ser ziman.

Morfolojiya kevneşopîya hizirî wê, di rengekê de wê, çerçoveya wê, ji du aliyan ve wê, giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di şêwayekê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê, karibê wê werênê ser ziman ku wê, pêvajoyek teolojiyî a piştî mitrayiyê wê weke di dewama wê de wê bibê û wê, di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê serwerîya li giştîya herêmê û hewirdora wê bibê. Di wê temenê de wê şopên wê di demên kevnera de wê heya demên felsefeya kevnera û berî wê jî wê hem di vegotin û hem jî di rengê hizirkirinên wê de wê herê. Ji ber ku av ji çar hêmanên ku ji bo afirandinê pêwîst in ewil e, ne rasthatin e ku nemirî di avê de tê xwestin û ev jî xwedî wateyek sembolîk e. Mirovên ku ne xwediyê şiyana têgihiştina qabiliyeta avê ne, li şiyana wê ya zindîkirina xwezayê dinêrin, vê hêza bêhempa wekî çavkaniya ebedî û nemiriyê dihesibînin. Wateyên bi vî rengî dane wan û efsane û gotegot afirandin. Paşê helbestvan û nivîskar bi awayekî berfireh û bi hostayî efsaneyên mîtolojîk û vegotinên ku avê wek çavkaniya jiyanê dayîna di wêjeyê de wê dibînin bi kar hanîn. Ji ber vê yekê em gelek caran rastî gera Iskenderê zurqerneyn a ber bi welatê tariyê ve bi Hizrê re ji bo lêgerîna avên jiyanê di berhemên cûrbecûr de, dihê bahskirin. Serboriyên Hizir wê bi wê yekê wê weke di rengê vegotinên mitrayi ên weke çawa wê, çûyina mitra a nêçîrê û dema tîr diavêjê û devera tîrê wî lê dikeve av ji wê dihê û hwd re wê di rengekê de wê were dîtin ku wê were diyarkirin. efsaneyek kevnar a bi eslê xwe Yewnanî di demeke pir zû de dihê diyarkirin û di nav civakên dema kevnera û piştre de jî cih girtiya de cih girtiye bahsa hizir di wê de weke

dihê kirin. Gelek vegotinên ku wê piştî demên kevnera di nava islamê de jî wê werina vegotin wê çavkaniya têgihên êzdayi ên xidirelezi bin. Gotina xidirelezi û an hizirelezî wê bo rituelekê êzdayi a hizirî wê were gotin lê wê weke navê wî jî wê di rengna têgihên êzdayi de wê were diyarkirin. Çîrokên wan bûyerên ku bi zurqerneyn û Hîzirê ku ji kaniya jiyana ebedî vexwaribûn û gihaştine ebediyetê re vegotin. Ev efsane di pêkhatina têgihiştinên bingehîn ên li ser Hîzrê di nav gel de jî xwedî pareke mezin e. Di çanda kurd-zêdayi û piştre kurd-Îslamê de jî wê, bi baweriya Hîzirê (kesk, şaxên kesk an jî cihekî bi şînahî tê de) cihekî girîng digire. Ev têgîn û morfolojiyên xwezayê wê, di rengekê de wê di nava baweriya wan a êzdayi de wê, heya roja me wê, di rengekê de wê, were diyarkirin. Di berhemên wêjeyê yên devkî û nivîskî de lehengekî jî bi wê dihê diyarkirin. Hızır rizgarkerek giyanî ye ku xwedî hêzek bêdawî ye ku di rewşên ku hemî hêvî û îmkan diqedin û çare diqedin û tê bawer kirin ku ew ê bêguman gava gazî were kirin, tê gazî kirin." Gava gazî wî dikirin, carna wek derwêşekî yan kesekî asayî, carna jî wek kalekî rih gewra xwe dide diyarkirin. Ev morfoloji wê weke kevneriya wî ya rûhani ku wê weke kesekê serokekê rûhani dide diyarkirin bê. Ev bawerî di rîwayetên li ser zurqerneyn de jî heye. Di van nivîsan de Hîzir tê, her ku di tengasiyê de dibe alîkar û rêberiyê dike. Bi taybetî dema ku dor tê lêgerîna ava jiyanê, têkiliya Hîzir û Zûrqerneyn hîn girîngtir dibe.

Li vir wê weke aliyekê wê yê din jî wê di şêwayekê de wê, morfolojiya Hizir û zûrqerneyn wê di rengekê de wê, di her demê de wê, di rengekê de wê were diyarkriin. Ev di nava kurdan de wê, wê pirr zêde wê weke wêjeyek devkî û niviskî a çand û baweriya kurd wê, di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman. Li vir wê ber çi wê giring bê ku wê hizir wê, zêde wê di demên karduyiyan û piştî wan re wê bi zêdeyi wê were sekinin? Ber ku wê di wê temenê de wê, pêvajoyek teybet a çandî a civakî û baweri wê di wê temenê de wê biafirênê û wê di rengekê de wê, were diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, di şêwayekê de wê, têgînek wê weke pêvajoyek peresendinê û gûharinê a ji demên berê xwe wê di wê demê de wê biafirênê û wê werênê ser ziman. Di rengekê de wê, di rengekê de wê, Hizir wê, di wê çerçoveyê de wê weke têgînek yazdanî wê, di rengekê de wê, bê diyarkirin. Hinek vegotinên kurdan ên li herêma botanê ên êzdayi de wê hizir wê weke “weke êzda hizir” û an “wek êzda xidir” wê di rengekê de wê were diyarkirin û wê were hanin ser ziman. Têgînên êzdayi wê di rengekê de wê, weke di morfolojiyekê de wê, çerçoveyek giştî a baweriyê bi hev re wê di rengekê de wê bidina diyarkirin û wê,

weke çawa wê, di dema hizir de wê musa re wê di rengekê de wê were diyarkirin wê, piştî wê, bi gotina Xidir-ilyas´ re wê, di rengekê de wê, ew morfoloji wê di rengekê de wê were diyarkirin. An jî wê di rengekê de wê di rengekê de wê têkiliya wê bi birehim re wê di wê temenê de wê were danin ku wê, ´Zurqerneyn û hizir û birehim bi hev re wê, bicivin´ ku ew wê, çendî wê pêşî cihê wê ne diyar jî di nava vegotinên kurdan de wê piştre wê ev vegotin wê derbasî islamê wê were kirin û wê weke ew civandin li ´mekkeyê´ bûbê wê di rengekê de wê were hanin li ser ziman. Di wê rengê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê têgîna Hizirî wê çanda wî û morfolojiya wî ya teoloji û kevneşopîya wî ya civakî wê xort bê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê kevneşopîya wî ya kurdistamî û an karduyi wê di rengekê de wê, bi zêdeyi wê weke kevneşopîyek giring a piştî demên nairiyan wê li herêmê wê bi zêdeyi wê weke têgînekê wê derkeve li pêş. Di rengekê de wê, kevneşopîya hizirî wê heya li dora sedsale 5´min jî wê di rengekê de wê bi wê yekitiyê wê weke li giştîya kurdistanê û herêmê wê serwer bê. Lê piştî wê, piştî mediya dema wê ya pêşî û serdestiya axamanêşê ku wê hin bi hin wê tenê wê xwe li ser têgîna zerdeştiyê re wê weke têgînekê wê bi temen bikin û pê de wê, cihêbûnek jî wê bi demê re wê, di wê demê de wê, bi hizirî re wê derkeve li pêş. Hizirî wê di wê demê de wê, tenê wê li bakûrê kurdistanê û ku wê navenda çand û baweriya wî herêma botanê bê wê, bimênê û wê, bi zêdeyi wê li wê pêşkeve û serweriya xwe wê bide diyarkirin. Di demên karduyiyan de wê ev di rengekê de wê bi zêdeyi wê xwe di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Karduyi wê, çanda wan di wê temenê de wê, çandek civakî a teybet bê ku wê di wê temenê de wê, weke ku wê, karibê bi wê yekê wê werênê ser ziman bê. Ku wê bo serdema karduyiyan, têgîna baweriya êzdayi û hinekê jî ya hizirî û kevneşopîya wî giring bê wê çavkaniyên li herêma nisêbinê û bi teybetî girnawazê wê di wê temenê de wê giring bin ku wê were diyarkirin. Di rengekê de wê, gotinên weke “hizir bi aciniyan re diaxifê” wê ser wê temenê wê di rengekê de wê, hertimî wê were hanin ser ziman û wê di şêwayekê de wê weke diyarkirinek teybet wê were hanin li ser ziman.

Ji wê aliyê ve wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya çanda kevneşopîya hizirî a li dora herêma botanê û herêmên weke nisêbînê û heya amedê û hewirdora wê di wê temenê de wê kevneşopîyek kevnera bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê vegotinên hizirî ên weke hizir hertimî di şeklên cihê ên

mirovan de xwe dide diyarkirin wê di wê temenê de wê were diyarkirin. Wekî din jî wê gotinên ku wê têkiliya Hizir bi aciniyan re wê dênin wê di wê rengê de wê werê diyarkirin û wê bê gotin ku “wê, hertimî wê Acini wê heya wî ji hemû rewşên jiyanê ên dibin wê bikin. Ew wê, weke li jiyanê wê her hebê û wê ti tişt wê nikaribê tiştekê ji wî bikê. Di wê çerçoveyê de wê bahsa wî were kirin. Kevneşopîya Hizirî wê piştî seddale 15´min a piştî zayinê û pê de wê bikeve bin pêvajoyek hişk û dijwar a hêrîşê de. Di rengekê de wê refaransên peymana ´qasrî-şîrînê´ wê bi wê re wê, çawa wê çanda civake hizirî û kevneşopîya wê ji temenê wê cihê wê were kirin û wê, di rengekê de wê, ji rastiya wê û teolojiya wê dûr bikin û heta ku ew karibin bi wê weke di nava teolojiya baweriya islamê de ew were tûnakirin û di nava wê de ew ´ne xwediyê teolojiyek dervî ya´ ku ew were diyarkirin wê di rengekê de wê, şêwayên hêrîşê bi wê yekê li wî û ser wî re wê li hebûna civakê û dîroka wê were kirin. Wateya wan inkarên bi gotina teoloijiya wî ne tenê bi baweriyê lê wê bi civakî û hwd re jî wê di rengekê de wê hebê û ber vê yekê wê pêwîst bê ku ew weke şêwayekê hêrîşê ê li ser temenê dîrokê re li hebûna civaketiya herêmê jî wê ji temen ve wê bi wê re wê weke pêwîst bê were fahmkirin û ser wê were sekin in. Di rengekê de wê, di dewama wê de ku ew karibê were kirin kevneşopîya hizirî ji zimanê wê kirmancki/zazakî were kirin û ku ew newê kirin kirmancki/zazakî ji hebûna wê ya civakî a giştî were qûtkirin û hwd wê, weke morfolojiyek inkarê û rengê hêrîşê ê di wê temenê de ku wê hem li kevneşopîya hizirî û hem jî li ser wê re wê li hebûna civakê bê. Ku nikaribin baweriya wê ji zimanê wê kirmancki bikin, zimanê ji civakatiya wê bikin. Ji xwe di rengekê de wê, bi têgînên weke bi hewldanên li şûna hizir bi cihkirina Ali bi serê xwe wê dîmenekê hêrîşê wê weke di temenê jenosidkirina civakî de wê were birin li sêrî. Di dewama wê de wê, di rengekê de wê gotina elewitiyê wê weke aligiriya Ali ku wê bi wate wê were kirin wê ser wê temenê wê li ser temenê wê cihêkirina teolojiyî û civakî û hwd de wê weke karibê wê werênê ser ziman. Ev wê bi refaransên weke çawa wê, Ali wê li şûna hizir wê were bi cihkirin û wê kevneşopîya hizirî wê weke dihê hizirkirin bi wê re wê bêteoloji were kirin û wê bi wê yekê wê weke ´mezhebekê islamê´ wê were diyarkirin wê weke bi armanca wê bê. Di morfolojiya wê rewşê de wê dîmenekê herîşê li ser têgîna baweri û teolojiyê re wê li hebûna wê ya civakî wê were kirin. Di wê temenê de wê ev wê weke dîmenekê hêrîşê ê li hebûna civakê jî bê. Di dewama wê de wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku ev pêvajoyên piştre wê werina pêşxistin wê weke ji rastiya wê

bi wê dûrkirinê wê were kirin wê, di derbarê demên wê yên berê de jî wê têgihiştinek xort û baş wê bi fahmkirinê wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê morfolojiya kevneşopîya hizirî wê ser temenê wê yê rastin û dîroka wê ya rastin a civakî û bi kirmanckiya wê û civakatiya wê ya kurdistanî wê fahmkirina wê weke aliyekê wê yê giring wê ne tenê wê hiziritiyê ji hewldanên bêteolojiyê kirinê wê rizgar bikê. Wê her wusa wê, wan hewldanên bi wê rengê jî wê weke vala derxê. Ji wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Morfolojiya hiziriyê wê, demek kevnera a civake ya herêmê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê pêwîst bê wê, ser wê temenê wê, di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Li vir wê, di aslê xwe de wê, di rengekê de wê, di demên piştre de wê, gotinên weke iskenderê zurqerneyn ku wê werina ser ziman wê weke encama pêvajoyek hêrîşê de wê, di rengekê de wê, bi morfolojiya têkiliya navê iskender û hizir bi hev re daninê jî wê bi wê weke u wê bibê. Di rengekê de wê ev di dema ku wê iskender wê, were herêmê û wê, di rengekê de wê, bibê wê di rengekê de wê di wê demê de wê çanda hizirî û kevneşopîya wî ya bawerî wê li herêmê wê serwer bê. Di wê temenê de wê pêwîst bê ku wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di dema hatina iskender a li mediya û an kurdistanê de wê, hevnasinê wê, bi çanda hizirî re jî wê bikê û wê di wê demê de wê hinek vegotin wê di rengekê de ku wê weke bi vegotinî wê heya roja me di nava kurdan de jî wê werina vegotin wê di rengekê de wê werina diyarkirin wê bibin. Di rengekê de wê, bê gotin ku wê ´kesê xwe gihandi hizir wê weke bigihijê ´ava jiyane nemiriyê´ jî. Di wê temenê de wê, gotin ku wê êdî wê iskender wê, bikeve pey lêgerina dîtina hizir û wê di wê temenê de wê çawa wê xwe bigihênê ava jiyane nemir. Ava jiyane nemiri wê di rengekê de wê di nava baweriyên kurdistanî de wê di wê demê de wê hebê û wê, minaq wê, di nava zerdeştiyê de wê weke ´ava kansavê´ wê di rengekê de wê were bi navkirin û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê were hanin li ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê bahsa wê were kirin ku wê di wê demê de wê, kesê ku wê xwe gihand Hizir wê weke wê xwe bigihênê wê, avê jiyanê jî. Niqaşên ser ava jiyane nemir wê, piştî gilgamêş û utnapiştim wê di rengekê de wê di nava baweriya herêmê de wê hebûna

xwe wê bi wê rengê wê weke lêgerinna civakî wê bidina diyarkirin û wê di nava vegotinên civakî de wê bên diyarkirin. Minaq wê di rengekê de wê, ev wê carna wê di nava kurdan de wê, kesên ku wê simurg bibînin wê weke bigihijina zanina hemû deman wê di rengekê de wê bi rengekê wê bahs wê were kirin û wê, bi jiyane feqiyê teyran re wê di rengekê de wê bahsa wê were kirin ku ew dikeve rêwitiyekê bi ber serê çiyayê cûdî de ku ew bigihijê dîtina simurg û an dîtina qasra simurg. Di wê temenê de wê ev wê weke kevneşopîyek vegotinî wê di rengekê de wê piştî wê jî wê di şêwayekê de wê xwe li kurdistanê wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin û domandin.

Ku em dûbare werina ser vegotina iskender wê di rengekê de wê weke bi hizir re wê, di rengekê de wê were diyarkirn û wê di wê temenê de wê di nava civakê de wê were diyarkirin. Wê bi zûrqerneyn re wê di wê rengê d ewê were diyarkirin. Wê di rengekê de wê, bahsa wê were kirin ku ew dikeve rêwîtîyekê de wê, were herêmêkê ku wê civakek ku wê ji pelên daran cilan li xwe dikê û tenê tiştên xwezayê dixwê û bi wê diji rasti wê dihê. Ew li wir, rastî tirba zurqerneyn jî wê were. Di wê demê de wê, li ser lewheyek li ser tirbê wê weke xitabî iskender wê bê kirin wê were diyarkirin ku wê, zûrqerneyn wê bibêjê ku ´ez jî berî te ey iskender li ava jiyane nemir geriyam lê min ne dît.´ Piştî wê, di rengekê de wê, bahsa wê were kirin. Ev rengê rasthatina iskender bi tirba zûrqerneyn wê, di rengekê de wê dîmenekê wê weke rengê vegotina di nava êzdayiyan de ku wê weke çawa wê isa wê di rêyekê de wê herê û wê rastî serê peykelêkê ku wê bê gotin yê mitraya û ew wê di wê demê de wê peykel wê bi wî re wê ser nepeniyên gerdûnê wê bi wî re wê dest biaxiftinê wê bikê wê di rengekê de wê, bi wê rengê wê di şêwayekê de wê were diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê ev kevneşopîya bi têgîna gihiştina ´ava jiyane nemir´ bê û an weke gihiştina têgîna nepeniyên zanina gerdûnê´ û hwd wê, weke du morfolojiyên ku wê di wê temenê de wê bi hev re wê, werina diyarkirin û wê, di morfolojiya hizir a kurdistanî de wê weke ku wê êzdayi wê bênina ser ziman wê, ew wê bigihijê herdû nepeniyan. Wê herdû tiştên ku wê hizir wê li wan bigihijê. Di wê temenê de wê nepeniya hizir wê, di rengekê de wê weke gotinekê wê di nava civakê de wê were diyarkirin. Ev gotina nepeniya hizir wê weke gotinek ku wê di civatên kurdan de wê were diyarkirin ku ew wê, di şêwayekê de wê bi wê hem xwediyê jiyane nemir a dervî demê bê û hem jî wê weke xwediyê nepeniyên gerdûnî wê weke kurd wê bi morfolojiya şahmaran re jî wê werênina ser ziman wê di rengekê de wê were hanin ser ziman.

Di vegotinên ku wê weke iskender wê bi hizir re wê rast wê were wê werina diyarkirin. Zûrqerneyn di ragihandin û şêwirên xwe yên weke ji iskender re jî wê bênê ser ziman ku "rewşa min ji mirovekî jîr re têra xwe wek mînaqekê baş a" ew dihênê ser ziman jî wê bibê Li deverekê wê bahsa têkiliyek bi axiftinekê ku wê weke di nava iskeder û zurqerneyn de wê derbas bibê de wê, dema ku Îskender diaxifê û fahmdikê Zulqerneyn berî wî "çar hezar sal" jiyaye dixwêne û an fêrdibê, dilerize û digirî. Ji vir dihê fahmkirin ku ava ku nemiriyê dide çar hezar sal beriya Îskenderê hatiye gerandin. Di hinek ji wan de wê bê gotin ku wê, iskender wê bi keve rêyekê ku wê herê di lêgerina li ava jiyane nemir de û wê, di di rê de wê rastî marên ku wê ji qoziya wan weke ya jahra weke êgir wê were wê derkeve wê bahsa wê bikê û wê bi wê hewirdor wê di nava êgir de wê bimênê. [...] İskenderê zurqerneyn, dema ku ew tiştên ku zûrqerneyn ku berî wî jiyaye dixwîne, dilerize û digirî. Weke ku ji vir jî tê fahmkirin, ava ku nemiriyê dide, çar hezar sal beriya Îskenderê hatiye gerandin. Lêbelê, ew ji ber referansa ku ew ji dîroka ramana gihîştina nemiriyê re dike girîng e, hetta ku ew tê xwestin ku fêrekê/dersek bide iskender. Iskender ji vir derdikeve. Di rê de rastî dêwên wek beraz, mar û pilingên mîna agir û pilingan tên û wan hemûyan tine dikin. Paşê tên bajarê sêrbazan ku karê wan sêhr e. Sêrbaz bi key re dipeyivin, armanca hatina wî fêr dibin û sêhrbazê bikar tînin da ku wî razî bikin û key bi agir dorpêç bikin. Kurd carna wê ´bajarê sêrbazan´ wê weke ´bajarê aciniyan´ jî bi nav dikin. Û di wê morfolojiya bi navkirina bajar de wê di cih de wê nisêbîn wê were berbîra mirov ku wê weke ´bajarê aciniyan´ wê were diyarkirin. Îskender gava pê hesiya ku xilas nabe, dev ji Hîzrê berda. Alîkariyê dixwaze. Piştre dihê gotin ku Hizir bi wî ve dihê û bi wî re dipeyvê û ji wî re dibêjê ku ew baweriya xwe bênê û wê xilas bibê. Piştre, dihê gotin ku ´ew baweriya dihê gotin bi ´yazdanê mazin dihênê.´ Ew jî wê dibêjin dikê. Iskender ji agirê derdikeve ji devê mar û pilingan hemû deverê di nava êgir de dibînê û ew ji wê dihizirê ku wê xilas nebê. Di morfolojiya êgir de wê kurd wê bi wê rengê wê diyar bikin ku ew agirekê teybet a ku wê acini wê derxin û ti mirov agirê aciniyan nikaribê wê bi tafênê heya ku ew bixwe wê bi tafênin û an bi mivirênin. Piştî wê, dihê diyarkirin ku wê, (iskender) wê demê dibînê ku baraneke dijwar dest pê dike û li ser erdê tu şopa agir nemaye û Îskender xilas dibe. Agirê li dorê pêketî dimivirê û ditafê. Çawa ku ji vê bûyerê bi hêsanî tê fahmkirin, Hîzîr ne tenê ji bo peydakirina ava jiyanê rêberiya Îskender dike, di heman demê de wî ji rewşên aloz jî rizgar dike. Ev rewş di

heman demê de bi taybetiyên Hizirê yên ku di çanda Rojhilat de gelek caran pê re rû bi rû dimînin re ye. Ev rengê vegotinê ê weke ku wê bi têgîna hizir ku wê weke dikê fêrekê bide iskender wê, di rengê wê weke çawa wê, weke musa xwe digihênê Hizir û ew bi sê minaqan fêrekê dide wî wê, bişibihê wê û an di wê rengê de wê were hanin ser ziman.

Di dewama wê de wê, di nava vegotinên kurdan ên li herêma botanê de ku em bênina ser ziman wê bi vê rengê wê werênina ser ziman. Dibêjin ku Îskender û leşkerên xwe rêwîtiya xwe didomînin û tên bajarê Şiîdkamê ku tenê jin lê dijîn. Di kurdî de wê gotina Şiîdkam wê beremberê gotina Şâdkâm jî di kurdî de wê were ku wê were wateya gihiştina ya di dilê xwe de û an weke kurd bi nav dikin miradê xwe. Di morfolojiya gotinê de şadbûn jî wê weke beremberê wê were. Di wateya dilxweşîyê, dilşabûnê, û hwd re wê, diyar bikê. Peyva "şadkam" û an "Şâdkâm" bi rastî dihê wateya "bidestxistina xwestekên xwe, pir şad bûnê, bextewarbûnê û bi dilşahîbûnêk baş". Ew ji têkelbûna peyvên kurdî "şad", ku tê wateya şad/bextewar, û "kam", ku ew dihê wateya xwestek/daxwaz, pêk dihê jî. Şiîdkam wê di nava vegotinên civakî ên kurdan de wê, weke bajarekê aciniyan jî wê were diyarkirin. Sedkam dibê ku navekê herêmek nivisîbînê bê. Ber ku wê, di morfolojiya wê de wê, bi wê rengê wê zêde di nava çîrokên wê de wê bi wê yekê weke derbas bibê. Wusa jî di nava gelek çîrokên wê de wê, bê diyarkirin. Gotina ´xweşikatiya keçika nisibînî´ wê hinekê wê carna bi morfolojiyek ser têginek bi wê rengê a kevnera wê were gotin. Lê carna wê, bi tirs jî wê bahsa xweşikatiyê bi wê were kirin. Ber ku ew di tirsiyan ku ew bahs bikin wê weke ´derîyek ji wê bajariya berê a bahsa wê bi gotinên xweşik dihatkirin´ wê weke li wan vebê wê, bibê, dihizirin. Lê sedkam bi tememî bi xosletên xwe weke bajarekê jinan ê aciniyan wê were diyarkirin. Ev wê weke girêdanekê din wê bi wê re wê biafirênê. Ku ew wusa bê wê demê demna bajarî ên berî bi navlêkirina bi navê nisibînê ên kevntirin bi derfet li wê bûbin. Lê ji wê zêdetirî wê weke bajarekê ku wê, bi morfolojiya tenê jin li wê dijin. Çavkaniya wê, têgîna bajarê jin di dema karduyiyan de wê, weke di vegotinên weke simurg de wê were diyarkirin ku wê her cûreyekê zindiyan wê, bi navê bajarekê û keyeniyekê û hwd re wê were diyarkirin wê di wê rengê û morfolojiyekê de wê were diyarkirin. Çavkaniya gotinê ´Şiîdkam´ ku wê bi têgîna ´jin´ û ´kam´ wê weke gotinekê dii morfolojiyek têgînek herêmî, bajarî û an keyeni de wê salix bikê û temem bikê de wê were diyarkirin. Di têgînekê de wê, gotina jin wê carna wê weke ´cin´ û an cinî´ jî wê were diyarkirin ku wê di

morfolojiya gotinê de wê têgîna weke ya bi sêrbaziyê wê têgihiştinekê di kirdeya gotinê de wê weke bi cih bikê bê. Weki din wê têgîna gotina ´şiît´ û an sîtî´ wê, weke navekê din ê yazdana kassitan gula bê ku wê weke yazdanaka dermanker û bijişk wê were diyarkirin jî bê. Di dema karduyiyan de wê, weke têgînek civakî bi serê xwe wê di wê rengê de wê weke derkeve li pêş. Di nava vegotinên kurdan ên ji dema karduyiyan li herêma botanê ku wê werina ser ziman de wê di gelek çîrokên teybet de wê derbas bibê.

Li bajêr (Siîdkam) dareke mezin heye ku havîn û zivistanê pelên xwe narijîne. Wê bajarekê nava têgîna karduyiyan û bi teybetî têgihên kevneşopîya hizirî ku wê ser têgînên weke zurqerneyn û hwd re wê bê gotin bê. Morfolojiya bajarê jinan yê siîdkamê û têgîna kevneşopîya hizirî wê, di rengekê de wê karibê wê bi hev re wê, weke çawa wê, bi têgîna ´zara´ jina pîroz a nava mitra û ew morfolojiya jina pîroz a nava zerdeştî û êzdayiyê heya wê bi wê re wê weke têgînekê jî wê karibê fahmbikê. Bi wê ve girêdayi jî wê fahmbikê. Morfolojiya siîdkam û an jinkam wê, di heviyekiyekê de wê fahmbikê. An jî bi morfolojiya ´cênîkam´. Ev dar ji yazdanê wan êzdan a. Weke ´dara ji bihûştê´ jî kurd wê salix dikin. Li binê darê av heye. Jinên ku zarok dixwazin tên vir, qurban dikin, xwe li darekê dixin (dihakênin), di avê de dişon û neh meh şûnde keçek wan çêdibe.

Jin cihê ava jiyanê ji Îskender re vedibêjin. Îskender ji wir derdikeve û tê cihekî tarî. Hîzir ji Îskender re dibêje ku kanî di vê tariyê de ye. Di tariyê de dest bi meşê dikin. Piştî demekê lehî radibe, Îskender diçe aliyekî, Hizir (xidir) diçe aliyê din, leşker belav dibin, piraniya wan dimirin û rêya xwe winda dikin. Ew ji bo demekê di tariyê de diçin; Ew tên cihekî tijî zêr, zumrut û yaqût. Paşê ew derdikevin ronahiyê. Nêzîkî ava jiyanê bûne, lê nikarin bigihîjin wê. Li Hîzîr digerin lê nikarin wî bibînin. Hizir tenê ava jiyanê nemiriyê dibîne, jê vedixwe û digihîje nemiriyê.

Li vir emê hinekê din ji nava vegotinên civakî ên kurdên botanê wê mijarê wê werênina ser ziman. Li deverekê li dora nêzî herêma girnawazê a nisêbînê wê bi vê rengê wê vegotinek jî wê weke di dewama wê de wê li ser têkiliya iskender û hizir wê were vegotin. Li gorî agahiyên li vir, ev av li qutba bakur e. Dema ku kalekê bi zane behsa ava jiyanê dike meraqa Îskender zêde dibe û biryar dide ku li vê avê bigere. Hîzîr dike rêberê xwe. Hespek û gewherek ku dê çalan ronî bike dide Hizirê. Ji Hîzîrê daxwaz dike ku gava avê bibîne vexwe û nîşanî wî bide

ku derê ye. Hîzir dev ji artêşê berdide û pêşde diçe, ava jiyanê dibîne, vedixwe û di nav avê de dişo. Bi vî awayî, ew digihîje jiyana herheyî. Ew jî hespê xwe avê vedixwe. Dema ku ez dihizirîm ku Îskender dê ji paş ve were û ji avê vexwe, av ji nişka ve winda bû. Hızir fahm dike ku Îskender dê ji vê avê bêpar bimîne. Hizir jî winda dibe.

Li vir morfolojiyên vegotina hizir û iskender wê, di rengekê de wê weke ku em ji nava vegotinên kurdan wê fahmdikin wê di rengekê de wê di destpêkê de wê weke iskender wê, weke dixwezê xwe bi wê bide herêkirin. Weke çawa wê, li misrê wê unwaniya firawuntiyê wê ji wî re wê were dayin wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê bahsa wê were kirin ku wê di nava kevneşopîya hizirî a karduyiyan de wê, weke ku wê di rengekê de wê xwe bide herêkirin. Di morfolojiyên bi vegotinên civakî bê û an jî çavkaniyên bi zanyari û hwd bê wê, di rengekê ku ew lev dikin de wê bê gotin ku wê di destpêkê de wê, têkiliyek di nava keyeniyên medi de wê, di nava hêzên iskender û mediya de wê bibê û wê, di wê demê de wê ew wê xwe bi sipêrê wê, ku ew wê were herêmê. Lê piştî wê çi dibê ku ew zêde wê weke hê zêde ne diyar bê wê bibê û wê piştî wê ji hev cihêbûn wê bibê. Morfolojiya ku wê, bi hizir re wê bê gotin ku wê, “Hızir fahm dike ku Îskender dê ji vê avê bêpar bimîne. Hizir jî winda dibe” jî wê di aslê xwe de wê, têgînek morfolojiyî di wê temenê de wê di têgih û hişmendiyê de wê weke dûrketinekê wê di wê temenê de wê ji fahmkirina herêmê û hwd re wê bi wê re wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, ev di rengekê de wê were dîtin ku wê iskender wê weke ku wê pêşî wê xwe dispêrê hêzên medi û an dixwezê xwe bi spêrê wan û were herêmê. Di wê temenê de wê nakokiyên nava navenda axamenêşê û keyeniyên medi wê, dizanê. Di wê temenê de wê weke bixwezê ji wê sûd bigirê wê di rengekê de wê bikê. Lê piştî wê, trejediya molon keyê medi ku wê bi destê hêzên iskender/seleucidiyan wê bibê wê rewşekê wê weke ku wê bi tememî wê berevaji wê bikê û wê pêvajoya ku wê bi wê re wê bibê wê heya ku wê bi tememî wê hêzên iskender wê bi destê hêzên medi wê ji herêmê wê derxê wê di rengekê de wê bibê. Di wê demê de wê xanadanên axamanîşî wê berxwenedin û wê xwe di rewş û pozisyonek radestkirî de wê bidina diyarkirin ji hêzên iskender re. Di wê demê de wê yên ku wê berxwe didin û wê, hêzên iskenderr ji herêmê wê derxin ji yên axamanîşî zêdetirî wê di rengekê de wê medi bin. Lê tiştekê din wê di dîmenê de wê ji me re wê bi nakoki wê were di fahmkirinê de wê weke di şerê li gaugamalê (gotina gauga**male** di kurdi de wateyên weke ´male ga´ û an ´cihê male ga´ re wê têgihiştinekê wê bide me diyarkirin. Di

hatina ba gotina ´ga´ wateya ga û an gamêşê de û malê wê weke mal û an xani de wê, têgihiştinekê bi hev re wê weke gotinên ku ew hatina ba hev û bi wê re hatiya gihiştin li wê wateyê dide me bê. Weki din wê di gotinê de wê, bi têgîna "gug-ga" û an ´kug-ga [kug] ku wê bi wateya male pîroz û an male pîroz a di biriqê û weke rohniyê û an jî ´male pîroz a ji rohniyê û di bariqê wê bi xwe re wê têgih têgihiştinekê wê bide diyarkirin. Weki din ´kû ga´ wê di pêşî û an dawiya gotinekê de wê têgiha tememkirinê û wê, di wateya wê de wê bide nişandin. Bi wê weke ´weke male ga´ dihê fahmkirin. Wê bi wateya gotina bi wê re dihê ba hev wê xort bikê û wê ji wê fahmkirina xwe wê bistênê. Weki din di dema mediya de wê, têgîna "ga-ùĝ-ga" wê weke têgînek ku wê bi têgîna kur û an dûnya binêardê û an dûnya piştî mirinê û hwd re jî wê di morfolojiyekê bi fahmkirinê re ku wê têkiliya wê were danin re wê were hanin li ser ziman. Bi teybetî têgîna ji gotin û an peyvên wek "uĝ-ga" wê wateya mirinê û hwd wê ber ku wê bide wê ji wê ev têkili bi morfoloji wê bi wê re wê di şêwayekê de wê danin. Lê male pîroz a di biriqê wê, weke têginek teqez ku wê ji wê fahmbikê bê. Di têgîna uĝ-ga-malê´ de wê, wateya male mirinê wê, bide. Lê bi têgîna "gug-ga-malê male pîroz a di biriqê wê, di rengekê de bi xwe re wê bi wate bikê. Di wê temenê de wê têgîna malek pîroz a rûhani wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Lê bi têgîna "ga-ùĝ-ga" ku wê ´ ùĝ´ wê weke ´ûx´ wê karibê di morfolojiyekê de wê bixwênê wê demê wê weke malek di wê de wê, taribûn hebê jî wê di têgînekê de wê bide me. Ji wê aliyê ve wê têgînekê wê bi wateya xwe re wê, di têgînek morfolojiyî de wê weke ku wê biafirênê. Di têgîna gaugamale de wê, di morfolojiya gotinê de wê, ´ ùĝ´ û an ´ûx´ ji wê têgîna ´x´ a bi dengê kurdî wê weke were dûrkirin û wê di nava wê de wê bi têgîna ga-û-ga´ re wê bide diyarkirin û ev wê male rohni û an rûhanî wê, di rengekê de wê weke bi xwe re wê, bi wate bikê û an salix bikê. Fonolojiya ´x´ê kûr û ji qiriqê derdikeve û di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, ya li şûn jî bi xwe re wê weke bide diyarkirin. An jî wê têgînek wê weke ji ya heyi wêdetir ku wê di wateya têgîna ´dûnyayek din´ a dervî dûnya em di wê de dijin de jî wê weke karibê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê gotin wê hem bi aliyê male di biriqê û bi têgînek wê weke male tari jî ku wê di levkirinên bi dengên nava gotinê û hwd re wê karibê ji wê tê bigihê dualiteyekê bi fahmkirina wê û an were lê têgihiştin wê bibê. Wê weki din wê beremberê gotina ´gamale´ wê ´şamal´ wê karibê were fahmkirin ku wê têgîna biriqin û fahmkirinê bi rengekê din ê bi gotinkirinê wê karibê bide me.) de wê, di nava hêzên iskender û yên axamanîşî û an

Darius de wê bibê bê. Di wê demê de wê çendî ev rewş wê bi dijbarî wê di morfolojiyên bi hêzên medi re wê bê jiyin jî wê di rengekê de wê navê keyê axamanîşî wê were diyarkirin. An jî wê trejendiya keyê medi molon wê weke wê bê jiyin kirin lê wê navê keyê axamanîşî Darius wê were diyarkirin. ..

Lê em wê ji vegotinên di nava civake kurd de wê fahmdikin ku wê di wê demê de wê keyeniyên med-karduyi û hwd wê, di wê demê de wê rastî wan wê were. Di wê demê de wê, morfolojiya hizirî wê di wê temenê de wê di temenê vegotinek mistikî wê fahmkirina wê zêdetirî wê wateyên wê yên dîrokî ên bi wê demê ve wê girêdayî wê karibê wê di rengekê de wê bi rewşa iskender ve wê girêdayi wê weke karibê wê bi wê yekê wê hinekê din wê ser wê bisekinê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Li gor vegotinên civakî Îlyas û Hîzîr rêhevalên hev in. Dema ku diçin li ava jiyanê bigerin, li ber kaniyê sifreyek danîne. Wek xwarin masiyên xwê hene. Masî ji destên wî dikeve avê û dest bi avjeniyê dike. Ew pê dihesin ku ava jiyanê ku lê digerin li vir e. Hem ji vê avê vedixwin û hem jî nemiriyê distînin. Li gorî vegotinên kurdan , piştî ku Hîzir û Îlyas ji vê avê vexwarine, yek ji wan çûye bejê û yê din jî ber bi behrê ve çûye. Îskender ji bo ku avê bigire çil rojan bi kedeke mezin diçe, lê nikare avê bibîne û di tariyê de dimîne. Dihê gotin ku yek di rêwîtîya wî de derdikeve pêşberî wî û dibêje: "Te ev dûnya girt, lê te ji xewnên wusa xav têr nebû!" Kevirekî bi qasî morekê di destê xwe de dihêle û winda dibe. Dengekî nenas got: "Ya ku bextê dide her kesî baxt e. Îskender di tariyê de li avê digere, Hîzir di ronahiyê de dibîne." dibêje. Dengekî din got: Ey gelê Yewnanî, li vî welatê xweş qûmek biriqandî heye, hem yên bikirin û hem jî yên nekirin wê poşman bibin. dibêje. Leşkerên Îskender vê qûmê digirin. Gava ku ew têne ber ronahiyê, ew fahm dikin ku tiştê ku wan kirî ne kum, lê yaqûtek sor bû. Yên ku hindik bikirin dê poşman bibin, yên ku nekirin dê poşman bibin. Îskender demekê radiweste. Paşê ew kevirê ku wî kesî (hinek vegotinên kurdan de ew kes weke fariştеyekê dihê diyarkirin) daye wî tê bîra wî. Ji bo ku kevir bikişîne pîvanê dixwaze. Li aliyekî keviran, li aliyê din jî kevirên giran danîne, lê giraniya kevir bi qasî wê ´mêzînê ye. Di vê navberê de Hîzîr tê, destek ax datîne aliyê din ê mêzînê û mêzîn rast dibe. Li vir jî em dibin şahidê ku Hîzîr kêşeyên li ser Îskender çareser dike, wek ku ew dihê fahmkirin û an ew dide diyarkirin weke fêrekê bi vê yekê û rengê bê. Dem derbas dibe, Îskender meclîsek dicivîne, dixwin, vedixwin û sohbet dikin. Kalekî ji Îskender re dibêje: "Ji ber ku te ava jiyanê nedîtiye, li vî welatî bajarekî

dilgeş heye û li vî bajarî çiyayekî bilind heye. Li wî cihî mirin tune (kurd wî çîyayê cûdî diyar dikin. Hinek jî wê weke çîyayê sipî ku wê dihê bawer dikin qasra keyê qaşayê li ser wê ya. Bahs dihê kirin ku wê ´baxçeyek di qasra keyê qaşayê´ de heya ku wê hemû cûre şînayi di wê de heya û wê, şînayiyek ku wê ji wê re jî bibê derman wê hebê.). Dem bi dem deng ji çiyayê bilind dihê. Ew deng navê mirovan dike û gazî wan dike. Yê ku vê dibihîze tavilê diçe wê rêyê ku deng jê nayê zanîn. ji bo ku ji mirinê xilas bibin, biçin wî bajarî." Ev gotinên pîremêrê Îskender dihejînin. Ew yekser çend kesan ji artêşê dişîne wî bajarî. "Dema ku ew deng gazî we kir, cihê xwe neterikînin, da ku sira perdê eşkere bibe û hûn fêr bibin ka çi diqewime!" ew ferman dike. Ev kes yekser dikevin bajêr. Lê ew nikarin sirê/nepeniyê hîn bibin. Hin ji yên ku dixwestin razê bizanin, li ber deng negirtin û çûn, yên mayî jî vegeriyan û rewş ji key re gotin. Wê demê dihê gotin ku Îskender wê gavê pê dihese/ fahmdikê ku ji mirinê re derman tune.

Her çend bûyerên ku wê, têne vegotin rasterast bi nemiriyê re têkildar nîn in jî, mîna ku di lêgerîna ava jiyanê de, armanca Îskender ku li her derê keşif bike, bi ser bikeve û serdestiya hemû zindiyan bike, dikare bi rewşa derûnî ya kesê ku dihizire ku nemir e û xeyal dike ku ew ê her û her li vê dûnyayê bimîne were rave kirin. Îskender vê meşa bêrawestan di bin rêberî û alîkariya Hîzîrê ku dem bi dem xuya dike de dimeşe, xwesteka Îskender ku bi awayekî din bi ava jiyanê bigihêje wê, tîne bîra wî. Hîzir bi vê yekitiyê weke kesekî xwedî her cure zanîn û hêza xwe derdikeve pêş. Pirsgirêkên Îskender çareser dike, û şîretan lê dike. Di wê demê de wê morfolojiya bi rengê keseyetiya Hizir re wê weke bi rengê ya keseyetiyek zêde bi zane û bandûra wî ya li ser civakê mazin û kûr heyi wê, were dîtin û diyarkirin. Di wê temenê de wê, dîmenê wê weke bi têgîna iskender re wê, were diyarkirin wê di rengê keseyetiyek bi zane wê weke aristo û an platon re wê, were diyarkirin. Lê morfolojiya bi hebûna Hizir ji wê zêdetirî wê weke keseyetiyek kurd wê bi gotina “nebî” wê diyar bikin û wê weke kesekê xwediyê zaninek ji ya têgîna gerdûnî û ji wê xwediyê wahiyek bi zaninî a yazdanî jî bê wê were diyarkirin. Di morfolojiya rasti hev hatina Hizir û Iskender de wê, dema ku wê di nava kurdan û vegotinên kurdan de wê were bahs kirin ku ew Hizir bixwe bê û an kesekê din bê wê, di rengekê de wê, bahs wê were kirin ku ew hevdîtin û an rasti hev hatin bûya. Ew rastin wê weke encamên wê yên bi civakî û zaninî wê bibin û wê di wê temenê de wê, ji wê piştî wê bi wê yekê were bahskirin. Lê em dikarin wê bahs bikin ku

kurd wê di vegotinên xwe de wê, weke ji wê zêde bi êmin û bi baweri wê diyar bikin ku ev rasti hev hatinek bi wê rengê bûya û di rengekê de wê çendî wê rengê têkiliyê wê zêde ne diyar jî bê wê di nava vegotinên kurdan de wê weke Hizir wê aqil bide, wê weke kesekê xwediyê zanina cihê ava jiyane nemir bê û ew weke bi wê nemir dihê zanin. Wekî din ew wê, di rengekê de wê, bi wê yekê wê zêde wê weke morfolojiyek û an kirdeyekê bi zane û diyarker wê derkeve li pêş. Di têgîna vegotina nava kurdan û an di çîrokên wan ên li ser hizir de wê ´vegotina gundê nemiran´ wê bi wê yekê wê weke di temenê nepeniyek ti kesek wê û cihê wê nizanibê wê ji wê were bahskirin û wê, kalek wê cihê wê ji iskender wê vebêjê. Lê ew ber çii wê ji iskender dibêjê û an di wê de wê armanc çi bê wê, ne diyar bê. An jî wê weke dersekê ku wê bi wê bidina iskender. Ji morfolojiya hizir û ya heya molon wê tiştekê din wê di vegotinên kurdan û çavkaniyên ku wê bahsa wê demê bikin wê bi nakoki wê were diyarkirin. Ew jî wê di wê temenê de wê weke dema iskender û kiryarên wê demê û ya piştî wê, a dema keyeniya seleucidiyan wê weke ji hev pirr zêde cihê wê were diyarkirin û wê weke piştî wê demê ne di dema iskender lê di dema seleucidiyan de wê ew têkili wê zêde xira bibin wê, di rengekê de wê were hanin li ser ziman. Çendî ku wê çavkani wê bahsa keyê medi Molon wê weke di temenê ´satrapek med´ a di bin serwerîya pers de wê were diyarkirin jî lê vaji wê çavkaniyên civakî wê di rengekê de wê ragihênin. Piştî wê pêşketinên dema Molon û weke keyê giştîya med hatina denezendina wî, û derketina wî ya li pêş wê, di wê temenê de wê karibê wê diyar bikê. Di rengekê din de jî wê di morfolojiya molon de wê weke di demên pêşî de wê weke têkiliyek baş di nava wan û hêzên iskender de hebê wê intibayek wê were diyarkirin. Lê ev intiba di dema piştre a serdestiya seleucidiyan de wê weke xirabibê. Ev wê weke intibayekê bê lê di wê warê de em çendî geriyan ku em bi hinek çavkaniyan wê fahmbikin jî em zêde rasti çavkaniyan ne hatin. Morfolojiya Hizir û rengê diyarkirinên piştre ên bi têkilya iskender a bi wî re û hewldanên xwe gihandina Hizir û hatina cem a Hizir re wê, di wê temenê de wê, dîmenekê fahmkirinê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Rengê vegotinên dema iskender û hizir bi hev re û mirina zû a iskender û piştî wî, beşbûna imparatoriya wî û di rengekê de wê dîmenekê weke cihê ji ya berê danişandina a bi seleucidiyan re wê, weke hinek rengên bi fektorî ên diyarker di fahmkirinê de wê weke xwe bidina diyarkirn. Hinek morfolojiyên vegotinên weke bi di ragihandin û an çavkaniyên Polybios wê, di wê temenê de wê, hinek intibayan wê bidina me û wê, di

dewama wê de ku wê, ser têgînên Polybios re wê were diyarkirin ku wê weke wê ji wî weke ´biali´ wê bahsa wan wê were kirin û an wê bahsa hinek ´sensurkirinên´ ku ew di ragihandinên xwe de dikê jî wê di wê temenê de wê têgihiştinekê ji aliyekê din ve wê weke wê di serê me de wê weke çê bikê. Vegotinên li ser Hizir re bi iskender re ku wê werina ser ziman wê vaji yên dema molon wê xwediyê morfolojiyek fahmkirinê bin. Ji wê aliyê ve wê weke karibê wê hinekê din ew li ser wê were sekin in. Ew (Hizir) kes carna wek pêxember, carna wek kesekî asayî yan ji rêzê ê nava civakê bê û carna jî wek di rengê teyrekê ronahiyê xuya dike. Lê di vegotinên kurdan de wê ji wê gûman nebê ku ew wê weke "nebî" wê were diyarkirin. Kevneşopîya hizirî wê, ber ku wê kevneşopîyek kurdistanî bê wê di nava hemû beşên kurdistanî de wê bibê. Wê çerçoveya wê weke bi rengekê zaninî û rengê fahmkirina wê ê teybet wê xwe bide diyarkirin. Nirxên ku wê bi wê re wê derkevina li pêş. Wê iskender jî wê ser wan re wê weke ´têkiliyê bixwezê bi wî re bi wan wê dênê.´

Di wê temenê de wê morfolojiya têgîna *´teyrê rohniyê´* wê di şêwayekê de wê kurd wê, di rengekê de wê bi morfolojiyek teybet wê, werênina ser ziman. Biqasî ku em ji nava vegotinên wan dixwênin û fêr dibînin wê di rengê ku wê weke fêrsek û qabiliyetek ser aqil re bê û an bi aqil ku ew dikarê xwe bigihênê wê û hwd re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bê dayin diyarkirin. Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê, morfolojiya teyrê rohniyê wê di dema karduyiyan û piştre jî wê bi zêdeyi wê carna wê weke têgînek rûhani û carna jî wê weke têgînek teyrê rûhani ku wê bi simurg re wê were hanin ser ziman. *Simurg* wê weke ´xwediyê her cûre zaninê´ wê were diyarkirin û wê, carna wê weke teyrê ku wê xwediyê çare û dermanê hemê derd, kul û nexweşîyê jî wê were diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, di morfolojiya Hizir de wê têgîna teyrê rohni, mar, agir, zaninê û hwd ku wê weke çar morfolojiyên giring ên ku wê, werina diyarkirin û wê derkevina li pêş bin wê bi wî re wê were hanin ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê di wê demê de wê, di morfolojiya Hizir de wê aqil wê weke dihê fahmkirin û di nava vegotinên kurdan de wê were diyarkirin wê bi du aliyan wê ji wî karibê wê were fahmkirin. Yek wê di rengekê de wê weke di şêwayekê de ku wê bi têgînek rûhani û pîroz wê weke ji yazdanî wê were bidest xistin bê. Ya din a duyem jî wê bi têgînek bi pêvajoyek kirinê û jiyanê a bi azmûnkirinê û hwd re wê weke li wê bê gihiştin wê di şêwayek de wê were diyarkirin.

Lê ji morfolojiya têgîna hizir û iskender ku wê bi hev re wê were diyarkirin wê di şêwayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê, têkiliyek di wê temenê de wê di wê demê de wê were danin bê. Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke têgînekê wê di demên kevnera de wê, kevneşopîya teoloji û hizirkirinê a Hizirî wê di wê demê de wê serdest û serwer bê. Di wê temenê de wê weke aliyekê civake karduyan a demên kevnera ku wê bi wê re wê weke derkeve li pêş jî wê bê dîtin. Di derbarê baweriya Hizir de têgînên dewlemendtir di nava civakê de wê karibê kifş bikê li herêma botanê. Gelek çîrok li ser bûyerên ku hêdî hêdî di dema sefera dirêj a Îskender de qewimîn de ne. Di çîroka yekem de Hîzîr ji Îskender re dibêje ku çawa mîrek mîna minareyê ku li ser qiraxa avê hatiye çêkirin dê bibe pirek û çend caran û bi çi tundî dê çakûç li çolê li binê şêlê were lêdan. Di diyarkirinekê de "Hîzîr di dema karduyiyan de wê wek wek qibleyekê jî were diyarkirin" wê were dîtin. Di hinek vegotinan de hizir rasterast rave dike ku ew ê çi stratejiya şer li dijî hêzên dijmin ên qelebalix pêk bîne dide diyarkirin. Di çîrokekê de behsa wî "hizir weke nebiyekê" dihê kirin "ku ew di meclîsa Îskender de amade bûye." Di hinek vegotinan de wê bahsa şîret dayina iskender wê bikê. Lê ev di wê demê de wê, dibê ku ew di demên ku wê weke med-karduyi berî dema molon ku wê werina hemberê hev bin. Di vê morfolojiya ku wê bahsa Hizir wê weke di civina meclisa iskender de amedê bê ku wê, bahsa wê were kirin wê, di nava vegotinên nava kurdan de jî û di rengê diyarkirinên bi niviskî de wê ´weke aliyekê´ wê ji Hizir wê weke were bahskirin.

Ji gotinên di nava civatên kurdan û an çîrokên wan de dihê diyarkirin ên di derbarê Hizir de wê, weke ku ew di wê demê de wê weke pêşenegiyek weke serokati ji civakê re wê bikê wê di rengekê de wê bahsa wî were kirin û wê di wê temenê de wê were hanin li ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê bahsa wî were kirin. Dibê ku Hizir di wê demê de naji. Lê di wê temenê de wê bi morfolojiya ku wê bi têgîna hizir re wê were diyarkirin û rengê ku wê bi wê çerçoveyê re wê were diyarkirin û hanin ser ziman wê, di wê çerçoveyê de wê weke keseyetekê wê di rengekê de wê weke derxê li pêş.

Ew wê weke keseyetek bi zane, rûhani û bi manawi wê di rengekê de wê ji wî were bahskirin û wê, di wê temen de wê weke nebiyekî wê bahsa wî were kirin. Di wê çerçoveyê de wê, di dema karduyiyan de wê çawa wê, rengekê pêşketinê, teoloji û çanda civakî wê hebê wê weke karibê wê di

rengekê de wê bi wî re wê di şêwayekê de wê bi wê çerçoveyê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, morfolojiya hizirî wê di wê demê de wê derkeve li pêş. Di rengekê de wê, di dîmenekê de wê, weke keseyetiyek ku ew di cihane aciniyan de jî diji û dikarê li wê jî rêwîtîyê bikê û di nava jiyan û cihane mirovan de jî ew xwediyê wê siyanê a bi demê û an dervî demê wê weke bi wê biji jî bê. Di wê çerçoveyê de wê morfolojiya rengê keseyetiya Hizir wê derkeve li pêş bê.

Wê dema ku em rengê diyarkirinên bi navê Hizir re dihên diyarkirin ku em li wê dinerin û şêwayê ku ew bi wê dihê hanin ser ziman wê, li wê dinerin wê di wê çerçoveyê de wê rengê hizirkirina wê demê a demên kevnera wê, di şêwayekê de wê weke bi wê re wê bide diyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê weke karibê wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê morfolojiya Hizirî wê derkeve li pêş. Ew wê weke morfolojiyek civakî û çanda wê bê. Di rengekê de wê, çawa wê keseyetiyek ku ew wê weke iskender jî bê ku wê were herê kirin û an redkirin wê di wê temenê de wê, bi diyarkirinên bi wê re jî wê weke karibê wê werênê ser ziman. Morfolojiya ku wê Iskender wê ne gihijê wê, têgîna ava jiyanê wê di aslê xwe de wê, di rengekê de wê karibê wê, ne tenê wê weke têgînek çîrokî û mitolojiyî wê werênê ser ziman. Ji wê zêdetirî wê weke têgînek ku ew wê dervî têgîna civaketiya herêmê û demê wê weke li herêmê wê bi wî re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê bênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê dîmenekê civakatiya teolojiyî bi aqilê rasyonal wê were jiyankirin û wê Hizir wê têgînek weke pêxemberî û an nebitiyekê di wê temenê de wê di wê demê de wê weke bi wî were dayin nişandin. Di wê çerçoveyê de wê teolojiya hizirî kevneşopîya wê ya civakî wê di rengekê de wê di wê dîroka wê demê a kurdistanê de wê weke dîyarkirinek giring wê ji wê aliyê ve wê weke ku wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev jî wê weke laiyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê çerçoveyê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman û wê di wê çerçoveyê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di morfolojiya vegotinên Hizir re wê, iskender wê weke di têgînek weke lêgerina serdestiyê, mazinbûnê û gihiştina sermediyekê bi azweriya xwe re wê di rengekê de wê were diyarkirin. Di wê temenê de wê fêrbûnên bi iskender re wê weke fêrbûnekê û an dersekê wê di wê temenê de wê Hizir wê bide diyarkirn ku mirov wê, bi têgînek wê weke mutawazi nêz bibê û di wê temenê de wê, di rengekê de wê, ne çavbirçi bê wê di

rengekê de wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê bênê ser ziman. Ev di nava vegotinên kurdan de wê bi wê rengê wê weke vegotinên bi wê manayê û têgînê ku wê werina diyarkirin wê di rengekê de wê were hanin li ser ziman. Lêgerina iskender a li ava jiyane nemir û an lêgerina li nemiriyê wê di wê temenê de wê weke hinek morfolojiyên ku wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê wê bi wê yekê û rengê wê bê dayin hanin li ser ziman.

Di têgîna iskender û Hizir de wê, di rengekê de wê di şêwayekê de wê weke ku wê were diyarkirin wê di aslê xwe de wê, morfolojiya hizir wê, weke di rengekê de wê, çawa wê, di rengekê de wê, ser rastiyê wê bide diyarkirin wê bi wê re wê bide diyarkirn. Morfolojiya gotina iskenderê zurqerneyn wê, di rengekê de wê, weke gotinek ku wê di rengekê de wê, weke gotinek ku wê ji kiryarên iskender ibret were girtin wê di rengekê de wê were diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, morfolojiya hizir de wê, di rengekê de wê, di wê nûqteyê de wê, weke ku wê were diyarkirin wê, rêya ku ew wê weke di wê re derbas dibê û an diçê ku wê weke ´ne rast bê´ wê di rengekê de wê weke were diyarkirin. Di morfolojiya ne gihiştina iskender a li ava jiyanê bê û an di rengekê de di kiryarên xwe yên xwe li morfolojiya bi gotina ´çûyina gundê kesên nemiran´ ku wê di vegotinên kurdan de wê were diyarkirin wê ne hiştina iskendrr bigihijê nepeniyên wan wê di rengekê de wê weke têgînek ku wê bi morfolojiyî wê di wê rengê de wê weke bi wê şêwayê karibê wê fahmbikê bê. Ji wê aliyê ve wê weke karibê wê bi wê re wê bigihijê fahmkirinekê bê.

Di wê nûqteyê de wê jîdikarê wê di rengekêde wê werênê ser ziman ku wê, têgîna zûrqerneyn wê di rengekê de wê, weke morfolojiya nemrud û hwd wê, di rengekê de wê, weke çerçoveyek keyeni a ku wê were hani ser ziman bê. Wê weke dewranek mazin wê were diyarkirin. Ev wê li gorî rengê hizirkirina karduyiyan û morfolojiya wê bê. Di nava ragihandinên wan de wê dema ku wê weke paşê wê were diyarkirin ku wê bahsa nebi suleyman bê û an nebi nuh bi xwe jî bê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê were diyarkirin. Morfolojiya Suleyman, nuh, nemrud, zurqerneyn û hwd wê, di rengekê de ku wê çendî wê keseyetên ku wê bi morfolojiyî wê bi xosletên cihê wê bahsa wan wê were kirin jî lê wê di rengek de wê, ji wê aliyê ve wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Wê hem wê weke keseseyetna civakî bin û hem jî teoloji ku wê wateya an wê were afirandin serdema wan û baweriya wan re. Minaq wê navê nemrud wê li kurdistanê wê heya demên piştre jî wê, gelek kes wê weke navekê wê bikarbênin. Ev wê weke karibê wê weke nişanaka wê bê

ku wê weke kesekê mazin bê û navekê di çanda wê de wê bi wateyên cihê ên herênî wê were diyarkirin bê. Têgînên dijber ên di nava nemrud û birehim de wê werina ser ziman wê ji wateyên çandî û civakî zêdetirî wê bi têgînên darazî û teolojiyî bin. Ji wê derbas nebin. Ji wê aliyê ve wê morfolojiya zurqerneyn wê, di nava kurdan de wê, bi têgînên hem baş û hem nebaş jî wê were diyarkirin lê bi zêdeyi wê bi aliyê weke ji jê ibret wê were girtin re wê, di rengekê de wê weke bahs wê were kirin. Wê bi wê yekê û awayê re wê, bahs ji jê wê were kirin. Gotina ´qern´ wê di kurdî de wê wateyên weke têgînek civake demê, dewranekê û an dûndanekê civakî û hwd wê bi xwe re wê bi wate bikê. Ji nava vegotin û ragihandinên civakî ên kurdan wê gotinên weke "qernê zurqerneyn (civakatiya di dema zurqerneyn de dijiya)", "qerne nemrud (civaketiya di dema nemrud de dijiya)", "qerne iskender (civaketiya di dema iskender de dijiya)" û hwd wê, li ser wê temenê wê, di rengekê de wê were diyarkirin. Di hinek vegotinan de wê, gotinên "qernê hizir (dema hizir)", "qernê musa (dema musa)", "qerne suleyman (dema suleyman)" û "qernê birehim (dema birehim)" jî wê were qastkirin û diyarkirin. An jî di rengê "qernê gog û megog" de were diyarkirin. Gotina ´qern" em bi zêdeyi di demên karduyiyan de wê rasti wê dihên ku wê bi zêdeyi wê were diyarkirn û ev morfolojiya wê gotinê wê bi têgînek zêhni a berfireh wê were diyarkirin ku wê were bikarhanin. Di wê temenê de wê, li ser temenê di zikhev de wê were pênasekirin, civakî, dîrokî û an demî û teolojiyî û hwd re wê were diyarkirn. Lê aliyê gotinê ê bi têgîna teolojiyî wê were diyarkirin wê di gotinên ku me li jor ji nava vegotinên kurdan girtin û diyarkirin de wê, di dema wan de wê çawa wê, rengekê baweriyê û an baş û nebaşîyê wê bijiya wê, di temenê ji wê ibret û fêrgirtinekê û an ders girtinekê de wê bê diyarkirin. Morfolojiya gotina qern wê têkiliya wê ya bi fahmkirinê bi demên piştre wê newê danin. Wê tenê wê bi wê demê ve wê girêdayi wê were diyarkirin û wê were hanin li ser ziman. Demek ku wê weke bi gotina "dema betal (di rengê "baweriya betal" ya ku ew êdî nayê jiyin de jî wê were bi gotinkirin di heman morfolojiyê de)" re wê were diyarkirin wê bi wê re wê were diyarkirin ku wê ji wê demê wê ti tişt wê di wê dema ku wê ew dihê jiyin de wê newê jiyin û an ji wê derbasbûn nebê. An jî wê ew dem wê bi baweri bê wê êdî wê newê jiyin wê weke qasta wê bi wê re wê were kirin. Çendî ku wê têgînek çavkani û dûndanî wê bi wê were diyarkirin di gotinê de lê di wan rengên ku em di nava vegotinên kurdan de wê dibînin en di wê rengê de wê were diyarkirn. Wê di temenê têgînek serdemî û di demên cihê de wê, rengên

civakî û bi rengê pêşketina wan a ku ew bi wê dihê diyarkirin wê bi wê re wê were ser ziman. Lê ev zêde ne hat bilêvkirin û ne dihat ser ziman. Sedemên wê, ên teolojiyî dihatin diyarkirin. Wê weki din wê gotina qern di rengên weke ku wê kurd wê gotinên weke "qernên me kurdan yê berê" û hwd re jî wê bikarbihaniyan. Di wê demê de wê bi têgîna ya heyemên berê dixwestin bi wê werênina ser ziman. Di têgîna *qern* de wê hem morfolojiya fahmkirina çavkaniya bi gotina civakî wê hebê û hem jî wê têgîna bi demê û dewrana wê demê ve wê girêdayî wê têgînek diyarkirina demki wê hebê. Di demekê de wê rengê civakê ku ew çawa û bi çi xosletan diji jî wê bi wê re wê weke di rengekê de wê weke bide diyarkirin.

Wê dema ku wê bahsa dema zurqerneyn wê were kirin wê weke dem û an dewranekê wê were kirin û wê di wê demê de wê bahsa pêşketinên cihê ku wê werina kirin wê bê kirin. Vegotinên ku wê paşê wê di rengekê de wê, di pirtûkên pîroz de jî wê weke ´gog û magog´ û an weke ´got û magot´ jî wê were diyarkirin ku wê weke bi têgînên weke taqabûlî hinek komên civakî ên dûr wê bahsa wan wê were kirin jî wê di rengekê de wê ji wê demê wê bahsa wê were kirin. Di têgîhên hezekiel (38:2) de wê weke gotina "axên got û magot"an wê bahs wê were kirin û wê di wê temenê de wê ji wê morfolojiyê wê weke têgînek ardnigari û civakê û an weke bi sînorekê welatî ku wê diyar bê wê ji wê were bahskirin û wê were hanin li ser ziman. Her çendî wê navê got û an gog wê weke di herezkiel de wê weke bi keyê lidyayî ´gyges´ ve wê were têkilidanin jî lê wê dîsa wê, weke têgînek nediyar wê were diyarkirin. Lê di wê demê de wê, ev morfoloji wê tiştekê wê were diyarkirin ku ev têgîna demdiyarkirinê wê weke li dora sedsale 7´min û hwd de wê weke diyarkirina wê di rengekê de wê weke bibê. Ji wê aliyê ve wê têgînek demki wê di rengekê de wê were diyarkirin. Di wê demê de wê weke demek ku wê di wê de wê medi wê weke serwerîya wan û dema bilindbûna wan bê..

Çendî ku wê karibê wê têkiliyê wê bi wê re wê were danin jî wê di rengekê de wê, di nava hinek çîrokên gotinan ên aciniyan de wê têgihên weke bi rengê ´got û magut´ wê hebin û ev di rengekê de wê weke dema ku wê werênina ser ziman wê, bi rengekê wê pirr kevn wê bahsa wan wê were kirin û wê bi dema gutiyan ve wê were girêdan. Lê ev çendî rasta em wê hê nizanin. Di wê demê de wê, di rengekê de wê, morfolojiya gog û magot wê, di rengekê de wê, dema ku em li gorî wê morfolojiya diyarkirnên navaroka çirokên kurdan wê bixwênin wê demê em dikarin

wê di rengekê de wê bi têgîna weke hinekê wê weke di dema duyem a gutiyan de wê, bi wê bihizirê wê weke dema guti û babilê bi wê re wê, fahmbikê. Lê ev diyarkirin jî wê weke têgînek spekuletif wê bimênê û ber vê yekê em ber vê yekê nexwezin ku em nûha di wê de wê zêde kûr herin. Hinek zaninên di wê temenê de ku wê di destê me de hena ji nava vegotinên kurdan bi wê nûqteyê ve me girêdana em, heya ku wê hinekê din di mejiyê xwe de wê zelal nekin em nexwezin ku wê werênina ser ziman. Ji ber vê yekê ez di wê nûqteyê de wê bi wê re wê, nexwezim hê kûr bibim.

Lê ji wê aliyê ve wê, dikarin wê werênima ser ziman ku ev rengê hizirkirinê wê di rengekê de wê weke vegotinek di wê demê de jî wê weke têgînek bi vegotinî wê weke dihê vegotin wê intibayê wê di serê me de wê weke bide çêkirin û ev wê, dema ku ew bi wê rengê rast bê wê demê ew ji wê demê jî cihê wê weke bahsa demek din di wê demê wê weke bikê wê morfolojiyekê bi fahmkirinê wê bi xwe re wê ji wê aliyê ve wê weke ku wê bide diyarkirin. Wê karibê wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Pirtûka Hezekîel rêze dîtinên ku ji hêla Hezekîel, kahînek Perestgeha Suleyman ve hatine wergirtin, ku di dema sirgûniya Babîlê de di nav dîlan de bû, tomar dike. Ew ji hevalên xwe yên dîlgirtî re dibêje ku yazdanê wekî ceza ji bo Îsraîlê vegeriyaye, lê dema ku ew berê xwe bidin Wî, yazdanê dê gelê xwe vegerîne Orşelîmê. (Çav: Blenkinsopp, Joseph (1996). A History of Prophecy in Israel (revised and enlarged ed.). Westminster John Knox., p; 178) Piştî vê peyama dilniya, beşên 38-39, peyame Gog, rave dikin ka Gogê Magog û artêşên wî çawa dê gefê li Îsraîlê bikin ku ji nû ve hatiye damezrandin, lê dê werin hilweşandin, piştî vê yekê yazdanê dê perestgehek nû ava bike û bi gelê xwe re heyamek aştiyê ya mayînde hebe (beşên 40-48). (Çav: Bullock, C. Hassell (1986). An Introduction to the Old Testament Prophetic Books. Chicago: Moody Press. p. 301.) "Kurê mirov, rûyê xwe ji welatê Magogê ber bi Gog, mîr û rêberê Meşek û Tubal ve bizivirîne û li ser wî pêxemberîtî bike. Bibêje: yazdan weha dibêje: va ye, ez li dijî te me, Gog, mîr, rêberê Meşek û Tubal... Pers, Xûş û Pût wê bi te re bin... her wiha Gomer bi hemû leşkerên xwe û Bêt Togarma ji bakurê dûr bi hemû leşkerên xwe - gelek milet bi te re." (Çav: Ezekiel 38 (NRSV)) Birhanên navxweyî nîşan didin ku pêxemberîtiya Gog pir derengtir ji beşên derdorê hatiye nivîsandin. (Çav: Tooman, William A. (2011). Gog of Magog: Reuse of Scripture and Compositional Technique in Ezekiel 38–

39. Mohr Siebeck.) Meşek û Tubal, hevalbendên Gog, di sedsala 7an a b.z de li Anatoliya navendî keyenî bûn, li bakurê Îsraîlê, li rojhilat bi mediya, li başûr bi Xûş (Etiyopya) û Pût (Lîbya) ve sînordar bûn; Gomer Kîmmerî bûn, miletekî koçer li bakurê Deryaya Reş; û Bêt Togarma li ser sînorê Tubal bû. (Çav: Block, Daniel I. (1998). The Book of Ezekiel: Chapters 25-48. Eerdmans., p. 72–73, 439–440) Ji ber vê yekê, konfederasyon hevalbendiyek pirneteweyî temsîl dike ku li dora Îsraîlê ye. (Çav: Hays, J. Daniel; Duvall, J. Scott; Pate, C. Marvin (2009). Dictionary of Biblical Prophecy and End Times. Zondervan. p. no pagination.) Zanyarê Incîlê Daniel I. Block şîrove kir, "Ne diyar e çima çavên pêxember li ser van neteweyên taybetî sekinîn, lê dûrbûna wan û navûdengê wan ji bo tundûtûjî û sirrê bi îhtîmaleke mezin Gog û hevalbendên wî kirine sembolên bêkêmasî yên dijminê arketîpîk ku li dijî yazdan û gelê wî radibin." (Çav: Block 1998, p. 436) Yek ji ravekirinan ev e ku hevpeymaniya Gog tevlîheviyek ji "Tabloya Neteweyan" di Destpêbûn 10 û hevkarên bazirganî yên Sûrê di Hezekîel 27 de ye, bi lêzêdekirina persiyê, ku rola dijminên dawîn ên Îsraîlê di Îşaya 66:19 de, nivîsek din a pêxembertiya eskatolojîk, digire ser xwe. (Çav: Tooman 2011, p. 147–148) Her çend Gog di pêxemberîtiyê de wekî dijminek pêşerojê tê behs kirin jî, ne diyar e ka ev pevçûn "dawiya rojan" a dawîn e; Ji ber ku di Îbranî de peyva aḥarit ha-yamim (Îbranî: אחרת הימים) dikare bi tenê were wateya "rojên dawîn" û ji bo şîrovekirinê vekirî ye. Zanyarên sedsala bîstan ´eschaton´ bikar hanîne da ku wê bi wateyek nerm diyar bikin; ew nayê wê wateyê ku rojên dawî ne an jî bi ´apokalîpsê´ û an wahiyê ve girêdayî ye. (Çav: Tooman 2011, p. 94–97) Digel vê yekê, Utopya di beşên 40-48an de dikare bi zimanê karekterê eskatolojîk ê rastîn were axaftin, ji ber ku ew berhema "pevçûna kozmîk" e ku di beşên Gog ên berê de hatiye vegotin. (Çav: Petersen, David L. (2002). The prophetic literature: an introduction. John Knox Press. p. 158)

Ev têgihên ku wê di rengekê de wê werina diyarkirin wê, di rengekê de wê, li dora demên sedsale 7´min a beriya zayinê û piştî dema mediya di dema persiya de wê weke ku wê di nava têgihan de wê were diyarkirin. Di rengekê de wê morfolojiya di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê bi wê yekê re wê weke karibê wê werênê ser ziman. Lê ev di rengekê de wê weke vegotinên ku wê piştî wê di rengek de wê eke ku wê xwe di şêwayekê de wê bi wê re wê weke bidina diyarkirin bin.

Di çend sedsalên pêş de, kevneşopiya Cihûyan Gogê Hezekîel ji Magog veguherand Gog û Magog. (Çav: Boring, Eugene M (1989). Revelation. Westminster John Knox. p. 209.) Ev pêvajo û guherîna erdnîgariya Gog û Magog di wêjeya wê serdemê de têne şopandin. Mînaqî, pirtûka sêyemîn a Gotinên Sibilline, (Çav: Wardle, Timothy (2010). The Jerusalem Temple and Early Christian Identity. Mohr Siebeck. p. 89) ku di nîvê sedsala 2-an a b.z de di Cihûtiya Misrê de derketiye, "Gog ji Magog" a Hezekîel vediguherîne "Gog û Magog", çarenûsa wan bi herî zêde yanzdeh neteweyên din ve girêdide û wan "di nîvê çemên Etiyopyayê de" bi cih dike; her çend ev wekî cîhek ecêb xuya dike jî, erdnîgariya kevnar carinan Etiyopyayê li kêleka Îran an jî heta Hindistanê bi cih dike. (Çav: Bøe, Sverre (2001). Gog and Magog: Ezekiel 38–39 as Pre-text for Revelation 19,17–21 and 20,7–10. Mohr Siebeck.) Nivîsa vê beşê pir nezelal e, destnivîs di komkirina tîpên nivîsa Yewnanî de di nav peyvan de ji hev cûda ne, ku dibe sedema xwendinên cûda; komek destnivîsan wan bi "Arsiyan û Dakiyan" li Ewropaya Rojhilat ve girêdide. (Çav: Bøe 2001, p. 145–146) Di Pirtûka Jûbîlan de, ji heman serdemê, sê caran behsa Gog an Magog tê kirin: di mînaqa yekem de, Magog neviyê Nûh e, wekî di Destpêbûn 10 de; di ya duyem de, Gog herêmek nêzîkî sînorên Yafet e; û di ya sêyem de, beşek ji axa Yafet ji Magog re tê veqetandin. (Çav: Bøe 2001, p. 153) ´Liber Antiquitatum Biblicarum´ a sedsala 1-an dîroka Incîlê ji Adem heta Şawûl vedibêje; ew bi navnîşkirin û navkirina heft kurên Magog û behskirina "bi hezaran" neviyên wî tê zanîn. (Çav: Bøe 2001, p. 186–189) Tewratê Samerî û Septuagint (wergerên Yewnanî yên Incîla Îbranî ku di çend sedsalên dawîn ên serdema berî-Xiristiyaniyê de hatine çêkirin) carinan navê Gog didin nasîn ger tiştek din di orîjînala Îbranî de hebe, an jî Magog li cihê ku Gog bi Îbranî ye tê bikar hanîn; ev nîşan dide ku nav dikarin bi hev re werin guhertin. (Çav: Lust, J. (1999). Van der Toorn, Karel; Becking, Bob; Van der Horst, Pieter (eds.). Magog. Dictionary of deities and demons in the Bible. Brill, p. 536–537)

Çavkaniya vegotinên gog û magog wê di rengekê de wê piştre jî wê bi şîroveyên ku wê di dema incila xiristiyani de jî wê were diyarkirin. Minaq gotinên weke ´çawa wê bi azizên mesih re wê bikeve şerekê de wê bahsa wê were kirin.´ [...] Têgîna Îskender a Pseudo-Callisthenes dergehên "Singên Bakur" (Yewnanî: Μαζοί Βορρά) vedibêje, ku ji hêla Îskenderê Mezin ve di navbera du çiyayan de hatine çêkirin. Çiya di destpêkê de 18 ling ji hev dûr bûn, û rê pir fireh bûn, lê duayên Îskender

ji Xwedê re bûn sedem ku çiya nêzîktir bibin û rê teng bikin. Li wir wî Dergehên Xezerê ji bronz çêkir û wan bi rûnê zû-zeliqok mohr kir. Derî bîst û du milet û hukumdarên wan dorpêç kirin, di nav de Gog û Magog (li vir jê re "Goth û Magot" tê gotin). Cihê erdnîgarî yê van çiyayan pir ne diyar e; ew wekî meşek 50 rojî ber bi bakur ve tê vegotin piştî ku Îskender dijminên xwe yên Belsuryan (Bebrîk ji Bîtînyayê li dora bakûrê kurdistana iroyin) dûr xist.(Çav: Stoneman 1991, p. 185–187)

Kevneşopiyên destpêkê yên islami di du berhemên populer ên Zekeriya el-Qezwînî (1283), Kozmografî û Erdnîgarî de hatine kurtkirin. Tê de tê gotin ku Gog û Megog li nêzîkî deryayê dijîn û tenê ji hêla Xwedê ve dikarin werin jimartin; tê îdîakirin ku ev derya Deryaya Xezar, Deryaya Reş, an Deryaya Azovê ye. Ew mirov in, lê nîvê bilindahiya mirovekî normal in; li şûna neynûkan pençeyên wan hene, dûvikek wan a hirî, û guhên wan ên mezin ên hirî hene ku ew wekî nivîn û pêçan ji bo razanê bikar tînin. Her roj ew dîwaran dikolin, hema hema heta ku ew dişkên. Ew bi şev bêhnvedan digirin û dibêjin, "Em ê sibê biqedînin," lê her şev Xwedê wê vedigerîne. Dûv re rojekê, dema ku ew dev ji kolandina şevê berdidin, yek dibêje, "Em ê sibê biqedînin, bi îzna Xwedê," û sibehê ew wekî her şev nayê vegerandin. Dema ku ew derbas dibin, ew qas zêde dibin ku "Pêşengiya wan li Sûriyê û rojavayê kurdistana iroyin ye, pişta wan li Xorasanê ye." (Çav: Van Donzel, Emeri J.; Schmidt, Andrea Barbara (2010). Gog and Magog in Early Eastern Christian and Islamic Sources: Sallam's Quest for Alexander's Wall. Brill., p. 74)

Di diyarkirina Qezwini a li ser têgînek ardnigari wê ne dûrî têgîna ardniyariya karduyiyan bê. Lê tiştekê din wê di wê nûqteyê de wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê, di şêwayekê de wê weke morfolojiyên weke yên di rengê civakek weke ya di morfolojiya çîrokên kurdan ên ´weke bi aciniyan re dihê vegotin´ di rengekê wê weke wê de wê, di şêwayekê de wê weke re diyarkirin.

Nivîsarek din jî ´Hikayat Raja Iskandar ("Çîroka key Îskender")´ bû. Ev guhertina îdîa dike ku, berevajî kevneşopiyên din ên ku Gog û Magog bi awayên cûda ji Adem, Nûh, an Îsa dihên, Gog ji sperma ku Adem di xewna xwe de di dema têkiliya cinsî bi Hewayê re hilberand, û Magog jî ji xwîna heyva(nexweşîya adetê) Hewayê hat. Îskender ("Îskender") ev çîrok ji nebi hizir fêr bû. Zanyarekî Gucarî, Nūr ad-Dīn ar-Ranīrī (m. 1658), Gog û Magog wekî eşîrên pagan ên ku ji Nûh, ku bi eslê xwe ji kurdistan û anatolya ye, hatine, nîşan da ku kûçikan dixwin. (Çav: Daneshgar, Majid (31 December 2023), "Gog and Magog in Malay-

Indonesian Islamic Exegetical Works", Gog and Magog, De Gruyter, p. 597–616) [...] Di vegotinekê de wê were gotin ku Gog û Magog ("Gos et Margos", "Got et Margot") vasalên Porus, keyê Hindistanê bûn, û hêzek alîkar a ji 400,000 mêran pêk dihat peyda kirin. Piştî ku ji hêla Îskender ve têk çûn, ew reviyan li çiyayên Tus (an Turs), û bi dîwarekî ku li wir hatibû çêkirin hatin mohrkirin; ew ê li wir bimînin heta ku Deccal xuya bibe. [...]Got. Gog û Magog ji hêla Ambrosius (sale 397) û Jordanes (sale 555) ve bi Gotan ve dihatin girêdan. Yên paşîn bawer dikirin ku Got, Skît û Amazon hemî yek in. (Çav: Bietenholz, Peter G. (1994). Historia and Fabula: Myths and Legends in Historical Thought from Antiquity to the Modern Age. Brill., p; 125) Got di guhertinên ε û γ yên Romansa Îskender de jî Gog û Magog temsîl dikin; ku tê de peyva "Gog û Magog" bi hevberkirina peyvên "Goth" bi "Goth û Magoth" tê wateya "Goth û Magoth". (Çav: Häberl, Charles (2023). "The Enclosed Nations of Mandaean Lore". In Tamer, Georges; Mein, Andrew; Greisiger, Lutz (eds.). Gog and Magog: contributions toward a world history of an apocalyptic motif. Judaism, Christianity, and Islam - tension, transmission, transformation. Berlin Boston: De Gruyter. p. 259–260) Zaneyên dema islamê ên weke Ebu Hurayra, el-Dahhak ibn Muzahim, el-Beydevi, el-Kazwini û el-Majlisi wan weke tirk jî diyar dikin. [...] Gog û Magog ji aliyê Mongolan ve, bi kêmanî ji aliyê beşek ji nifûsê ve, wekî bav û kalên xwe dihatin hesibandin. Wekî ku rêwiyê û kahin Riccoldo da Monte di Croce li dora sala 1291an gotiye, "Ew bi xwe dibêjin ku ew ji Gog û Magog hatine; û ji ber vê yekê Mongol wekî Mongol têne binavkirin, mîna ku ew ji Magogoliyan xerabtir bin." (Çav: Boyle 1979, p. 126) Marco Polo, dema ku di rêwîtiyê de, Gog û Magog di nav Tatarên li Tenduc de datîne, lê dûv re îdia dike ku navên Gog û Magog wergera navên cihan Ung û Mungul in, li cihê ku Mongol lê dijiyan. [...] Her çiqas Gog û Megog wekî Cihûyên dîlgirtî dihatin hesibandin jî, hin kes, wekî Riccoldo an Vincent de Beauvais, gumanbar man û Eşîrên Winda ji Gog û Megog cuda kirin. Wekî ku hate destnîşan kirin, Riccoldo ragihand ku di kevneşopiya gelêrî ya Mongolî de ew ji Gog û Megog hatine. Wî her wiha bala gelek kesan kişand ku bawer dikirin ku Mongol dibe ku Cihûyên dîlgirtî bin, lê piştî ku erênî û neyînî nirxandin, biryar da ku ev pirsek vekirî ye. Lê ev paşê hat fahmkirin ku ew ne rast a. ..

Lê çendî ku wê li ser ardnigariyê wê weke bahsa têgînên bi gotina gog û megog wê were kirin jî ev ji komen civakî û hwd zêdetirî wê weke têgînna mitolojiyî ku wê di her demê de wê weke bi awayekê li ser

têgînek weke bi gotina feleketê û hwd re wê were diyarkirin bê. Ev wê, weke têgînek ku wê di rengekê de wê, di morfolojiyek bi wê rengê de wê were diyarkirin û ev wê, çendî ku wê berê wê weke ev di vegotinên berê demên kevnera de wê hebê jî lê wê di aslê xwe de wê weke ku wê, di rengekê de wê, dîmenekê vegotinî ê mitolojiyî bê ku wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê weke bi têgînek morfolojiyî wê diyarkirinên weke bi rewşên weke tûfanê û seferên hêrîşî ku ew encamên wan di dîrokê de giran û nayên ji bîrkiirn de wê bo wan jî wê di rengek de wê were bikarhanin. Ev gotinên weke ibretwarî wê di rengek de wê, di rengekê de wê piştî demên kevnera û hwd wê, di rengekê de wê ser têgînên şîroveyên teolojiyi re wê were dîtin ku wê werina pêşxistin û wê paşê wê di rengekê de wê werina diyarkirin û domandin. Bi mogol û tirkan ve girêdan jî wê di demên cihê de wê ji ber hêrîşên wan ên li ser civakên herêmê ên xadar jî bê. Bo ku ev rewşên bi ibretî ên bi hêrîşên wan ku kirina werina pênasekirin jî bin. Lê weki din jî ev têgîn wê ne têgînek ku wê bi komek ji wan civakan re wê dest bikê û an wê bi wan re wê derkeve û bibê bê. Ji wê zêdetirî wê weke têgînek ku wê karibê wê di şêwayekê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê têgînek weke ya ´wahiyê´ ku wê weke bi têgîna ´qiyemetê´ û hwd re wê, ji demên weke yêmn zurqerneyn û hwd wê, were diyarkirin û wê heya demên piştre wê bi gotinkirin û şîroveyên bi wê re wê were diyarkirin bê.

Ev têgîn wê weke heya têgînên weke yên zurqerneyn jî û nemrud jî wê di rengekê de wê weke têgînên di demên kevnera de wê weke ku wê were diyarkirin bê. Morfolojiya nebi hizir a dervî demê ku ew diji wê di rengekê de wê bi hemû van têgînan re wê drfetê bi wê bê afirandin ku ew karibê bi wê re têkiliyê wê dênê. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê di wê demê de wê weke rengekê şîrove û şîrovekirnê wê were kirin û wê di dîmenekê dualiteya nava baş û nebaşîyê de wê bi wê re wê ji hev cihêkirinê û hwd re wê bi wê re wê, weke dîmenekê fahmkirinê jî wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Lê ev têgîn wê hemû jî wê wê intibayê wê bi xortî wê weke ku wê bidina me ku wê di demên karduyiyan de wê bi nerine teolojiyî û zêhni û an gotinên rasyonali ên dervî têgînek mitolojiyî û hwd re wê weke bi wê re wê were şîrove û diyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê, dii rengê şîrovekirinên ku ew bi wan dihê diyarkirin jî wê di wê temenê de wê dîmenekê fahmkirinê wê weke ku wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bidina diyarkirin bê. Ji wê aliyê ve wê têgîna teolojiyê a dema karduyiyan wê çawa wê, di rengekê de wê dîmenekê

fahmkirinê wê biafirênê wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ev wê weke dîmenekê dîrokê û qeydkirinê jî wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin jî bê. Ji wê aliyê ve wê ev wê were dîtin. Li ser têgîna kiryarên baş û nebaş re wê salixkirin û di wê temenê de wê kirina qayda dîrokê de wê, weke ku wê dîmenekê wê bi wê re wê xwe bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, bi wê yekê morfolojiya wê weke têgînên weke ´qewmê lut´ û an têgînên weke wê, di wê çerçoveyê de wê bibin û ev wê, di rengekê de wê, têgîhên bi wê rengê ên teolojiyî ku wê bi aqil û an zêhnekê ji hev cihê kirinê a baş û nebaşîyê û hwd re wê weke bi teolojiyî û aqilekê rasyonali-dîrokî û hwd re ku wê were diyarkirin û wê were hanin li ser ziman bê. Di wê temenê de wê morfolojiya vegotinên bi Hizir û kevneşopîya wî ya fahmkirinê re jî wê ne dûrî wê di rengekê de wê dîmenekê teolojiyî ê fahmkirinê wê weke ku wê bi xwe re wê bide diyarkirin ku wê bandûra wê, ji demên kevnera û li piştre li şîroveyên bi pirtûkên pîroz û hwd jî wê bikê wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Şîroveyên vegotinên kurdan ên weke aciniyan, simurg, têgînên weke şahmaran û hwd wê, di wê temenê de wê weke têgînên ku wê karibin bênin ser ziman bê. Morfolojiyên bi vegotinên ser têgiha girnawazê jî di nava vegotinên kurdan ên aciniyan de wê karibê diyar bikê. Ev hemû wê weke vegotinên çîrokî bi xwe re wê bênina ser ziman. Lê di aslê xwe de wê bi temenekê esasî wê, têgînên dîrokî, civakî û teolojiyî û hwd wê di zikhev de wê bi rengekê fahmkirinê wê bigihênê hev û wê bide diyarkirin jî bê.

Li vir wê weke aliyekê wê yê din wê dikarê di dîmenekê aqilê rasyonal de wê bi têgînek bi zanina civakê, û an fahmkirinên nava civakê û rengekê têgînê ê bi teoojiyî weke bi rasyonali û fahmkirina wê û hwd re wê xwe bide diyarkirin wê di wê demê de wê xwe bide diyarkirin. Di şêwayekê de wê ev dema mediya-karduyiyan wê, piştî demêmn mitanniyan û hwd ku wê gav bi gav wê pêşkeve wê, di wê temenê de wê pêşkeve. Morfolojiya bi gotina zurqerneyn, nemrud, têgîna birehim, Hizir, Musa û gelek keseyetên din ku wê derkevina li pêş bi nav û zanina wan wê di wê temenê de wê weke çavkaniyên wê demê û an bi çavkaniyên hizirkirinê ên wê demê ku wê bihizirin wê karibê wan kifşbikê û wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê vê dema karduiyan wê di rengekê de wê weke demek teybet bê û wê, di wê demê de wê weke demek kevnera ku wê derkeve li pêş wê, di pêşketina wê, û fahmkirina wê de wê, di rengekê de wê, ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê

karibê wê fahmbikê bê. Çerçoveya morfolojiya karduyiyan wê, di rengekê de wê bi têkiliyên piştî hevdîtina Hizir û Musa re wê, bi pêvajoyên pêşketina têkiliyên kurd û cihuyan re wê bibê û an bi têgîna karduyi û adiabane re wê, dîmenekê hevgirtî wê xwe bide diyarkirin û an jî ji aliyê urartu û an piştre ermeniyan û hwd re jî wê bi têgîna karduyi û urartuyan û hwd re wê, têkiliya ku wê dibê wê karibê wê bi wê rengê wê weke morfolojiya wê demê û rengê pêşketina wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Piştî med-karduyiyan wê, têkiliya pêşî a karduyi û axamenîşîyan û an piştre karduyi û sasaniyan wê di wê temenê de wê di morfolojiyekê de wê weke têgîihên ku wê bi rengê pêşketina wê demê re wê weke bibê û wê weke karibê wê fahmbikê û wê bi wê re wê di şêwa û rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê, ev di rengekê de wê weke ku wê di nava têgînên pêşketina herêmê û çavkaniyên wê de wê, di rengekê de wê, heya roja me wê, di rengekê de wê ev aliyên ku me bi navkirin wê bi aliyê xwe û navê xwe pêşketinên ku ew bi serê xwe dihênina ser ziman wê, bi wê çerçoveyê re wê pêwîst bê weke jinûve wê were fahmkirin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke bêî wê têgîna navendî a bi navê karduyiyan wê nikaribê wê bi tememî wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Bi ya min wê piştî mitrayiyê wê, pêvajoyek giring ku wê bi kevneşopîya hizirî re wê bibê û wê piştî wê belavbûna wê ya bi teoloji û felsefeyi bi şêwayên cihê wê bi zerdeştiyê re jî wê bibê wê karibê wê kifş bikê. Karduyi wê di wê temenê de wê bi wê pêşketina xwe re wê di rengekê de wê, dîmenekê pêşketinê ê cihê wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Di awayekê de wê pêşketina hizirî wê, di rengekê de wê, destpêkek giring bê. Di aslê xwe de wê, pêşketinên ku wê piştre wê bi musa, dawud û suleyman re jî wê bibin wê, ji wê temenê wê çavkaniyên xwe wê weke bigirin û wê pêşkevin. Di wê temenê de wê di xate ser rojavayê kurdistana iroyin re ku wê herêmên heya yên weke iro dûrzî lê dijin û heya sinayê û hwd wê li rex welatê karduyiyan wê weke xatek welatîya cihu bê ku wê di rengekê de wê weke karibê wê li keviya welatê karduyi û an bi wê ve girêdayê wê kifşbikê wê werênê ser ziman. Ev komên weke durzî ên iro lê dijin me diyarkirin ew bixwe jî wê dema ku em di morfolojiya çavkaniya wan de li wê bihizirin wê nikaribê ji wê çerçoveya pêşketina têgîna teoloji û civakî a karduyiyan wê dûr li wê bihizirê bê. Di wê çerçoveyê de wê giringiya pêşketina wan û herêma wan wê ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê, giringiyek wê ya civakî wê hebê.

Di wê demê de wê têgînên teolojiyî ku wê bibin wê ji têgînên keyeni wê weke derbasbûnekê bi têgîna teolojiyî û hwd wê weke ku wê bikin û wê bi wê xwe bidina diyarkirin. Çanda civakî û teolojiyî wê pêşkeve û wê di zikhev de wê dîmenekê wê yê pêşketinê wê bi wê yekê wê weke ku wê xwe bide diyarkirin. Di wê temenê de wê pêşketina keyeniya karduyiyan a nivgirava botanê ku wê li wê bihizirê wê ev herêm wê weke navendîtîyek wan bê. Di dema gutiyan de jî ev herêm wê weke navendek gûtîyan a dîrokî bê. Piştî wê di dema hûrî û piştre mitanniyan de jî wê bibê. Têgîna bajarî a girnawazê ku wê kurd wê weke uruka bakûrê kurdistana iroyin wê bi nav bikin û hinek çavkani wê weke uruka bakûrê mesepotamya wê diyar dikin jî wê di wê temenê de wê weke karibê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ji wê aliyê ve wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Karduyi wê, di wê temenê de wê dema wan û pêşketina wan wê di rengekê de wê, zêde wê giring bê û wê, di wê temenê de wê gelek pêşketinên ku wê di rengekê de wê bi wê re wê kifş bikin wê hebê. Ne tenê wê bo pêşketina herêmê a kurdistanî wê giring bê. Ji wê zêdetirî wê pêşketinên wê yên bi teolojiyî û hwd wê pêşketinên civakî û teolojiyî ên piştre jî wê ji temen ve wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Çavkaniyên urartu wê dii rengekê de wê, bi wê ve wê girêdayi wê têgihiştinek xort wê bidina diyarkirin ku ew di rengekê de wê weke karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Wekî din çavkaniyên civakî ên weke bi têgîna adiabaneê re wê di rengekê de wê bi wê yekê wê karibê wê werênê ser ziman.

Tiştekî din wê weke têgînek şaş wê were diyarkirin wê li vir wê dubare wê giring dibînim ku wê ser wê bisekinim. Ew jî wê, di rengekê de wê weke wê ew bê ku wê dema ku wê bahsa karduyiyan wê bê kirin wê weke keyeniyekê, dema ku wê bahsa adiabane wê were kirin wê weke keyeniyêkê û an dema ku wê bahsa urartu wê were kirin wê weke keyeniyê wê were kirin. Dibê ku ew di wê demê de wê bi wê yekê û navê wê hinek keyeniyên navendî jî hebin. Lê ev gotin wê di rastiya pêşketina wê demê de wê nikaribin rastiyek civakî wê di rengekê de wê bi wê bidina fahmkirin û wê werênina ser ziman. Ji wê zêdetirî wê têgînek çandî a civakî wê pêşkeve û wê morfolojiya çanda civakî ku wê bibê wê, derkeve li pêş û wê, di wê temenê de wê bi wê yekê wê weke pêwîst bê ku wê di rengekê de wê bi wê re wê weke pêwîst bê ku wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, minaq wê, ev civaketiyên ku me bahsa wan kir wê, di rengekê de wê, têkiliya wan a bi hev re wê ji ya

ku em wê dikarin kifş bikin wê zêdetirî wê bi wan re wê hebê. Di rengekê de wê di nava hev re wê jiyankirinek wan a ku wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê. Piştî sedsale 6′min û pê de wê, di rengekê de wê asûr wê di rengekê de wê navê wê nemênê. Lê wê bi navê sûryani wê civakên asûrî ên herêmê wê di nava civakatiya herêmê de wê weke hebûna xwe wê karibin bijin û bidina domandin. Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di vegotinên civakî de wê, di rengekê de wê dîmenekê civakî ê ku wê bi xosletên xwe wê weke ku wê pêşkeve wê were diyarkirin. Wekî din wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya vegotinên wê demê wê, di rengekê de wê minaq wê weke bi zurqerneyn ve girêdayi ku wê were hanin ser ziman wê weke çawa wê bi nemrud wê bi putperesti û agirperestiyê wê di rengekê de wê were diyarkirin wê, zurqerneyn wê, weke di rengekê de wê bi agirperesti û rojperestiyê wê di rengekê de wê, di rengekê de wê derkeve li pêş. Ev wê weke di rengekê de wê weke xosletên têgîna weke bi yazdanê rojê ve wê weke girêdayi wê di rengekê de wê weke morfolojiyek fahmkirinê wê bidina me bin. Carl W. Ernst (2011) xwe ya ku ew wê ser çanda wê demê a baweriyê wê bikê de wê, bahsa zurqerneyn wê bikê û wê bi gotinên weke ′çawa zurqerneyn wê, roja ku ew derdikeve wê nêzî w bibê′ wê bahsa wê bikê. Di wê temenê de wê, bi gotina, li devera nêzî roj derdikeve wê civakek ku ew li wê devera nêzî roj derketinê wê bibînê û wê bahsa wê bikê. (Çav: Ernst, Carl W. (2011). How to Read the Qur'an: A New Guide, with Select Translations. University of North Carolina Pres)

Zurqerneyn wê di rengekê de wê di şêwayekê de ku wê, navê wî were wateya ′qarnê ji jê ibret were girtin′ ku wê were wateya wê jî lê wê ji bili wê wateyên ku wê ji nav wê werina girtin jî wê bibin. Minaq bi têgîna ′rojkarna′ ku wê were wateya hinek rojna jî wê weke morfolojiyek ji gotinê derkeve wê, weke yê berê li rojê û an berê xwe daya derketina li rojê û li wê dinerê wê di rengekê de wê, têgînekê wê bide diyarkirin. Di têgîna ′zur′ a bi gotinên pêşî de wê bi têgîna morfolojiyê a weke ′sûr′ û an di dewama wê de wê bi ber têgîna roj ve wê heya ku wê were wê dîmenekê fahmkirinê a bi gotin ber rojê ve dide diyarkirin. Li vir tiştekê din wê, zêde wê weke têkiliya wê bi mijarê re nebê lê wê, di rengekê de wê, bi navî wê morfolojiyekê ahengî wê bide me wê navê sûrê a amedê ku wê bi wê re wê, şibandinekê wê bide me bê. Li vir navê *sûr* wê, di

morfolojiya de wê, dîmenekê gûharandina ji ya ´hûr´ û an hûrî jî bê. Lê di wê rengê de wê di morfolojiya wê bi rengê hati roja me wê di wê çerçoveyê de wê têgînekê jî wê bide diyarkirin. Di gotina sûr de wê, kirdeyek wê weke yên li sûr dijin û an ên aidi wê ardnigariyê wê weke ´sûrkarna´ wê bi xwe re wê bi têgînek teybet wê bide diyarkirin. Gotina ´zûr´ di destpêkê de wê têgîna bi wateya ´ya herî bilind´ an ´rojê´ ve girêdayî wê têgînekê wê weke ku wê bi xwe re wê di wateya xwe de wê bide diyarkirin. Di morfolojiyek din de wê weke ji zimanê roja me wê ji gotinê ´zûr´ wê were derhanin wê, di rengekê de wê, têgîna berê xwe dana rojê û dua kirnê wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, morfolojiya ´zûr´ wê têgînek weke ya bi deng û bakirinek dengbilind wê weke dengkirinekê wê di wê temenê de wê di wateya xwe de wê bide diyarkirin. Weki din bi têgîna ´zû´ a pêşî tenê wê di kurdî de wê wateya demek pêşî a pêşî bûyi jî wê bi xwe re wê bi wate bikê.

Wê dema ku em navê ´zeus´ yazdanê sereka ê mitolojiya girêkê li wê dihizirê wê, di rengekê de wê weke ji wê were dîtinekê û morfolojiyekê wê bi xwe re wê dîmenekê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, di hinek vegotinên kurdan de wê, wê, ragihandinên weke "zurqerneyn wê xwe weke yazdan/xwûdayê mazin ê rojê ku wê têjna rojê nikaribê wî bi şawitênê jî wê bibînê´ û wê bênina ser ziman. Kitêba Daniyal a Peymana Kevin (8:3, 20) behsa dîtiniyekê bi zûrqerneyn re dike ku tê de beranek û du qiloç hene, û dibêje ku beranê bi du qiloçên dirêj sembola keyên Medya bû. Mediya bi xwe avê wê di kurdî de wê di wateya têgînên weke ´ya me dî´ û hwd de jî dikarê were fahmkirin ku wê ser koka gotina ´´dî´ re wê kirpendinek li morfolojiya mejuyê weke di têgîna mejuya me de jî wê bikê. Di wate ´med´ de wê ´ya me dît´ û di wateya medîya de jî wê ya med dîtîya wê karibê were fahmkirin. Di demên destpêkê de wê têgînên weke ´madanî´ û hwd de jî wê were bikarhanin ku wê weke ji mitanni rengekê dihê der hanin wê di wateya ´ya me hani´ û an ´ya ku me demezrend´ de jî wê di şêwayekê de wê bi fahmkirinekê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di koka fahmkirina gotina ´med´ de wê kirpendina bi dengê fonolojiyî a ´dî´ wê zêdeyi wê derrkeve li pêş û wê li fahmkiirina wê bi wê yekê wê serwer bibê û wê bi têgînek dîrokî û mejuyê û dîtinê û hwd re wê bide fahmkirin. Tenê bi gotina ´med´ re jî wê weke ya ji me dihê wê bi hinek morfolojiyên fahmkirinê û kirdeyî wê bide diyarkirin. Lê di gotinê de wê morfolojiya ´me..´ wê di rengekê de wê hebûna me wê di rengekê de wê bide diyarkirin û fahmbikê. Di rengekê de ´d´ ku ew dihê dawiya me jî wê têgîna têgîna ´bi me re´ û an wê morfolojiyek bi

têgîna ..ed´ re wê têgîna bilindbûnê wê bide diyarkirin. Weki din jî wê têgînên weke hatinê, û an ´ê-tê´ bi xwe re bi têgîna ´ed´ re wê karibê bide diyarkirin. .. Di têgîna med de wê têgihek mistikî a weke ya med weke ji ya ya dûr ve dihê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Mazinbûnekê jî wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Gelek dagerên bi zurqerneyn re wê werina diyarkirin wê di rengekê de wê bi mazinayiya bi med re dihên diyarkirin re wê di navê wî de wê bên xwestin werina ser ziman. Girêdanên morfolojiyî wê di wê temenê de jî wê weke bibin.

Zaninên ku wê, piştî hatina islamê wê li ser çavkaniyên dema islamê û pirtûka wê werina diyarkirin wê di rengekê de wê, çavkaniyên ku wê ji wê temenê û çavkani bin. Lê wê bi ziman û rengekê gûharandî û ji rastiya wan ya civakî û dîrokî dûr wê di rengekê de wê weke werina diyarkirin û wê werina hanin li ser ziman. Di temenê rengekê mahkumkirinê de wê pêşî wê werina diyarkirin. Piştî wê di nava şîroveyên ku wê hinek filosofên piştre wê li herêmên kurdistanê û dora wê bibin wê bi bandûra hizrên wan wê, di şîroveyan de wê gûharin wê werina kirin. Di morfolojiyên ku wê bi wê re wê were diyarkirin de wê bê gotin ku wê Zurqerneyn wê bikeve seferekê bi leşkerî. Ew dihê heya devera ku wê li lê roj nêz derdikeve û li wir civakekê din dibînê. Civak jê re dibêjê ku em berdêla jiyane xwe bacê bidin û an tê me ceza bikê. Di wê demê de wê di rengekê de wê bi gotinên ku wê werina diyarkirin wê bahsa şerekê mazin ku wê weke ji devê zurqerneyn û an ser navê wî were diyarkirin wê were kirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê bênê ser ziman. Rengê weke yê bi têgînek wê weke ya bi baweriyek weke ya yekxwûdayî jiyankirin wê berê wê, li herêmê wê bi kevneşopîya hizirî-êzdayi bê û an musewi û hwd bê wê hebê û wê, di wê temenê de wê, di wê nûqteyê de wê, karibê wê werênê ser ziman ku wê, serdest bê. Ev kevneşopî wê weke ku em ji navaroka gotinên kurdistaniyan wê fahmdikin wê heya demên derketina islamê jî wê di rengekê de wê weke li herêmê wê serwer û serdest bê. Li ser wê temenê wê dema ku wê bahsa kurdistaniyann wê were kirin wê bi gotinên berê wê ên weke ´pirraniya wê êzîdî bûn´, û an ´pirraniya wê zerdeştî bûn´ û hwd wê, di rengekê de wê werina ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê werênê ser ziman ku wê di demên dawî ên sasaniyan de wê derketina mazdekiyê û belavbûna wê li ser wê temenê heya li herêmên dervî kurdistanê ên li herêmên nîvgirava araban jî wê aligirên xwe bi komî wê bide diyarkirin wê bi wê yekê wê weke karibê wê, li ser têgînekê re wê bi wê re wê kifşbikê.

Li vir tiştekê din wê, di rengekê de wê were dîtin ku ev wê weke hê bi awayekê baş wê weke ne hatiya fahmkirin bê. An jî ji ber şîroveyên nava teolojiyên serdest de ew wê zêdeyi wê ser wê, di rengekê rast de wê newê ser sekin in. Di wê temenê de wê di morfolojiya serdema karduyiyan a dema wan de wê, pêjnên weke bi keseyetiyên mazin ku wê serdestiyek mazin û giştî wê ava bikin wê weke nemrud, zurqerneyn wê, di rengekê de wê derkeve li pêş. Ev keseyet wê keseyetên serwer ên demekê bin û wê di wê temenê de wê weke bi xosletên wan re wê were diyarkirin ku wê çanda putperestiyê, agirperestiyê û an rojperestiyê wê hebê re wê bên diyarkirin û wê werina hanin li ser ziman. Lê ev wê, demek civakî a serdest û çanda wê ya serdest jî wê bi awayekê wê bide diyarkirin. Di demên pişrtî mitanniyan de wê, bi awayekê teqez wê, di rengekê de wê, ev çand wê awayekê rasyonali wê xwe di rengekê de wê were diyarkirin. Di şêwayekê de wê morfolojiya wê çandê wê dema ku em li nava vegotinên kurdên botanê dinerê wê teqez wê gelek nişanakên wê rastî wê were. Lê wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku ev keseyet wê, di wê demê de wê bi awayekê wê weke refaransên fahmkirinê, û baweriyê ên civakî wê derkevina li pêş. Li dora wan wê weke bi navê nemrud jî bê, zurqerneyn jî bê, Hizir jî bê, Musa jî bê û paşê heya Suleyman jî bê wê bi teolojiyekê çandek civakî li dora wan wê were hûnandin û wê were hanin li ser ziman. Morfolojiya weke ya ji nava destana gilgamêş a utnapiştim ku wê piştre wê weke bi navê nûh û an weke kurd dibêjin ´nebî nûh´ wê di rengekê de wê were diyarkirin û wê li wê navendê wê bi wê morfolojiyê wê derkeve li pêş. Bi wê yekê munasebeta me ya gotinê wê ev bê ku ew wê, weke demek rengê wê yê hizirkirinê wê di wê temenê de wê, weke bi pêvajoyek teolojiyî a destpêkê wê, were lê hizirkirin wê bibê. Ev pêvajoyên teolojiyî wê, piştî wê hin bi hin wê, ji demêmn hizir û musa û pê de wê gav bi gav bi ber teolojiyek rasyonal û ji têgîihên mitolojiyî û hwd paqij bûyi ve wê herê. Di wê temenê de wê pêvajoyên pêşketinên teolojiyî wê di wê temenê de wê karibê wê werênê ser ziman. Morfolojiya têkiliya musa hizir bê, diyarkirina bi minaq birehim û nemrud û hwd re wê, wê di wê temenê de wê, weke diyarkirinekê ku wê piştre wê were kirin bê. Ev wê weke minaqên aqilê serdema karduyiyan ku wê bi dîmen û awayên cihê wê serwer bibin û wê derkevina li pêş bin. Dibê ku wê gelek minaqên wan ên weke bi şerkirinê wê tenê di zêhnan de bin. Di piretika jiyanê de bûbê û an nebibê. An jî bûbê wê weke bi rengê ku ew dihênê ser ziman nebûbê. Lê di rengekê de wê şîrovekirinên ku ew bi wê yekê û rengê wê bi wê were hanin ser ziman wê, di

şêwayekê de wê weke bi wê re wê, were diyarkirin. Di wê temenê de wê monstrekirina rengekê hizirkirinê û diyarkirina bi wê bi pêşnûma wê ya hizirkirinê û hwd re wê werênê ser ziman bê. Minaq di dema iskender de morfolojiya bi rengê Hizir ku wê weke aqildanekê wê were diyarkirin wê ne dûrî morfolojiya aristoteles wê weke filosofekê wê were diyarkirin bê. Ev morfolojiya wê bi wê li Hizir wê were hizirkirin weke aristo û hwd wê, di nava kurdan de wê, di rengekê de wê zêde li pêş bê. Di aslê xwe de wê, di rengê ku wê li zerdeşt jî wê were lê hizirkirin wê weke filosofekê wê zêdetirî wê were lê hizirkirin. Lê di morfolojiya Hizir de wê ev hinek xosletên cihê wê hebê û ev wê gûmanê wê bi rengê ku wê bi wê dihizirin û didina diyarkirin ku wî hinek nivisandinên bi pirtûkî ên teybet wî weke kiribin ku ew bi wê li wê hizirkirina wî weke bi wê li lê dihizirin wê hebê. Ber ku wê minaq di nava kurdên botanê de wê dema ku wê bahsa hizrên Hizir wê were kirin wê hem di dîmenekê dervî ya islamî de w bahsa wê were kirin û hem jî wê di çerçove û rengekê kitabi û an pirtûkî de wê, ragihandin wê were kirin û wê dema ku mirov li lê dihizirê û an dihisênê wê, ev hizirkirin bi hesani di serê mirov de wê weke çê bibê. Wê çendî wê zerdeşt wê, bi têgînek felsefeya rewîstê û li ser wê re wê weke bi aqilekê felsefeyi ê etikî/rewîstî wê were diyarkirin wê hizir jî wê bi têgînek aqilê felsefeyî ê rasyonal ku wê ser wê re wê bi têgînek teoloji wê bi wî re wê were lê hizirkirin. Hizrên Hizirî wê, di wê rengê de wê zêdeyi wê dîmenekê zelal, safî û felsefi wê dîmenekê fahmkirinê wê bide me. Wê di nava têgînek teolojiyî de wê rengekê aqilmeşandinê ê felsefi ku wê weke ser encamên wê re wê, encamên fahmkirina xwe ya teolojiyî wê bide diyarkirin wê bênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê dema ku em tenê ji nava vegotinên kurdên botanê em gotinên di derbarê rengê hizirkirina Hizir re wê, berhev bikin wê çerçoveyek pirtûkî a berfireh bi dîmenekê metodolojikî wê bi rehetî wê bide diyarkirin. Têgînên weke li ser hebûna giyanê, fahmkirna xwezayê, têgihiştina hebûnê, morfolojiya teolojiya bi navê êzdayi û hwd wê, bi têgînek teleolojiyî wê çawa wê bi têgihek metafizikî wê werênê ser ziman wê karibê kifş bikê. Di têgîna hebûna Hizir de wê morfolojiya metafizikê û hebûnê wê di wê hebûna wî ya bêdem û an dervî demê ku wê weke diji wê bi wê were diyarkirin re wê, bê hanin li ser ziman. Ji wê aliyê ve wê, çerçoveyek fahmkirinê a berfireh wê weke di rengekê de wê weke ku wê bênê ser ziman. Hizirkirinên hizirî wê, bi aqilekê rasyonali ve wê, bi dîmenê aqilmeşandinekê wê weke werin dayin diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê dikarê wê bi rehetî wê bi wî û hizrên wî re wê fahmbikê. Lê

mirov bi wê yekê di gotinên wî de wê kifşdikê ku wê rewşa jiyanê, azmûnkirinên bi wê û encamên wê, û hwd her wusa wê bibê wê karibê wê fahmbikê. Di morfolojiya serokekê civakê ku ew li her deverê li hemberê endamên wê civakê dibê û alikariyê di fahmkirin û jiyane wan de dide wan wê xwe bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê dikarê bi rehetî wê bi wî re wê fahmbikê. Ew bi encamên jiyankirinê û bûyi û an pêkhati re dixwezê şenber bide diyarkirin. Ser wê re ew dîmenekê hizirkirinê dide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê aqilê Hizirî ê rasyonali, pratikî û civakî wê weke bi çerçoveyek berfireh a fahmkirinê re wê karibê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di têkiliya nava bûyer û rewşan de bi epistemikî daninê de wê, xwediyê jîrek xort a bi fahmkirinê bê. Ji wê aliyê ve wê weke kaeribê wî bi hizra wî re wê weke têgihiştinek xort û kirdeyek bizana a hebûnî diyar bi**kê**. Ji wê aliyê ve wê hizra kevneşopîya hizirî wê, weke têgihiştinek civakî a xort ya dema karduyiyan wê di şêwayekê de wê weke ku wê bidê diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê gelek vegotinên din ên civakî ku wê dîmenê wê weke aristo diyarkirina Hizir bi aqildaniya wî û hanina wî ya ser ziman a aqilê wî re wê hebin. Lê ev morfolojiyên teolojiyî bin. Wê di rengekê de wê ber vê yekê wê ne tenê wê weke aqilekê ku ew tenê li wê bihizirê ku ew rast û an ne rast bi tenê wê bi wê were lê hizirkirin bê. Di rengekê de wê weke minaqên ku ew ji wan wê weke teqez wê weke gihiştina rastiyê bin wê werina diyarki**rin**. Di aslê xwe de wê, di nava kurdan de wê rengê diyarkirinên ser gotina suleyman (û an solomon) re wê di aslê xwe de wê weke bi zimanekê şibandina li ser wê, rengê re wê weke wê were hanin li ser ziman.

Morfolojiyek civakî ku wê her herêmên civakî wê bi hinek xosletên wê weke cihê ku wê weke di nava wan de wê weke rengekê aqil ku wê weke bi sêrbaziyê re wê were diyarkirin wê bibê. Di rengekê de wê piştî wê gotinên weke ser temenê *´qadaxakirina sêrbaziyê´* wê di aslê xwe de wê morfolojiyek bi wê rengê a fahmkirinê wê, weke karibin bidina me ku wê piştre wê bi zêdeyi wê bi nava teolojiyê di demên piştre wê werina ser ziman. Teoloji û sêrbazi bi hev re wê weke biji. Di wê demê de wê, teolojiya saf-aqil wê di rengekê de wê pêşkeve û wê bi wê yekê wê êdî wê, aliyê sêrbaziyê ku wê heya wê demê wê were wê weke êdî wê ji wê were dûrkirin û wê tenê wê ew bi aqiliya xwe û an aqilmeşandina xwe û bi wê rengê fahmkirina wê re wê weke li wê were lê hizirkirin. Morfolojiya nemrud, zurqerneyn û heya ya solomon û an suleyman jî wê di wê temenê de wê karibê di dîmenekê de wê fahmbikê. Ev wê, di rengekê de wê dîmenê teolojiya dema mediya-karduyiyan wê weke

karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê weke wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê, morfolojiya rengê aqilê dema karduyiyan wê çawa wê, bi rengekê wê weke bi ber rengekê hizirkirinê ve wê herê wê bê dîtin, Di morfolojiya rengê nivisandina homerosê girêkî a ´*ilyada*´ û ´*odysseus*´ê jî wê dema ku mirov li wê binerê wê, karibê dîmenekê wê yê fahmkirinê wê bi xwezayî ji wê têbigihê. Ji wê aliyê ve wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê karibê wê kifşbikê wê dîmenekê hizirkirinê ku wê di wê temenê de wê weke bi wê re wê were lê hizirkirin bê. Têgînên teolojiyî ên piştre û ên felsefeyê ên berê ên wê demê û û piştre wê weke di nava herdû aliyan de wê, lêgerinekê hizirkirinekê jî wê di rengekê de wê li ser temenê rast têgihiştinê wê weke di xwe de wê bihawênê. Ji wê aliyê ve wê morfolojiya dîmenê hizirkirina karduyiyan wê ji wê aliyê ve wê, çawa wê, bibê wê, dema ku mirov wê bi wan aliyên wê kifşdikê wê dîmenê pêşketina aqilê felsefeyê û piştre ê teolojiyê û hwd jî ji yê mitolojikî û an sêrbaziyê dûr wê çawa wê bibê wê baştirin wê di derbarê de wê fahmkirinê de wê di serê me de wê weke kaeribê bide çêkirin û an diyarkirin. ..

Minaq baweriya ku wê weke bûnekê wê weke bi têgîna minaq ´daraza jiyanê´ bê û an ´têgîna bajarê jinan şadkam´ê bê wê di rengekê de wê, dîmenê wê bi tememî wê nikaribê wê bi têgîna sêrbaziyê wê fahmbikê. Wê di dîmenekê teolojiyî de wê weke bawerkirinekê ku ew bi wê di wê rengê de diafirênê û an dihênê li holê wê bi wê re wê weke bi têgînek fahmkirinê wê weke bide diyarkirin. Di wê rengê de wê, bi şêwayekê wê minaq sê morfolojiya ´bajarê jinan (wek bajarê ku tenê jin di wê de dijin û her ku ew zaroya wan dibê wê tenê wê keçek wê bibê.) ê şadkam´ê di dema karduyiyan de wê bibê wê karibê wê bi wê yekê wê werênê ser ziman. Ji xwe wê jin wê di nava çanda kurdistanî de wê bi nirx û pîroz wê were dîyarkirin. kevneşopîya civake kurd a weke bi rêgezek pîroz a bi navê "kevneşopîya hemawiyê" ku wê were diyarkirin wê ji wê çerçoveyê re wê weke rêgezek pîroz a ku wê di dema karduyiyan de jî wê serdest û wê piştî wê jî wê serwerîya wê heya roja me wê were dîtin û bibê wê karibê wê bahsa wê bikê bê. Kevneşopîya hemawiyê wê kevneşopîyek civake kurd a bi wê rengê bê ku wê dema ku wê, li kû bê ku wê du mirov û an aşîr û hwd werina hemberê hev û ku jinek herê nava wan û wê hemawiya serê xwe di nava wan de biavêjê ardê êdî ew mecbûrin ku ew di nava xwe de aşîtîyê bikin. Bi wê yekê jin weke dagera aşîtîyê a nava civakê jî wê were dîtin. Ku ew nekin wê bo herdû aliyan jî wê weke

´bêrûmetiyekê´ ji aliyê civakê ve wê were diyarkirin. Ev wê weke rûmeta jinê a civakê jî wê karibê pênase bikê bê. Di dema ku *´hemawi´* derket wê weke navê wê êdî wê were diyarkirin. Lê dibê ku ev kevneşopîya pîroz a civakî berê navne wê yên din jî hebin. Ber ku ev kevneşopî zêde kevn e. Di demên kevnera de jî wê, bi wê rengê wê karibê nişanakên wê weke di dema karduyiyan de wê weke di nava vegotinên civakî ên herêma botanê de wê were diyarkirin kifşbikê. Ahmedê xanî wê dema ku wê xabate xwe ya bi navê *´mem û zinê´* wê binivisênê wê ser wê temenê wê weke binivisênê. Lê wê, di destpêkê de wê weke kirpendinekê li wê çanda civakî a kevnera bikê wê, bahsa ´sê keçên keyê aciniyan´ wê bikê û wê bi wê re wê weke wê bênê ser ziman. Ev di nava vegotinên bi devkî ên civatan ên li ser destana *mem û zînê* ku wê werina diyarkirin de wê hertimî wê weke nûqteyek ku ew ji wê derbabûyin nabê bê. Ber vê yekê wê di vegotinên civakî de wê li kurdistanî wê piştî hatina islamê jî wê çendi di ragihandinên deverên din de wê, pîrozkirina jinê wê nebê wê di ya herêmên kurdistanê de wê weke di vegotinên weke *zembilfiroş* de bê, *mem û zinê* de bê û an vegotinên weke *´ferhed û şîrîn´* û hwd de bê wê, bi wê pîrozyê û têgîn û giyane wê rêgezê wê weke bi wê were lê hizirkirin û wê were hanin li ser ziman bê.

Di wê çerçoveyê de wê, bi têgînek wê weke di wê de wê morfolojiya ´dara jiyanê´ wê bahsa wê bi wê re wê were kirin ku wê ev di di nava têgîna zerdeştiyê û berê wê mitrayiyê de jî wê serdest hebê. Di rengekê de wê di nava kevneşopîya hizirî de jî wê têgîna dara jiyanê û an dara pêkhanina xwestekan û an hanina li cih a miradan wê di wê temenê de wê bibê. Ev morfoloji wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, derkeve li pêş.

Minaq morfolojiya ´darên nava ziyeretan û xamilandina wan´ wê bi *tarîşên renginî* (gotina ji nava vegotinek kurdên botanê ku wê zêde wê were bikarhanin) wê, bi wê yekê wê weke çavkaniyek wê ya bi fahmkirina baweriya wan re wê di rengekê de wê weke hebê. Ev jî bi wê kevneşopîyê bê. Ji wê aliyê ve wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Gotina *tarîşê* di kurdî de wê weke tayekê dirêj û stûr ku wê ji paçekê wê were çêkirin wê qastbikê. Di rengekê de wê weke li hev hûnandina weke minaq sê-rengên weke kesk, zor û zer wê, kirina weke keziyekê wê bênê ser ziman û wê weke gotinek bi bawerî wê, bahsa wê were kirin bê. Ji wê aliyê ve wê, weke kesiyê hûnandina wê, û girêdana wê bi ´dara jiyanê´ ve wê û an piştî wê xwe bi wê hakandin û an li binê wê rûniştin û

bergkirin û xwesteka xwe hanina ser ziman wê weke kevneşopîya wê ya nava vegotinê û an çîrokê wê were diyarkirin bê. Di wê temenê de wê, di renngekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman ku ev kevneşopî wê, weke kevneşopîyek wê heya demên dawî jî wê di rengekê de wê li gundên botanê wê were jiyandin. Minaq li gundê me bixwe wê ´ziyereta keçka bikezi´ wê hebûba û wê di wê de wê darek zêde kevn wê hebûba û wê her demekê ku wê keçik û an kesek din wê xwesteka dilê xwe ku ew dixwest wê were li cih wê herê ber darê û wê ya di dilê xwe de wê bênê ser ziman wê tarîşekê ku wê bi sê-rengan hûnandî wê bi wê ve wê girê bide.

Lê ev kevneşopî wê di wê temenê de wê di temenê têgînên bi bawerî-teolojiyî de wê zêdeyi wê li herêmê wê bicih wê weke kevneşopî û çandekê wê hebê û wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman. Di demên berî islamê de wê ev kevneşopî wê zêdeyi wê hebin û wê, ev kevneşopî wê paşê wê çendî wê hinek kes wê li hemberê wê gotinê wê bi lêv bikin jî lê ew bi israrî wê kevneşopîya xwe wê weke baweriyekê wê bidina domandin. Ew wê weke cihanek ku ew bi wê di mejiyê xwe de di wê de dijin û wê teqez wê bi wê bawer bikin ku ew wê, di wê de wê bigihijina ya dilê xwe weke xwesteka xwe ya di dilê xwe de dizwezin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re w bihaniyan ser ziman. Ev kevneşopî wê di rengekê de wê, were hanin li ser ziman. Di wê temenê de wê, ev kevneşopî wê di rengekê de wê di nava civakê de wê weke bi serwerîyekê çandî a berfireh wê hebê. Di wê temenê de wê, di malên kurdan de wê xaliçeya bi naqşeya wêneya şahmaran jî wê bi wê yekê wê weke baweriyek kevn û çanda wê di wê temenê de ku wê biheta diyarkirin wê hebûba û ev wê weke çandake ku wê ji wê bi şûn ve gav ne dihat avêtin a malên kurdan di xamiland ba.

.

Kevneşopîya hizirkirinê a dema karduyiyan û bandûra wê ya civakî û teolojiyî li demên piştre

Ku mirov ji kijan aliyê ve li demên karduyiyan wê binerê wê di aslê xwe de wê weke demek giring wê were dîtin. Di wê nûqteyê de wê çendî ku wê weke di derbarê wê de wê zêde çavkani nebin jî lê yên ku wê di nava civakê de wê li kurdistanê hebin wê di wê warê de wê têgihiştinek xort wê di rengekê de wê weke ku wê bidina diyarkirin. Morfolojiya karduyiyan wê, di rengekê de wê, pêvajoyên wê yên fahmkirinê wê, hebin û ev wê di demên piştî wê demê de wê, weke di dîmenekê hatina bişavtin de wê weke ku wê, di rengekê de wê, di nava pêşketinên piştre

wê werina dîtin ku wê werina diyarkirin. Lê pêşî em divê ku wê bi rengê wê yê diyar re wê, di rengekê de wê wernina ser ziman.

Di dema ku min bahsa demên karduyiyan li jor kir de min bi zêdeyi wê, di wê temenê de min ne tenê çavkaniyên niviskî li berçav girtin. Min çavkaniyên civakî ên ku wê heya roja me di nava civakê de wê, werina ser ziman û rengên pêşketinê û morfolojiyên fahmkirinê ên weke ji wan deman jî min di rengekê de li berçav girtin û bi wan re wê hani ser ziman. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê.

Li vir wê, ber ku wê rengê pêşketinê ê ku ew pêwîsta were ser ziman wê ji aliyên cûr bi cûr re wê were ser ziman jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê ser wê bisekinê bê û wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya karduyiyan wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide diyarkirin. Morfolojiya fahmkirina karduyiyan wê, di rengekê de wê di pêvajoyek dîrokî de wê pêwîst bê wê fahmbikê û wê pêşî wê weke hinekê wê demên berê wê ji gutiyan û lullubiyan û hwd wê, weke pêwîst bê bi demên sumeriyan û hwd re wê werênê ser ziman bê. Ev me berê hinekê di rengên cihê de wê, hani ser ziman. Lê ku wê hinek dubare jî bê wê di şêwayekê de wê weke pêwîst bê ku wê hinekê wê ser wê bisekinê û wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihiizirê bê.

Di awayekê de wê dema ku em bahsa sumeriyan û pêşketina pêvajoyên wê yên şariştaniyê dikin wê bi têgînên bajariyê û hwd re wê, di rengekê de wê bahsa wê were kirin û wê, gotina şariştaniyê wê di kurdi de wê ser temenê şar û an şahr wê ava bê û wê di rengekê de wê di wateya bajarbûnekê wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Ji gotina şariştaniyê wê karibê wê werênê ser ziman ku wê gotina ´şar´ û an ´şahr´ û an şehr´ wê di rengekê de wê weke navê bajêr wê di rengekê de wê ji wê morfolojiya zimanê kurdî wê were. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê gotinên di nava vegotin û çîrokên kurdan de wê weke ´şarê me´ û hwd wê di rengekê de wê ji wê çavkaniyê wê weke

têgînekê wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê gotina şar wê, di kurdii de wê bi gelek morfolojiyên fahmkirinê ên ku wê karibin werina ser ziman wê bibê û wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Wateya pêşî a şer û tekoşînê wê di rengekê de wê bi xwe re wê werênê ser ziman. Ev di morfolojiya li hemberê hev bi çek şerkirinê û hwd wê di şêwayekê de wê weke di morfolojiya wê ya pêşî û şereka de wê weke bide diyarkirin. Lê di karê ji aliyekê din ve jî bi têgînek morfolojiyî a weke di rengekê de wê fahmbikê ku wê di temenê tekoşînek bo jiyanê û jiyankirinê û hwd jî wê fahmbikê. Di wê temenê de wê di morfolojiya navê şar de wê, di rengekê de wê di dema urukê de wê weke navê yazdanê şer şara ku wê weke kûrê îştar jî wê di rengekê de wê were diyarkirin wê were diyarkirin.

Di rengekê de wê morfolojiya şara weke navê yazdanekê wê çawa bê emê li jêr wê hinekê din wê ser wê bisekin in. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê weke karibê wê di wê temenê de wê dii rengekê de wê werênê ser ziman ku w morfolojiya bajariyê navê wê weke şar û navê yazdanê şer wê di zane min de wê bi morfolojiyî wê weke hinek têkiliyna bi fahmkirinê ku wê karibê wê weke ji wê bigirê û li wê bigihijê jî wê di wê de wê weke ku wê hebê. Di serî de wê di ya ku wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya têgîna bajarbûnê û an di rengekê de wê weke karibê wê, di şêwayekê de wê, werênê ser ziman. Ku em ser navê şar wê weke têgîna navê bajar û an şarîştaniyê re wê, li wê bihizirin wê karibê wê weke navê bajar wê, di rengekê de wê bajarîştan (şarîştan) û hwd wê di rengekê de wê di heman morfolojiyê de wê weke têgînekê wê bide me. Lê li vir wê, di rengekê de wê, bajarbûn wê weke di rengekê de wê di temenê şerbûnekê de wê, di rengekê de wê weke bi wê re wwê were diyarkirin û wê di reng û şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê were fahmkirin û wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê. bajarbûn û têgîna şahrbûnê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê bi wê rengê wê werênê ser ziman. Di rengekê

de wê, di hinek morfolojiyên kurdistanî û kurdi de wê bi wê rengê wê weke du gotinan jî wê gotina şahr û ya bajar wê were diyarkirin ku wê têgîna şahr wê weke têgînek bi morfolojiya fahmkirinê a hişmendiya wê û di rengekê de wê weke bi wê re wê, gihiştina sazûman û pergale wê wê ya bi hişmendî û têgihiştinê û an aqilê wê yê bajarî wê werênê ser ziman. Di rengekê din de wê, di dewama wê de wê weke gotina bajariyê wê di rengekê de wê weke têgînek bajaristanî wê biafirênê ku ew bajarbûnê ji wê têgînê wê weke di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Yanî bi gotinek hesan ku wê bibêjê wê di rengekê de wê, bajarbûn wê, di rengekê de wê weke pêvajoyek wê pêvajoya şahrbûnê wê di rengekê de wê di wê de wê weke di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Morfolojiya bajariyê wê ser temenê ´ba´ wê ava bê ku ew wê têgînên weke destpêkê ên weke di morfolojiyek fahmkirinê de heya yazdaniya baba û hwd a dema sumeriyan jî wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmkirinêkê bi xwe re wê bide diyarkirin. Lê wê dikarê wê di rengekê de wê morfolojiya ba û an baba wê, di rengekê de wê, di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê di mijare pêşketina şaristaniyê wê weke sazûmanek wê, di ya ku wê karibê wê werênê ser ziman wê bibê. Di mîtolojiya Sumeran de, Bau (ku bi navê Baba an Babu jî tê zanîn) yazdana hanina dûnyê, zayinî, berberî û parastinê ye ku hewjina Ningirsu, yazdanê sereke yê bajar-dewleta Lagash jî ye.

Di rengekê de wê, di karê wê werênê ser ziman ku wê, di şêwayekê de wê di wê demê de wê bajarbûn wê di rengekê de wê, di rengekê de wê, di rengekê de wê bibê û wê, sazûmana wê ya hiyararşîyî wê bibê. Gotina bajar wê weke têgînek ku wê wateyên weke zarîna ji ba re jî wê di rengekê de wê weke bi xwe re wê biwate bikê. An jî wê di rengekê de wê weke ne xwediyê tiştê, di nava wê sazûmanê de jî wê wateyna morfolojiyî wê bi xwe re wê bi hebûna kesên heyî re wê weke bide diyarkirin.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di rengekê de wê, morfolojiya bajarî wê di rengekê de wê, weke morfolojiyek ser gundên dema neolitikê re wê weke pêvajoyek berfirehbûn û kûrbûnê a bi têgînî wê bide diyarkirin. Lê di wê temenê de wê çendî wê kes wê weke bi wê ve wê girêdayi wê bibê jî lê wê girêdan û morfolojiyên fahmkirinê ên berê wê weke ku wê bi wê re wê nebin û wê nikaribê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê

ve wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, weke bi têgînek xwezayî a weke çêkerî wê di rengekê de wê bi jiyanê re wê xwe bide diyarkirin. Di wê temenê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Morfolojiya bajariyê wê, di rengekê de wê, di rengekê de wê, morfolojiyek ku wê di rengekê de wê ji ber girsebûna wê mirov wê bi derûniyekê û an civaknasiyekê û hişmendiya wê bixwezê jî lê wê navendek ku ew di wê de wê weke beyeniya xwe ji hebûna xwe ya civakî jî wê weke ku wê bi wê re wê weke biji û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê bajarbûn wê weke temenê ji holê rakirina civakbûnê jî ku wê bi wê yekê wê di rengekê de wê, şîrove bikê wê di zane min de wê ne şaş bê. Ber ku wê di rengekê de wê weke hermoniyek wê weke di nava hev de wê halandin û ji hev felişînekê wê weke ku wê di rengekê de wê weke bi xwe re wê di rengekê de wê bi wê re wê bide diyarkirin û ev wê, di dema sumerê a duyem de wê keyên lagaşê wê di rengekê de wê weke ku wê rastiyê wê fahmbikin. Bi ya min wê, weke bajarek û keyeniyekê di heviyekiyekê de wê fahmkirina wê ji piçûkbûn û mazinbûna wê zêdetirî wê weke ku wê di wê temenê de wê weke hinek morfolojiyên bi fahmkirinê ku wê mirov di farqê de bê û an ne di farqê de wê weke ku wê bi wê yekê û rengê ve wê girêdayê wê bi wê re wê hebê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê pêşketina sazûmanên destûrî wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê rû bidin. Wê di rengekê de wê pêvajoya bajariyê wê di rengekê de wê, weke pêvajoya piştî ya civakatiyê a ji hev felişînê wê di rengekê de wê xwe bide diyarkirin. Di demên hemdem de wê bi çerçoveyên ziman û destûrî wê hewldanên wê çerçoveyê wê bi hev ve girêdanê di bindestiyekê de û an wê weke têgînên baweriyan wê weke têgînên otoriterî û bîrdozi bi wê yekê wê bikarhanina wê hinekê jî wê di wê temenê de wê weke karibê wê di rengekê de wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê, morfolojiya demên piştî akadê ên kassitan wê di rengekê de wê weke demên ku wê di rengekê de wê ne bi wê lê wê bi rengekê wê, bi xwezaya wê re wê çawa wê weke restorekirinekê ser ya temenê berê wê weke ku wê çê bikin wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Morfolojiya navendîtîyê ku wê di rengekê de wê akadî wê care pêşî wê weke bi ramyari wê weke bi temenekê bîrdozi û hwd wê ser têgînên xwe yên kultî û hwd re wê pêşbixê wê karibê wê di wê temenê de wê ji wê rastiya beyeniya ji rastiya jiyane şariştani jî wê bi wê yekê wê di rengekê de wê fahmkirin. Bajarbûn wê, vaji têgîna şariştaniyê wê bi wêê yekê wê weke

xwediyê gelek morfolojiyên ku ew di xwe de dide diyarkirin û ku mirov wê weke karibê wan fahmbikê wê bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din jî wê karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Morfolojiya bajariyê wê di rengekê de wê, piştî akadiyan wê di rengekê de wê weke ku wê xwe bide diyarkirin. Wê piştî akadiyan wê şerê navendîtîya ramyari, bi temenê têgînên weke destûrî û hwd wê were kirin wê di rengekê de wê were kirin. Keyên lagaşî wê yên weke yên pêşî bin ku wê rastiyê wê weke di rengekê de wê weke fahmbikin û wê bi pêvajoyên destûrî û yên xwe nûkirinê û an ´reformê´ û hwd ser wê temenê re wê weke bi pêvajoyên jiyane civakî a bajarî û hwd re wê bikin ku wê bigihênina sazûmanekê ku wê bi wê re wê li wê bihizirin bin. Ew wê bi gotina ´ensi´ bênina ser ziman ku wê weke têgînek taqabûlî têgîna mîrtiyên kurdistanî ên bajarî dikê. Mîrti wê têgînek ser ya têgînên serokên aşîr û an klanan re wê weke yê herêmê û bajarekê ku ew bi çerçoveyek teybetî ku ew bi niviskî û an ne bi niviskî bê wê bibê. Bi wê yekê wê weke bi morfolojiya di rengê ya mîrtiyê de wê, weke têgînek civakî a bajarî wê, bide diyarkirin. Bajarbûn û têgîna wê ya bi temenî a destûrî û hwd wê pêşkeve. Di aslê xwe de ê bajarbûna dema ensitiyê û an piştre bi têgîna mîrtiyê ku wê were ser ziman wê weke karibê wê di rengekê de wê, ji ya demên berê wê, cihê wê şîrove û fahmbikê. Wê bi zêhnî wê weke xwediyê dîmenekê fahmkirinê yê kûr bibê. Di wê temenê de wê civakatiya di nava xwezayê de wê ji wê zêdetirî wê ya di meji de wê bi wê re wê dîmenê wê û fahmkirna wê xwe di rengekê de wê weke bide diyarkirin. Bi gotinek din w xwezaye duyem a bi zêhni wê li ser wê re wê weke bi aqili wê weke pêşkeve û ev wê weke bi wê û wê weke nişanayek wê jî bibê. Morfolojiya têgînên piştre wê weke bi hammûrabî û destûrên wî re wê were diyarkirin jî wê ser rewşek bi wê rengê re wê weke karibê wê fahmbikê bê. Babil wê hinekê jî wê weke bi navê wê re wê were lê hizirkirin ku wê weke bi têgînek kosmopolitikî a bajarî wê di wê temenê de wê di nava fahmkirina herdû aliyan de wê weke herê û were û wê çavkaniya wê ya bi gotina kosmopolitikê ku wê bi wê re wê were ser ziman wê weke ku wê bi wê ve wê girêdayi weke karibê wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman. bajarbûna ku wê bi kûrbûna wê ya zêhni wê bibê wê fêrsên fahmkirinê ê têgîna navendîtîyekê wê bi rastî wê di cih de wê di mejiyê mirov de w weke ku wê bide çêkirin. Lê ya ku wê wê navendîtîyê wê weke nede kirin jî wê weke ku ev bê. Dualiteyek dijber û an bi nakok wê

ji wê aliyê ve wê bibê û wê dibê ku wê gotina ´pirsgirêkê´ ser bajariyê re wê were ser ziman wê bi çavkaniyek dîrokî wê ser wê têgînê û bi vê yekê û rengê wê karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di rengekê de wê di wê têgîna nakokiyê de ku em bibêjin ku wê çendî wê bi gotin û morfolojiya wê ya fahmkirinê jî wê şar û an şahr û an bajarî wê wateyek şarîştani wê bide diyarkirin jî lê wê ya ku wê di nava xwe de wê weke ji holê ra dikê û an wê weke di xwe d ewê xewr dikê jî wê di aslê xwe de wê weke wê, dîsa ew bajariti bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Bajar wê rastiya civakî a kosmopolitik bê. Di wê temenê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Wê nikaribê wê ji aliyekê ve wê werênê ser ziman bê. Civakatiyên çiyayê ku wê xwe li çiya bigirin li kurdistanê û di demên kevnera ên wê de wê di rengekê de wê weke ji wê rastiyê wê weke ku wê xwe dûr bikin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya navendîtîyê wê weke navenda pirsgirêkêtiyê a bajariyê û an wê têgînê wê bi ramyari wê ji temen ve wê rengekê wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê weke dîmenekê ramyari ê weke hev kirinê û wê di wê temenê de wê bi bişavtinê û hwd re wê bibê. Ev wê weke rengê wê yê pirsgirêkî ku wê ne tenê wê bi xwezayî lê wê bi destê mirovan û bi zanebûna wan a ku ew bi wê di farqê de na wê bi wê pêşdixin jî wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê ji xwe re wê bi wê ve wê girêdayê wê şerên serdestiyê ên ramyariya navendî wê, weke pêvajoyek û astek ku wê piştre wê di dewama wê de wêweke karibê wê bi hatina wê re wê weke wê fahmbikê bê. Nakokiya bajarî a li kurdistanê wê di wê temenê de wê hertimî wê bi yekê wê bibê û wê ji ya navendî ravînê wê weke morfolojiyek civakî wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ber vê yekê wê weke ku wê ku wê bi akadan re wê were dîtin, bi asûran re wê were dîtin û an piştre wê bi persan re û hwd re wê dîtin ku ew wê rêveberi û an desthilatiyek ramyari a navendî wê ava bikin wê, hertimî wê weke li hemberê wê tekoşîn wê were kirin û wê ji wê ravîn wê weke rastiyek civakî a civakên mesepotami û kurdistanî wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Mediya ku wê çendî wê weke imparatoriyek cihanî a mazin jî bê lê wê

nekarina bi navendîtîyek bi wê rengê wê fahmkina wê bikê jî wê weke di temenê wê de wê ev rastî wê hebê. Lê azmûna mediya wê dervî ya akad jî, asûr jî, persan û hwd wê weke azmûnek di temenê xweserîya herêmî di parêzê ku kurd wê weke bi gotina ´konfedereyi´ wê diyardikin wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê bê. Ber vê yekê wê weke di demên persan de wê têgîna satrapiyê wê di dema wan de wê newê dîtin. Ew wê, di temenê keyeniyên bajarî û an herêmî re wê bi peymanên ku ew dihên çêdikin re wê bi hev ve wê girêdayi bin. Ew navendîtîyek bi wê rengê wê weke dervî rastiya xwe ya jiyanî wê bibînin û wê pêşnexin. Di wê temenê de wê ev di dema karduyiyan de jî wê weke bi keyeniyên bi wê rengê wê re wê xwe bide diyarkirin. Hewldanên paşê ku wê derfeta mazinbûnê wê hinekê bi xwe re wê bide diyarkirin wê di dema tigranê mazin di dema urartu de wê, bibê wê, lêgerina li têgînek navendî wê bi wê yekê wê, bê temenê ji hev felişîna desthilatiya wê bi xwe jî. Ew lêgerina wî, temenê felişîna wî di rengekê de wê bi wê yekê wê weke ku wê biafirênê.

Di dema karduyiyan de wê ji demên piştî mediya wê di demên serdestîya axamenêş û heya ya sasani de jî wê tekoşîn û şerên wan ên ên bi van navendan re w karduyi wê di rengekê de wê li wê rengê xweserîya xwe ya keyeni wê di rengekê de wê bigerihin û wê bi wê şerê wê bikin. Ew wê, xosletên xwe yên civakî wê bi wê yekê wê weke ku wê biparêzên. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wan ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê di demên piştre jî wê seferên asûran wê di rengekê de wê ser karduyiyan û an keyeniyên med-manneayiyan û hwd jî wê di wê temenê de wê karibê wê bi wê yekê wê fahmbikê. Weke çawa wê, akad wê piştî gutiyan-lullubiyan wê ji wê pêşketina wan ya herêmî wê sûd bigirê û wê, ser wê re wê bi ramyariyek navendî wê bixwezê wê pêşkeve û wê şerê wê di rengekê de wê bi wan re wê bikê wê bi heman rengê wê asûr jî wê ji qasra kassitan wê pêşketina xwe wê bikê û wê pêşî wê qasrê wê bidest bixê û wê piştî wê di rengekê de wê, bi ramyariyek navendî wê bixwezê bi wê rengê wê di şêwayekê de wê, li herêmê wê di bin serwerîya xwe de wê pêşbixê. Hemû desthilatiyên navendî wê, bi têgînek bindestkirinê a di rengê metingeri de bê û an di rengekê din a ne dûrî wê de bê wê karibê wê di şêwayekê de

wê fahmbikê bin. Di dema asûr de ku wê taqabûlî rengekê pergale parastgehan a bindestkirina demên piştre a persan weke ya ´satrapi´ wê, di dema asûr de jî wê, pergale pāhiti wê hebê ku wê waliyên wê weke ´şaknû´ wê hebin û wê di rengekê de wê weke keyên herêmî ku ew yan dihên lê avêtin bo rêveberiyê û an weke yekê ji wê herêmê bi girêdane xwe wê dihilbijêrên.

Di wê temenê de wê, ev wê weke çerçoveyek bindestiya bajarî bê. Ev pergal wê weke pergale dema gutiyan a ser keyeniyên herêmî a bi hev ve girêdanê bi dîmenekê xweser wê ji holê rakirina wê li leyha rêveberiyek navendî a bindesti û bi bacê bi wê ve wê weke girêdayi. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di her demê de wê, pergale parastgehê ku wê heya demên hemdem wê were diyarkirin wê bi wê yekê wê karibê wê weke pergalek li leyha navendîtîyêî a bindestkirinê wê di şêwayekê de wê weke karibê wê diyar bikê û wê bi wê re wê weke karibê wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê. Pergale parastgehê wê, mejuya wê, di wê temenê de wê karibê wê di rengekê de wê, kifş bikê. Bi teybetî wê ji akad, asûr û heya desthilatiya persan wê karibê wê bi wê rengê wê di rengekê de wê diyar bikê. Di demên hemdem de wê bi zêdeyi wê azmûnên van hersê rêveberiyên navendî bi zêdeyi ser wan sekinina wan û bi israrî û berdewamî tenê ev wê weke navên dîrokî hanina ser ziman wê hinekê jî wê bi wê rengê pergale wan ya parasgehî a li leyha navenditiyek desthilatî dihê pêşxistin û azmûna wê bê. Wê bi wê yekê wê li wê were lê hizirkirin. Di roja me de wê dewletek piçûk jî wê, bi wê yekê wê bixwezê parastgehên xwe ve girêdayi ên bindest biafirênê. Ew wê weke nişanaka serdestiya xwe û an weke ´dewletbûna xwe´ ya di demên hemdem de jî wê di rengekê de wê weke bibînê. Di wê temenê de wê dewletbûn wê weke hêzek serdestiyê û bindestkirinê wê di rengekê teqez de bi wê mantiqê xwe di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê ev têgîn di demên hemdem de wê, temenê pêvajoyên şerên navxweyî û an derrvî xwe bo serdestiyê û hwd wê weke di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê biafirênê. Çendî ku wê di rengekê de wê morfolojiya desthilatiyên dervî wê ku wê ne bi feresatek navendî wê rabin lê wê xwediyê navendîtîyek nerm û bi yekitiya navendên weke hev ve wê rabin wê di dema guti, lullubi, kassit, hûrî, mitannî û heya karduyiya wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di herikina dîrokê de wê karibê wê şîrove bikê û wê werênê ser ziman bê. Çendî ku wê carna wê bi têgînên navendî wê werina diyarkirin jî lê wê dîsa nikaribê wê dîmenê wan ê di temenê

pergale yekitiya ya ´wekhevan´ wê biafirênin wê were ji berçav dûrkirin. Di wê temenê de wê, ev wê azmûnek dîrokî a ku wê, di rengekê de wê, pêwîst bê ku wê ji gelek aliyan ve wê werênê ser ziman bê. Çendî ku wê, imparatoriya mediya wê weke hêzek cihanî wê bibê û wê weke bi asûr re wê, pergale parastgehê a pāhiti û ya pers wê weke ya satrapê û hwd wê nebê jî wî karibê wê bi wê yekê wê bi wê re wê fahmbikê. Ber vê yekê wê, hertimî wê ser temenêkê civakî ev pergale medi wê di rengekê de wê, li ser temenê xweseritiya xwe ya herêmî a keyeni wê li dijî wê navendîtîyê wê berxwe bide. Di dema kassitan de wê bi peymanên navendî ên weke bi dîplomatikî ser temenê zawacên diplomatikî bê û hwd wê were pêşxistin û ev wê derkevina li pêş. Piştî şerê demek dirêj ê nava mediya û lidya wê bi heman morfolojiya kassitan a diplomasiya zawaca pîroz wê were kirin ku wê keça keyê lidya key Aliyette a bi navê Aryanis û kûrê keyê medi Kyaxares Astiyages wê bi hev re wê werina zewicandin û ev zawac wê aşîtîya mayinda a nava mediya û lidya jî wê werênê. Di kevneşopîya berê a dema kassit û hittitan de wê ya *banû tavananna* wê hebê ku ew wê weke banûyek hittitî a kassitî bê. Weki din dikarê wê bibêjê ku wê, di dîrokê de Tavananna navê wê herî navdar beremberê navê banû Puduhepa ye, ku mohra xwe li Peymana Kadesh xist, ku di dîrokê de yekem peymana aştiyê ya nivîskî bi Misrê re jî ye. An jî têkiliya dema hûrî û firawunên misrê wê bi heman mantiqê keyê hûrî û an mitannî û firawunên misrê wê zawacên bi wê rengê wê di nava wan de wê di nava qasran de wê bên kirin. Di çavkaniyên niviskî ên erkolojiyî de jî wê rastî gelek minaqên bi wê rengê ku ew hatina pêşxistin weke nişanakên têkiliyên diplomatikî ku wê werina fahmkirin wê werina kifşkirin. Di têkiliyên wan ên bi asûr re bê, elamiyan re bê, babiliyan re bê û an hittitan û hwd re bê wê di wê temenê de wê, derkeve li pêş.

Morfolojiyên bi wê rengê ên bi têgîna zawacê di dema karduyiyan de jî wê çendî wê bi mistikî wê were diyarkirin jî wê morfolojiya zawaca baûya seba bi suleyman re bê û an çawa jinên bi aciniyan re wê were diyarkirin wê karibê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê ev wê weke morfolojiyek civakî a di wê temenê de wê bi temenê têkilidaninê wê were diyarkirin. Ev morfoloji bi vegotinên cihê wê di nava çîrok û vegotinên kurdan de li herêma botanê wê werina ser ziman. Çendî ku wê weke têgînên mistikî wê werina dîyarkirin jî lê wê bi xosletekê civakî wê di rengekê de wê weke werina diyarkirin.

Li vir armanca min ne ew a ku wê azmûna ji gutiyan, lullubiyan kassitan, hûrî, mitannî û heya med û karduyiyan wê di wê temenê de wê bikê mijar. Ew bi serê xwe piştre di wê temenê de dikarê were kirin weke mijarekê were pêşxistin. Li vir ez ya ku ez hewldidim wê bikin wê pêşî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê, bi herikina dîrokê û rengê wê yê pêşketinê bi dîroka herêmê a kurdistanî û mesepotamiyî bi rengê wê re wê, werênê ser ziman. Lê ev ali jî wê weke aliyekê teqez ê ku wê bi wê re wê weke pêwîst bê ku ew di wê de wê were kûrbûn jî bê. Wê bi wê yekê wê weke aliyekê wê yê din wê giringiya wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê bi nerinek navendî lêgerinên bi fahmkirinê ên ser mediya re navenditiyekê û an lêgerinên weke pergalek weke ya di dema kirusê mazin de a pêşxistina satrapan jî wê, di wê demê de nekarina wê kifşkirina wê jî wê di wê nûqteyê ve wê weke bi wê yekê ve wê girêdayi wê weke karibê wê fahmbikê bê. Ji wê aliyê ve wê, di wê temenê de wê weke aliyekê ne tenê bi nakokiya ya navendî û ya ne-navendî re wê di rengekê de wê fahmbikê bê. Ji wê zêdetirî wê weke têgînek giring a civakî û ya ramyariya serdest ve wê girêdayi wê weke pêwîst bê ku wê di rengekê de wê weke bi wê re wê di şêwayekê de wê karibê wê fahmbikê bê. Ku wê di dema guti, lullubiyan de wê navendîtîyek bi wê rengê a serdestiya hewiirdorê bi girêdanên bindestkirina weke mantiqê parastgehê heba wê di dema kassitan de jî wê heba. Ku di dema kassitan de heba wê di dema hûrî û mitanniyan de jî wê hebê û ku di dema hûrî û mitanniyan de heba wê di dema med û karduyiyan de jî wê hebê. Lê em rastî wan nayên. Lê ev nebûn wê newê wê wateyê jî ku ew ne hêzna mazin bin. Vaji wê weke hêzna mazin ên ku wê serwerîya xwe wê mazin wê bi yekitiyek nava keyeniyan wê weke yekitiya wekhevan wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênin bin. Mantiqê têgîna europa hemdem a roja me wê di rengekê de wê dîmenekê ku wê hinekê din were pêşxistin wê dîmenekê wê yê xwezayî wê weke karibê bi xwe re wê bide diyarkirin.

Bi wê yekê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di rengekê de wê di dema akadê de wê navendîtîya akadê wê li dora 60 keyeniyên bi carekê wê bi xwe re wê di şer de wê bibînê. Piştî ji hev felişîna akadê û pêşketina kassitê û serwerîya wê di wê temenê de wê, bi navendên weke hev re wê têkiliya wan û girêdanên nava wan ên bi keyeni û hwd re wê di rengekê

de wê karibê wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê, keyekê, asûrî, babili û an elami wê di qasra kassitê de wê doza rûniştina ser taxê wê bikê. Ew wê, bi temenê peymanên zawacî û hwd wê, çêkirina wê, mafê di xwe de wê bibînê ku ew doza wê bikê. Di wê temenê de wê ev morfoloji wê weke aliyekê wê dîrokê ku ew hê baş ne hatiya şîrovekirin û fahmkirin bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê, Di wê temenê de wê di dema karduyiyan de wê morfolojiya têkiliya nava karduyiyan adiabane û heya urartu jî wê di rengekê de ku wê karibê dervî xwestekên wê yên navendîtîyek weke ya asûrê lê digerihê ku wê fahmbikê wê karibê wê bi çerçoveyê re wê di rengekê de wê fahmbikê bê.

Kassitiyan pergalek civakî a pêşketi pêşxistin. Ji çavkaniyên dema wan wê têdigihijê ku wê pergalek civakî ku wê di rengê ya faodaliya dema serdema navîn a piştî zayinê de wê bibê de bê. Di wê rengê de wê di şêwayekê de wê rengekê pêşketinê wê bide diyarkiirn. Di aslê xwe de wê, morfolojiya pêşketina dema kassitan ku wê baştirin wê weke karibê wê werênê ser ziman wê gotina ronasanse sumerê û an dema sumerê a duyem ku wê bi wê re wê were diyar kirin bê. Ji wê yekê wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê demê de wê, hin bi hin wê, çerçoveya têgîna bajariyan wê pêşkeve. Minaq wê, morfolojiya avakirina bajarê isinê ku wê bi fermana yazdana wê isininna ku wê were diyarkirin wê, di wê temenê de wê têgînekê wê weke karibê wê bide me. Ji wê aliyê ve wê avakirina bajarê isinê wê di wê nûqteyê de wê rewşa bajariyê avakirina wê û di wê temenê de wê nirxên wê û çerçoveya wê û çawa wê sazûmanek wê hebê wê weke karibê wê werênê ser ziman. Têgîna kanalên avê ên bajar û hwd wê derkeve li pêş ku wê bahsa kanalên avê ên ketin û derketinê wê di rengekê de wê bi wê re wê were çêkirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê ev wê weke nişanaka sazûmana temenê bajarê bê. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê weke li têgîna wê were lê hizirkirin. Ev wê weke bi aliyê wê yê fizikî bê. Lê bajar wê, di rengekê de wê tiştekê din wê di wê pêvajoya wê ya şariştani de wê bide diyarkirin. Ew jî wê ew bê ku wê derketina dervî sînorê bajarkirina bi kultekê bê. Di bajarekê de wê weke karibê ji kultek zêdetirî wê hebê. Çendî ku wê zaguratekê wê hebê wê di wê de w ji yazdanekê wê zêdetirî wê hhebê. Wê têkiliyek epistemikî û ontolojiyî wê bi hev re wê bi yazdanan re wê were danin. Di rengekê de wê bi xosletên wan re wê, di rengekê de wê, çi wê çawa wê were kirin wê weke bi wê fêrbûn û an temennekê fêrbûnê wê bibê. Yazdan ji wê aliyê ve wê weke temenekê

avakar wê di destpêkê de wê bi hebûna xwe û morfolojiya xwe re wê biafirênê. Ji wê aliyê ve wê ev wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di morfolojiya têgîna yazdanî de wê, di şêwayekê de wê, ev wê, weke aliyekê wê bê ku wê hin bi hin wê, xosletên zêde wê li yazdanekê wê were kirin. Wê wasifiyên nû bi wan werina diyarkirin. Wê di rengekê de wê mazinbûna wan wê di rengekê de wê zêdetirî wê were kirin û ew wê di rengekê de wê êdî wê bi wan xosletan wê were fahmkirin û ev destpêka razberiya wan a ku wê bi wan re wê êdî wê were kirin û an wê were pêşxistin û yan jî wê piştre wê were diyarkirin bê.

Morfolojiya xoslet û wasifiyên yazdanî wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di rengekê de wê were dîtiyakirin ku wê di rengekê de wê, giring bê. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê di nava bajar de wê bi wê re wê xwe bide diyarkirin. Di morfolojiya vegotina yazdanê isinê de wê tiştekê giring wê were diyarkirin wê bê gotin ku ew wê, têkiliyê bi gelhê wê yê ku ew wê di destpêkê de wê ava bikê wê dênê û wê ji wan re bibêjê û bi xwezê ku ew herin û bajarekê li wir ava bikin û ew wê çawa wê li wir wê ava bikin wê rê şani wan bide. Ji wê aliyê ve wê têkiliya yazdani û bajariyê wê di wê temenê de wê weke ji navikê ve wê weke têkiliyek hebê. Di wê temenê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din jî wê di wê temenê de wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya têgîna yazdanî wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê, weke ku wê bi morfolojiya yazdanê isinê re wê were gotin ku wê, bajar ava bikin û wê ji yazdanê re wê parastgehê wê ava bikin û wê li wir wê nîştecih bibin û wê, bergê ji wê re wê bikin. Wê li gorî xosletên ku ew dide diyarkirin wê bijin. Ji wê aliyê ve wê, têkiliya têgîna kultê û yazdan û girseyê wê ji wê aliyê ve wê di sêkikekê de wê bi hev re wê dênê ku wê morfolojiya kultê wê di wê rengê de wê weke derkeve li pêş wê ew bê ku wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê û rengê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di morfolojiya kultê de wê têkiliya wê ya girsebûnê wê bi wê re wê pêşkeve û wê, ev wê, weke têgihek bajarî-zaguratê wê bi hev re wê bi wê re wê weke ku wê biafirênê û ev wê, di rengekê de wê bi wê re wê xwe bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, dikarê wê di dewama wê de wê bi

wê re wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya têgîna zaguratê wê di wê de wê, weke ew têgîna rûhani ku wê were xwedîkirin û mazinkirin wê bi wê re wê, temenê kultê û girêdanê wê bi wê re wê were diyarkirin. Di wê temen de wê, bi wê yekê wê di aslê xwe de wê protîpa zêhni a bajarî a destpêkê wê di wê de wê bibê û wê di rengekê de wê weke dendika wê di aslê xwe de wê ev wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê biafirênê. Pêşî wê di wê de bê. Piştre wê derkeve derve wê weke zaroya ji dayika xwe bibê. Piştî wê êdî wê li jiyanê wê mazin bibê. Ji wê aliyê ve wê weke dîmenekê bi wê rengê wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi xwe re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwa û rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya kultê û yazdanî wê di rengekê de wê, piştî wê, di dîmenê têgînên weke xwûdê û baweriyê û an pergale baweriyê de wê, reng û awa wê bistênê. Baweri wê di wê temenê de wê girêdane zêhni a bi wê re wê çerçove û temenê wê biafirênê. Wê bi wê yekê re wê, di bajêriyê de wê ew wê, weke çerçoveyek hevgirtinê wê biafirênê. Wê di rengekê de wê li hev wê weke asimlekirinê jî wê bi wê yekê re wê weke gihandina heman têgînê û hwd de wê bi wê re wê were kirin. Ji gelek reng û kultan ji wê bajarî bûnê wê dîmenê wê yê kosmopolitik diyar bikê. Di wê temenê de wê bawerî wê di rengekê de wê, di wê temenê de wê bi têgînek zêhni ku wê çendî wê derkeve li pêş wê karibê wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Morfolojiya girêdane bi kultê re wê, di rengekê de wê, di rengekê de wê, bersivên di nava jiyanê de wê çawa wê biji, rengê jiyanê, û hwd jî wê bi xwe re wê, di rengekê de wê, bi bersivênê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwa û rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring bê ku wê weke derkeve li pêş bê.

Ji wê aliyê ve wê weke karibê wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê weke wê fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê d ewê bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê yekê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê

bihizirê bê. Kult wê çerçoveyek zêhni û çawa jiyankirinê wê morfolojiya wê bi fahmkirinê wê biafirênê. Di wê çerçoveyê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Di rengekê de wê morfolojiya kultê wê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê bi wê yekê wê, dîmenê bajarên pêşî wê bi wê yekê wê bibê. Ew wê weke deverên ku wê bi wê kulta ku ew di wê de bi ciha wê di rengekê de wê bibê û wê weke minaq bajarên weke eridu, shurruppak, isin, larsa, kish, lagash û hwd wê weke bajarên ku wê pêşî di wan de wê weke morfolojiya kultek pîroz wê biafirê û wê, bi wê re wê pêvajoyên pêşî ên pêşketinê wê bi wê rengê wê weke bi rengê bi wê ên bajarê ku wê kultê û an bajarê wê kultê ê pîroz û an têgîna bajarê pîroz û hwd wê, di wê temenê de wê bi wê yekê wê di rengekê de wê bibê û wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê di rengekê de wê weke ku wê bibê. Morfolojiya bajarê eridu wê weke bajarê pîroz û kevntirin wê derkeve li pêş. Weke bajarekê bi wê a navenda kultê pêşî enlil û piştre Enki wê were diyarkirin. Pêvajoya di bajêr de bi cihbûna kultekê û hwd wê weke biqasî ya piştre ku wê kult wê ji bajar wê, derkeve û an bilind bibê wê, giring û watedar bê ku wê di rengekê de wê weke karibê wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Minaq wê di rengekê de ku wê di rengekê de wê bi têgîna destana agade re wê were diyarkirin wê di morfolojiya *bajarê agadê* de wê yazdan wê çawa wê bi ´terikênin´ wê bi wê re wê were diyarkirin bê. Di wê terikendinê de wê bajar wê êdî wê weke care pêşî wê dervî têgîne kultekê wê bi serê xwe wê bimênê. Di morfolojiya wê terikendinê de wê weke rengekê din ê bajarî û dîmen û morfolojiya wê xwe bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê bajarê dervî kult û an bajarê bêyazdan wê di rengekê de wê weke morfolojiyekê wê weke cara pêşî wê weke di hişê mirov de wê bicih bibê. Di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê, morfolojiya bajarên bi kult û an bajarên bêkult wê di wê rengê de wê weke ku wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bidina diyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê kult wê di wê rengê de wê weke ku me li jor got wê rengê jiyanê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Wê bi wê re wê çawa wê jiyankirinê wê bersiva wê bi wê re wê di serê mirov de wê bide. Di wê rengê de wê bi wê re wê gihiştina rêgezên li gorî wê jiyanêkirinê wê biafirênê. Ev bi demê re wê têgihên etikî wê bi xwe re wê di rengekê de wê bênê li holê ku wê bi wê were lê hizirkirin û an jiyankirin.

Ji wê aliyê ve wê morfolojiya têgîna bajariyê wê weke pêvajoyek bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di rengekê de wê morfolojiya bêkult û an bikult a bajarî wê piştre wê,

minaqe wê ya herî giring wê di dema seferên keyê hittitî ê li weke li babilê û birina ji bajêr peykelê marduk û hwd re wê, weke dîmenekê wê yê teybet wê xwe bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê weke dagerekê bê. Lê ew dager wê bi wê re wê weke rengê jiyane wan wê bi xwe re wê bide birin, wê dema ku ew peykel wê ji bajêr wê were birin. Sefere Mursilî I di sala 1595 berî zayînê de çûbû bajarê Babîlê ku 2000 km dûrî paytexta Hîtîtan dihê diyarkirin. Berê di dîroka Hîtîtan de sefereke weha dihê wateyê mazinbûn û serwerîya wê ya herêmê a hegomenikî ku ew care pêşî bi wê ve dirabê jî bê. Weke çawa wê peykel wê karibin ji bajêr rêwîtîyê bi kultî bikin wê bibin. Ev têgîn wê, nişanaka bûn û gûharinên ramyari û serdesti bi xwe re jî wê di demên piştre wê weke bênê. Piştî wê kassitî wê, dema ku wê bi şûn ve wê hanina wan wê weke di wê rengê de jî wê ji aliyekê din ve wê weke karibê wê fahmbikê bê. Wê dema ku wê kassitî wê peykelê marduk wê bi şûn ve wê werênin li babilê wê weke ne tenê wê peyekelê marduk wê werênin. Wê weke kulta wî werênin. Weke rengê jiyane bi wê kultê a li babilê bi şûn ve werênin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya bajarê bi kult wê di rengekê de wê çawa jiyankirinê wê bi bersivên wê jî wê weke bibê bê. Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê ku wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê giring ê bi wê re yê fahmkirinê jî bê ku wê mirov wê karibê wê bi wê re wê weke li wê karibê bihizirê jî bê.

Di demên piştî hezarsala duyemin û pê de wê, di rengekê de wê têgîna bajariyê û kultê wê bi hev re wê bikeve berlêpirsinê. Ji wê aliyê ve wê, mijare rêveberiya bajarî a bi destûrî rêveberinê û hwd wê weke destpêka wê ya pêşî wê di wê rengê û awayê de wê bi wê re wê weke ku wê biafirênê. Morfolojiya pêşketina têgîna serwerîya keyeniya bajarî, têgîna ramyariyê û an rêgezên keyeniyê û rêveberiyê wê hin bi hin wê temenê têgînek zêhnî a bi ramyari ku wê piştre wê were diyarkirin wê biafirênê. Li rex wê pêvajoyên jiyankirnê wê azmûn û xêwkirina wê re wê, berheviya rengê wê yê jiyanî wê bi têgînên weke bi kevneşopî û orf û adetî û hwd jî wê weke aliyekê wê yê din ku wê ku wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê weke li wê bihizirê bê.

Ji wê aliyê ve wê, morfolojiya ensitiyê wê, weke têgîn û morfolojiyek rêveberiyek bajarî a bi temenekê destûrî û an zagoni û hwd wê, di xwe de wê bihawênê. Ji wê aliyê ve wê, ev wê weke têgihiştinek teybet wê, di

pêvajoyên wê yên pêşketinê ên piştre de wê xwe bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê gotina ´mîr´ a kurdan wê, navaroka wê ya zêhni û civakî bi gelek pêvajoyên fahmkirinê û morfolojiyên wê yên fahmkirinê wê ser pêvajoyek dîrokî re wê bi wê yekê û rengê wê weke karibê wê di şêwayekê de wê fahmbikê. Mîrti wê, pêvajoyek zêhnî-ramyarî wê di dewama ya pêvajoya zêhnî-kultî a berê wê de wê bibê ku wê were wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê. Pêvajoya mîrtiyê wê, di rengekê de wê di nava kurdan û li herêmê kurdistanê wê, bi teybetî wê rengê wê yê hemdem wê bi teybetî piştî kassitan û pê de wê bi zêdeyi wê xwe bide diyarkirin. Di şêwayê de wê dîmenekê wê yê ku wê êde rengê wê ne diyar jî bê lê ku ew wê bi wê hebê di demên hûrî û mitannîyan de wê bibê. Lê di demên piştî mitanniyan de wê yekser wê, pêvajoyên mîrtiyan wê piştî demên mitannîyan bi demên nairî-karduyiyan re wê fahmbikê. Vê pêvajoya mîrtiyê wê kûrtirin dikarê wê fahmibkê. Mîrgehên mazintir wê weke keyeniyên mazin û yên piçûktir ku wê weke girêdayi wê yên herêmî jî bin û an bi serê xwe bin wê bibin. Ji wê aliyê ve wê, dema karduyiyan de wê, di vegotinên wan ên aciniyan, weke bi destana simurg û hwd de wê, weke ku wê di çîrok û vegotinên wan ên civakî de wê yekser wê gotina mîrtiyê wê, di rengekê de wê weke derkeve li pêş. Piştî mediya wê têgihên weke di rengekê mîrgihî de jî wê karibê wê fahmbikê wê weke *vaspurakanî* wê, ser wê çerçoveyê wê karibê wê weke fahmbikê ku wê pêşkevin. Di wê renge de wê ev wê, weke ne tenê wê weke di rengê rêveberiyên xanadanî û an keyeni û hwd de bin. Ji wê zêdeyi wê weke me li jor li çend deveran wê hani ser ziman wê weke rêveberiyên bajarî bi rengê keyeni û an rêveberiyên civakî bi navendên qasrê û hwd bin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê bi wê re wê, di şêwayekê û rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê, di şêwayekê de wê, karibê wê werênê ser ziman.

Di vegotinên simurg de wê bahsa gelek vegotinên ku wê li dûv hev wê weke yên ´çîrokên keçelok´ wê bên kirin ku wê, di rêwîtîya simurg de wê, her devera ku wê weke bajarekê din cûreyekê din ê tayrekê û an heywanek din bê wê, bibê û wê, ew di nava sazûmana xwe ya xwezayî de bê. Minaq wê, di morfolojiyekê de di nava kurdan de wê dema ku wê li deverekê di vegotina simurg de wê, bê gotin “simurg dema ku ew ber deriyê bajarê alokan wê li devê dêrî bisekinê û w bipirsê ku wê mîrê bî bajarê kî ya ew were min pêşwazî bikê.” Di dewama vegotinê de wê, bi rengekê weke fêr/ders dayinê ku wê were gotin ku “wê demê simurg ji kê

dipirsê ku wê kî mîr bê, ku wê herkesek wê weke alokê wê, baskên xwe vekin û xwe bi warimênin û wê bêjin ´ez im mîr´ wê demê dihê gotin ku "simurg dihizirê dibêjê ku wê, li vî bajarê arami nebê û pêşî divê ku ew rêveberiya mîrekê ji wan re bi çêkirin û bilindkirina qasra wê re wê ji wan re wê çê bikê. Kurd wê nûqteyê bi gelek waryantan vedibêjin. Yek ji wan waryantan jî wê bi wê rengê bê ku wê bibêjin "ku wê dema ku wê, simurg dipirsê ku ma kî mîrê vê bajarê ya ku wê her aloka derdikeve hemberê wê bibêjê ´ez im mîr´ wê, demê simurg ji tayrên din re dibêjê ku ew bikevina nava wan û li serê wan bixin. Heya ku ew nebêjin ez mîr im û ew mîrê xwe nas bikin." Ev çîrok û an vegotinaka ji nava vegotinên bi navê *´vegotinên rêwîtîya simurg´* re wê, li deverekê ku ew dema ku ew ber êvari wê weke di çîrokê de ew dihê gotin ku ew dikê ku ew bibê mêhwan wê were diyarkirin. Ev vegotinna ku wê yekser wê di derbarê çanda civakî a dema karduyiyan de wê têgihiştinek berfireh bi morfolojiyên xwe yên fahmkirinê re wê weke karibin bidina diyarkirin bin. Morfolojiya ´çîrokên mîrê aciniyan ê ser taxtê xwe´, ´çîrokên keçelok´ û hwd wê di heman morfolojiyê de wê weke li dûv hev wê, demdirêj di rengê yên çîrokên ´hezar û yek şevî´ de ku wê werina vegotin bin. Çendî ku wê bi carna wê ev çîrok wê bi gotinên dema xwe û an demên piştî karduyiyan wê werina diyarkirin jî lê wê yên demên karduyiyan bin û aidi demên kevnera a wan bin. Ev wê weke vegotin ku wê di rengê ku wê mirov serok û an pêşengekê xwe yê civakî nas bikê de wê were diyarkirin û wê di wê temenê de wê di morfolojiya mîrtiyê de wê were vegotin û diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê dema ku em binerin wê dema karduyiyan wê, bi tememî wê weke demek mîrtiyan ku ew derdikevina li pêş bê. Çendî ku wê ev dema mîrtiyan wê weke demek di dewam ya kassit û hûrîyan a piştî akadiyan û pêşî di rengekê wê weke ne dûrî têgîna wê demê a ensitiyê de wê were diyarkirin jî lê wê piştre wê bi serê xwe wê weke pêvajoyek teybet wê mîrti wê derkeve li pêş. Kevneşopîya mîrtiyê a kurdistanî wê di wê rengê de wê, di dema karduyiyan de wê dema ku wê biji wê bi wê yekê wê weke demek teybet a civakî û rengê wê yê pêşketinê û nirxê wê weke ku wê bi xwe re wê bide diyarkirin.

Di vegotinên aciniyan ên kurdan de wê, gelek vegotinên bi navê mîran û an di wan de mîrti wê derbas bibin û an wê bahsa jiyane mîran bikin wê bibin. Di hemûyan de jî wê gotina "taxtê mîr´ wê di rengekê de wê derkeve li pêş û ev gotina taxt wê, ne tenê wê weke taxtê wê weke kursiyekê ê ser wê rûniştê wê qast bikê. Weke di kurdî de dihê diyarkirin

wê taxtekê berfireh ku wê ser wê dikarê civat wê were li darxistin û mazin û berfireh wê, ji wê were diyarkirin. Di demên kevnera de wê gelek taxtên kurdan ên ku wan ji daran çê dikirin li serê banên xwe û ew bi malbatî û gîştî li ser wê cih û nivinên xwe didanin û di razahan wê weke minaqek ji wan rengê bi tefsirên taxtên di wan vegotinan de dihatina kirin jî bê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, morfolojiya taxt wê, di rengekê de wê, di rengekê de wê, weke nişanaka asilbûn, mazinbûn, torinbûnê û hwd wê were diyarkirin. Di wê temenê de wê, bi wê yekê malbatek ku wê ji xwe re wê taxtê ku ew di havinan de li ser wê razihin ku wan ji xwe re çê dikir ew wê weke nişanaka mazinbûna wan û asilbûna wan biheta diyarkirin ba. Di wê temenê de wê di rengekê de wê her malek wê bi wê yekê wê ser wê hebûna taxtekê wê ne tenê wê nişanaka rengekê malbatbûna wê bide diyarkirin. Wê ji wê zêdetirî wê weke nişanaka têgînek teybet a bi hev re jiyankirinê wê bide diyarkirin.

Di morfolojiya taxt de wê, du rengên wê hebin ku wê weke di nava kurdan de wê hem bi wê were jiyankirin û hem jî wê were diyarkirin. Ew jî wê ew bê ku wê, di rengekê de wê pêşî wê weke "taxtê civatê" bê ku ew carna weke taxtê civate mîr bê û an weke taxtê li ser wê bi civatî dihat rûniştin dihat diyarkirin ba. Di hinek vegotinan de wê, bi rengê wê weke "malbatan ji xwe re li ser banî taxt çê dikir ku mîr dihat male wan û li civate wan ku ew rûniştiba, da ku ew li ser wê ba û wê weke di wê rewşê de jî wê weke taxtê mîr´ wê di rengekê de wê weke biheta diyarkirin. Di wê temenê de wê, di demên piştre wê ev morfolojiya taxt wê zêdetirî wê bibê û wê hinek têgînên mîstikî wê di nava kurdan de wê bi wê wê were vegotin. Di rengekê de wê bi wê re wê were hanin li ser ziman ku wê, di rengê de wê, taxt wê, weke hem bi civatê a wê malê bê û hem jî wê weke taxtê ser razanê bê. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê, ev taxt di demên havina dema *´tavaheyvê (rohniya şevê a pirr rohni ji rohnidayina heyve dibê. An jî ku hat gotin ´tavarojê´ wê rohniya rojê wê qast bikê.)´* ku wê weke di şevê de wê şev bi rohniya heyvê wê weke nava rojê wê bi rohni bibê wê di wê rohniyê de wê li hev li ser bi civatî wê rûnihin û wê werênina ser ziman. Ev wê di vegotin, çîrokên wan ên mistîkî ên bi aciniyan re bê û an bi yên din ên civakî û hwd re wê, weke pêjnek wê ya ku wê hertimî wê bi wê re wê were diyarkirin. Ji wê yekê wê ev wê weke dîmenekê jiyanê û rengê jiyane civakê wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê weke ku wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bi xwe re wê weke bide diyarkirin.

Morfolojiya taxt wê karibê wê di dewama wê de wê bi hinek salixkirinan wê werênê ser ziman. Wê dîmenekê civakî û çandî ê kûr wê di xwe de wê bide diyarkirin û wê ber vê yekê wê pêwîst bê ku wê ser wê bisekinê. Di dema karduyiyan de wê, bi zêdeyî wê derkeve li pêş û di demên piştre jî wê weke "taxtê kurda" ku wê were bi navkirin wê di rengekê de wê derkeve li pêş. Morfolojiya taxt wê pêşî wê weke laiyekê wê yê giring wê weke karibê wê bi têgîna kevnera û an antikî wê di rengekê de wê girêbide û wê fahmbikê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Weke çawa wê, di deverên anfi û an kevnera de wê, di şêwayekê de wê li hev wê rûnihin û wê, di wan de wê, tiyatro, vegotin û xwendina helbestan (bi zimanekê helbestî vegotina destan û efsanayên civakî, serbori û hwd, bi wê dihê kirin, ev ji destê kesên dengxweş weke dengbêjan dibê.) û hwd wê di rengekê de wê weke ku wê were kirin wê lis er taxtan jî wê bi morfolojiya civatan wê di rengekê de wê li hev rûniştinê wê bi wê re wê were diyarkirin. Ji morfolojiya taxt wê fahmdikin ku wê têgîna civatitiyê wê di wê demê de di dema karduyiyan de wê li pêş bê. Wê têgîna dengbêjiyê wê zêde wê li pêş bê ku wê çendî wê piştî hatina islamê wê weke xirab wê were nişandin û wê bi têgînek dijber a li çanda dengbêjiyê wê bikê û wê bi wê weke heta astekê jî wê weke pêşîya wê jî bi wê were girtin. Çendî ku wê di dema abbasiyan de ku wê hinek xalife bi malbati wê bi koka xwe wê kurd bin wê di rengekê de wê weke di qasrên wan de wê weke di rengekê de wê bi vegotinên weke ´hezar û yek şevê´ wê di rengekê de wê ev çanda taxt wê, weke di wê de wê ji demên berê wê wê di şêwayekê de wê were hanin ser ziman li rex ya vegotinên bi têgîna aciniyan û hwd jî lê wê di rengekê de wê ev wê têrê nekin ku ew pêşîya wê bi wê were lê girtin. Lê tenê ev nişanaka wê dibin ku ev wê weke çandek civakî a berê wê li herêmên karduyiyan wê bi wê re wê weke li pêş bê û wê derkeve li pêş bê.

Çanda taxt wê, di wê temenê de wê civate malitiyê wê bide diyarkirin ku wê bi wê re wê kevneşopîya torinitiyê a malbatî wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê were diyarkirin û wê were hanin li ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman.

Wê jî di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê çanda taxt a malbatî wê, di rengekê de wê di dema ku wê were ser ziman de ku wê çendî wê weke nişanaka wê jî bê ku wê di rengekê de wê weke

kevneşopîyek çanda mîr a di nava civakê de li civatên malbatan gerinê û li wê rûniştinê wê bide diyarkirin jî bê. Lê di rengekê de wê ev kevneşopî wê weke kevneşopîyek torini a civakî bê. Di rewşa wê ya mazin de wê weke li deverên derve wê weke antifiyan ku wê hebê wê bi wê re wê were kirin. Di deverên din ên malbatî û dayimi de jî wê di rengekê de wê weke ku wê were diyarkirin wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke bi rengê çanda wê ya civatî wê bi wê re wê bide diyarkirin. Di wê de wê her malbat wê mazinên wê bi jin û mêr wê piştî rojek dirêj û bi wastan wê li wê li hev rûnihin. An jî wê ne tenê yên malekê wê gelek mal wê werin lihev rûnihin di wê de. Wê civatên bi wê re wê werina kirin. Di wê çerçoveyê de wê civat û têgîna taxt wê, di wê çerçoveyê de wê taqabûlî têgînek demsali ku wê kurd di wê demsalê de wê ne li hundur lê li derve ji ber germê wê bi şev wê razihin. Wê ser taxtan wê razihin. Ev wê weke aliyekê wê yê ku wê di rengekê de wê di demsala havinê a zêde germ de wê were kirin. Di wê çerçoveyê de wê di şevê de jî wê bi wê re wê weke di rengekê de wê, weke jiyanek zindi û hwd wê di wê rengê de wê di nava wan de wê hebê. Ev wê weke kevne ji gelek aliyan ve wê kevneşopîyên civakî ku wê bi wê re wê weke karibnin werina lê hizirkirin wê di wê de wê weke kiu wê di xwe de wê bihawênê û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewwama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Morfolojiya taxt û civakê wê girêdanek giring wê bi çanda anfi a kevnera re wê li herêmên karduyiyan wê bide diyarkirin û di dewama wê de wê bi wê re wê weke pêwîst bê ku wê hinekê wê bi wê yekê wê li wê bihizirin û wê hinekê wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Dema ku wê bahsa ´taxtê kurda´ wê were kirin wê carna wê weke bi gotina *´taxtê bota´* jî wê di rengekê de wê were diyarkirin. Di morfolojiya gotina *taxtê bota* de wê ne tenê wê têgîna taxtê keyeniyekê û an diwane wê bi qasra wê ya li wir wê were qastkirin. Ji wê zêdetirî wê ev rewşa bi gotina taxt re ku me li jor wê bi morfolojiyek civakî a berfireh re wê diyarkir jî wê bi wê re wê di rengekê de wê were hanin li ser ziman û wê ji wê were bahs kirin.

Di wê temenê de wê, ev gotin wê, ber ku wê di rengekê de wê weke têgîna taxt wê di wê rengê de wê weke gotinek civakî û rûniştî bê wê, bo rewşên civakî û nava civakê wê were bikarhanin. Morfolojiya bi gotina *´taxtê suleyman´* bixwe jî wê ji wê rewşê wê gav wê were avêtin û wê bi wê re wê were diyarkirin û an wê were hanin li ser ziman.

Ev wê gotinek ku wê bi awayekê zêde navdar bê gotina *taxtê kurda*, di nava vegotinên wan ên çîrokî û civakî û hwd de wê weke têgînek wêjeyî û çandî wê zêde navdar bê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke bi awayekê giring wê were hanin li ser ziman.

Di awayekê din de jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, morfolojiya gotina taxtê kurda wê di dema karduyiyan de wê, bi zêdeyi wê weke gotinek derkeve li pêş bê. Di wê temenê de wê bi gotina *´taxtê mîr´* jî wê were diyarkirin. Lê wê dema ku wê bi gotina ´taxtê mîr´ re wê were diyarkirin wê hinek morfolojiyên teybet ên ku wê bi wê re wê, di temenê têgînek çandî a civakî ya bi têgihiştinek bi asta jorin re wê were hanin li ser ziman. Minaq wê, di rengekê de wê, morfolojiya taxtê mîr wê, di rengekê de wê, di rengekê de wê, di morfolojiyekê de wê dîwana wî ya li dora wî rûniştî ji kesên ji deverên dûr dihên û li wî dirûhin jî wê di xwe de wê bênê ser ziman. Wekî din wê weke devera ku wê her tişt wê di wê de wê were hanin li ser ziman jî wê di morfolojiyekê de wê were hanin li ser ziman.

Wekî din wê di dewana mîr a ku wê bi wê bahsa wê were kirin de wê kesên nava civakê ên zane wê li wê rûnihin û wê, di rengekê de wê, dengbêj û hwd jî ku wê weke kesna xêw û bîrewerîya civakê bi xwe re bardikin ji herêman li herêman û an ji deman li deman wê di wê de wê hertimî wê amede bin. Ew wê, weke kesna ku wê weke pirtûkna zindi ku wê bi aqilê xwe wê bi gotin û vegotin bikin. Wê, di wê temenê de wê werênina ser ziman. Di wê temenê de wê rewşên jiyanê, şer, evindarî, dijminatî, berberî û hwd wê, bi her awayên wan û gelek rewşên din re jî wê bi wan re wê werê hanin li ser ziman. Ew wê werênina ser ziman. Di wê temenê de wê derkevina li pêş.

Morfolojiya gotina *taxtê kurda* û an *taxtê bota* wê di wê rengê de wê bi hev re wê, morfolojiyek giring ku wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê wê hebê. Ew jî wê bi navê herêma botanê û an bota ve wê girêdayi bê ku ev gotin wê bi mîrtiya wê deverê û hwd re wê weke navendek giring a her demên piştî mitanniyan û heya demên piştre jî wê di demên karduyiyan û piştî wan jî wê di dîroka kurdistanê û civake kurd de wê, bi wê navdarîya xwe wê, derkeve li pêş bê. Wekî din wê weke deverek ku wê, li wê zaningeh wê hebin û wê navendek perwerdeyê wê hertimî wê were dîtin. Ji wê aliyê ve wê, ev piştî demên karduyiyan wê di demên piştî hatina islamê de jî ku wê ne weke demên wê yên berê jî bê lê wê ew bi wê şêwayê wê di meji û nava vegotinên civakê û hişmendiya wê de wê bahsa wê were kirin û wê were hanin li ser ziman.

Morfolojiya navê botanê wê tenê wê di rengekê de wê, di wê temenê de wê, weke têgînek kevnera bê ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman. Morfolojiya bi gotina navê botanê re wê, ya ku wê derkeve li pêş wê di wê çerçoveyekê de wê mejuyek ku wê çerçoveya wê bi epistemolojiyî û ontolojiya civakê û dîroka ve wê ve wê girêdayi kku wê derkeve li pêş wê bi wê re wê hebê û wê bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di demên piştî islamê de wê gotina "cizira bota" wê were dîyarkirin ku wê gotina ´cizirê´ w bi arabi wê di awaye ´giravê´ de bê wê morfoloji û çerçoveya epistemoloji û ontoloijiya bi fahmkirina gotinê re wê ya aidi demên berê bê. Berê wê bi gotinên weke nivgirava botanê´ wê, di wê rengê de wê were diyarkirin û wê beremberê gotina *nivgirava botanê* wê, gotina ***cizira bota*** wê piştî wê were bi lêvkirin û wê di wê temenê de wê were hanin li ser ziman. Li ser wê temenê re wê, têgihiştinek wê ya kûr a civakî, çandî û dîrokî a bi herêmê û navendîtîya wê ve wwê girêdayi wê hebê ku ew wê bi wê re wê di rengekê de wê werê hanin li ser ziman.

Gotina ´nivgravi´ wê weke gotinek civakî a ku wê di morfolojiya wê de wê weke bahsa têgînek navendî wê bê kirin bê. Gotina ´cizirê´ bixwe jî wê bi wê yekê û mantiq û wateyê wê werê ser ziman ku wê li şûn gotina ´botanê´ wê were bicihkirin û wê wateya nîvgirava botanê wê bide. Ev di demên nairiyan-karduyiyan de jî wê wusa bê. Piştre jî wê, wusa bê. Di demên piştî hatina islamê ku wê bi wê zimanê arabi wê pêşkeve û wê serdest bibê jî wê, vê carê ev têgihên çanda civakî a karduyi wê li wê werina bişavtin û bûhûrandin. Di wê çerçoveyê de wê, ew wê, weke domandinekê û şêwayê wê jî wê di şêwayekê de wê were dîtin ku wê bibê. Morfolojiya têgînên çandî ên kurdan ku wê piştre wê bi zêdeyi wê kurd wê di nava wê de wê, weke hêzek demê a baweri wê derkevina li pêş, di demên piştî hatina islamê de wê hinekê jî wê weke bi wê ve wê girêdayi bê. Morfolojiya ji çanda wê civakî wê, di pirtûka pîroz a islamê de wê, werina bi cihkirin. Wê di rengekê de wê, ji navê hizir û kevneşopîya û heya gelek têgîihên din ên ku ew wê, li herêmê wê bi çanda wê ya civakî ve wê serdest bin wê bibê. Ev wê, di rengekê de wê, bandûra xwe wê di destpêkê de wê bide diyarkirin.

Di wê demê de wê, çendî ku wê demên piştre wê hinekê wê weke ser ol gûharandina sasani re wê di rengekê de wê were diyarkirin jî lê wê di wê demê de wê ya piştî wê, serwer bibê wê ji wê zêdetirî wê çandek civakatiyên herêmê ên serdest bin. Di wê temenê de wê ev wê bibê. Piştî

wê, ji xwe ya ku wê di rewşên weke bi berxwedanên herêmî ên weke ji mazdekiyan piştî wan wê heya babekiyan, tevgera baba mislimê xorasani, leheng û mîrê kurd mîr caferê çeşnî û hwd wê, di rengekê de wê bi wê yekê bibê. Mazdeki wê di demên li dora sedsale 4´min a piştî zayinê de wê, bi bandûra pêşketinên nû ên baweriyên herêmê weke êzdayi, maniyî û hinek baweriyên din ên hê serwer weke mitrayiyan û hwd re wê bibê. Bandûra wan wê bi zêdeyi wê heya demên piştî derketina islamê jî wê bidomê. Ew çendî wê piştî wê weke ´tevgerek serneketi´ wê were diyarkirin jî lê li ser encamên wê re wê bibêjê wê nikaribê wê bi rengê wê şîrove bikê û piştrast bikê bê. Aliyê wê yê civakî û rêxistiniya wê, ji ya ku em dikarin wê kifşbikin wê zêdetir û xorttir bê. Zerdeştî di wê demê de wê di nava xwe de wê, ji ber politikayên sasani û hwd wê, di rengê mezheban de bê û an di rengekê din de wê, gelek beş û qatbûnên nava wê rû bidin. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê, karibê wê werênê ser ziman ku wê piştî wê, gûharinên civakî wê bibê. Bandûra zerdeştitiyê wê bi wê yekê wê bi sasaniyan wê li ser herêmê wê were şikandin, ku wê çendî wê were gotin ku ew weke ola sasani a ´fermi´ jî bê. Di aslê xwe de wê bi wê yekê derbeye heri mazin wê sasani wê piştî axamenêş wê bi wê yekê wê bi navê lê xwedi derketina wê li wê bide. Komên *harsanî* ku wê piştre wê weke yarsanî wê werina diyarkirin wê li ser kevneşopîyek zêdetirî wê aligiriya kevneşopîya hizirî wê di wê de wê zêdeyi wê weke li pêş bê wê bi wê re wê derkevina li pêş. Lê refaransên wan wê, êzdayitiyê jî wê, di xwe de wê, bide diyarkirin. Ev wê, weke morfolojiyên baweri ên dema nû bin. Ev pêvajo û piştî wê, bi wan baweriyan wê, di rengekê de wê dîmenekê din ê bawerî û civakî di zikhev de wê bi rengê pêşketina demê re wê ser çavkaniyên civaki ên karduyiyan ku wê piştî wan wê xwe bidina domandin re wê pêşkeve. Ev wê, heya nesimi, hallaci û berî wan suhrewerdiyan wê bidomê. Ev rewşa wan wê bi kesên bi wan bawer wê nikaribê wê tenê wê weke bi gotina ´aligiriyê´ li ser wan re wê bênê ser ziman. Li ser temenekê baweri a ku ew bixwe jî ji wê dihên wê karibê wê werênê ser ziman. Morfolojiya bi fahmkirina Nesimi wê bi serê xwe wê weke morfolojiyek fahmkirinê a ku wê bi teybetî wê pêwîst bê ku ew bi rastiya wî re ser wê were sekin in bê. Ew wê, di rengekê de wê, refaransên civake kevnera a kardauyiyan wê, di rengekê de wê, bi gotinên xwe yên felsefi û teolojiyî wê werênê ser ziman. Bi heman rengê hallac wê, di rengekê de wê têgînek keseyetparêz a rasyonal bi têgînek felsefeya rasyonalist wê, bihizirê û wê werênê ser ziman. Weke di roja me de dihê ser ziman wê nikaribê bi

gotinên ser têgînên tesawufa ola islamê û an têgînên weke mistisismê re wî werênê ser ziman. Ji wê zêdetirî wê, dualiteyekê di fahmkirina xwe de wê bi aliyê dihê hizirkirin û kifşkirin wê weke aliyê wê yê din ê were kirin wê, bixwezê kifşbikê. Minaq wê beremberê ya gotina baweriyê wê çi wê were ne-bawerî û hwd ku wê çi bê wê bixwezê bi aliyê din re wê di ahengekê de wê kifşbikê. Ev nav wê, îro wê tenê wê weke navê hinek kesên weke bawermend-filosof bi tenê wê were diyarkirin. Lê ya ku wan numinêr dikir wê, weke hinek rengên mezhebî û baweri a êzdayi li ser koka berê ya civakî bê. Minaq suhrewerdî wê bi çend komên ji hev cihê wê bibin ku wê yek ji wan wê li herêmên li dora sinê û heya herêmên çolemerga iroyin a roja me wê di nava civake herêmê de wê bixwe diyarkirin wê rengekê rêxistini ê bi rengê şaneyên vêşarî ên civakî ku ew bi baweriya xwe dijin û xwediyê gelek rê û rêbazên xwe parastinê jî bin. Ku gotin di cih de wê, minaqe hasan sabahiyên piştre wê, di rengekê weke wan de bin. Lê ew wê di nava wan de wê heya demên dawî wê, zêde nişanakên wê newina dîtin ku wan serî li kiryarên bi tûndî û weke yên şer dana. Ew li ser wateya *lakabê* bi navê suhrewerdîtiyê re wê, bi rengekê wê xwe bi rêxistin bikin ku ev lakabekê ku wê were wateya rohniya ku wê ji wê jiyan wê bibê û heya ku ew rohni pêketiya wê jiyan bibê. Ji navekê zêdetirî wê weke bi wê salixkirinek rûhani wê bênê ser ziman. Gotinên weke ´piştî pifkirina suhrê û rohni mivirt wê êdî jiyan wê dawî li wê were´ wê aidi wan bin.

Ji aliyekê din ve ku wê weke têginek ku wê bi wê nûqteyê ve wê girêdayi wê were ser ziman wê têgîna çavkaniya jiyanê a bi gotina ´suhrê´ re wê were lê hizirkirin ev wê gotinek berî islamê bê û wê, di rengekê de wê karibê wê bi têgînek êzdayi-karduyi û kevneşopîya wan a hizirkirinê re wê werênê ser ziman. Hinek têgînên bi vegotinên civakî ên herêma botanê ku wê bi wê re wê werina ser ziman wê di wê temenê de bin ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê werina ser ziman wê hebin. Ew wê di wê rengê de wê weke bahsa wê bikin ku wê, morfolojiya suhrê wê, di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, ev gotin wê ji du aliyan ve wê pêşî bi gotinên têgihên felsefi ên piştre wê karibê di rengekê de wê têkiliyekê bi fahmkirinê dênê. Yek wê ne dûrî wê rengê têgîna hizirkirinê a mani ku ew wê wê bi çavkaniya rohniyê giyanê û bi ya giyanê jiyanê di hebûnê de wê werênê ser ziman wê, ne dûrî wê dîmenekê wê hizirkirinê wê weke ku wê bide me. Dîmenê din wê di rengekê de wê gotina *suhrê* wê di nava vegotinên êzdayi ên berê islamê û çîrokên herêma botanê ên ji wê demê ku wê

weke yên bi waryantên têgînên aciniyan re wê li herêma nisibênê û hwd wê, werina gotin de wê rastî wê were. Ji aliyekê din ve jî wê di wê temenê de wê, dema ku ez fahmkirinên Nesimi û bi navkirin û wateyên di hundurê gotina w lakabê a bi navê suhrewerdî weke nave filosofê kurd suhrewerdî jî dihizirin wê di rengekê de wê bi wê yekê wê, ev têgin wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Lê, di wê temenê de wê di nava hinek vegotinên kurdan ên bi gotina aciniyan û vegotinên bi wan wê, di rengekê de wê çavkaniyek ji wê jiyanê û hebûnên wê yên dijin bi gotina suhrê ve wê girêdayi jî wê di morfolojiyekê de wê were diyarkirin û wê di wê rengê de wê gotina suhrê wê di rengek de wê weke çavkaniyek bi nepeni a ku wê weke ji wê jiyan dihê wê, di rengekê de wê bi epistemikî û ontolojiyî ser têgiha hebûnê û hwd ve wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Ev wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwa û rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê bi wê re wê, di awayekê de wê werênê ser ziman ku wê ev morfoloji wê, hinek têgînên lêpirsinê bi têgîna hebûn û fahmkirina wê re wê di rengek de wê di mejiyê mirov de wê di rengê têgîna *kabala* ku wê piştre di nava cihuyan de wê derkeve li pêş de wê, weke têgînek ku wê demek dirêj bi wê rengê fahmkirinê, di nava kurdan de wê, wê, bi civakî û têgînek hebûnê û fahmkirina wê re wê derkeve li pêş. Armanca têgîna *suhrê* wê di serî de wê çavkaniya jiyanê û fahmkirina wê bênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê ya weke ´sergirtî´ û an ´vêşarî´ wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Ji xwe suhrewerdîyî jî wê weke bi rengê wê komên di nava xwe de rêxistinkirî li ser ´armanca jiyanê´ dihizirin wê di şêwayekê de wê bibin û wê, bikin ku ew kûrbûnekê bi fahmkirina xwe re wê, çê bikin. Ji wê aliyê ve wê, fahmkirina wan wê karibê wê bi çerçoveyek berfireh wê weke di çerçoveye hinek salixkirinên di nava hinek vegotinên li herêma botanê de wê bi wan re wê werênina ser ziman de wê bi wê re wê weke karibê bi wê yekê bihizirê û hinekê din jî bi fahmkirina wan re kûr bibê.

Li vir di aslê xwe de wê weke ku mirov wê dibînê û fahmdikê ji nava têgihên vegotinên herêmê botanê ên civakî û teolojiyî wê weke çerçoveyek giring wê, bi fahmkirinê wê bide me. Têgînên weke ´suhrê´ wê derkevina li pêş û ev wê weke têgînên ku wê di wateya ´rohniya gerdûnê´ jî wê were diyarkirin wê di morfolojiyek wê hem weke çavkaniya jiyanê û hem pêşketinê û hem wê weke têgîna berfirehbûna

gerdûnê bi pêşketina wê û hwd re wê, di hundurê xwe de wê bi rengekê morfolojiyî wê weke ku wê bide diyarkirin.

Dema karduyiyan wê ji wê aliyê ve wê weke çerçoveyek fahmkirinê wê bide me ku wê, di rengekê de wê weke pêşketinek wê ya ku ew bi wê heya û wê çawa wê demên piştre wê bi bandûr bikê hem bi civakî û hem bi teolojiyî wê karibê wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê kevneriya dema karduyiyan wê giring bê û wê, di aslê xwe de wê pêşketinên piştre wê, gelek ji wan wê bi teolojiya serdest jî bê û têgînên civakî jî bê wê ji wê werina şîrovekirin û wergerandin bin. Di wê temenê de wê gelek rengên morfolojiya weke di pirtûka pîroz a islamê de wê, di rengekê de wê berî wê demê wê, bi şêwayekê wê weke di rengê pêşketina wê de wê, weke vegotinên ku ew dibin bin. Şêwayê vegotinê xwendinê û rengê deng dayinê wê ya êzdayiyên wê demê bê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, ev wê, di wê rengê de wê xwe bide diyarkirin.

Di rengekê de wê di morfolojiya ku wê, dihê dîtin de wê, weke çerçoveyek karduyiyan a giring wê hebê. Di rengekê de wê di morfolojiya çerçoveyek civakî de wê weke karibê wê fahmbikê û wê nikaribê wê di rengekê de wê weke çerçoveyek ku wê tenê wê weke bi têgînek wê weke bi keyeniyekê û hwd re wê were dîtin wê fahmbikê bê. Piştî mitanniyan ku wê were gotin piştî şerê nehriya ê bi asûr re ku wê bi wê re wê were gotin ku asûr 60 keyeniyên nairi têk dibê û ew wan dil digirê û di berdêla bacê de wan serbest diberdê jî wê di rengekê wê weke morfolojiyek ku wê tiştekê bi xwe re wê bide diyarkirin. Li vir wê çerçoveyek civakî a serdest wê hebê ku asûr wê nikaribê li hemberê wê bisekinê. Ber vê yekê wê, dilgertina 60 keyên nairi-karduyi û hwd wê, di rengekê de wê, di wê temenê de wê, weke çawa wê, serwerîya xwe bi civakatiya herêmê wê bide herê kirin. Di wê çerçoveyê de wê, bi wê yekê re wê karibê wê werênê sr ziman ku wê, ne tenê di rewşa keyeniyek û an herêmek ku ew di rengekê de wê, bindest bikê û wê di wê temenê de wê ser wê re wê biryarê bide bê. Ji wê aliyê ve wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê keyeniyên herêmê ên weke mirgehên mazin ên herêmê wê bibin wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê piştî mitanniyan wê karduyi wê weke ku wê were dîtin wê çerçoveyek civakî ku wê weke ku me li jor wê li çend deveran wê hani ser ziman wê nikaribê wê tenê wê bi têginek keyeni a bi sînor re wê fahmibkê bê. Wê bi civakî, bi pêvajoyên dîrokê û dirêjeyiya wê û berfireh bûna wê ya bi ardnigari û hwd re wê, di rengekê de wê

weke karibê wê di şêwayekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ev jî wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê, di karê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman. Morfolojiya mîrtiyê wê bi wê yekê wê weke demek wê ya teybet wê xwe bide diyarkirin. Ev wê, hem wê pêşketina demên berê xwe wê di rengekê de wê di xwe de wê bi şêwayê keyeniyên wê bide diyarkirin û hem jî wê weke şêwayekê hemdem ê ku wê di rengekê de wê tenê wê nikaribê wê tenê di forma keyeniyekê de wê fahmbikê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê, bi wê re wê weke derkeve li pêş. Di wê temenê de wê di şêwayekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, ji wê aliyê ve wê piştî demên sasaniyan wê di rengekê de wê têgînên bi mirgehî ên weke bi rengê vaspurakani wê di rengekê de wê weke bibê wê li herêmê wê bi navendên civakî ên weke diwan û an meclisên civakî û an civatên wê di rengekê de wê bibê wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman.

Di morfolojiya civakî de wê, di wê rengê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke ku wê bi wê re wê, derkeve li pêş. Mîrtiya herêmê wê di rengekê de wê, bi temenekê civakî û çanda wê, kevneşopî û orf û adetên wê, û têgînên weke bi destûrî, zagonî û hwd re wê weke xwediyê temenekê fahmkirinê ê bi pêvajoyên pêşketina civakî û hwd re wê, di şêwayekê de wê weke karibê wê dii rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê di wê demê de wê şîroveyên bvi aqili ên ser têgînek dualismê, realismê, metafizikê, eksistanisyalismê û hwd re wê, di rengekê de wê di wê demê de wê derkeve li pêş. Morfolojiyên bi fahmkirina têgîna Suhrê re wê, di wê temenê de wê xwediyê rengekê fahmkirinê ê bi aqilekê azmûnî ê fahmkirinê wê weke ji ya dihê zanin bi ber ya nayê zanin ve wê weke pêvajoyek hizirkirinê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Morfolojiya hizirkirinê wê di wê temenê de wê weke bi çerçoveyek fahmkirinê a giring wê di rengekê de wê weke ku wê xwe di şêwayekê de wê weke bide diyarkirin.

Morfolojiya êzdayiyê wê di rengekê de wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman. Di rengekê de wê, morfolojiya mirgehiyê wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Lêpirsinên ku wê di rengekê de wê, di nava hizrên filosofên herêmê de wê lêpirsinên ku wê werina kirin wê ser wê temenê wê yê demên berê wê were kirin. Lêpirsinên Hallac û nesimi wê bikê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ew wê bi aqilzaniya wê demê wê di rengekê de wê ji demên kevnera a karduyiyan û hwd wê, werênê ser ziman. Civakatiya wê demê wê, di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Wê weke aliyekê wê werênê ser ziman.

Li gorî têgihên Xanophon wê werênê ser ziman wê, karduyi wê li azadiya wê, zêde bihizirin. Di wê temenê de wê bahsa wan wê bikê ku ew wê xwediyê têgînek azadiyê a xort bin bi xwe re. Wê, weki din di rengekê de wê bahsa wan wê bikin ku ew di şêwayekê de wê weke civakek ku wê, di şêwayekê de wê, karibê wê werênê ser ziman. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku kardiuyi wê li ser nirxên xwe yên jiyanî wê, di rengekê de wê weke karibê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman.

Ew wê, di çerçoveya jiyane xwe de wê weke xwediyê têgînek azadiyê a bi jiyane xwe bin û wê, di wê temenê de wê, ji rengê jiyane wan ku wê xwediyê nirxên jiyanî ku wê bingihê têgihek felsefeyî wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman.

Cîhane nêrîna gelên herêmê, tevî Kardukan (karduyan), bi piranî ji hêla hînkirin û morfolojiya dualîst a Zerdeştî ve jî ji aliyekê ve wê weke hatîye şekilkirin, ku li ser têkoşîna di navbera qencî û xerabiyê de di gerdûnê de disekine. Lê dîmenê dualismê di nava rengê hizirkirina karduyiyan de wê weke di rengekê de wê, were diyarkirin ku wê dîmenekê monist wê weke ku wê bi kevneşopîya hizirî û hwd re wê were diyarkirin wê derkeve li pêş. Ji wê aliyê ve wê têgîna êzda û an êzdayi wê li pêş bê. Di morfolojiya êzda de wê têgîna yekxwûdayî a giştî wê hebê û wê, sazûmane wê ya teolojiyî û civakî wê dii rengekê de wê, bi kûrbûnên wê yên bi fahmkirinê re wê weke derkeve li pêş ku mirov wê karibê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Morfolojiya êzdayi wê, bi zêdeyi wê, dîmenê wê li pêş bê. Di çavkaniyên girnawazê de wê, di rengekê de wê, têgîna êzdayi û morfolojiyên bi rengê vegotinên aciniyan û rengê jiyane wan re wê

dîmenekê wê di wê temenê de wê bide me. Ji wê aliyê ve jî wê, morfolojiya aciniyan wê, di wê de wê, weke jiyanek mistisk bê. Lê di wê de wê rengê jiyane fahmkirinê, nerina li jiyanê, bersivên pirsên weke yên çawa jiyankirinê û hwd re wê, di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê di morfolojiyên weke li ser temenê rengê hizirkirinê re wê weke karibê wê, werênê ser ziman. Pirsên hebûnî di vê serdemê de ji hêla metnên felsefî yên serbixwe ve bêtir ji hêla pratîkên olî, mîmariya qesr/perestgehê û vegotinên mîtolojîk ve hatine şekilkirin.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê piretikên jiyanî wê di wê demê de wê bi zêdeyi wê, di dîmenekê ser keseyetiyên jiyanî re wê weke aliyekê wê yê ku wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman. Morfolojiyên hizirkirinê de w keseyet wê, di rengekê de wê di dema karduyiyan de wê derkeve li pêş. Lê di morfolojiya keseyetiya derdikeve li pêş de wê, di hinek dîmenên teybet de wê, weke ku wê xwe bide diyarkirin. Dîmenên weke di rengê avdal, sofist û hwd wê, di rengekê de wê bibin. Di wê temenê de wê, gotina sofitiyê wê di rengekê de wê di demên berî islamê de wê bi wê rengê wê di nava wan de wê were diyarkirin û wê piştî wan wê, di rengekê de wê weke bûhûrîn li wê demê jî. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê, di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di rengekê de wê keseyetiyên weke di rengê pêxemberi de wê di wê demê de wê bi hizrên xwe wê, derkevina li pêş. Ew wê weke filosofên wê demê û wê herêmê wê di rengekê de wê derkevina li pêş. Di wê temenê de wê, direngek de wê, di rengekê filosofekê de wê zêdetirî wê weke sazûmanek hizirkirinê a teoloji a xort wê hebê û wê, bi serwerîya wê re wê, di rengekê de wê weke bi aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê, ev wê, weke çerçoveyek hizirkirnê a teybet bê. Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê têgîna felsefeyê a dema karduyiyan wê, ji ya ku em dikarin wê kifşbikin wê kûrtir bê. Em wê ji kûr wê fahmdikin. Ev wê, hem ji nava vegotinên kurdan ên ji wê demê û an ji demên ber islamê wê fahmdikin û hem jî di rengekê de wê weke di şêwayekê de wê, dîmenekê wê yê pêşketinê ê hizirî weke bi sazûmanî wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di rengekê de wê, di aslê xwe de wê filosofê kurd suhrewerdî wê dema ku wê rexneyên ser ser têgîhên Aristo re wê werênê ser ziman û wê di wê demê de wê weke ´dawîlêhatina felsefeyê´ wê weke di rengekê de wê bi nav bikê jî wê, di şêwayekê de wê weke kirpendinekê wê li ser wan demên ku em

dikina mijare gotinê wê bikê. Ew jî wê di rengekê de wê kirpendinekê ev keseyetiyên ku wê weke ´pêxember´ wê werina diyarkirin û ew wê, di morfolojiya gotina felsefeyê de wê weke keseyetna wê bi gotin bikê û wê werênê ser ziman wê, bi wê re wê, weke di rengekê hizirkirinê de wê bide diyarkirin. Hizirkirinên suhrewerdî ên li ser gotina felsefeyê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di wê rengê de wê di çerçoveya demên karduyiyan û gotina felsefeyê a ku ew ser keseyetiyên wê demê ên weke pêxember dihê diyarkirin re ku wê werênê ser ziman re wê karibê bi wî û hizra wî re wê dervî çerçoveya fahmkirina bi teolojiya islamê û hwd re wê pêwîst bê ku wî bi hizra wî re wê fahmbikê bê. Di çerçoveya têgîna islamî de wê ji xwe wê nikaribê ew bi hizra wî re baş were fahmkirin jî. Ew morfolojiya suhrewwerdî a hizirkirinê wê weke di dîmenekê aqilê rasyonal de wê weke bi sê pêvajoyên pêşî ên giring ku wê di xwe de wê weke xwediyê gelek pêngavên hundurîn ên di xwe de bê re wê karibê wê fahmbikê. Pêngava pêşî a bi aqilê gotina piratikê re wê karibê wê li wê bihizirê. Ya duyem a bi gotina aqilê rasyonal a razber ku ew wê bi gotina weke ´aqilê têra xwe heyi´ re wê diyar bikê bê. Li ser wê re wê weke pêvajoyek hizirkirinê a weke aqilekê gerdûnî û giştî ku wê bi aqilê yazdanî û an xwûdayi wê, bi têgînek gerdûnî wê şîrove bikê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê aqilê suhrewerdî wê, di rengekê de wê bo têgîna felsefeyê a demên kevnera wê têgihek giring wê bide me. Çendî ku wê weke filosofekê kurd ê di demên destpêkê ên serdema navin de wê were jî lê ew di morfolojiya xwe ya hizirkirinê de wê bi wê yekê wê weke aidiyetek kevnera re wê bihizirê û ev wê, gotina kevneratiyê û felsefeyê wê ser dem û serdem û herêma karduyiyan wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ji wê aliyê ve wê hizrên suhrewerdî wê têgînek giring wê bide me.

Ji xabatên wî yên mana roja me wê, di wan de wê zêde gûharin û dewşîrmekirin wê werina kirin û gelek ji wan têgînên wî weke ji nava wan wê werina derxistin. Heman tiştê wê bi hizrên hallac û nesimi re jî wê were dîtin ku wê, çawa wê, gûharandin di têgih û hizirkirinên wan de wê were kirin. Wê di rengekê de wê ji rastiya ku ew bi wê dihênina ser ziman wê çawa wê gûharandinek wê were kirin wê bi wê re wê karibê wê were kirin. Lê gûharandinên di hizrên Hallac û nesimi de wê çendî wê mazin bin wê yên dii hizrên suhrewerdî de wê bi wê yekê û rengê wê ji ya herduyan jî wê mazintir û kûrtit bin.

Heman morfolojiya gûharandinê wê bi hizirên Hizir û kevneşopîya wî re jî wê ji temen ve wê were dîtin ku wê were kirin. Di wê temenê de wê,

di rengekê de wê, di dîmenekê vaji rastiya wî de wê, bi morfolojiyekê wê were bi pozisyonkirin û wê were hanin ser ziman. Di wê temenê de wê, gûharinên di hizrên van her çar hizirvanên ku wê bi hebûn û xwe weke hizir ji demên karduyiyan bê û weke filosofên wê ji wê demê dihizirin ên piştre dihên weke hallacc, nesimi û suhrewerdî û hwd wê, di şêwayekê de wê karibê wê bi rengê berfireh wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Ev wê, weke filosofên bi hizirên wan re wê weke dîmenekê hizra kevnera a wê demê wê bi xwemaliya hizrên xwe re wê bidina diyarkirin û wê dema ku wê, di xwemaliya wan de wê, werina ser ziman weke bi gelek hizirvanên din ên ji herêmê re wê çerçoveya gotina kevnera a herêmê jî bi wê re w bi rastiya wê re wê weke karibê êdî baştirin were dîtin û fahmkirin.

Lê di rengekê de wê, weke ku wê di demên piştî islamê û şîroveyên ku ew dihên kirin wê bi têgînek dîrokî ya demên kevnera wê tenê wê rednekê. Wê bi wê re wê ew demên wê yên kevnera û dîmenê wê yê bi rastin bûya jî wê di şêwayekê de wê weke ku wê ji holê rabikê. Ya ku wê di aslê xwe de wê demên kevnera ên girêkê û an antikê heya demên helenismê wê bi wan û demên wan ên girêkî û an heleniikî bikê yekane û tekane jî wê di aslê xwe de wê ev rengê hizirkirina islamê bê. Wê ber ku wê ya hizirkirina dîrok û mejiya herêmê a kevnera wê bi pêvajoyên wê yên felsefeyê ên piştre wê ji holê wê weke rakê û an wê ji berçav wê dûr bikê. Ev jî wê, bi xwezayî wê dema felsefeyê wê weke demek bi tenê û ku ew ji wê û pê de wê ti demên din ên felsefeyî neyî wê êdî wê weke ku bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, ev wê weke dîmenekê wê yê giring yê hizirkirinê wê karibê wê werênê ser ziman. Ya ku wê hizir li wê bihizirê û wê sazûmanek bi aqiliya wê uya kevnera re wê bide diyarkirin wê kevneşopîya wî ya hizirkirinê bê. Piştî wî wê, Suhrewerdî, Nesimi, hallacc û heya Rawandi û qudat hemedemî û hwd jî wê di aslê xwe de wê, li ser wê temenê wê canê xwe wê fede bikin. Hetta ku em hinekê ibni sina û ibni Rûst ku wê piştre ji ber hizrên wan ên felsefi wê bialigirên wî û wî re wê derfeta jiyanê li herêmê ji xwe re wê nebînin wê karibê werênê ser ziman bin, di dewama wan de. Ev dema ku wê kirpendinekê ser hizrên platon û an aristo wê ji demên kevnera wê bikin wê, di rengekê de wê bi zanînekê ku ew di serê wan de heyi wê ew wê bikin û ev wê di rengekê bi nerin wê weke hanina hizrên wan ser ziman wê karibê wê fahmbikê, weke ku em çawa bi suhrewerdî re wê dîmenê wê dibînin û fahmdikin. Ew wê weke filosofên bi hizra xwe ên ji wê dema kevnera bin, ku ew çendî wê pirr piştre wê werin jî. Di şîroveyên wan de wê di

rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê, morfolojiya hizra karduyoyan a kevnera wê, di rengekê de wê, di şêwayekê de wê bi wê yekê wê kifşkirina wê giring bê. Gelek keseyet û nav di nava vegotinên kurdan de wê weke keseyetên mistik û xiyali wê werina ser ziman. Lê ev keseyet wê bi jiyangeriya xwe û dîmenê ku ew bi wê dihên ser ziman wê pirr zêde bi rasyonaliteyek aqili û civakî û jiyanî re wê weke ku wê werina hanin li ser ziman. Ji wê aliyê ve wê dikarê wê werênê ser ziman ku ew wê weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê kurd wê, di mejiyê xwe de wê bi têgîna çandî a civakî ku ew ji ber wê yekê ti carî nexwezin ji wê bi şûn ve gavê biavêjin wê weke bi wê xwediyê mejiyêkê civakî û dîrokî û felsefeyi bin. Di wê temenê de wê weke mejiyê wan ê civakî û felsefi wê bi wê yekê wê di zikhev de wê bi awayekê xort wê weke ku wê hebê. Di nava civakê de wê dîmenê keseyetên sofist ku wê weke "zaneyên civakê", Avdalên civakê", û an "faqirên civakê" wê werina diyarkirin wê di wê temenê de wê weke keseyetna zane ên civakê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê bibin û wê derkevina li pêş bin. Di yarsaniyê de jî êw keseyetên weke pîr û an baba, sultan û an mîr, û sofi û an avdal wê bibê. Gotina sultan wê ji çavkaniya wê ya di kurdî de bi têgîna ´sertan´ yani yê ser te re dihê û di wê temenê de wê, dide diyarkirin. Piştî wê, ev wê, pêşketinên wê, bi yarsaniyê wê heya têgîna elewiyên piştre wê bibê. Minaq gotina ´serencamê´ wê di gelek wateyan de ku wê karibê wê fahmdikê wê, wateyek ji wan wê di kurdî de wê ew bê ku wê, di wateya ´ya zanina dawî a weke encam li wê gihiştî´ û an jî ´..ya li cem´ê wê bi xwe re wê bi wate bikê. Di têgîna li cembûnê de ku wê çavkaniya wê bigihijê têgîna *´serencama* (navê pirrtûka pîroz a yarsaniyan a)´ pîroz a yarsaniyan wê, heya têgîna cem´ê a di nava elewiyên piştre xwe dide domandin jî wê li wê bide diyarkirin. Di wateyek din de jî wê têgîna serencamê ku wê bi têgîna ´yên ji ser li cemê na´ ku wê bi wate bikê wê, karibê wê bi wê re wê, di rengekê din de jî wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê. Gotina ´cem´ di wate li nigbûnê, li rex wê bûnê û an li rex (cem) hevbûnê wê di kurdi de wê bide diyarkirin. Gotina ´cem´ê ji xwe di kurdî de dihê wateya cem hev bûnê. Ku digê gotin ´male cem´ wê weke male di wê de dihên li cem hev jî wê bi morfolojiyekê wê têgînekê fahmkirinê wê bi xwe re wê weke

di rengekê de wê weke bide diyarkirin. Ew têgîna cemê jî wê ji wê were hanin bi berdewamî. Gotina *cemê* li ser morfolojiya fahmkirinên pîroz ên nava pirtûka *serencamê* re wê fahmbikê wê têgînên weke ´li cemê bûnê´ û an cihê ku ew ku ew li wê dimênê´ û an cihê li wê rûniştîya wê, bi wate bikê. Di aslê xwe de wê her ku wê nnavê ´cemê´ wê were birhanin wê weke birhaninek ji serencamê jî wê di morfolojiya xwe de wê, di rengekê de wê weke bide diyarkirin. Li ser bi nav lê kirina elewitiyê re wê têkiliyên morfolojiyî ên nav wan wê werina ji hev birrin. Gotina cemê wê yek ji wan gotinan ê istisna bimênê ku ew wê têkiliya nava wan hê wê dide diyarkirin bê. An jî li ser gotina pîr û babatiyê re bê. ..

Ev wê, di rengekê de wê, pêşî wê weke "keseyetna bi zane ên nava civakê" ku ew di rewşa xwe dide dijin wê werina diyarkirin wê piştî serdestkirina teolojiyek hişk û xort wê li şûna gotina civakê wê zêdeyi wê gotina olê wê were bikarhanin û ew wê weke sofiyên bi zanina xwe ya olî hena´ werina diyarkirin. Lê di vegotinên nava kurdan de wê weke ku ew dihên dîtin wê weke keseyetna bi zane na û wê zêde wê di vegotinên ser wan de wê kirpendin wê ser oldariya wan wê bi wê yekê wê newê kirin. Wê weke kesna di hinek warna de bi zane na û mirov wê serî li wan bixê bo zanina wan û an di derbarê rewş û an tiştekê de boi fêrbûnê serî wan dide wê bibin.

Ev wê weke komek kes ên bela û di nava civakê de wê bi demê de wê weke ´kesên navserî xwe´ jî ku wê werina diyarkirin wê ji demên karduyiyan û pê de wê bi zêdeyi wê derkevina li pêş. Ev wê piştre wê weke kesên pîr û an weke çînek serdest a civakî ya pîr jî wê derkevina li pêş û wê bandûra wan bi zanina wan re wê di nava civakê de wê weke bi zêdeyi wê hebê ser endamên nava civakê.

.

Ji nava vegotin/çîrokên kurdan dema karduyan, jiyane wan a civakî, aqil û teoloji

Ji wê aliyê ve di aslê xwe de me li jor wê hinekê wê di hani ser ziman. cih bi cih me hinekê cih da wê û wê hani ser ziman ku wê di nava vegotinên kurdan ên herêma botanê de wê çawa wê, serdema kevnera a civake kurd a karduyiyan wê çawa wê, were diyarkirin û wê were hanin li ser ziman. Lê ev beş wê weke beşek ku wê bi serê xwe wê bi teybetî wê weke pêwîst bê ku ew ser wê were sekin in û wê hinekî din bi kûreyi wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê dema karduyiyan wê weke ku me li jor wê li çend deveran wê hani ser ziman wê, di şêwayekê de wê weke demek pêşketi bê. Bi civakî wê weke demek pêşketî ku wê ji gelek aliyan ve wê weke pêwîst bê ku wê ser wê bisekin ê bê. Di rengekê de wê weke ku wê were dîtin wê têgînek civakî a ku wê derkeve ser têgîna keyeniyê, desthilatiyê û hwd ku ew dixwezê dervî wan bi xosletên xwe yên xwezayî û civakî ew biji wê hertimî wê bi wê yekê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Li ser vê nûqteyê re ku mirov wê bibêjê û an bi vê nûqteyê ve wê girêdayî ku wê bibêjê wê karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê, were dîtin ku wê, dema karduyiyan wê, weke demek civakî a pêşketî ku wê weke demek ronasanse civakê a ku wê çawa wê piştî demên akadê wê pêşkeve li herêmê wê weke hinekê bi rengê xosletên wê di şêwayekê de wê weke karibê wê fahmbikê. Ji wê aliyê ve wê, demek civakî ku wê, bi xwestina xosletên xwe biji bê.

Di xwezaya civakî a herêmê de wê hertimî wê tiştek wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê xwe bide diyarkirin. Ew jî di şêwayekê de wê weke ku wê ew bê ku wê, jiyane civakî wê bi xosletên xwe wê hertimî wê bixwezê ku ew weke xwe bi xwe re wê biji. Di nava sînorên ramyari û desthilatî û an destûrî û hwd de wê, hertimî xwe weke di tangiyekê de wê weke bibînê. Ji wê aliyê ve wê sînorekê xwezayî ê jiyanî bi rengê jiyane xwe û pêşketina xwe re wê bi sînor wê li wê bihizirê ku wê, bixwezê bi wê derkeve dervî sînor û destûrên ku wê bidestê mirovan wê werina diyarkirin û pêşxistin. Ji wê aliyê ve wê, weke aliyekê wê yê din jî wê bi kûrbûnên bi zêhni wê weke ku wê çawa wê bi wê re wê weke bixwezê bigihijê ya baştirin wê di rengekê de wê weke ku wê xwe bide diyarkirin. Min li jor li gelek deveran bahsa gotina bi vegotinên li ser gotina aciniyan re kir. Ev gotin wê, di rengekê de wê weke gotinek ku wê di morfoloijiya wê de wê, di gerdûna jiyane wan de wê, wek xwediyê têgihek bi kûrbûnê a ku wê karibê wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê têgîna vegotinên herêma botanê a acinitiyê wê, bi zêdeyi wê li ser wê temenê wê li pêş bê. Gotina acinitiyê wê, di rengekê de wê di mejiyê kurdan de wê dîmenekê bi vegotinî ê weke di rengê aqilekê rasyonali û bi vegotinî ê mistikî wê li hev bihûnê û wê bi wê yekê wê bixwezê wê werênê ser ziman. Dever bi dever jî wê ev herdû ali wê weke di temenê mantiqê dualiteyek dijber de wê, bi hev re wê di nava şer de wê xwe bidina

diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, di rengekê de wê, werênê ser ziman ku wê gotina aciniyê wê, di rengekê de wê, di hundurê morfolojiya wê ya fahmkirinê de wê hinek têgînên ku wê karibin werina fahmkirin wê hebin û em hinekê di dewama gotinên xwe yên li ser wê re wê, li vir wê hinekê din wê werênina ser ziman û piştre ji wê derbas bibin.

Ev wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide diyarkirin ku wê di rengekê de wê karibê wê di şêwayekê de wê karibê wê werênê ser ziman. Wê jî di rengekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, morfolojiya gotina acinitiyê wê di asta pêşî de wê, sedema wê ya ku wê bê gotin ku wê kurd acini na wê, ew bê ku wê ev gotin bi serê xwe wê di morfolojiyekê de wê hinek biriqînên bi fahmkirinê wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke bide diyarkirin bê. Minaq wê, di têgîna ´a-cin´ di rengekê de wê, di têgînek ku wê, di morfoloijya xwe de wê têgînek wê weke ya ´ya kiu ew divê were jiyankirin wê di rengekê de wê di fahmkirina xwe de wê bide diyarkirin wê kurd wê di rengê diyarkirina xwe de wê, bi navê xwe re wê bixwênin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, têgîna morfolojiya têgîna ´..ci..´ de wê, di rengekê de wê, xwendinek morfolojiyî û fonolojiyî wê bi wê re wê ne dûrî gotina cûdî wê bi wê re wê bxwênin ku wê di wateya gotina kurd bê. Wê dema ku wê bê gotin ku ´çîyayê cûdî´ wê bi gotina çîyayê kurda´ wê di rengekê de wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Di têgînên dema kevnera de wê weke di hinek ragihandinên dema asûrê de wê weke bi gotinên weke “bet-qardû” wê di rengekê de wê were diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê bi wê re wê were diyarkirin.

Lê wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya navê aciniyan de ku em dîsa li wê vegerihin wê dikarin wê di rengekê de wê werênina ser ziman ku wê weke çerçoveyek bi vegotinê ku ew wê, bi gotina ´kevneşopîyê´ re wê, di şêwayekê de wê, carna wê kurd wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman. Gotinên bi kûreyiyekê bi fahmkirinê re wê werina diyarkirin ên weke ´kûreyiya jiyane me´, ´dirêjiya jiyane me´, ´kûreyiya kevneşopîya me´, ´kûreyiya orf û adetên me´ û hwd wê di rengekê de wê weke gotinên ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê, di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman. herêmê botanê a ji herêma şirnaxê,

cizira-bota û heya nisêbînê wê weke herêmên ku wê di rengekê de wê li wan wê vegotinên aciniyan wê bi vegotinî wê bi zêdeyi wê zêde hebin û wê, di rengekê de wê, di rengekê de wê ne tenê wê, di rengekê vegotin û çîrokan de lê wê di rengê têgînek di hundurê baweriyê de û di şêwayekê de wê weke bi awayekê ku ew weke bi rastî weke hebûnna bi wan re dijin ku ew hena wê di rengekê de wê werênina ser ziman. Ev wê weke aliyekê wê yê ku wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di rengekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, vegotinên aciniyan wê, di rengekê de wê, jinek bi serê xwe wê rêwîtîyên dirêj bikê ku wê ti kesek wê pêşî nizani bê ku e aciniyeke û an jinek aciniya. Di vegotinan de wê, jina acini wê, ji ber ku ew temenê wê pirr zêde dirêja li jiyanê wê bi gotinên weke ´dirêjbûna singê wê´ re wê, rengekê salixkirinê wê were ser ziman. Gotinên weke "singa xwe ya dirêj a avêti ser milên xwe" wê di wê temenê de wê bi wê re wê, were diyarkirin û wê were hanin ser ziman. Bi wê yekê dirêjbûna singê wê weke nişanaka temendirêjbûnê jî wê were diyarkirin. Weki din ev wê weke jinek ku wê, bi carekê wê kesekê ku ew bi wê re têkiliyê didnê û diaxifê û ew tiştna şani dide ew bi carekê wê weke were û li ser taxtê mîrê aciniyan wê rûnihê û wê bi carekê wê weke kesek dihê nasin û wê mîrê aciniyan wê rêz û hûrmetek mazin wê li wê bide nişandin re wê were ser ziman. An jî wê, li deverekê çolek ku wê weke beyer û ku wê tişteke wê di wê de wê nebê û wê, bimeşê. Kesên ku ew ne acini na ew bi wê re dimesin ew bi şîretên wê yên weke ´ti çi dengê bikê li şûna xwe nenere. Ki çi bêjê pê bawer nekê. Tenê ya ku min ji ter gotî ji wê û hişê wê dûr nekeve û wê pêk bêna´ Di wê rengê de wê werênê ser ziman. Gotinên weke ku ew di wê temenê de wê bi wan re wê werina ser ziman wê di wê temenê de wê, têkiliya zanin û wîna mirov wê bi hev re wê weke di azmûnekê de derbas dibin wê di rengekê de wê bi wê re wê werênina ser ziman. An jî wê jinek ku wê di rengê xezalekê de wê xwe bide diyarkirin. Ber ku ew dikarê xwe bikê her rengê de. Wê demê wê, dema ku wê, xezalek kesekê ew kuşt wê bi derfet ku ew tiştek were serê wan û an jî ev dikarê wê weke destpêka serboriyek ku wê di rengekê de wê were diyarkirin û wê bi wê re wê were hanin li ser ziman.

Di wê temenê de wê, morfolojiya di hundurê şikeftekê de wê qasrek mazin ku ew di wê de bi hezaran salan dijin wê were diyarkirin. An jî jinek pîr ku wê gelek keçên wê hena wê di rengekê de wê were diyarkirin. Di wê morfolojiyê de wê zêde wê bahsa hebûna kûrên wê newê kirin. Yan ji wê carna wê bahsa kûrekê mîr ê xirab wê bikê ku ew

dikê xirabiyekê werênê serê kesekê ku ew dema ku wê mîr heya wî pê dihê xistin ew êdî wê, ceza bikê û an wê ew wî kûre xwe yê acini wê, li deverekê wê girêbide ku wê êdî wê nikaribê xwe xilas bikê û zirarê bide kesekê din. Di wê temenê de wê, di dewama wê de wê weke aliyekê din jî wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya têkiliya cihane mirovan û ya aciniyan wê weke morfolojiyek zêde kûr û bi awayekê zêde ku wê ser wê vegotin wê werê gotin bê. Wê dema ku wê bahsa cihane aciniyan û malên wan ên weke qasran mazin û bi xosletên pêşketî ku em iro di nava jiyane hemdem de jî rastî wan nayên wê, di rengekê de wê xweşik û sipahi wê werina diyarkirin. Di wê temenê de wê dewlemendiyekê wê were diyarkirin. Wekî din wê di nava jiyanê de wê, xwarin vexwartinên xwe yên xweş, vexwartina tiştên weke ava şîrîn, û an şarabê û hwd wê, bibê û ev wê, weke kevneşopîyên nava wan bin. Di wê temenê de wê, dema ku wê bahsa sofreyên wan ên xwarinê wê were kirin wê mazin û dirêj ku wê weke ´ti tişt ji wê ne kêm´ wê di rengekê de wê weke bahsa wê were kirin.

Di wê nûqteyê de wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, bi xosletekê din jî wê kesekê ku wê di rengekê de wê, di nava jiyane xwe de wê, bi wan xosletan wê biji. Di rengekê de wê jiyane mirovan wê tenê wê di wê de wê gotina faqiriyê û xirabiyê wê hebê. Wekî din ew wê, di jiyane aciniyan de wê weke nebin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê bahsa wê were kirin. Di wê temenê de wê, bi wê re wê, têkiliyên nava mirovan û aciniyan ku wê, carna wê bi zawacên vêşartî ên nava hinek acini û mêrek mirov de wê bibê wê di rengekê de wê werê ser ziman. Di vegotinan de wê zêdeyi wê jina bi mêr mirov re zewicî wê bibê û wê di wê temenê de wê morfolojiya zêde jina acini wê derketina wê li pêş wê di rengekê de wê ji ber hinek xosletên bi bedewiyê, xweşiktiyê, sipahitiyê û hwd re jî wê di rengekê de wê derkeve li pêş. Di wê nûqteyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, navê acinitiyê jî wê bi gotina rengê ´a-cin´ û an ´cin´ û yan jî ´cêni´ wê, di rengekê de wê di kurdî de wê beremberê gotina jinê jî wê di şêwayekê de wê were. Têkiiliyê jinê û jinek bi afsûn a acini wê bi hev re wê, di gelek morfolojiyan de wê were danin. Di wê temenê de wê, bi wê yekê wê hîsa ku wê ´jin wê weke bi afsûn a´ wê bi wê yekê wê zêde wê derkeve li pêş. Ew wê bi wê yekê wê weke karibê xwe bigihênê hişmendiya gelek tiştên bi fahmkirinê ku wê weke kesên din nikaribin. Gotina ´jina bi afsûn´ û an ´jina sêrbaz´ wê, dibê ku ew ji wê weke mireteyekê ma bê. Ji wê morfolojiyê wê fahmdikê ku wê di wê demê de wê ev wê bi zêdeyi wê di wê demê de wê weke li

pêş bê. Di hinek vegotinan de wê gotinên weke “tişta dihên aqilê wê nayên aqilê ti kesekê´ wê werina diyarkirin. Ji van diyarkirinên di vegotinan de wê dihê fahmkirin ku wê di wê demê de wê ev di wê demê de wê weke hinek têgihên dihên ser ziman û an diyarkirinên wê demê ku wê weke hebin. An jî wê dîmenekê li jinê ku wê bi demê re wê di wê demê de wê pêşkeve û an bi wê hebê jî wê weke bide diyarkirin. Morfoloji û tipolojiya jinê a dema karduyiyan wê di wê temenê de wê ji nava vegotinan dihê fahmkirin wê bi zane, bi aqil, xweşik, bedew, serwer û serdest bê. Di ti awa û dîmenê fahmkirnê de wê bin mêr re wê newê diyarkirin. Em rastî ti ragihandinên bi wê reng ji nava wan vegotinên civakî nayên. Vaji wê, dîmenekê jinê car bi car bi nerinek weke ya hemdem ku em bibêjin bi têginek positivî wê derkeve ser ya mêr jî di nava malê û jiyanê de wê were dîtin. Di morfolojiya jinên ciwan de wê hemû xosletên xweşik, delali bedewi û sipahiti û hwd wê werina ser zima. Di ya jinên pîr de jî wê, pirraniya xosletên diyarker, xwedî win, ku ew dikarê hem bi aqil û wîna xwe diyar bikê a serdest wê bide diyarkirin. Gotin ku ew ji devê wê derket wê newê hiştin ku ew were dûbarekirin û wê were hanin li cih. Di wê çerçoveyek gotina tipolojiye jinek serdest wê teqez wê karibê wê fahmbikê bê. Ji wê aliyê ve ev dîmenê jinê fahmkiriina wê giring bê wê ne tenê wê bo wê giring bê ku wê di wê demê de wê jin wê xwediyê rewşek çawa bê. Weki din wê di nava civakê de wê xwediyê pozisyonek diyarker a çawa jî bê wê giring bê ku ew bi wê re were fahmkirin. Ji wê aliyê ve wê, dema karduyiyan wê gelek minaqên teybet wê bi vegotinên ji dema wan re wê di rengekê de wê were ditin ku wê bi wan wê were diyarkirin. Di demên destpêkê ên hatina islamê de jî wê, bal kişandina ser wê dîmenê jinê ê berê islamê ku wê serdest bê wê bê kirin. Bo ew li wê serdestbûn wê were kirin w gotinên weke di temenê dijpropagandayi de li hemberê civakê wê ser wê rewşê re wê weke di dema raperinên li hemberê abbasiyan ên babekiyan de wê were gotin. Minaq gotinên ku “wê dema ku hun çûna devê deriyê malêkê ku kûmek bi devê dêrî dalaqandî bê wê demê zanibin ku kesek bi jina malê re di nava nivinan de ya û ew zina dikê.´ Wê bi gotinên bi wê rengê wê, dîmenekê hêrîşê wê yekser wê li wê rewşa jinê a civakî wê were kirin. Dîmenê jina civakî wê bi wê yekê wê weke ji rengê pêşketina wê ya berê wê were bi şûn ve xistin û tûnakirin û wê bi wê yekê bi tememî wê were tûnakirin. Ev morfolojiya jinê wê çawa wê bibê wê pêwîst bê ku wê bi encamên wê yên positiv ên berê û yên nagativ ên piştre wê werina pêşxistin jî ew ser wê were sekin in. Emê li jêr wê ser wê piştre bisekin

in. Ber ku ev wê weke dîmenekê ku wê bi gelek cûreyan wê piştre wê were kirin mijare rengekê hêrîşê ên li civakê. Piştî wê her deverên dagirkirî ku wê jin weke genimet wê were dîtin wê çawa wê pêşkeve wê bi wê re wê pêwîst bê ku wê ser w were sekin in. Gotinên ku wê di demên hemdem de wê, piştî islamê û hatina wê çawa ku wê ´bikevina rewşek xirab de bi civakî´ wê, hinekê jî wê bi wê morfolojiyê wê pêwîst bê ku wê ser wê were sekin in. Ev rewşên civakî wê werina tûnakirin û piştî wê çawa wê rewşek baweri wê were serdest kirin. Şerekê diyarkir û an diyarnekirî wê di nava têgîna civakê û baweriyê de wê bi wê yekê wê di herdemê de wê meşandina wê bi wê yekê wê ser refaransên baweriyê re wê li hemberê civakê wê were pêşxistin. Lê ev rewşa jinê a dema karduyiyan wê weke rewşek teybet bê û wê di wê temenê de wê ji nava vegotinên wê pêşî wê çawa wê were ser ziman wê pêşî wê pêwîst bê ku wê hinekê din wê fahmbikê. Salixkirinên ku ew dihên kirin wê hinekê din wê ser wê bisekinê bê. ..

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê hêstek bi jinê re ku wê bi wê re wê weke hertimî wê weke aqilekê teybet ku ew bi wê dikarê xwediyê kifşkirinên teybet ên ser mirov û an mêr re jî bê wê bi wê re wê were hanin ser ziman. Ji wê aliyê ve wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werê hanin ser ziman ku wê, morfolojiya mêr wê, bi wê ve wê girêdayi wê were ser ziman. Jin wê, bi wê bi xosletên weke xweşikati, sipahi, bedewî, dilpakî, dûrûstî û hwd re wê, were diyarkirn. Mêr wê bi xosletên weke girêdana ji dil, dûrûstbûnê, rastbûnê, xirannebûnê, û hertimî li gorî wê û rûmeta wê jiyankirinê û hwd re wê were hanin ser ziman. Gotinên weke di nava kurdan de wê, werina diyarkirin di rengê ku ´mêr pêwîsta li gorî rûmeta jinê biji´ jî wê dibê ku ew ser wê morfolojiyê re wê, di rengekê de wê were gotin. Dibê ku ev gotin wê, di wê temenê de wê weke gotinên ku wê xwediyê kevneşopîyek zêde kûr a ku wê karibê wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê di dewama wê de wê, bi kevneşopî wê were diyarkirin ku jin çi ji mêr re bibêjê ew nebêjê na´, bi gotinek gotin ku ew ji mêr re bêjê herê mirinê jî ew herê mirinê bê pirs û an lêpirskirinê. Di wê temenê de wê bi wê re wê, têgînek kevneşopî a rûmetê wê, di rengekê de wê werê diyarkirin. Di nava kurdan de ku me li jor wê i deverekê wê bahsa wê kir wê gotina ´kevneşopîya hemawiyê´ wê hinek têgih û rengên wê yên bi wê ên fahmkirinê wê di şêwayekê de wê

bi wê yekê û rengê jî wê werina diyarkirin û wê, di şêwayekê de wê, bê hanin ser ziman. Wê morfolojiya civakek ku wê jin wê li wê serwer bê wê were diyarkirin wê weke ku em bi vegotinên weke têgînên weke ya ´bajarê jinan´ weke ´şadkam´ û hwd re wê, di rengekê de wê were diyarkirin.

Di wê temenê de wê, ev wê weke têgînek ku wê karibê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya civakek teybet wê di wê demê de wê bide diyarkirin. Di demên kevnera de wê dîmenekê civakî a bi têkiliyên wê yên nava jin û mêrê ên bi zayendê jî wê weke li wê hati hizirkirin wê dîmenekê wê bi xwe re wê di wê rengê û awayê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê weke karibê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman. Di morfolojiya gotina şadkamê´ de wê hem têgîna bi vegotinî a weke bi gotina ´bajarê jinan´ ku wê tenê wê weke jin li wê dijin wê bahsa wê were kirin û wê, di rengekê de wê weke ji morfolojiya gotinê wê were fahmkirin wê ´şad´ û ´baxtiyarî´ û dilxweşî û an jî dilşahî û hwd wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê bi wê gotinê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê were diyarkirin wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê kifşbikê wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya civakek pêşketî wê, di wê rengê de wê bi wê morfolojiyê re wê were diyarkirin. Li vir wê, derketina li pêş wê bi jinê re wê, di rengekê de wê were dîtin û wê morfolojiya jinê wê bi zêdeyi wê di wê temenê de wê weke ´nirxek pîroz´ wê di wê temenê de wê di rengekê de wê were hanin ser ziman. Di nava têgînên weke kevneşopîya hizirî de jî bê, mitrayiyê de jî bê, û zerdeştiyî de jî bê, manitiyê de jî bê, û mazdekiyê û hwd de jî bê wê, jin wê weke nirxek pîroz a di çerçoveya têgînek teoloijiyî de jî wê bi wê rengê wê were gihandin li ifedeyekê û şîroveyekê bi nirx jî wê bibê û wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Ev dîmen wê weke dîmenekê ku wê reng û morfolojiya xwe wê gelek caran wê li vegotinên civakî ên weke yên aciniyan jî wê bixê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê gelek caran wê di hinek morfolojiyan de wê têkiliya jin û xwezayê wê bi hev re wê were danin. Wê beremberê gotina nava jiyane mirovan a weke jin û mal û an malbat wê çawa wê bi hev re wê di rengekê de wê were diyarkirin wê, bi heman rengê wê beremberê wê ji malbatê zêdetirî wê di nava jiyane aciniyan de wê jin û xweza wê bi hev re wê were dîyarkirin. Di wê temenê de wê, tenê wê dema ku wê, di morfolojiyên ku ew bi têkiliya jinekê di nava

vegotinên bi têkiliya bi cihane mêr û mirov de wê were danin de wê di nava têgîna malbatekê de wê were bicih kirin. Wekî din ew têgîna malbatî wê weke çawa wê di cihane aciniyan de wê hebê jî wê nikaribê wê weke ya mirovan wê di rengekê de wê şîrove bikê. Jinek di wê de wê bi serê xwe wê di qasrakê û an maleka weke qasrekê de wê biji û wê, xwediyê siyan û ferasetên ku ew bi wê hemû tiştî dide diyarkirin bê. Di wê temenê de wê, vaji jiyane cihane mirovan ku wê çawa wê weke bi mirov û serdestiya mêr re wê were hanin ser ziman wê weke cihanek ku wê bi jin û serdestiya jinê re wê were diyarkirin jî wê di dîmenek de wê were diyarkirin. Di wê temenê de wê di aslê xwe de wê, di nava civake kurd de wê, çavkaniyên vegotinên bi jinan û evindariyê û pîrozkirina jinê wê di rengekê de wê weke bi rengê jiyankirina wê û ku wê çawa wê di rengekê de wê were jiyankirin û şad û baxtewarkirin wê bi wê re wê karibê di dîmenekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê cihanê de wê jin û afsûna jiyanî ku ew bi wê hemû tiştê dikarê bi wê bide diyarkirin û ku wê bi wê hemû tişt weke ji destê wê dihê wê biji û wê di wê çerçoveyê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê were hanin li ser ziman. di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê di dîmenekê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman.

Di morfolojiya civakî a bi gotina acinitiyê re wê di wê temenê de wê dîmenekê teybet ê ku mirov wê weke karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman wê di wê temenê û çerçoveyê de wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê weke morfolojiya jiyane civakî û an têkiliyên jin û mêr, di nava malbatê de zarok û dêûbav, kûr û keç û hwd wê, bi gelek awayan wê minaqên wê yên fahmkirinê ên dewlemend wê hebin û ev minaq wê di rengê wê weke di awayekê hati jiyankirin de wê dîmenekê û fêrsek fahmkirinê wê bidina me. Ber ku wê weke ji azmûnekê jiyanî wê weke hatina girtin wê intibayê wê wilqasî bi xortî bidina me ku em nikaribin dervî wê bi gotinekê din wê werênina ser ziman.

Di wê temenê de wê, dikarê wê di rengekê de wê werênina ser ziman ku wê morfolojiya jiyane civakî a di nava jiyane aciniyan a civakî de wê hertimî wê dîmenekê pêşketî wê, li pêşîya ya jiyane cihane mirovan bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê û şêwayekê de wê weke karibê wê fahmibkê û wê di wê temenê

de wê werênê ser ziman. Wê weke cihanek bi epistemikî û ontolojiyî wê weke karibê wê li wê bihizirê û wê dervî jiyane mirovan wê gotinên bi aqilî ên weke ji wê dihên salixkirin weke bi bedewiyêm sipahiyê, xweşikatiyê, dilşahiyê, etikê, estetismê, rasyonalismê û hwd wê, bi gelek ali û rengên wan ên bi fahmkirinê ên bi hişmendiyên teybet û hwd re wê karibê fahmbikê û werênê ser ziman wê bibin bin. Ji wê aliyê ve wê cihanek ku wê weke bi aqil wê heya ku ew tu dikarê bêjê wê weke xweşik û sipahi wê were diyarkirin û avakirin bê. Di wê de wê, hev fahmkirin, dûrûstbûn, rastbûn wê hebê. Gotinên weke ku wê, acini çima xwe ji cihane miriovan dûrkirina wê, ji ber ku wê di cihane mirovan de wê nebaşî, fesadî, xirabî û neqanci wê bi hemû awayan wê pêşkeve wê ji ber wê yekê wê perdeyek wê di nava jiyane cihane aciniyan û ya mirovan de wê were kişandin wê bahsa wê were kirin. Ji wê aliyê ve wê lêpirsinek û an aqilekê lêpirsinê wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya xwezayê wê di rengekê de wê, were diyarkirin wê jiyane mirov wê xosletên nava xwezayê ên pirr zêde xweşik, delal, bedew û nazik wê werina kifşkirina kifşkirn û wê bi wan wê bi hişmendiyekê wê were diyarkirin. Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê bi wê yekê wê dema ku wê bahsa jinek ciwan wê di cihane mirovan de wê weke ´xezalekê´ wê, li keviya çiyayekê wê li ber latekê mazin wê weke di çêrê ku wê bahsa wê bikê wê bi wê re wê, ne tenê wê vêşarîyekî û çavdêrîyekê bi wê û an ji wê li jiyane mirovan ku ew bi wê weke bidizi û hwd wê dikê re wê werênê ser ziman wê her wusa wê bahsa dîmenekê din ê weke di nava hev de ku wê were jiyankirin û mirov wê weke ne di wê farqê de ku ew bi kê û çawa diji û hwd re jî wê bikê û bixwezê bi wê têgihiştinekê û hişmendiyekê xort wê di rengekê de wê weke bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê weke wê werênê ser ziman. Di morfolojiya tefsirkirin û rengê salixkirinên bi edebî û an wêjeyî û hwd wê ji wê û an nava wê rengê fahmkirinê a jiyanê, mirov û an jin û mêr cihê û cihê wê di rengekê de wê weke karibê wê, werênê ser ziman. Em divê ku wê werênina ser ziman jî wê di wê cihanê de wê gelek caran wê mêr wê weke bi xirabiyên xwe wê, derkeve li pêş, weke çawa wê mirov wê di cihane mirovan de wê, jinê wê weke bi gotina xirabiyê re wê zêde têkiliya wê dênê û wê bi wê re wê bixwezê ku wê werênê ser ziman. Vaji wê dîmenekê wê yê fahmkirinê wê hebê. Wê

dema ku em wê dîmenê ku ew dihê diyarkirin wê dibînin wê weke ku wê, mirov di cihan de wê, weke ku ew bixwezê tolekê hilde û bi rengekê xirab û an biniyetek xirab re wê weke ku wê êdî wê jinê wê salix bikê. Di wê temenê de wê, gotinên weke ´jin mar a´, û hwd wê, weke gotinên dagera xirabiyê werina diyarkirn lê ev gotin wê di wê cihanê de wê ne dagera xirabiyê bin. Ew wê weke pîroziyekê wê bidina diyarkirin wê weke di morfolojiya vegotinên ´şahmaran´ de wê were diyarkirin.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, kurd wê şahmaran wê, weke keça yazdan û an wê weke bi têgînek yazdanî wê hertimî wê werênina ser ziman. Di nava van vegotinên aciniyan de jî wê di rengê wan de wê li rex wê were ser ziman. Lê morfolojiya şahmaran wê hinekê cihê bê ku ew bi serê xwe wê week vegotinek ku wê weke dagera zaninê, dûrûstbûnê, rastbûnê, û hwd bê. Şahmaran wê bi morfolijiya ku ew xwediyê zanina gerdûnê a demên bûhûrîna û demên ku ew werin jî bê wê were diyarkirin û wê bi wê, morfolojiyê were diyarkirin û ev gotinên weke bi ´kuştina şahmaran´ ji aliyê mirovan ve wê weke bi wê ve girêdayi wê di rengekê de wê weke nişanaka azweriyekê ku wê mirov wê weke dixwezê bibê xwediyê hemû tiştê wê bi wê re wê weke niyetek xirab ku wê were diyarkirin wê bi wê ve wê girêdayi wê were hanin li ser ziman.

Ji wê aliyê ve wê weke ku wê, di dîmenekê de wê di nava jiyane aciniyan de wê, gelek jinên bi zane ku wê weke ´zaneyên civake xwe´ wê werina diyarkirin wê werina pênasekirin û wê her demê wê vegotinekê di nava vegotinên xwe û di derbarê xwe de wê bi wê yekê wê bi têgînekê ku wê balê bi wan bikişênina ser xirabiya mirov û aliyên nebaş ên mirov jî. Di wêtemenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê were hanin li ser ziman. Lê tevî wê jî ku wê çendî wê mirov wê nebaşî û xirabiyan wê bikê ew wê bijartina wê bikin ku ew ya baş bikin. Wê di rengekê de wê, di rengekê de wê bi gotinên weke ´hanina ser rê´ re wê, di rengekê de wê bi wate bikin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke bi têgîna weke ji ya rêya xirab dûrkirinê û kirina rêya baş ku ew êdî ew weke kesekê başîyê bi kesên li dora xwe bikê wê di şêwayekê de wê were hanin li ser ziman. Di wê morfolojiyê de wê bêhasab û had wê, vegotinên zêde wê di nava civakê de wê werina gotin wê hebin ku wê di rengekê de wê rengê keseyetiya mirov wê bi xwe re wê weke di rengekê de wê weke ku wê bidina diyarkirin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Wê jî di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Morfolojiya têgîna jiyanê û çawa jiyankirinê û hwd de wê li bersivên wê yên bi başî wê bi wê re wê were lêgerin. Di wê temenê de wê, pirsên weke çawa jiyankirinê de wê di wê demê de wê weke bi wê rengê wê azmûnên ku wê weke bi gotinên bi wê rengê ên weke bi çîrokî û hwd wê werina gotin re wê di rengekê de wê were diyarkirin û wê were hanin li ser ziman. Kesekê ku ew karibê vegotinekê bi wê rengê bi pratikî wê weke bi Hizir re wê were diyarkirin ku ew pêşbixê bide mirovan û an ji nava vegotinek bi wê rengê a aciniyan wê werênê ser ziman wê pêwîst bê ku ew xwediyê zanin û siyane wê ya bi fahmkirinê bê. Di wê temenê de wê weke kesekê ku ew xwediyê aqilekê mazin bê wê were diyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê di nava civakê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê werê hanin ser ziman. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê morfolojiya aciniyan wê weke di rengekê de wê weke têgînek mirovî û an aqili û jiyanî wê weke bi hev re wê li hev bi dîmenekê xweşikatî, başî, bedewî, sipahîtî, pakîtîyê (pakbûnê û an dilpakbûnê di wateya dilbaşîyê de) û hwd re wê, were li hev hûnandin wê bi wê re wê di rengekê de wê were diyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê, dîmenekê jiyanek bi zane ku wê weke di wê demê de wê were çerçoveya wê xêzkirin wê were dîtin. Ji wê aliyê ve wê, dema ku em li wê dinerin wê di dema karduyiyan de wê çerçoveya jiyane demên kevnera wê bi gelek awa û rengên wê yên fahmkirinê û an şêwayên ku ew bi wê bi aqili û xweşikati û hwd re wê were diyarkirin mirov wê rastî wê were. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê, bi jiyane dema kevnera a dema karduyiyan re wê dîmenekê jiyanê ku wê çawa wê bi aqil û zaninê wê were jiyankirin wê weke li ser wê re wê, dîmenekê hizirkirinê wê di rengekê de wê, were lê hizirkirin. Bi aqil ku ew rêya xwe ya rast bibînê wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di wê çerçoveyê de wê, di rengek de wê, bi wê yekê wê, pêşketina aqil û serwerîya wê, di nava jiyane bi aqil de kesên ku ew bi aqili ew rê şani mirovan bidin û an pêşevaniyê bikin û hwd wê, di rengekê de wê, dîmenekê ku wê bi wê re wê weke balê jî li wê bide

kişandin bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din giring bê ku mirov wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê gotina acinitiyê wê weke gotinek mistikî bê û wê dîmenekê wê weke pirtûkek zindi a diji û ji wê dikarê wê fahmbikê a di derbarê jiyane demên kevnera a civakî û hwd de wê bi gelek ali û awayên wê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di rengekê de wê weke karibê wê di dewama wê de wê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê û şêwayê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê demê de wê, her tiştê bi watekirnê û manayek dayinê de wê weke kevneşopîyek bi fahmkirinê wê were kifşkirin. Têgînek wê weke ya mitrayi a astrolojiyî wê di temenê têgîna falzaniyê de wê were diyarkirin wê dîmenekê vegotinê ê ku wê ser wê temenê wê weke avakirî bê. Di wê temenê de wê, morfolojiya hertiştê bi watekirinê û di wê de wlê lêgerina wateyekê wê di wê temenê de bê ku wê weke di her tiştê de wê tiştekê ku ew were fahmkirin wê hebê. Di rengekê de wê, di dîmenekê de wê ev wê weke di aslê xwe de wê şoreşekê di fahmkirinê û pêşketina wê de wê bi xwe re wê dîmenekê wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, di her tiştê de wê lêgerina fahmkirinekê de û an weke di wê de fahmkirinek heyi wê dervî têgîna giyanê ku wê giyan wê di têgînek ontolojiyî a cihê de wê weke ku wê bi wê re wê weke were lê hizirkirin de wê bibê. Ku gotin di cih de bê wê weke dîmenekê salixkirina giyanê a ku wê zerdeşt wê diyarbikê wê weke giyane dihizirê û an têgîna giyane fahmdikê a aristo wê ser wê bisekinê û wê di xabate xwe ya bi navê ´li ser giyanê´ de wê werênê ser ziman de wê karibê wê weke minaq wê bide diyarkirin. Di dîmenekê bi wê rengê de wê weke ku wê dîmenekê fahmkirinê de wê weke ku wê bi wê re w, xwe di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide diyarkirin.

Wê jî dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê. morfolojiya salixkirina têgîna bi jiyanê û fahmkirinê re wê bi wê re wê weke karibê wê li wê bihizirê bê. Morfolojiya têgîna jiyane bi aqil, gotina jiyane bi fahmkirin, jiyane bi fahm û hwd wê ser temenekê bi wê rengê ya fahmkirinê re wê wateya xwe wê bibînê û wê di nava morfolojiya jiyane bi gotina acinitiyê de wê yekser wê ji wê çerçoveyê wê weke dîmenekê fahmkirinê ê bi aqili û an

hinek piratikên jiyanî û hwd re wê bi wê re ku wê têkiliyek fahmkirinê wê were danin wê bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê bibê.

Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê morfolojiya rengê jiyane dema karduyiyan wê bi wê yekê û rengê wê dema ku em li wê dinerin wê, di dîmenê fahmkirina wan ya bi minaqên bi aqil re wê dîmenekê pêşketina jiyanê a wê demê bi aqili û hwd wê di wê temenê de wê bi xwe re wê, weke di şêwa û rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê weke karibê wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê û wê di wê temenê û şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di dîmenek de wê minaqe têgîna jin û xwezayê ku me li jor wê li deverekê de wê hani ser ziman de wê, di hebûnên fizikî ên xwezayî de wê hem bi hebûna wan re wê gihiştina dîmenekê fahmkirinê û an di wan de wê kifşkirinên bi xosletên ku wê weke bi kêrhatinê û hwd re wê çawa wê hebê û an bibê û an jî wê çawa wê, di şêwayekê de wê karibê di wê de wê bi têgînek zêhni a şûbjektiv wê bi awayên hizirkirinê wê were kirin wê di rengekê de wê weke awayekê fahmkirinê ê hizirkirinê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Jiyane karduyiyan wê weke dîmenê pirtûkek zindi ku em ji wê karibin bi wê yekê û rengê ji nava vegotinên weke ji wê demê bi wê gihijina dîmenekê fahmkirinê a bi rengê jiyane wan re wê bi wê re wê weke dîmenekê fahmkirinê wê bi xwe re wê weke ku wê bide diyarkirn. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê, têgîna aqiliya jiyanî wê, di wê temenê de wê were pêşxistin. Di wê temenê de wê, morfolojiya gotina aqiliya jiyanî bi aqil jiyankirinê û hwd re wê di morfolojiyekê bi têkiliya fahmkirinê re wê weke ku wê bi wê re wê were diyarkirin. Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, çawa wê baş jiyankirinê û xosletên ku me li jor wê bal kişand li ser wan wê di rengekê de wê weke aliyekê wan ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, weke ku em bi morfolojiya kevneşopîya hizirkirina Hizirî re wê li wê dihizirin wê weke dîmenekê aqilmeşandinê a bi aqilê ku wê bi wê bi sedema pêşî û sedemek weke ya teleolojikî û hwd re wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê wê di rengekê de wê bê diyarkirin. Di wê temenê de wê, di dîmenekê aqilmeşandinê a giring wê bi wê yekê û dîmenekê wê yê fahmkirinê re wê weke ku wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirn.

Ji wê aliyê ve wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê û wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê weke karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê.

Di çerçoveya civaketiya karduyiyan û çerçoveya jiyane wan de wê berfirehiya wê hinekê din jî emê li jêr di dewama wê de wê cih bi cih wê li ser wê bisekin in. Di wê temenê de wê, weke ku wê were diyarkirin wê çerçoveya wê jiyane wan û civakatiya wa wê bi berfirehi wê karibê wê bahsa wê bikê bê. Kardûyî civak û an gelekê dema kevnar bûn ku ew li dora di salên 400î berî zayînê de li bakurê Mezopotamyayê û an bakûrê kurdistana iroyin, li bakûr, û başûrê Gola Wanê ber gola urmiyê, û ku wê bi herêmên Şirnex, Sêrt û Colemêrg û botanê ên îroyîn re berfireh bibin û ji herêman bi ber zapa mazin û piçûk û zagrosan ve wê, berfireh bibin û, dijiyan bûn. Agahiyên herî zelal ên li ser şêwaza jiyana wan di bîrhanînên navdar ên bi navê Anabasis (vegera deh dezaran) de, ku ji hêla fermandar û dîroknasê Yewnanî yê kevnar Xanophon ve hatiye nivîsandin, têne dîtin. Ku ev dema ku wê mijare gotinê bê wê weke demek pêşketî a dema kevnera ku wê, bi wê re wê were jiyankirin jî wê bahsa wê bê kirin. Di rengekê de wê Xanophon wê bahsa wan weke kesên baş şer dikin jî bikê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê, weke bahsa wan wê bikê. Di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bahsa wê bikê û wê werênê ser ziman bê.

Di çavkaniyên wê demê de wê di rengekê de wê bahsa jiyane wan ku wê, hem bi çandiniyê û hem bi jiyane şivaniyê wê di zikhev de wê bibê wê bê kirin û ev wê taqabûlî gotinên weke heya iro bi morfolojiyek jiyanî wê were bahskirin wê weke bi ´jiyane zozana´ û ´jiyane deştê´ jî wê bikê. Di wê temenê de wê bi gotinek din wê jiyane zozana wê jiyane şivani a

zêde çiyayî wê bahsa wê bikê. Jiyane deştê jî wê jiyane bajarî û di nava bajêr de wê ji ya çolê dûrketî û an qûtbûyi wê bi wê re wê bahsa wê were kirin. Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê bahsa wê bikê ku wê jiyane wê demê wê di wê temenê de wê bi wan aliyên wê were kirin. Di morfolojiyên bi gotinên jiyane civakî a di vegotinên aciniyan de wê were dîyarkirin wê bahsa ´jiyane nêçîrwaniyê´ jî wê bikê. Lê ev bi gotinên ku ew dihê ser ziman wê weke ku wê were fahmkirin wê hin bi hin wê ji wê dûrketin wê bibê û heta ku wê bi hinek xosletna jiyanî wê êdî wê baş newê dîtin ku wê, bi wê rengê nêçîrkirin û an bi wê rengekê heywan were kuştin. Minaq di morfolojiya ´kuştina xezalekê de wê weke kuştina miroveka jin´ bê dîtin ku ew çendî wê weke jinek bedew a acini û ciwan (an jî carna ew dikarê wê weke jinek pîr jî wê, were diyarkirin di hinek vegotinan de) jî wê bahsa wê were kirin wê were diyarkirin jî lê wê di şêwayekê de wê di heviyekiyekê û weke hev de wê were diyarkirin û wê bi wê yekê wê weke bi aqil û hişmendiyek ku ew wê weke li hemberê wê dihê derketin wê weke bi aqilekê wê di şêwayekê de wê weke bahsa wê were kirin. An jî wê weke kuştina jinek acini a bi temen dirêj ku ew bi sedsalan diji bê. Ev wê weke têgînek ku wê kesê ku wê dikê wê her dem wê rastî encamên wê yên xirab wê di jiyane xwe de wê were bê. Wê bi wê yekê û rengê wê were hanin li ser ziman. Ber vê yekê wê kuştina xezalekê wê weke kuştina mirovatiyekê û bedewiyekê jî wê were dîtin. Gotinên weke li ser temen û rengê “leneta bi kuştina xezalê´ ku wê werina bi lêvkirin wê ser wê re wê werina diyarkirn bin.

Ji wê aliyê ve wê di rengekê de wê, ji rengê hizirkirina wan wê bi wê yekê wê were fahmkirin ku wê karduyi wê giringiyek mazin wê bi hebûna xwezayê, parastina wê û zindiyê nava wê bipîvin û wê bi wê yekê wê bi wê re wê li wê bihizirin. Wê, di rengekê de wê li dijî kuştinê a bi wê rengê wê weke bi hov bin. Di wê temenê de wê di şêwayekê de wê, di nava xwezayê de wê, li wê bihizirin. Di rengekê din de jî wê çanda civakî a ku wê, bahsa wê were kirin de wê di nava wan de wê zêde wê bahsa wê weree kirin. Têgînên weke bi rengê çêkirina tiştên weke yên bi xwarinê weke fêkiyan ku ew weke ´di baxçeyên wan ên çandî´ de wê bahsa wê wereirin wê were diyarkirin. Wekî din wê çêkirina tiştên weke bi şîr dihên çêkirin weke mast û panir û an nivişk û hwd wê, di rengekê de wê di nava wan vegotinên wan de wê bi zêdeyi wê bahsa wê were kirin. Wê bahsa ´kedûnên rûn´ ku wê ji rûnê ji sawalan ên weke ji mat û şîr û hwd dihên kriin wê bahsa wan wê were kirin. Di rengekê din de jî wê bahsa

têgînên weke yên çêkirna şarabê´ û an cûreyên çêkirina avên şîrîn weke ji tirî, hajir, şebeş, patix û hwd wê were kirin. Wekî din wê têgîna ´tirşkirinê´ ku wê bi gotina ´tûrşû´ re wê bahsa wê were kirin û gotina tûrşû wê gotinek ji kurdî a ku wê di wê temenê de wê bi tirşkirina fêkiyan û an bi wê rengê wê ji demên wan bi wê bûhûrandina li demên din û hwd wê bi wê re wê bahsa wê were kirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di çerçoveyek berfireh de wê bi wê yekê wê weke ku wê bahsa wê were kirin. Em di rengekê de wê, ji nava vegotinên wan deman wê fahmdikin ku wê keriyên wan ên ên sawalan ku wê bi malbatî wê xwedî bikin wê hebin û ev wê bi wê yekê wê weke xwediyê ´dewlemendiyekê´ bin wê bahsa wê bi wê were kirin û wê were hanin li ser ziman. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengê de wê bahsa wê were kirin.

Wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, di şêwayekê de wê şêwayên wê weke bi yekê û rengê wê weke ji dest hatinên ku ew dihên kirin wê bi gelek minaqan ku wê bahsa wan wê were kirin wê bibin. Ji wê aliyê ve wê, rewşek teybet a ku wê bi gelek minaq û rengên an ên vegotinan wê werina diyarkirin wê were û bibê wê karibê wê bahsa wê bikê wê bibê. Weki din wê vegotinên bi wê rengê jî wê bibin ku wê di di rengekê de wê çandiniya raz û warzan de wê alikariyê wê bidina hev û wê zad û berhemên ku ew dikin wê bi hev re wê ji wê sûdbigirin. Wê di rengekê din de jî wê di nava vegotinên an de wê bahsa *´kuwaran´* ku wê weke ambarên ku ew ji hariya sor û kûr dihên çêkirin wê bibin û wê di wan de wê tiştên xwarinê ku ew di wan de diparêzên wê bibin wê bikin û wê, werênina ser ziman. Embarên weke dolabên roja me bilind wê werina çêkirin ji hariyê, wê *tanûr* wê weke were diyarkirin bo çêkirina nan di wê de wê were çêkirin ji hariyê, wê, *tifik* wê weke cihê ku wê weke di mitbaxên xwarinê ên ku ew li ser wan xwarin dihê çêkirin wê weke ocaxên ji êgir bin. *Teşî* wê weke ya hûnandina ji hiriyê û çêkirina ta û bi wê çêkirina dilên germ ji xwe re wê bi wê çêkirinê wê bê kirin. Wekî din wê *´tevn´* wê bibin ku ew wê bi wê tiştên weke bi wê ên weke merş û hwd wê, bi gelek tiştên din wê bi wê yekê wê di malan de wê bi wê were çêkirin wê bibin. Weki din wê weke bi gotin û navê weke “tayara (tayara wê baxçeyên çandiniyê ên li rex û an li paş-malê bin ku wê di wan de wê fêki û şêniyên demsali ên ku ew di mitbaxê de xwarin ji wan dihên çêkirin wê werina çandin)” ku wê were diyarkirin wê baxçeyên piçûk ên li rex mala ku wê di wan de wê tiştên xwarinê ên weke di mitbaxê de dihên bikarhanin wê, werina çandin wê bibin. Di wê çerçoveyê de wê, ev

baxçeyên piçûk ên bi navê tayara wê di wan de wê li gorî demsalan wê, tiştên xwarinê wê werina çandin. Di wan baxçeyan de wê, beş bi beş wê were cihê kirin û wê di wan de wê ´*mişar*´ wê werina pêşxistin ku wê her mişarek wê weke ya cûreyekê çandiniyê bê. Minaq wê mişare bacanên reş, mijare bacanên sor, mişare isotan, mişara tivran û hwd. Di wê rengê de wê, di hundûrê baxçeyên tayaran de wê hebin. Mana û wateya gotina tayara wê, di wê temenê de wê bi wê bê ku wê, ´ya teya ber dêrî´ bê. Ji wê yekê dibê ku ew di rengekê de wê were bi navkirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê ew wê were bahskirin.

Ji wê aliyê ve wê, dîmenekê wan ê jiyanî wê hebê ku wê hinekê din jî wê weke pêwîst bê ku em li ser wê bisekin in û wê hinekê din jî bi pêşveçûn dema wan û bi rengê ku ew di nava vegotinên ji wan deman wê werina diyarkirin wê weke karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman bibê bê. Di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di rengekê de wê, karibê wê werênê ser ziman ku wê, têgîna razan wê weke tiştên weke şebeş, patix, tirozi û hwd wê werina çandin. Warz jî wê, tiştên weke dayimi bi çandiniyekê ên weke di wan de wê tiştên weke tirî û hwd dihên çandin wê bibin. Ew wê, di şêwayekê de wê were diyarkirin. Gotina ard wê, wekî din wê ne tenê wê bo ard wê were diyarkirin wê, ardên ku wê di wan de wê genim, ce, nisk, nahk û hwd wê werina çandin jî wê li wan jî wê weke navekê teybet jî bê. Di wê temenê de wê ji wê hebûna nava wan ji wan deman wê weke ku ev wê weke rewşên ku wê bi rûniştî ên civakî û yên jiyane wê bin. Di wê temenê de wê, deverên wê weke bi malbatî wê weke bi sawalan re wê alaqadar bibin wê weke di rengekê de wê, gov û kox wê navên deverên ku wê sawal di wan de wê bibin bin. Kadin deverên bi wê ve girêdayi ên ka di wê de bê. Ev wê, rewşên weke yên demên kevnera jî wê bi wê yekê wê weke rengekê jiyane wan deman wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê werina diyarkirin û bi wan wê were fahmkirin bê. Wekê din wê çanda masigirtinê û hwd wê hebê û wê, di wê rengekê de wê karibê wê were diyarkirin. Wekê din wê zûwakirina goştê sawalan û an masiyan wê di nava wan de wê weke kevneşopîyekê wê were dîtin ku wê ji nava vegotinên wan wê were dîtin. Û an weke kurd bi nav dikin çêkeriya ´qalî´ wê, bi wê yekê wê were hani ser ziman. Qalî sorkirin û hilandinê dihênê ser ziman. Ne tenê hişkkirinê. Wê weki din wê di rengekê din de wê, di demsala xwe de wê gelek cûreyên xwarinê wê were çêkirin û wê bên kirin cêran û wê li demsalên din wê were hiştin. Weke di rengê ´hilandina panir a bi salan´ û an hilandina şarabê bi salan. Xanophon wê dema ku wê bahsa şaraba

karduyiyan wê bikê wê bi gotina ´şaraba karduyiyan a bêhna wê xweş´ wê bikê.

Ji wê aliyê ve wê weke ku em çavkaniyên hem ji nava çîrokên mirovan û yên weki din bi rengekê wê weke bi navê çîrokên aciniyan û hwd ên herêma botanê wê fahmdikê wê bi wê rengê wê dîmenekê jiyanê ê pêşketi wê bi xwe re wê bide diyarkirin û wê di wê temenê de wê gelek têgihên ku wê hê di dewama van haninên me yên ku me hanina ser ziman wê karibin werina hanin ser ziman wê hebin. Ji wê aliyê ve wê, ev di derbarê rewşên jiyane dema karduyiyan de wê, di rengekê de wê, weke rewşên jiyanî û an malbatî ên rûniştî wê werina dîtin ku wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê jiyane şivaniyê bê û an jiyane bi çandiniyê û hwd bê wê bi zêdeyi wê weke di nava wan de wê weke wê pêşketî bê û wê, di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Di rengekê de wê, tiştekê din jî wê weke karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê dîmenekê jiyane şivaniyê û ya çandiniyê wê weke piştre wê were diyarkirin wê di zikhev de wê derbas bibê wê were dîtin ku wê di wê demê de wê li pêş pêşketî wê hebê. Di wê temenê de wê, dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê jiyane karduyiyan wê di wê temenê de wê, bi wê yekê wê, derfetên bi şinayiyên xwezayî wê weke bi cûreyên şêniyên xwe yên xwezayî ên weke tolik, guriz, raşat, kereng, komik (cûreyekê şênî di demên hebûna mijê li deverên çiyayî de dibê), û gelek cûreyên din wê kkifşbikin û wê di jiyane xwe ya rojane de jî wê bikarbênin û an wê hişkbikin bo demsalên din. Hişkkirina tirî weke mewûjan û hwd wê, di wê temenê de wê bi gelek cûreyên fêkiyan re wê bi wan re wê di rengekê de wê were dîtin ku wê weke xosletekê ku wê, bi xwarina civatên wan ên dema ku ew di wan de li hev dirûnihin bi hev re parve dikin û dixwûn wê karibê wê werênê ser ziman wê bibê. Ev wê weke aliyekê giring ê xosletê jiyane wan bê. Di dewama wê de wê, karibê wê bahsa çanda dengbêjiyê, û an rewşên weke çawa bi civakî wê di nava wan de wê hebê wê, di dewama wê de wê weke hinekê din wê karibê wê ser wê were sekin in.

Di morfolojiya cilûbergan de wê, di rengekê de wê dema karduyiyan wê weke li pêş bê. Wê di rengekê de wê, dîmenekê cilan ê weke çawa wê bi wê weke ku wê piştre wê di nava civakê de wê were diyarkirin weke

´cilên bi tifra´ wê li xwe bikin wê bikin. Di wê nûqteyê de wê, çekên weke piçûk û mazin ên weke ´kulav´ dihên bi navkirin ji hiriyê çê dikirin wê bibin. Mersên ji hizirîyê dihatin çêkirin weke bi navê ´keçe´ wê bûban. Di rengekê de wê, di rengekê de wê, ev gotinên ku wê, weke aidi ya demên berî islamê û hatina wê bin wê di derbarê jiyane wan ya wê demê a civakî de wê têgînekê jî wê bidina me bin.

Wekî din wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê, rewşek din ku wê kurd wê piştre wê, hertimî wê bi nav bikin û wê di dîmenekê rewşa rengê taxtê ku me li jor de wê diyarkir û dinava vegotin û çîrokên wan ên ji demên berî islamê na û wê bi navê "arzêlê´ wê were diyarkirin û wê weke taxtekê tenê ji şînayiyan wê were çêkirin û wê, merşên hiri û an yên bi ta çêkirina wê dênina ser wê, û wê, ser wê bi civatî wê rûnihin wê bibin. Arzêl wê, di rengekê de wê, bi teybetî wê, di malekê de wê her timî wê weke cihên hebin ku wê her demê wê kesên pîr ên malê bi teybetî wê ser wê rûniştan û dema xwe derbas bikiran û an wê li reheta xwe bineriyan. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, arzêl wê dîmenê taxt ê weke tenê yê ser rûniştinê bi civatî bû. Taxt bixwe jî wê çerçoveya wê berfireh, zaxm û mazin bê. Wê hem bo rûniştinê bê û hem jî wê bo ser wê êvaran razandinê bê. Di wê temenê de wê taxt wê "bo malên dayimi li wan mêhwan dihatin û diçûn ban." Di wê rengê de ev di nava hin çîrokên wan de jî dihat diyarkirin. Lê taxt wê her timê li hemberê devê wê yê ku wê weke deriyekê wê yê piçûk ê ne bilind tam li hemberê li ser wê, cihê kesê mazin ê ku wê weke kesê civat li dorê gihiştîya hev ku ew rûnihê wê bibê. Ew wê yan wê mîr bê û yan jî wê kesekê bi zane ê mazin ku ew wê, gotina wî li herkesekê nava civakê wê weke derbas bibê bê.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê rengê de wê werênê ser ziman ku wê rewşa taxt wê, di wê rengê de wê weke rewşek giring a ´mazinbûna malê´ a bi rûmetê û hwd a di nava civakê de jî wê weke dagera wê jî bê. Carna kesekê ku wê herê gundekê û an deverek mazin ku wê, li wê cihekê bibînê ku wê, lê bimênê wê, ji dûr ve wê li serê banên malan wê binerê û an li pêşîya wan ya bilind wê binerê ku wê, taxtê kijan ji wan mazin û weke yê wê rengê bê ku wê nişanaka wê bê ku ew malek mazin û li wê dayimi mêhwan dihatin û diçûn ba. Di wê temenê de wan ji wê yekê ew fahmdikir. Ew di rengekê de wê weke kevneşopîyek civakî wê di rengekê de wê de bida diyarkirin.

Male mazin wê hem gov û koxên wê yên ku wê deverê deriyê wan ji hewşa malê wê biheta dîtin ku ew mazin ban. Wekî din wê di malê de wê, taxt wê ser malê wê heban. Wekî din wê, pêşîya malê ku wê weke serdor û an berdora malê dihat bi navkirin wê, deverên rûniştinê ên weke arzêl hatina çêkirin wê hebin.

Ji wê aliyê ve wê, ev wê weke aliyekê kevneşopî jî wê biheta dîtin. Di rengekê de wê, kariba wê di şêwayekê de wê ji wê fahm bikira. Di morfolojiya jiyane karduyiyan de wê, ev wê, weke aliyekê wê yê giring bê. Lê aliyekê wê din jî wê, hertimî ku wê bi gotina "ardên pişta malê" dervî tayarayên çandiniya fêkiyên mixbaxê wê ardên çandiniyên ên mazin wê hebin. Ew dihatin fahmkirin ku ew yên wê malê na. Ber ku wê bi çîtên mazin û piçûk wê, sînorên wan wê di rengekê de wê weke ku wê bihetan diyarkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke ku wê bê diyarkirin.

Wekî din wê di rengekê de wê, li keviya malê a di nava malê û baxçe bi navê tayarayê de wê hinek deverên weke ´kozikên binardê ku wê minaq wê, fêkiyên weke tivir, pîvaz û hwd wê, biçandan û wê zêde ban wê di wan de wê bi cih bikiran ku ew wê, kariba demek dirêj wê maba û wê xira nebûba. Ji wan kozikan re wê biqasî ku em navê wan ji nava çîrokên civakê ên wê demê fêrdibin wê ´kozikên binaxê´ ên tivran û an kozikên binaxê ên pîvazan û hwd wê, di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, biheta diyarkirin. Di şêwayekê de wê, wekî din wê, deverên ku wê weke mergên li keviya avê wê çê bikiran wê hem li wan demên xwe yên xweş wê derbas bikiran û hem jî wê li wan wê masi bigirtan û an wê, sawalên ku wan di gurandin wê goştê wan wê, yan wê hûr bikiran bikirann xwarin. Yan jî wê, li wir wê karê zûwakirina wan tiştên weke goşt, bacana, û gelek cûreyên din ên xwarinê wê bikiran. Çêkirina mewûjan wê bi wê yekê wê, weke kevneşopîyek wan teybet bê. Wekî din weke ku fahmdikin wê kevneşopîya tirî wê gelek cûreyên wê hebin ku wê weke tirê dikarin bikina mewuj û tiriyê weke dikarin bikina şarab û hwd wê bûba. Minaq tiriyê dikarin bikin şarab wê karduyiyan weke ku em ji nava vegotinên herêmên wan fêrdibin wê bi gotina "tiriyê mazrona" wê, biheta diyarkiri. Weki din wê gelek navên din jî ê bi wê rengê ku wê biheta dîyarkirin wê bi wê re wê weke heba. Wê di wê temenê de wê ev wê weke kevneşopîyek dayimi a jiyane wan ya malê ba. Di rengekê de wê kkevneşopîya hilandina tiştên weke rûnê nivişt bi salan û an panir û hwd wê, zêde mazin wê hebê ku wê heya demên piştî demên wan jî wê di rengekê de wê weke karibê wê kifşbikê ku wê di rengekê de wê weke ku

wê bi wan re wê hebê. Di şêwayekê de wê, di rengekê de wê, warê tiştên weke yên xwe parastinê de jî wê di rengekê de wê, tiştên weke ´berkahnikan´ û an ´koskan´ wê çê bikiran ku ev wê, weke yên dayimi wê bi xwe re wê, bigerandan. Ev di şeran de jî wê, weke berkahni wê, bikarbihaniyan. Di rengekê de wê, tayê berkahiniyê wê ji çerm û hinek tayên teybet ên hunandinê wê bikiran. Wekî din wê tayên ku wê, weke ji wan re digotin "tayên di şimayê de hatina derbaskirin" wê bikarhanin. Şima wê, tiştekê ku wê weke ji daran û wan hin tiştên din dihat berhevkirin û hişkirin. Wê dema ku wê ta di wê re dihat derbaskirin wê, hem ta wê weke hişk bûba û hem jî wê zaxm bûba. Wê êdî wê zû bi zû wê ne qatiya ba. Bi gotinek ku wê di nava wan de wê were gotin ku " tayê dişima de derbas bûya naqatihê û kêra li ser keviyê mivradê hatî bûhûrandin devê wê zû kuh nabê." Wê dema ku wê were gotin ku wê, ´kêr devê wê, kuh nabê´, yanî wê were gotin ku ew kêr devê wê hertimî wê tûj wê bimênê. Kuhbûn wê, navê kêra devê wê êdî nabirê ba. Kuhbûn wê vaji devtûjbûna tiştekê ba.

Di wê rengê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku wê weke kariba wê di rengekê de wê werenê ser ziman bê ku wê karduyi wê di wê rengê de wê, di nava jiyanê de wê, bi rastî wê kevneşopîyek wan ya civakî û malbatî a xort wê hebê. Di çêkirina tiştên weke yên xwarinê û xwe parastinê de wê bi zêdeyi wê, navê wan w derkeve. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê, xwediyê zaninek teybet ku wê bi teybetî wê pêwîst bê wê balê li wê bikişênê û wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê.

Weki din wê weke kevneşopîyek din wê di nava vegotinên wan de wê bahsa wê were kirin wê ahlkirina haspan û an kedikirina sawalan wê zêde wê, di rengekê de wê di nava wan de wê navdar bê. Gelek caran wê bahsa girtina pazên kovi ku wê ne pazên ew ahlkirî ên malê bin. Lê ew dihatin kedi kirin. Di wê temenê de wê hûnerek wan a teybet a kedikirinê wê hebê. Li gorî wan wê, sawal û an heywanên ku ew dihatin kedikirin û yên ku ew kedi nedibûn wê hebin. Minaq gurr li gorî wan kedi nedibû û ne nikaribû bi qarakterê gurr pê bawer bikira ba.

Di wê nûqteyê de wê, kesên weke seyis ên kedikirina haspan ve wê, alaqadar bûban wê hebin. Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê, di rengekê de wê, ew kes wê di hûnera xwe de wê weke kesên bi zane ban. Carna wê dema ku wê haspek biheta girtin û ew wê biheta ahlkirin wê serî li wan kesan wê bidan. Wan jî wê, bihetan û wê, di rengekê de wê,

ew ahl bikiran ku ew piştre wê weke sawalên malê wê biman. Ku ew diçûn derve jî wê êdî wê rêya xwe bidîtan û wê bihatan malê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, ew wê, di wê karê de wê weke kesên bizane û pispor ban. Wê di rengekê de wê, ew kes wê derketan li pêş. Di wê temenê de wê kesên ku wê weke perwerdekarê sawal û heywanan û kesê ku wê weke perwerdekarê mirovan wê ji hev cihê bin û wê ew wê her yekê wê di karên xwe de wê, li pêş bin. Lê kesên ku ew di ahlkirina sawalên weke haspan de bûn wê zêde wê weke navekê wan ê teybet wê heba. Carna mîran bi teybet ew kesên ku wê bi wê yekê wê navê wan derketina wê kes bişandan li pey wan ku ew werin û ahlkirinek ku wan dixwest bê kirin ku ew bikin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê bênina ser ziman.

Di wê rengê de wê, morfolojiya kedikirina sawalan de wê, li gorî xosletên wan wê tev bigeriyan. Minaq di nava kurdên karduyiyan de wê kedikirina kewan wê navdar bê û ku ev wê weke karekê bi nirx ên li dora qasrên mîrtiyê jî wê hebê. Di nava kurdan de wê kevneşopîya kewan bi gelek rengan wê were diyarkirin. Biqasî ku em ji wan demên karduyiyan di nava vegotinên wan de wê dibînin ku ew dihê diyarkirin wê, bi hinek awayên bi wê rengê jî wê bibê. Minaq wê kesekê mîr wê bo tifrabûna xwe wê kewan wê li cem xwe wê bigirê. Di malekê de wê kesekê ku wê çend keçên wî hebin wê ku wê her yekê wê kewek li wê bikeve wê kewan wê kedi bikê û wê li cem xwe wê xwedî bikê. Ku keçek zewici û çû wê kewek ji wan wê di *rikeha* wê de wê bihan wê. Weki din wê kew wê zû wê, zêdebûba. Weke di malan de wê carna wê weke çawa wê mirisk bo hêkan û hwd wê, xwedî bikiran wê, ew jî wê bi wê rengê wê bikiran. Wê di malan de wê, kew, kevok û an sûsk wê xwedî bikiran. Susk wê, hinekê din ji kewê piçûktir bû. Lê ew zêde dirêj nediman. Ku ew hinekê mazin dibûn wê eyloyan û an bazan di cih de ew nêçîr dikirin. Li herêmên kurdistanê ên bakûr û rojava wê, ev tayr wê bi zêdeyi wê heban wê weke çawa wê haspên herêmên rojhilatê kurdistanê û dora wê weke navdar ban. Weki din wê malbatên karduyi ên şivan wê hertimî wê gelek sayên wan ên şivan û kedikiri wê hebin. Ew wê hertimî wê hebin û wê ji wan re wê weke bi armanca sitergehekê jî wê di rengekê de wê weke bikiran. Sa carna wê weke parasvanê malê jî bin. Wê kevneşopîya xwedikirina sawalan û an wan heywanên nava malê wê bi wan re wê, zêde wê hebê. Wê li pêş bê. Di wê temenê de wê, ev wê weke aliyekê wê yê din wê giring bê. Minaq wê, xwedi kirina sawalên weke yên agahidanê wê bibê ku ew wê, di rengekê de wê, kesên ku wê bi teybet

wê, di perwerdeya wan de wê baş bin û navdar bibin. Di wê temen de wê, ev wê, di nava karduyiyan de wê, derketan li pêş.

Ji nava vegotinên dema karduyiyan ên demên berî islamê de wê, van aliyan wê gelek aliyên din jî wê werina diyarkirin û wê werina ser ziman wê hebin. Ev wê, di rengekê de wê, çerçoveyek berfireh a ku wê di rengekê de wê bi wê re wê, bijin. Di aslê xwe de wê piştî hatina islamê wê gelek kevneşopîyên civakî ku wê bi wan wê werina jiyankirin wê yên wan demên berê bin. Di rengekê de wê bi wan re wê di nava jiyane xwe de wê bi wê re wê bijin. Di wê çerçoveyê de wê, di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê kevneşopîyên karduyiyan wê di rengekê de wê, bi zêdeyi wê derkevina li pêş.

Weki din wê kevneşopîyên baweriyî jî wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bahsa wê bikê. Bıqasî ku wê di nava vegotinên ji demên wan û ji nava civakên karduyiyan wê were diyarkirn wê, di rengekê de wê baweri wê, weke karekê rûhani wê were dîtin. Di rengekê de wê, di dîwana mîrtiyê de wê kesê oldar û yê rêveber wê cihê ji hev wê, hebin û wê li lê rûnihin. Ew wê, di rengekê din de jî wê mîr wê, bi tememî wê xwe bi aliyekê ve wê nedê diyarkirin. Wê di kevneşopîya mîrtiyê de wê gotina “divê mîr bêali bê” ku wê were ser ziman wê weke têgihek ku wê weke rêgezekê wê were diyarkirin jî bê. Ji wê aliyê ve wê bêalibûnê wê weke di temenê dûrûstbûn û wekehev tevgerinê û farq nekirina navê û her wusa li hemberê herkesekê bi başî û qanciya xwe rabûba wê bi wê bahs wê biheta kirin.

Weki din wê, di rengekê de wê, karduyi wê, di rengekê de wê, di nava wan de wê baweriyên weke serxwezayî wê werina diyarkirin wê zêde wê hebin ku wan dizanî ku ew wê weke xiyalet, giyan û an sawaêr bin. Di wê temenê de wê, têgihek bi wê rengê wê hebê. Wan dizanin ku wê acini wê weke bi giyanî wê hebin û ew ne weke mirovan wê bi fizikî wê hebin lê wan dikarî xwe weke mirovan bikin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê bahsa wan bikira. Di rengekê de lê wê weke ku me li jor wê li çend deveran wê hani ser ziman wê, dema ku wê bahsa jiyane aciniyan wê were kirin wê bi dîmenekê rasyonal ê weke ya jiyane mirovan û bi rengê pratikiya wan de wê bikiran. Lê ew xwediyê her tiştê ku wan dikarî pêkbihaniya ban. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi meziyet û xosletên wan re wê, ew wê weke ser mirovan re wê bi wê yekê wê werina dîtin. Di wê temenê de wê, di rengekê de lê wê rêgezên wan ên ku ew çawa wê, li gorî wê bijin wê hebin û ew rêgez wê teqez wê mîrê

aciniyan wê ji wê berpirsiyar bê. Di wê temenê de wê ew destûrê û rêgezên wan dênê û wê, ew tenê wê karibê mudahaleyê li lê bikê. Di wê rengê de wê weke di cihane aciniyan de wê weke kesê ku ew hêza wî ser ya hemûyan re bê. Ew wê, bi dîtin, kevneşopîya xwe wê ser ya hemûyan re bê. Wê bi zanina xwe wê ser ya hemûyan re bê. Di rengekê de wê hemû zanin û agahi wê di civate wî de wê li hemberî wê werina ser ziman. Dema ku wê, tiştek xirab ji yekê din bûba wê, gilêhê wê û an wî li hemberê mîr wê bikiran. Wê demê wê mîr wê kariba ku ew weke dihat gotin ku ew di cihê xwe de rûniştî ba wan girêbida, ku ew nikaribin êdî ti xirabiyê bi kesekê din bikin. Di wê rengê de wê ev wê weke xosletekê teybet ê wan ku wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Lê di tefkir û hizirkirina karduyiyan de wê weke wê were dîtin û fahmkirin û an diyarkirin wê ya bi baweri a nava mirovan û ya nava aciniyan wê ji hev wê were cihê kirin. Wê di rengekê de wê, weki din wê ya weke ya bi baweriya olî wê were ser ziman û ya weke bi baweriyên ser xwezayî di rengekê de werina diyarkirin û weke bi intibayek ne di çerçoveya baweriya olî de dihat dîyarkirin wê dîmenekê fahmkirinê jî wê hebê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê di şêwa û rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Mijare baweriyê wê di nava xwezayê de jî wê weke were diyarkirin. Di nava xwezayê de wê hertimî wê hebûnên ku ew dihizirin wê weke hebin wê bahsa wan wê weke wê were kirin. Di wê temenê de wê, rewşên ku wê di wê çerçoveyê de wê werina diyarkirin wê hebin. Di wê temenê de wê têgînên bi baweriyê wê, di aslê xwe de wê ew ji wan cihê wê weke yên li gorî jiyane mirov ku ew wê bi wan wê xwe ji wan wê biparêzê û hwd re wê di rengekê de wê were diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê têgînên bi baweriyê wê di rengekê de wê, di temenê parastinê de wê, bi wê yekê wê werina diyarkirin. Minaq di nava kurdan de wê morfolojiya têgîna niviştê ku wê weke kevneşopîyek ji demên berê islamê wê were û di demên islamê de jî wê serdest bê û çendî ku wê carna bi têgînên islamî jî wê were diyarkirn jî lê di aslê xwe de wê nikaribê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê hebê. Di wê temenê de wê mantiqê gotinên bi afsûn ên parastinê de ku wê weke dema ku ew bi xwe re digirê wê ji xirabiyan wê biparêzê wê di rengekê de wê were diyarkirin û ev wê ji wê demê wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Minaq baweriya hesinekê û an tiştekê

hesin bi xwe re gerandinê di dema rêwîtîyan de wê giyanên xirab û an aciniyên xirab wê nikaribin zirarê bidina wan.

Di wê temenê de wê baweriyên xwezayî û serxwezayî wê di rengekê de wê bi zêdeyi wê di nava karduyiyan de wê bi zêdeyi wê hebê û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, kevneşopîya karduyiyan a baweriyê a êzdayi-hizirî wê di rengekê de wê, hin bi hin wê baweriyê ê weke di rengekê felsefeyekê û an ekolek felsefeyi de wê çawa wê ji rengên bi wê rengê ên diyarkirin wê were diyarkirin wê bi wê rengê wê hin bi hin wê weke bi wê re wê were dîtin wê rengekê pêşketinê wê bi wê re wê bibê. Çerçoveya gotina pê baweriyê wê weke pêzaninê jî wê ji aliyekê din ve wê bi wê yekê wê weke karibê wê fahmbikê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke derkeve li pêş.

Pêşketinên felsefeyi wê, di rengekê de wê di dema karduyiyan de wê, weke ku wê ji nava fahmkirinên wan ên vegotinên civakî wê were diyarkirin wê di dîmenekê de jî wê rengekê lêpirsinê ê di wê temenê de wê weke ku wê bi wê re wê, di awayekê de wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, ser temenê fahmkirinê û ya ku ew nayê fahmkirin ku ew bi wê lêdipirsin ku ka ew çi ya wê bi wê re wê weke li wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, bi wê yekê sazûmana xwezayê, gerdûnê û di temenê aqiliyekê de wê çawa wê hebê û di wê de wê,, cihê van tiştên ku wê weke bi xwezayî û serxwezayî wê çawa wê di wê de wê hebê wê, were lê hizirkirin û wê di wê temenê de wê bi aqilekê xwezayî wê bê xwestin ku ew were fahmkirin û were hanin li ser ziman.

Morfolojiya têgîna giyanê û an giyanên bi aqil wê di wê demê de wê were dîtin ku wê biqasî ku em ji nava vegotinên ji dema wan dibînin wê hebê û wê were lê hizirkirin û an niqaşkirin. Di wê temenê de wê, çawa di jiyanê de wê weke karibin werina fahmkirin wê ser wê were lê hizirkirin. Di rengekê de wê di wê temenê de lê wê aqilekê lêpirsinê û beremberê wê bi aqilê rasyonali wê weke wê were pêşxistin. Morfolojiya niviştê de ku me li jor wê hani ser ziman wê têgînên weke di rengê ku wê, çawa wê, tiştekê xirab wê hebê û wê têgînek ku wê beremberê wê karibê wê bi sînor bikê û an pêşîya wê bigirê wê di rengekê de wê were lê hizirkirin wê bibê. Di wê rengê de wê weke dualiteyekê fahmkirinê wê di rengekê de wê weke ku wê beremberê hev wê di şêwayekê de wê weke wê were pêşxistin. Di wê nûqteyê de wê jî dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê têgîna hizirkirinê û fahmkirinê wê bi wê re wê, were diyarkirin. Di hinek vegotinên kurdan ên wê demê

de ku em zêde rengê wê bi tememî nikaribin wê fahmbikin jî wê, bi wê rengê were diyarkirin ku “wê dema tiştek hat fahmkirin tu dikarê pêşîya wê bigirê ku ew xirabiyê bikê û an wê bi sînor bikê.” Di wê temenê de wê, ev gotina bi fahmkirina wê re wê sînorkirinê wê, di rengekê de wê, zêde agahi wê çawa wê, di temenê beerfirehkirina wê fahmkirina wê de wê newina ser ziman. Di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya fahmkirinê û hwd wê weke bi serve hatinê û an lê serwerbûnê ku wê di nava aqil de wê were diyarkirin ev rengê fahmkirinê wê çendî wê dîmenekê wê weke wê bide diyarkirin jî lê wê ji wê cihê wê dîmenekê wê bi wê rengê jî wê bi fahmkirinê wê bide diyarkirin ku wê, fêrbûn û an fahmkirin wê weke temenê ya ku wê weke bi nebaşî wê weke were diyarkirin di temenê hebûnek giyanî a antropomorfikî de wê were lê hizirkirin wê xwe dûr bigirê. Di wê temenê de wê ne tenê wê weke têgînek epistemikî lê were lê hizirkirin, lê wê bi rengekê/têgînek ontolojiyî wê, di wê têgîna hebûna wê fahmkirinê de wê bi wê rengê wê re wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di demên karduyiyan de wê têgîna giyanê wê weke ku wê were dîtin wê, bi aqili û an jî bi felsefeyi wê weke bi fahmkirineka pêşketî wê karibê wê ji hinek vegotin û têgihên ji nava wan ên ji demên wan dikarê kifşbikê. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê hhinekê wê li ser wê bisekinê. Di morfolojiya fahmkirna têgîna giyanî de wê, weke ku wê, karibê wê werênê ser ziman wê ya pêşî wê di wê rengê de wê weke ku wê xwe bide diyarkirin wê di wê rengê de bê ku wê hebûna mirov wê, di rengekê de wê di her demê de wê, bi yekitiyekê wê were lê hizirkirin. Lê di dema karduyiyan de wê weke ku wê karibê wê kifşbikê wê giyan wê weke di bedenekê de wê weke hebûna me ya ya rûhani a ku ew hati û afirî û di wê de bi cihbûyi wê di rengekê de wê weke were bicihkirin û diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê werênê ser ziman.

Di nava êzdayiyê de wê di dema karduyiyan de wê weke ku mirov wê kifşdikê wê hebûna giyanê wê di rengekê de wê, weke di rengekê de wê, hebûne me ya heyi wê, were diyarkirin. Ew hebûn wê weke hebûna me ya ku ew dikarê di dîmenekê hebûna wê, bi wê bi xwe re wê bi dînek rasyonal û antropomorfik wê, bi şibenekêa bi bedenê lê dervî wê bi rengekê wê fahmbbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman. Êzdayi wê hebûnê me ya giyanî wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê werênê ser ziman. Morfolojiya giyanê a êzdayiyan wê piştî ku wê di nava

baweriya wan de wê di demên helenikî de wê weke bi têgînek antropomorfikî wê were lê hizirkirin û pê de wê, aqil û giyan û beden wê weke sêkikên ku wê ji hev cihê wê werina lê hizirkirin wê di rengekê de wê, were lê hizirkirin bê.

Ji wê aliyê ve wê morfolojiya giyanê û aqil wê, di rengekê de wê bi hev re wê were lê hizirkirin û giyan wê weke hebûnnek nikaribê were inkarkirin bi hebûna me ya diji re wê were lê hizirkirin. Ev hebûn dikarê bihizirê, bi aqil bibê û fahmbikê. Weki din bi hebûna fizikî re li dûnyê diji û dikarê pêvajoyên jiyanê wê fahmbikê.

Li gorî êzdayiyan wê sînorê fizikî wê ne weke yê bi sînorê aqil û giyanê bin. Çendî ku wê, giyan wê weke dervî fizikê wê were diyarkirin wê nêvî bi nêvî wê weke bi sînor û rêgezên fizikî wê weke di rengekê de wê were hanin li ser ziman. Ji wê aliyê ve wê ji giyanê re wê, mirin wê hebê û an wê nebê wê ew jî wê di rengekê de wê were lê hizirkirin. Ji wê aliyê ve wê ev jî wê di morfolojiya başî û nebaşîyê de wê were diyakirin. Di wê rengê de wê were diyarkirin ku w başî û nebaşîyên me wê karibin bidina diyarkirin ku wê giyan wê bi sermedî wê bibê û an nebê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê kirinên me yên baş wê, di rengekê de wê, temenê nemiriya wê, biafirênê. Kirinên baş wê, di wê temenê de wê, çendî ku wê bibin wê ne tenê wê weke kirinna wê li gorî wan wê bibin. Wê ji wê zêdetirî wê weke aliyekê ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê bûyinek ku wê bi morfolojiyî û an antropomorfikî wê were lê hizirkirin wê biafirê. Di wê temen de wê ji ya baş û nebaş bi wê rengê wê bihizirê wê, zerdeştiyan wê bibê têgîna mazdayi û ahrimanî. Di wê temenê de wê ev wê weke dualiyên ku wê ser wê temenê re wê, weke biafirin. Çendî ku em kirinekê bi başî û nebaşî dikin wê aliyek ji wan wê xort bibê. Kirina me di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi têgînek darazî wê di wê temenê de wê di dîmenekê fahmkirinê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê were lê hizirkirin. Ev jî wê di wê temenê de wê weke karibê wê fahmbbikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê. Di rengekê de wê, di nava zerdeştiyên pêşî ên dema mediya de wê tiştekê din jî wê weke ku wê kurd wê di nava vegotinên xwe de wê werênina ser ziman wê were lê hizirkirin. Wê mijare têgîna kirinê bê. Her çendî wê ev piştre wê weke dev li hizirkirina wê were berdan jî lê wê bi hizirî û aqili wê weke aliyekê giring bê ku wê li wê bihizirê bê. Ew jî wê têgîna kirinê û an piratika me ya bi kirinê a bêali û an notr ku wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, kirinek pêşî wê weke bêali wê were lê

hizirkirin. Ew piştre wê bi çi niyetê wê were kirin wê bi aliyekê wê weke bi darazî û aqilekê şûbjektiv wê piştî wê li wê were lê hizirkirin. Lê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, ji kirinekê baş wê, derketina tiştekê nebaş û an vaji wê were û bibê wê di rengekê de wê, di rengekê de wê ev di pêvajoyek antropomorfikî de wê weke çawa wê, kesekê baş wê weke xira bibê û yek xirab û an nebaş wê baş bibê û hwd re wê bi morfolojiyek fahmkirinê re wê weke li wê were lê hizirkirin. Ev wê di morfolojiya kirinê de wê weke ku wê weke bi wê têgîna kirinê re wê li wê were lê hizirkirin. Lê morfolojiya kirinê wê, di demên piştre wê di dîmenê salixkirinê de wê, cihê wê were salixkirin. Wê, weke di têgînên baxtê de wê, were dîyarkirin ku wê pêşî de wê çawa wê kirin wê bi başî û nebaşî wê were kirin ku wê bê gotin ´nivisîya´ ew wê, di rengekê de wê weke têgînek piştre a ku wê were pêşxistin bê. Ji wê aliyê ve wê piştre wê were dîtin ku wê were lê hizirkirin.

Di nava kurdan de wê, gotinên weke “mirov çi kirinê bikê wê ew kirin wê winda nebê, wê di valahiya fezeyê de wê weke bimênê hetaheta” wê weke têgînek ku wê di rengekê de wê ser morfolojiya kirinê û mayindatiya wê re wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê were lê hizirkirin. Ji wê aliyê ve wê, di awayekê wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê werênê ser ziman ku wê têgîna hebûnê wê bi wê re wê weke navendek weke ardnigariyek çerçoveya wê berfireh ku wê li ser wê û an di wê de wê çi bixwezê wê weke karibê wê li wê bihizirê wê bi wê re wê weke wê were lê hizirkirin.

Ji wê aliyê ve wê, morfolojiya kirinê wê bi hebûnê re wê, di rengekê de wê, ew jî wê weke wê were lê hizirkirin. Di kirinê de wê çiqas paya hebûna me ya fizikî bê û an çiqas wê paya hebûna me ya aqili û an giyanî bê. Ji wê aliyê ve wê ev cihê kirin jî wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Ev wê di nava êzdayiyan û zerdeştiyan de jî wê di rengekê de wê were dîtin ku wê bibê mijare hizirkirinê. Ji wê aliyê ve wê weke bi wê re wê hewldana fahmkirinê wê were kirin. Di wê temenê de wê rewşên weke yên bi fizikî û an fizika me tiştên xirab bi giyane me dide kirin û an giyane me de tiştên baş dikarê bikê ji fizikê cihê û an ew ji wê cihê ya wê di wê temenê de wê weke were lê hizirkirin. Piştre wê maniyî wê morfolojiyê wê weke bi wê rengê wê pêşbixin ku wê, çawa wê, mijare fizikê wê weke ´girtigehekê´ bê bo giyanê ku ew çendî ji wê xilas bibê wê weke azad bê. Morfolojiya têkiliya azadiyê û giyanê bi hev re wê bi hev re wê were lê hizirkirin. Têgîna azadiya giyanî wê dii wê rengê de

wê were lê hizirkirin û wê morfolojiya bedenê wê di wê temenê de wê di dîmenekê cihê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, mirin wê, di wê temenê de wê, dema ku wê weke ´xilasiyekê´ wê were diyarkirin wê di rengekê de wê, di wê temenê de wê, di morfolojiyel wê weke ji nava sînorê rêgezên fizikî ên bi bedenê derketina giyanê û hwd re jî wê di rengekê de wê were diyarkirin. Di wê temenê de wê, çavkaniya rewşên xirabûnê wê, fizik wê di wê temenê de wê were dîyarkirn. Di wê temenê de wê di morfolojiya diyarkirina maniyan de wê çavkaniya bedenê wê di reşiyê de wê berê wê hebê. Heya ku wê rohni wê, bi çirûskên wê bikevina dûnyê û di wê de bicih bibin û di wê de bi wê jiyan di wê de pêşkeve. Di wê rengê de wê di rengê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê werênê ser ziman.

Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din wê karibê wê werênê ser ziman ku wê ji wan aliyên hizirkirinê û morfolojiyên wê di dema karduyiyan de wê çawa wê morfolojiyek hizirkirinê a bi felsefeyi wê hebê wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Hizirkirina bi têgînek etikî û başîyê wê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê were kirin. Di rengekê de wê başî kirin û di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di rengekê de wê êzdayi wê di rengekê de wê bi wê yekê jî wê werênina ser ziman wê têgîna berpirsiyariyê ku wê kes û an giyan wê ji kirinên xwe wê berpirsiyar bê. Ew wê hasabê wê bide. Di wê temenê de wê têgîna piştî mirinê a darazê wê bi wê yekê wê were lê hizirkirin û gotina ku me li jor hani ser ziman a weke çi bikê wê winda nebê û wê valahiya fezeyê de wê bicihbûyi wê bimênê û wê, di wê demê de wê derkeve hemberê me wê di wê temenê de wê, bi wê ve girêdayi jî wê weke karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya têgîna niyetê wê di nava vegotinên kurdan ên ji demên kevnera de wê bi zêdeyi em dibînin ku wê derkeve li pêş. Bi çi niyetê kirinekê wê bikê wê, di rengekê de wê, ew wê, weke bi wê niyetê ew kirin bûya wê bibê û ev wê, di rengekê de wê, rengê qarakterê me jî wê bi xwe re wê weke di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê, di şêwayekê de wê weke karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê niyet wê, weke têgînek ku wê, di rengekê de wê weke hebûna me ya bi hizirî a objektiv jî wê di rengekê de

wê weke karibê wê dervî fizikê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ev hebûn wê, di rengekê de wê, bi awayekê wê, çavkaniyek wê ya bi başî û an nebaşî wê weke hebê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê ew peyxam û çavkaniya xwe ji wê bigirê. Di wê temenê de wê morfolojiyên weke mêylê û hwd ku wê çi wê werê aqilê me ku em wê bikin û an em çi dixwezin wê bikin wê ser morfolojiya xwestekê re wê bi wê ve wê girêdayi wê di dewama wê de wê were kirin. Morfolojiya xwestekê wê were dîtin ku wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, bi wê rengê wê weke têgînek aqili a objektiv wê were lê hizirkirin bi diyardeyi. Lê di rengekê din de jî wê, aqilekê duyem ku wê weke ser wê re wê weke dîmenê aqilê rasyonal wê were lê hizirkirin wê ser wê re wê, di rengekê de wê bibê û ev wê di wê de wê temenê aqilmeşandinê wê bi wê re wê bibê ku ew wê çawa wê, baş û nebaş wê bibê wê were lê hizirkirin wê bibê. Di wê temenê de wê bi wê yekê wê, kirinên me ku em dihizirin ku ew rast û an ne rast a wê bi wê re wê, were lê hizirkirin. Wê aqilê duyem wê ser aqilê pêşî a weke bi xwestekê re wê, weke aliyê aqili ê bi diyardeyî ê weke bi wê fahmdikê ku ew wê, çawa wê weke bi başî hebê û an nebê. An wê çawa wê baş û an nebaş bê. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê bê. Li gorî ya aqilê duyem wê ya aqilê pêşî weke bi xwestekê û hwd wê, çawa bibin wê were diyarkirin. Di wê nûqteyê de wê di ya xwestekê û hwd de wê, dema ku ew di wê temenê de wê weke bi awayekê diyardeyi wê bibê wê, li ser wê re wê weke ku wê were kirin wê were ditin ku ew di wê de aqil heya û an nin a wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê morfolojiya lêpirsinê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Ji wê aliyê ve wê, di dîmenê pêşî de wê ya weke xwestekê û hwd wê weke têgînek ku wê, dervî aqil hebê wê di rengekê de wê were diyarkirin. Di gotinên weke ´min nizani bû ku ew rast a û an nerast a´ û an jî ´min pêşî nedît ku ew wê çawa wê bibê´ û yan jî ´min ew xwest´ û hwd. Di gotina ´min ew xwest´ de wê, weke dervî aqil wê weke kiryarek objektiv wê di rengekê de wê weke bibê û wê di wê de wê weke tenê ew dihê kirin bê. Lê dervî wê ya aqilê duyem wê, çendî wê weke aqilekê fahmkirinê û rasyonal wê were diyarkirin jî wê weke bi rengekê aqilê şûbjektiv û darazî jî wê were diyarkirin ku ew wê dibînê ku ew wê çawa wê, weke rast bê û an ne rast bê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê

bi wê re wê, lêpirsinê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê were kirin.

Di dema karduyiyan de wê weke ku em ji nava vegotinên ji dema wan ku em diinerin wê di wan waran de wê lêpirsin û rengên hizirkirinê wê hebin. Di wê temenê de wê, gotinên ku wê piştre wê weke gotinên geliri û an *gotinên pêşîyan* ên civakî wê werina diyarkirin wê di wan de wê, têgîna weke ´dema ku te gotina xwe got pêşî û paşîya wê bihizirê ka wê çi bi xwe re wê bênê û an ser çi temenê û ji çi dihê gotin wê piştre bibêje´ jî wê ser wê çerçoveyê re wê weke gotinek ku wê hertimî wê di civatên civakê ên kurdan de wê were ser ziman bê. Ev wê weke gotinek ku wê di wê de wê nişanakên aqilbûnê wê di xwe de wê di rengekê de wê bihawênê û wê bi wê re wê were hanin li ser ziman jî bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Gotina bi rengê ´pêşî û paşîya gotina xwe bihizira û piştre bêja´ wê di wê temenê d ewê di rengekê de wê weke ku wê were gotin bê. Di wê temenê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê, ev têgihên weke yên lêpirsinê jî bin ser temenê kirinek rast ku ew bi wê were kirin û an mirov kirina xwe rast bikê ku wê bi wê weke wê were pêşniyarkirin wê di wê temenê de wê weke têgînek ku wê bi wê yekê wê rengekê hizirkirinê ê nava civakê wê ji wê demê wê bide diyarkirin jî bê.

Di kirinê de wê, hertimi wê were gotin ku “aqil ya rast dikê bide kirin” an jî wê di rengekê de wê bi têgîna baweriyê re wê, were gotin ku “wê dema ku te rast kir wê demê wê ew wê weke ya baweri bê.” Ev gotin wê were diyarkirin. Lê ev gotin wê weke gotinek ku wê ji gelek aliyan ve wê karibê wê salix bikê bê. Aliyê pêşî ê bi fahmkirina gotinê re wê weke têgîna baweriyê wê, weke bi têgînek weke ya yaqinkirinekê ser gotina aqil û hwd re wê weke ku wê bide diyarkirin bê. Ya duyem wê, di rengekê de wê, weke rastitiyê wê, bi aqil ve wê, bi fahmkirinê re wê werênê ser ziman û wê giringiya aqil wê, bi wê yekê wê weke bixwezê di xwe de wê bi kirpênê bê. Aliyê din ê sêyem wê di wê rengê de wê baweriyê wê di rengekê de wê weke bi têgînek aqili û morfolojiya wê re wê di rengekê de wê bihizirê û wê di wê temenê de wê weke ´ya di aqil de a rast´ ku ew weke dihê dîtin û dikarê were kifşkirin wê weke cewherê wê bi wê re wê weke bixwezê bi wê bihizirê û an bide hizirandin.

Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, werênê ser ziman. Di morfolojiya hizirkirinê de wê ev wê weke aliyek wê yê din ê giring wê weke derkeve li pêş. Di rengekê de wê, di dema karduyiyan de wê weke ku em ji nava vegotinên wan dibînin wê çawa mirov biaqil dibê û çavkaniya aqilbûnê wê çi bê û fahmkirinên ji jiyanê û hwd wê weke ali û rewş û têgînên ku wê bi wan re wê werina lê hizirkirin wê werina dîtin jî bin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê yekê re wê were lê hizirkirin. Di nava civatên wan de wê lêpirsinên bi hizirî ku wê weke gelek zane wê li hev di diwana hev de wê rûnihin û wê hizrên xwe wê ji hev re wê werênina ser ziman. Wê dema ku wê kesekê tiştek hani ser ziman ew divê ku ew rast bê. Ew bi kirinî weke piratikek hati kirin bê ew bê diyarkirin ku ew çawa hatiya kirin. Ew bi vegotinekê efsanayi û hwd bê ew çawa pêkhatiya û vegotin ew di ahengek levkir de wê were diyarkirin. Di rengekê de wê, dema ku wê, di nava civatê de wê gotin hat ser ziman wê rewşên weke bi aqilî ji mirov re wê weke makul were û an bi wê yekê wê were rast dîtin û hwd wê, di rengekê de wê karibê were diyarkirin. An jî wê di wê demê de wê gelek kesên zane wê hebin û wê b hev re wê ser wê re wê ji aliyên xwe ve wê hizra xwe wê bênina wer ziman. Di wê temenê de wê, dema ku wan hizrên xwe hani ser ziman ku ew di rengekê de wê weke çawa wê, lev were kirin. Çawa wê, weke rast were dîtin wê li wê were lê hizirkirin. Bi gotina ´ji mirov re makul were´ wê weke gotinek ku wê pirr caran wê di nava civatan de wê bi vegotinî wê were ser ziman û ev gotin wê di vegotinên demên kevnera de wê bi awayekê pirr zêde wê were bikarhanin jî bê. Ev wê weke nişanaya aqilekê rasyonal û an mantiqî û hwd wê, di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin jî wê di şêwayekê de wê weke rengê fahmkirinekê û têgiha wê jî wêê weke karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê werênê ser ziman bê.

Di dema karduyiyan de wê, dema ku wê weke demek kevnera bê wê, çawa wê bi hizir û felsefeyi wê weke wê were lê hizirkirin wê di wê demê de wê ji nava vegotinên wan wê bi wê yekê wê dîmenê wan ên hizirkirinê wê di rengekê de wê weke bi awayekê vekirî wê karibê wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê tipolojiya wan a hizirkirinê wê çawa bê wê di rengekê de wê kifşkirina wê di wê temenê de wê bi wê yekê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman. Li

ser kirinê re wê weke di vegotinên aciniyan de wê were dîtin wê lêpirsinên weke yên bi lêpirsinên ser kirinê re wê bi başî û nebaşî wê pirr zêde wê were kirin. Kirinek bi başî wê were kirin û an bi xirabî wê were kirin. Di wê temneê de wê ber çi bi başî ew bûya û an bi xirabi ew hatiya kirin wê ser têgînên niyetê re wê were lê hizirkirin. Morfolojiyên bi wê yekê ên bi têgîna başî û nebaşiyê wê, yên ku wê bi wê yekê wê bi têgîna niyetê wê werina fahmkirin wê ji yên ser kirinê re wê werina ser ziman wê di dema wan de wê zêdeyi wê weke kirpendin di vegotinên wan de wê were kirin. Lê bi morfolojiyên ser têgîna kevneşopîya Hizirî re wê weke balkişandina ser ya başî û nebaşîyê wê bi kirinê ku wê beremberê gotina niyetê wê çawa wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Cihane felsefî karduiyan ya rêxistî wekî yên şaristaniyên Yewnanî, Hindî, an Çînî yên kevnar, têgihîştina cîhanê ya Kardûyiyan li ser xweza, erdnîgarî û têkoşîna ji bo jiyanê û fahmkirina wê bû. Xanophon wan wekî civatek rêxistî ku ew xwe radesti kesekê nedikir diyar kir, û li azadiya xwe zêde dihizirî û bi şert û mercên erdnîgarî yên dijwar re di ahengekê de dijî, wesf dike. Di wê demê de, nêrîna cîhanê ya gelên ku li Mezopotamya û Çiyayên Zagrosê dijîn li ser felsefeyên wê demê û olî yên destpêkê bû. Kultên elementî (wek agir, av, erd, hewa), rêzgirtina ji bo xwezayê û hînkirinên felsefî-olî yên wekî Zerdeştiya destpêkê di şekildana têgehên gerdûnî yên dualîst ên qencî û xerabiyê, tarîtî û ronahiyê yên van civakan de rolek lîstin. Li herêma ku Kardûyiyan lê dijiyan, veguhestina ramanê ne bi rêya gotarên felsefî yên nivîskî, lê bi rêya vegotinên devkî, destan û kevneşopiyên devkî yên destpêkê yên mîna dengbêjiyekê bû, ku tê de binnivîsên felsefî hebûn. An jî bi rengê ekoli wê hizrên pêxemberî û baweri ên olan hebin. Olên wê demê wê weke olên piştre bi vê yekê wê nikaribê şîrove bikê. Ew di dîmenekê ekolên felsefeyi bi aligiriyên xwe wê hebin û wê, bi wê yekê wê, çerçoveyên hizirkirinê wê bibin. Zaneyên girêdayi wan ku wê weke ´zaneyên civakê´ û an wê weke ´sofistan´ ku wê piştre wê werina diyarkirin wê bibin û ev di nava civakê de wê weke çîneke bi zane a serdest wê weke derkevina li pêş. Di lêkolînên nûjen ên felsefe û dîroka rewşenbîrî ya Kurdî de, serdema Kardûyî di destpêka kronolojiyê de wekî yek ji destpêkên dîrokî yên kombûna rewşenbîrî û şêwaza jiyanê li herêmê tê danîn. Lêbelê, ev paşxaneyên çandî û antropolojîkî nîşan didin ku teoriyên felsefî wê bi wê yekê û rengê wê pêşketi wê di wê de wê hebin.

Rasta ku wê bi wê rengê wê di dema karduyiyan de wê, morfolojiya rengekê zanini a bi keseyetên weke pêxember û an nebi re wê derkeve li

pêş. Di aslê xwe de wê di rengê filosofên dema kevnera de wê, gelek navên ku wê bi wê yekê û rengê wê weke karibin werina kifşkirin wê bibin. Ev wê, hem di nava vegotinên civakî de wê bi qarakterên weke yên xiyali jî ku wê bibê wê weke karibê li wê were zêdekirin. Ber ku ev qarakter wê weke qarakterên civakî bin. Wê hizrî bin û weke qarakterên dihizirin û wê hizra xwe wê bênina ser ziman û wê bi hizra xwe ya hanina ser ziman re wê mayinda bin. Gelek ji wan qarakteran em nizanin ku ew jiyane û an ne jiyane. Lê navên weke bi navên pêxemberî û an nebî wê werina diyarkirin em dizanin u ew jiyane û wan nivisandinên xwe kirina. Pirtûkên wan bûna. Dema pirtûkî ku wê bi navê pirtûkên pîroz jî bê wê pêşbixin û wê kevneşopîya wê bi wê yekê wê biafirênin ku wê ji demên piştre jî wê weke bibê temen û çavkani. Ew ne tenê wê weke kesên rûhani bin. Wê weke kesna bi zane ku wan bi aqilê xwe pêşengî di nava civakê de wê weke bi çerçoveyek akolî de wê dikir. Di wê temenê de wê derkevina li pêş.

Di wê rengekê de wê, di aslê xwe de wê dema ku em van keseyetiyên bi wê rengê ku wê navê wan wê derkeve li pêş û wê hebin em bihasibênin em nikarin karduyiyan û dema wan bêî filosof û an keseyetên bi wê rengê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê morfolojiya keseyetên bi zane weke sofistan ku wê di nava kurdan de wê weke *sofi* û an *avdal* û hwd wê were bi navkirin wê bibin. Wê di rengekê de wê, di nava wê sazûmana wê ya hizirkirinê de ew wê weke kesên bi zane bin ku wê, aqilekê çerçoveya wê berfireh wê bihizirin û wê hizirkirinên xwe wê werênina ser ziman. Ji wê aliyê ve wê, morfolojiya têgîna zaninê a ´mayindatiya wê´ a di nava kurdan de wê, têgînek teybet a din jî wê bi wê rengê wê bi wê yekê wê were hanin li ser ziman ku wê, dema ku wê hizirkirinek hat ser ziman ku ew bi çi rengê û an niyetê bê ew wê winda nebê. Wê weke xwe wê di rengê dîmenekê wê weke bi fizikî û an bi rêgezên wê de wê weke bibê û wê, xwe di şêwayekê de wê di dema wê de wê bide diyarkirin. Di rengekê de wê, bi têgînên êzdayi û an semitikî û hwd de wê gelek navên di wê demê de wê di çerçoveyek baweri û morfolojiya wê de wê weke kesên ku ew hizrên xwe dihênina ser ziman wê weke karibê li wan wê were lê hizirkirin û werê hanin li ser ziman bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke pêwîst bê ku wê werênê ser ziman. Di rengekê de wê di wê temenê de wê, morfolojiya bi gotina kesên bi bawer jî wê hinek gotinên ku wê bi wê di nava têgînên çandî û hwd de wê were diyarkirn wê ser wê re wê karibê wê werê ser ziman wê bibê. Wê dema ku wê bahsa kesê bi baweri dihê kirin wê weke kesê bi

zane wê were diyarkirin. An jî wê weke kesê perwerde kirî wê di rengekê û morfolojiyekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê werê ser ziman. Kesê bi zane û perwerde dîtî wê, bi gotinkirina wê nişanaka wê bê ku wê sazûmanek fêrbûnê a rûniştî wê bi wê yekê wê weke di nava civakê de wê hebê û wê bi wê yekê wê di rengekê de wê di dewama wê, bi wê re wê weke karibê wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê weke karibê wê di reng û awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê li wê bihizirê bê û wê werênê ser ziman bê.

.

Serdema kevnera a karduyiyan û an kurdistanê

Heta nûha haninên me yên ser ziman ên ji nava pêvajoyên fahmkirinê ên çandî û hwd ên ji nava çanda civakî û hwd wê, di rengekê de wê di aslê xwe de wê pêvajoyê wê, di rengekê de wê werênina ser ziman. Pêvajoyên wê yên çandi jî wê di wê temenê de wê bi awayekê civakî û çawa jiyankirina wê û pêvajoyên wê yên bi aqil wê di rengekê de wê weke karibê wê di şwêayekê de wê werênê ser ziman. bi têgîna serdema kevnera pêvajoyê wê werênê ser ziman. Ku wê di hinek waran de wê bi têgihên ku me li jor hanina ser ziman wê weke bikeve rewşek dûbarekirinê jî bê wê di rengekê de wê weke pêwîst bê ku wê di rengekê de wê ser wê bisekinê û wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê di demên kevnera de wê, pêvajoyên ku wê pêşkevin wê, giring bin. Di aslê xwe de wê, dema ku em pêvajoya demên civakî ên weke bi dema aqilê serdema kevnera bi rengekê wê weke wê werênina ser ziman em pêwîstî bi wê dibînin ku em demê wê hinekê din wê kevntir bibin. Ber ku wê di rengekê de wê, di rengekê de wê ya ku wê weke bi demên kevnera ên girêkê û hwd re wê werina ser ziman wê piştî pêvajoyên demên kevnera ên kurdistanê û an welatê karduyiyan wê bibê û wê, heta ku wê ser encamên wê yên hizirî û fahmkirinên wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bibê. Ber vê yekê wê di rengekê de wê weke pêvajoyek fahmkirinê a piştre ku wê di rengekê de wê weke di dewama wê de wê weke li herêmek din wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke karibê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya demên kevnera û an gotina kevnera ku wê ya ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin û an fahmkirin wê demek bi aqilê weke yê felsefeyê bê. Di rengekê de wê ev wê weke di

morfolojiya hizirkirina Hizir û minaqe wî ya bi Musa re wê were ba hev re wê were ser ziman wê di rengekê de wê weke kevntir wê were birin û wê karibê bi destpêka dawîya demên mitanniyan re wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Me li jor wê li deverekê wê hani ser ziman ku wê piştî mitanniyan û an rûxîna mitanniyan wê weke ne tenê wê bi rengekê wê weke bi encama serwerîya hêzek din a weke asûr wê bibê re wê bibê û wê were rûxandin bibê bê. Wê tenê wê bi wê re wê werênê ser ziman wê weke encamên ku ew li ser wê bûya wê weke ku wê nikaribê wê bi başî wê fahmbikê. Misyona rewşan, kesan û hêzan û derketina wan wê, di rengekê de wê, di pêvajoyên dîrokî û diyarkirina wan de wê dii rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê pêvajoyên wê yên pêşketinê ên di jiyanê de bi aqil û gûharinên ku wê bi aqili û hişmendî w bibin û pêşketinên ku wê bi wê re wê bi kes û civakê û hwd re wê di rengekê de wê weke ku wê bibin wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê direngekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Di morfolojiya fahmkirina pêşketina wê demê de wê ya giring wê weke ku wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê wê weke aliyekê wê yê giring wê weke bi pêvajoyên wê yên fahmkirinê wê ser temenê wê yê çandî û pêşketina civakî a demê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya hizir û musa de wê cûda û cuda wê di aslê xwe de wê ev di rengekê berfireh û zelal de wê weke ku wê bide diyarkirin. Minaq hizir wê di rengekê de wê, di rengekê de wê pêxemberekê herêmê û ku wê hebê û wê çanda wî ya bi baweri û an di rengekê de wê teolojiya wî di wê demê de wê pêşkeve û wê, di şêwayekê de wê ev wê xwe di şêwayekê de wê weke ku mirov li gorî pêşketinên civakî ên ji herêm wê fahmdikin wê li dora sedsale 13´min û hinekê bi ber destpêka sedsale 12´min û pê de wê di rengekê de wê bibê. Ji wê aliyê ve wê pêşketinên berê wê ji dema gudea bê û heya demên hammûrabî bê û an keyeniyên din ên bi wê rengê wê bi morfolojiyek keyeniyê wê zêdetirî wê di rengekê teolojiyî de wê xwe bidina diyarkirin wê bi pêşketina wan a li herêmê re wê karibê wê fahmbikê bê. Ber ku wê pêşketina temenî wê di wê rengê de wê reng û

awa û bandûra xwe li wê rengê pêşketina wan wê bide diyarkirin û ew wê weke fahmkirinê wê xwe didina diyarkirin bin. Di dewama wê de wê, dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê di rengekê de wê bi wê re wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya wê pêşketinê wê weke ku wê bi wan keseyetiyên wê demê ên bi wê rengê wê derkevin re wê weke rengekê xwe yê pêşketinê û bi danişandina keseyetiya xwe ya dema xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê dem bi dem wê bi rengê pêşketina keseyetiyên bi wê rengê wê weke dîmenekê wê fahmkirina rengê dema û wan û civake wan jî wê di wê temenê de wê weke ji aliyekê ve wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, dema ku em ji wê dihên ser ya hizir wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide diyarkirin. Kevneşopîyên bi wê rengê wê, bibin û wê gelek keseyetiyên mistikî û an irrasyonali ku wê werina diyarkiri û di rastiyê de ku wê weke bi teolojiyek rasyonal wê weke ku wê di dema xwe de û di demên piştî xwe de wê bi wê werina ser ziman jî bin. Minaq wê, morfolojiya zurqerneyn, birehim, mitra, nemrud û hhwd bi gelek keseyetiyên bi wê rengê re wê weke karibê wê werênê ser ziman. Em morfolojiya wê di wê rengê de ku wê ev keseyet wê bi başî û an ne başî wê werina diyarkirin ew wê weke mijare din bê. Lê di rengekê de wê pêşketina wan a dema wan û rengê xwe diyarkirina wan û şêwayê xwe dana nişandinê û hanina ser ziman û hwd wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke wê fahmbikê û wê karibê wê di rengekê de wê, werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke bi wê re wê weke kkaribê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Morfolojiya keseyetiyên bi wê rengê wê weke dîmenekê zêhni a bi rengê pêşketina xwe re wê weke bidina diyarkirin û ev wê, di rengekê de wê zêdeyi wê, bibin. Mitra jî, birehim (di morfolojiyekê de navê birehim di kurdî de dihê wateya birayê min. Bi têgînên weke abraham jî wê, heman fonoloji û morfolojiyê di fahmkirinê de wê bide diyarkirin. Weke di rengê xitabkirinekê de ji kesekê re bikê û bêjê

′birehim!′ Di wateyek din a morfolojiyî de wê navê birehim wê bi têgîna weke ′birêhîm′ ku wê carna wê di nava kurdan de wê were diyarkirin wê, bi gûharandina tipa ′e′ li ya ′ê′ wê, weke bi wateya ′ez di rê de têm′ û an di rê de dihêm′ û yan jî di re de me, ezê werim′ û hwd wê wateyna bi xwe re wê, di rengekê de wê weke bide diyarkirin.) jî, zurqerneyn jî, nemrud û gelek keseyetiyên din ên weke wan wê zêdeyi wê, di rengekê de wê dîmenekê mistikî wê bi xwe re wê bitêgîna yekyazdanî a destpêkê re wê weke ku wê bi xwe re wê bidina diyarkirin. Morfolojiya mitra (navê mitra di kurdî de dihê wateya ′koka min′ û an ′ra ya min′. Têgîna navê ser gotina kokê a ′ra′ ava dibê û ra di kurdî de wateya kokê a darekê bê. bi têgîna ′mî′ û an mît′ li pêşîya wê, aidiyetê li ser têgîna ra re dide diyarkirin û wê weke raya min bînê ser ziman.) wê teqez wê di wê rengê de wê bi morfolojiyekê wê weke vegotinekê wê were vegotin ku ew gayê xwe baş lê dimeyizênê. Rojekê deri vekiriya û gayê wî ji malê di ravê. Piştî wê digihijê wê hizirê ku wê, di rengekê de wê weke "yazdanekê min jî û te jî afirandî wê hebê′ wê bi wê têgînê wê weke bigihijê wê têgîna yekyazdanî a razber. Di wê çerçoveyê de wê destpêkek teolojiyî a bi aqilekê rasyonal wê bi wê yekê wê bi mitra re wê di rengekê de wê were kirin. Bırehim jî nemrud jî û wê li ser wê temenê wê weke werina hemberê hev. Wekî din wê weke bahsa zurqerneyn ku wê were kirin wê di dîmenekê wê weke wê de wê bahsa wî were kirin ku ew di rengekê de wê weke kesekê, û an keyekê bi wê heman morfolojiyê û serdestiyek yazdanekê teqez dide diyarkirin wê werênê ser ziman. Piştî wan wê, di rengekê de wê morfolojiyên ku wê weke bi Hizir (navê hizir di kurdi de wê çendî wê were wateya hizirkirinê wê, di rengekê din de jî wê, têgînên weke li ser têgîna ′hiz..′ ku wê bi kirpendinekê ser ′z′′ bikê re wê, têgînek bi dengkirinekê û dengekê wê weke pêşî derketiya û dihê bihîstin û hwd wê bi xwe re wê bi wate bikê. Wekî din wê wateyên weke bi têgîn û morfolojiyê de wê bi têgîna ′hizi′ ku wê, morfolojiya wê, ya ji deng dihê′ û diyar dibê wê bi xwe re wê bi wate bikê. Di wê morfolojiye de wê têgînek zêhni a bi gotina afirandinê û an li bedenê bûnê û lê çêbûnê wê weke ku wê bi xwe re wê werênê ser ziman. Di dîmenekê din ê di dewama wê de wê bi navê hizir bi kirpendinekê di dawîyê de ser ′r′ re wê bikê wê têgîna wê weke *miridandinekê bi dengî* a weke di xwe de dengekê derxê û an dengekê bide kirin wê bênê ser ziman. Weki din ya jêhatinê jî bi wate dikê. Dengekê bi mir dihê kirin wê bênê ser ziman. Li vir gotina mir wê wateya têgînên weke mirinê wê nede diyarkirn wê wateyên bi dengê ên weke dengekê ji hundur, tişî, digihijê, û hwd wê bi

xwe re wê di wateyekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Morfolojiya ji tipa ´r´ wateyên ku ew bi wê di gotinê de dihên afirandin wê, di dewama yên din de jî bin ku wê dengekê ji hizirkirinekê û an fahmkirinekê derdikeve ku ew bi wê fahmkirina ji wê dengê dikarê bi gelek fahmkirin û hişmendiyên cihê ên bi xwe re bê re wê werênê ser ziman.), musa (navê musa di kurdî de wê wateyên weke taqabûlî gotina ´mejuyê´ dikin wê bide û ev ser temenekê fahmkirinê û hişmendî a bi dîrokkirinekê re wê werênê ser ziman. Weki din wê wateya bi dengekê û an mejuyekê rabûna xwe jî wê di xwe de wê karibê bi fahmkirinekê bide diyarkirin.) û hwd re wê were ser ziman wê, di rengekê de wê bi zêdeyî wê, zelaltir bin. Ew wê, di rengekê de wê weke pêvajoyek teolojiyî ku wê weke filosofê wê û an pêxemberê wê bin. Di wê çerçoveyê de wê aqilmeşandinekê wê di wê temenê de wê bikin û wê fahmkirinêkê bi giştî û gerdûnî ser wê temenê bi têgînek teleolojiyî wê bikin û wê pêşbixin. Ev wê di wê çerçoveyê de wê weke ku wê bi wan re wê di rengekê de wê weke ku wê xwe di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Ev jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Morfolojiya fahmkirinê wê di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi rengê wê re wê xwe bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya yazdanî wê di wê temenê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di rengekê de wê keyên yazdan û an morfolojiya firawunan ku wê di wê demê de wê hê wê weke demekê xwe ya dawî wê biji wê, di rengekê de wê weke bi awayekê cihê wê xwe bide diyarkirin. Lê ew têgîna teolojiyî ku wê di rengekê de wê bi razberiya wê were diyarkirin wê, piştî musa wê ji misrê wê bi ravê û wê were mediya wê di rengekê de wê bi têgînên teolojiyî ên bi wê rengê ên Hizir re wê hevnasinê wê bikê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê ser wê re wê, êdî wê têgîna yazdanekê ser mirovan re wê di wê temenê de wê kirpendina wê bikê û wê fêrbûnên ku ew ji wê dikê wê bi demê re wê di wan de wê zelal bibê û wê piştî wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, piştî wê ku ew di vegerihê misrê wê ser wê re wê, di rengekê de wê,

hizra xwe ya pêşxistî û an ji ya pêşî a gûharandî li dîmenekê wê weke ya li mediya heya wê, di şêwayekê de wê bi wê re wê, herê herêmê û wê hizra xwe bi wê li hemberê wê werênê ser ziman. Di rengê di wê demê de wê, di nava çanda misra kevn û ya mediya û an mesepotamya û an jî kurdistana kevn de wê, di rengekê de wê weke cihêbûnek wê bi demê re wê di wê demê de wê bibê û ev wê yekser wê xwe di têgîna teoloji û rengê wê yê fahmkirinê de wê weke ku wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide diyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Musa wê di wê nûqteyê de wê fahmdikê û wê dikê ku wê fahmbikê û wê werênnê ser ziman. Morfolojiya bi fahmkirina musa a bi xwe re wê pêşxistî wê bo fahmkirina wê fahmkirina wê demê wê karibê bibê çavkaniyek giring a wê demê ya li mediya û wê di wê temenê de wê bi wê re wê hinekê din wê weke pêwîst bê ku wê li wê bihizirê. Piştî wê bi demên Suleyman û dawud re wê çawa pêşketin bibin wê karibê di dewama wê de wê li ser wê bisekinê bê.

Ku em pêşî hinekê ser ya rewşa musa wê bibêjin wê di wê rengê de wê karibê wê were diyarkirin wê dîmenekê teolojiyî ku wê li ser rûyê aqilê wê bi yazdanî ku wê xwûdayekê tenê navê wî heya bê. Li aliyê din wê kesekê wê weke firawun ku wê xwe weke xwûda diyardikê wê hebê. Di wê morfolojiyê de wê, dîmenekê wê weke ya birehim û nemrud wê di rengekê de wê bi rewşa musa û firawun re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê rengê de wê dema ku em li rengê ahengê ê vegotinê dinerin û rewşên ku ew bi têgînî û teolojiyî dihên diyarkirin dinerin wê weke rewşa musa wê weke ji hinek aliyan ve wê weke ya birehim kopî kiribê wê dîmenekê wê bi wê rengê wê weke bide me. Di wê temenê de wê, heman rewş wê berê wê demê wê bi rewşa sargonê akadî re jî wê weke di rengê destpêka jiyan musa de ku wê weke di salikê de wê di nava avê de wê were berdan û wê were baxçeyê firawun wê bi heman rengê wê, rewşa sargonê akadî de wê weke were dûnyê û wê bê kirin di salikê de û wê were baxçeyê inanna û ankû îştarê û wê ji aliyê jinên aligirên wê de wê weke ´zaroyê wê´ wê were diyarkirin û wê piştre ev rewş wê bandûra xwe di pêşketina bi mazinbûna sargonê akadî de wê pirr zêde wê mazin wê ji temen ve wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di wê temenê de wê, dikarê wê di demên piştre de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke bi wê re wê, di awayekê de

wê weke karibê wê werênê ser ziman. Di demên piştî akadê de wê, di rengekê de wê rewşa ku wê keyên akadî wê bi rengekê û an bi temenekê kultî wê bi çerçoveya ramyariyek giştî a hegomenikî û an imparatori wê care pêşî wê bidina diyarkirin wê piştî wê, di heman morfolojiyê de lê vê vê carê wê ne bi ramyari lê bi teolojiyî û serwerîya wê ya giûştî wê gudea wê bi têgînek dervî ya ramyariyê bi ya teolojiyê wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, aqilekê civakî bi wê re wê, di rengekê de wê bikê navê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ya ku wê bi heman remgê wê di temenê pêşketîna wî ya mazin de bibê wê di aslê xwe de wê di şêwayekê de wê weke karibê wê bi rehetî wê fahmbikê wê ev bê. Di wê temenê de wê, gudea wê ber vê yekê wê ji ramyarivanekê zêdetirî wê weke pêxemberekê wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Ev jî wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ji demên piştî gudea wê bi wê rengê wê morfolojiyên keyeni û an keytiyan wê bi wê rengê wê ser temenê teolojiyêkê û an rengekê wê yê fahmkirinê wê zêdetirî wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê piştî gûdea wê, di rengekê de wê rewşa zurqerneyn, nemrud, keyên mitannî ên weke kirta û idrimî û heya keyê dem bilindbûna mediya diyaqos û hwd wê, di heman morfolojiyê de jî wê weke karibê şîrove bikê û wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê weke ku wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di morfolojiya keytiya rûhani de wê, di wê temenê de wê, bi demê re wê, keyên weke hammûrabî wê bibê, berî wê di demên urukê de wê keyên weke dumuzi û hwd wê bibin. Di wê temenê de wê, ev wê derkevina li pêş. Di rengekê de wê di morfolojiya wan keyan de wê têgînek teybet a di wê temenê de wê bide diyarkirin. Hammûrabî wê rewşa wî ji ya gudea pirr cûda bê. Gudea rewşa ramyari û ya teoloji wê weke cihê wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Wê mêyla xwe bi aliyekê ve wê bide û wê pêşbixê. Lê Minaq hammûrabî wê weke di rengekê de wê, protipên weke key urnammu û key sulgi ên keyên dema xanadana ur a sêyem de wê bibin wê di rengekê bi wê yekê de wê derkevê li pêş. Ji wê rengê wê dîmenekê wê weke ku wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Lê piştî wê, morfolojiya hizir ku wê di vegotinên mistikî ên di derbarê de wê were diyarkirin de jî wê

weke ji mejuyek weke ya ´fermandariya leşkerî a keyeniyê´ dihê ku ew weke keyeniya zurqerneyn´ jî wê carna wê were diyarkirin. Lê di rengekê de wê hizir wê, di rengekê de wê, di morfolojiyek bi aqilekê bi zane de wê, rengê xwe bide diyarkirin. Ew wê, di rengekê de wê, bi têgîna serwerîyek rûhani a cihê de wê direngekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Rengê ku wê musa wê bide nişandin wê bi awayekê teqez wê, di rengekê de wê têgînek teolojiyî a yazdanî a ne dûrî wê bê. Ew wê, di rengekê de wê weke di rengê diyarkirina xwe de wê, têkiliyek din a weke ya keyeni û an firawunî ku ew di jiyane wî de heya wê li şûn xwe bihêlê kku ew nekê nava yazdanê xwe û xwe de.

Di morfolojiya firawuntiyê de wê têgînek wê weke ya kevn ku wê teolojiya wê li gorî demê wê were şîrovekirin wê hebê. Minaq wê di nava têgihên piştre de wê rengê şîroveyên weke bi gotina nemrud û birehim re bê, zurqerneyn û belavbûna navê wî bê û an rengê ku ew dihê lê şibandina navê wî bê û an musa û firawun û hwd bê. Di wê temenê de wê şibandinek wê di rengekê de wê bi morfolojiyî ku wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmibkê û wê weke kkaribê wê di rengekê de wê weke wê werênê ser ziman wê di reng û awayekê de wê weke hebê. Ev jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman. Morfolojiya musa û firawun û hwd wê dîmenekê hatina hemberê hev wê rengê pêşketina teolojiyî a herêma mesepotamya û kurdistana kevn û ya firawuntiya misrê û an misra kevn û hwd re jî wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Wê dema ku em bahsa rewşa pêşketina herêmê û an şîroveyekê di rengekê de wê bi pêşketina herêmê a piştî mitanniyan re wê li herêmê wê bikin wê di rengekê de wê, weke di wê rengê de wê weke karibê wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman wê bibê bê.

Di morfolojiya pêşketina demên piştî mitanni de wê,, di rengekê de wê dikarê wê ne tenê wê bi bakûrê mesepotamya re lê bi başûrê mesepotamya ve jî wê girêdayi wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di rengekê de wê, dema ku em bahsa bilindbûna asûrê wê li qasra kassitan û serwerbûna wê ya pêşî li babilê û kassitê û hewirdora wê, pêşî wê weke pêvajoyek wê weke ya ku wê gotin di cih de bê wê piştî wê dema mediya ku wê kirusê mazin wê bikê û wê weke xwe ji heman qasrê wê bide diyarkirin û wê di destpêkê de wê bide herêkirin û wê piştî wê, bikeve nava hewldana

demezrendina serweriya xwe de. Di dema kassittê de jî wê rewşek bi wê rengê wê weke ku wê bibê. asûr wê, weke hêzek ramyari ku wê derkeve li pêş wê, di aslê xwe de wê bi wê yekê wê pêşkeve û rabê. Li ser çavkaniyên qasrê ên bi sedaalan pêşketina û ew jî ku wê di nava wan de wê pêşkeve wê, di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Rewşa kassitê wê weke ya gutiyan wê, direngekê de wê weke ne xwediyê navendiyek ku wê ser keyeniyên hewirdora xwe wê, serdestiye wê ava bikê. Ew bi peymanên pîroz ên zaxm wê girêdanek ku ew nikaribin ji wê dûrkevin wê aavabikê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê têkiliyên diplomatikî û peymanên zawacên diplomatikî û hwd wê, di wê temenê de wê weke kifşeka wan ya dîrokî bê ku mirov wê bi wê yekê ve wê girêdayi wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê, kassitî wê di rengekê de wê, karibê tiştekê din jî bi wan re wê, bi başî wê li wê bihizirê û wê pêwîst bê ku ew were fahmkirin. Ew jî wê têkiliyên diplomatikî ku ew wê pêşbixin. Ji wê aliyê ve wê dîplomatikê bi ramyariya hegomenikî wê çawa wê were kirin wê, di rengekê de wê, di aslê xwe de wê dîmenekê berfireh ê dema wan wê hebê. ji wê aliyê ve wê ew wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Kassitî wê di dema wan de wê keyeniyên bi navê guti û lullubi wê hebin û ev wê, heya serdema derketin û bilindbûna mediya wê were dîtin ku wê hebê. Di wê demê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê, di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê. Di rengekê de wê weke karibê wê di awayekê de wê werênê ser ziman. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya kassitan û rengê hizirkirina wan wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê, di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Ev jî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Wê jî di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê fahmbikê û wê weke karibê wê

werênê ser ziman bê Morfolojiya kassitan wê di rengekê de wê, encamên wê di rengekê de wê, hem di dema mediya dem û hem jî di demên nairiyan-kardiyan û hwd de jî wê weke dîmen û rengekê pêşketinê ê ku mirov wê weke karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yêê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê weke ku wê berê wê demê wê akad wê bixwezê serdestiya xwe ya ramyari wê ser gutiyan bi serdesti çêbikê wê di dema kassitan de wê têkiliyek bi wê rengê a bindestkirinê wê di nava wan elamiyan û an asûrîyan de wê nebê. Di rengekê de wê, weke di rengekê de wê, çendî wê weke diîemenkê imparatori de wê weke ku wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke bi wê re wê, karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di awayekê de wê werênê ser ziman wê, di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yêê din ê giring wê, di wê demê de wê keyeniyên wê demê wê têkiliye wan wê bi hev re wê hebê. Di rengekê de wê, rastî rewşek wê weke ya seferên kassitê ku wê li hemberê keyeniyên xwe yên herêmî wê, piştî akadê wê di dema kassitê de wê rastî wê weke di dema bilindbûna babilê xanadana ur a sêyem û an asûrî de wê rastî wê newê. Di rengekê de wê di morfolojiyekê de wê ev rewş wê weke rewşên serwerîya ramyari bin wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke morfolojiyek wê ya din a giring wê di wê rengê de wê weke bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya kassitê wê, di rengekê de wê, di rengekê de wê, xwe bi hûrî, mitanni, med û karduyiyan re wê ser wê rengê fahmkirinê û morfolojiya wê ya pêşketinê, bi serwerîya wê ya civakî û ramyari û hwd re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê xwe bide domandin. Ji wê aliyê ve wê, ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê bi rengê pêşketina herêmê a wan re wê di şêwayekê de wê weke wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke karibê wê di

awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Di morfolojiya keyeniyên dema kassitê û piştî wê heya demên hûrî û mitanniyê de wê di wê temenê de wê di dewama hev de wê di rengekê de wê weke xwe bide diyarkirin. Rewşa hûrîyan ku gotin di cih de bê wê di rengekê de wê, di demên piştre wê weke roma rojava û roma rojhilat ku wê bibê wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Ev jî wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê pêşketina kassitê ku wê bi serwerîya wan ya başûrê mesepotamya re wê bibê wê, piştî wê di rengekê de wê weke bi hûrîyan re wê ser xabûrê re wê bi ber bakûrê mesepotamya ve wê berfireh bibê. Di wê demê de wê, li bakşrê mesepotamya wê, dîmenekê din ê çandi wê hebê. Lê hevnasinek ku wê hê ji dema berfirehên bi demên şariştani ên urukê û piştre wê li herêmê wê bibin wê bi çandi û hwd wê hebê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, li herêmên bakûrê kurdistanê wê, hebûna keyeniyên weke karkemêş û hwd wê bi navê wan re wê weke nişanaka wê karibê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê. Navê karkemêş wê di rengekê de wê, weke navekê ku wê derhanina wê ya ji navê gilgamêş wê bibê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê, di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke bi wê re wê li wê bihizirê ku wê çanda bakûrê mesepotamya a xalafi wê di rengekê de wê, zêdeyi wê weke çandek çandî a civakî ku wê piştî wê di rengê pêşketinên weke bi pêşketina êzdayi-kevneşopîya hiziri û hwd re wê, di rengekê de wê li herêmê wê xwe bide diyarkirin. Vegotinên weke li ser girnawazê û bajariya wê û an navendîtîya wê re wê werina sser ziman wê hinekê jî wê karibin rohniyê li wê bigirin. Çanda ubeydî wê di rengekê de wê bi civakî wê berfirehtir û kûrtir bê ji ber rewşên wê yên herêmî Di wê temenê de wê pêvajoyên

çanda zeerdeşti wê hinekî jî mitrayi wê ne dûrî wê weke bûhûrandinekê li bakûrê mesepotamya jî wê di dîmenekê de wê weke ku wê bi xwe re wê, di şêwayekê bi pêşketina hizrî-zêhni û an têgîna bi morfolojiyên fahmkirina rengê pêşketina wê ya civakî û hwd re ku wê bikê re wê weke karibê wê bi wê re wê fahmibkê û wê werênê ser ziman bê. Çanda zerdeşti wê weke ku wê sentezekê wê di rengekê de wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Dîmenekê pirryazdanî ku wê weke bi morfolojiya fahmkirina ehrimanî, mazdayi û zerwanî û hinek têgînên di wê rengê de ên piçûk û mazin û hwd re wê, were diyarkirin wê bibê. Lê zerdeşti wê di rengekê de wê têgînên rasyonali wê di rengekê de wê bi wê re wê pêşbixê. Wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke ku wê salix bikê. Di wê temenê de wê salixkirinên zerdeştî wê di rengekê de wê dîmenekê berfireh ê ku wê di hinek awaan de wê weke pêwîst bê ku wê di wê de wê kûr bibê û wê weke pêwîst bê ku wê, di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê bê.

Morfolojiya têgîna mitrayi-zerdeştî wê zêdeyi wê xosletên çanda herêmên ubeydî wê bi xwe re wê, kûrtir wê bidina diyarkirin. Morfolojiyên ji demên şarîştaniyê ên wê demê wê urukê wê di hinek morfolojiyan de wê weke ku wê bide diyarkirin. Lê dîmenekê urukê wê weke ku wê di rengekê de wê bi wê bihizirê wê bi têgîn û morfolojiya yazdanî a inannayi wê di şêwayekê de wê weke ne dûrî ya çanda xalafî a bakûrê mesepotamya bê.

Di rengekê de wê, di aslê xwe de wê, pêvajoyên çanda mesepotamya wê, di demên li dora hezarsalên çaremin û bi vir ve wê weke dest tevlihevbûnê û bûhûrîna li hev û an tevlihevbûnê wê bi wê re wê bibê. Di wê temenê de wê salixkirinên ser civakatiya subaru re bê ku wê were diyarkirin, guti ku wê were diyarkirin û an rewşên ku wê di wê temenê de wê werina diyarkirin ên weke abla, hûrî, mitannî û hwd wê, di rengekê de wê di dîmenê wê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Morfolojiya bawerîya êzdayi wê, di rengekê de wê weke karibê, di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê, di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê dii rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Morfolojiya yazdanî a baweriyê wê di rengekê de wê, di xatekê de wê ji herêmên urukê bi ber çengalê bakûrê mesepotamya û an bakûr û rojavayê kurdistana iroyin ve wê di rengekê de wê xwe bide diyarkirin. Çanda êzdayi a baweriyê wê dîmenê wê yê ku ew dihê dîyarkirin û civakatiya wê, di rengekê de wê, weke zêdeyi wê bi dema mitannî û karduyiyan re wê dîmenekê berfireh ê hemdemiya wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê çerçoveya karduyiyan a pirrbaweriyî û an ew dîmenê wan ê pirrbaweriyê wê di wê demê de wê, bi wê re jî wê weke dîmenekê wê xwe bide diyarkirin. Di aslê xwe de wê, karduyi wê, di wê de wê weke serkevti û kêrhatibin ku ew bi şîroveyên xwe yên ku ew dikin re wê di rengekê de wê weke ku wê di rengekê de wê, çawa wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya karduyiyan a bi êzdayi û an civakatiya êzdayiyî jî wê di demên nairiyan û serwerîya wan de wê xorttirin wê di dîmenekê de wê di nava vegotinên herêmên botanê de wê weke bi têgîna ´kevntiriniyê´ wê weke ku wê bide diyarkirin. Di demên kevnera de wê zêdetirî wê dîmenekê wê yê teolojiyî ê yekyazdanî wê xwe bide diyarkirin û wê di wê temenê de wê li hev şîrovekirin û kirina ahengekê û girêdanên epistemolojikî û ontolojiyî bi fahmkirina teolojiya demê re wê, li ser temenê civakê û hwd re wê were dîtin ku wê were kirin. Di wê temenê de wê, şîroveyên ku wê werina kirin wê, di temenê kûrbûna bi fahmkirina elementên weke her çar elementên weke avê, axê, agir û hewayê û hwd re wê, di rengekê de wê bide diyarkirin. Morfolojiya wan elemantan wê di rengekê de wê, çerçoveya têgîna êzdayi wê, di rengekê de ku wê girêdanek epistemolojiyî û hwd wê bi têgîna kulta enlil ve jî wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve ku mirov wê tiştekê wê bibêjê wê çendî wê zêde çavkani wê nebin ji bilî şîroveyên morfolojiyî ên ji nava vegotinên civakî û hwd wê, di rengekê de wê bi wê yekê wê girêdanên ku wê di dîmenekê xort de wê bibin wê bi têgîna hewayê û hwd re wê bide diyarkirin. Di nava karduyiyan de wê morfolojiya aciniyan wê weke ontolojiyek wek bi ´hebûnên ji hewayê bûna" ku wê werina diyarkirin wê, di şêwayekê de wê weke girêdanek bi fahmkirinê jî wê di nava wan de wê were diyarkirin. Morfolojiyek din jî

ku me berê hani ser ziman bi çend awayan wê minaqe girnawazê bê ku wê weke li nisêbînê ku wê weke ´bajarê aciniyan´ jî wê were diyarkirin wê li wir wê çavkaniyên ku wê weke êzdayi wê ritualan wê li wir bikin wê bi erkolojiyî û hwd wê werina kirin.

Di dema karduyiyan de wê weke ku wê karibê wê kifşbikê wê dîmenekê teybet ê civakî wê derkeve li pêş. Piştî mediya û serdestiya wê ya imparatori wê, di rengekê de wê, ew ji holê ranekbin. Lê wê herêmîtî wê derkeve li pêş. Ji navendê ravin wê bibê. Di rengekê de wê di dema axamanêş û di dema sasaniyan de wê bibê. Di wê temenê de wê, di rengê wê ravîna ji navendê wê, di rengekê de wê tiştekê ku wê bi teybetî wê weke xosletekê jiyane wan bê wê karibê wê kifşbikê û bahsa wê bikê bê. Çendî ku wê di rengekê de wê, weke karduyiyî û hwd wê weke serdestiya axamanişan û an sasaniyan wê redbikê jî lê ew di rengekê de wê di aslê xwe de wê weke xosletekê jiyane wan û rengê jiyane an bê ku ew bi sedsalan wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê, di rengekê de wê werênê ser ziman. Di dema guti, kassit, lullubi, hûrî û mitanniyan de wê, hêzek navendî wê ji bili akadê, asûr û axamenîş û di dewama wê de sasaniyan ku wê xwe ser yên din bi têgîna navendî wê farz bikin wê zêde newina dîtin. Ya ku wê bi wan re wê weke temenê şerê bi wan re bê û an wê xwe di rengekê de wê weke xosletek şer jî wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin wê, di wê temenê de wê, weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temen de wê, pêvajoyên berê wê demê wê bi têkiliyên bi ´tifaqî´ ên nava wan de wê, di rengekê de wê, hertimî wê girêdan wê bi hev re wê bibê. Di dema akadiyan de wê, berê wê keyeniyên gutiyan wê bi wê yekê wê bi hev ve wê girêdayi bin. Wê dema ku wê keyê akad sargonê akadî û an naram-sin wê bibêjê ku wê, bi carekê wê ´60 keyeniyên guti wê bi xwe re wê di şer de wê bibînê´ wê di aslê xwe de wê, weke morfolojiyek ku wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê bê. Wan serdestiyek ramyari û an bindestiyek ramyari ku wê weke metingeriyekê wê dîmenekê bide diyarkirin û an wê bide hîskirin ava nekirin. Morfolojiya pergale wan ya keyeni, ramyari û civakî wê ji yên din wê cihê wê di wê temenê de wê, xwe bide diyarkirin. Kassitan ev dîmenê guti û kassitan dana domandin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê serwerîya xwe wê, bi wê yekê wê, bi dîmenekê imparatori ê di nava xwe de wê bi tifaqî girêdayi lê di dîmenekê konfedereyi û hwd de ku wê weke girêdayi bê wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Kassitan wê azmûna gutiyan û akadan di rengekê de wê di

dema xwe de wê bi babilê re wê, bigihênê têgînek navendî jî. Lê di wê nûqteyê de wê çendî wê navendîtîyekê wê ava bikin jî ew wê weke navendek sist bê. wê ne jidahi bê ku wê dema ku wê weke ji bin kontrola wê derkeve wê, seferekê wê li wêê bikê. Di wê temenê de wê ev wê, weke dîmenekê wê yê ku wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê derkeve li pêş. Ber vê yekê wê weke aliyê diplomatikî ê kassitan wê bi zêdeyi wê derkeve li pêş. Di dîrokê de ku em bêjin cara pêşî wê têgîna diplomasiyê wê bi wê yekê û rengê wê pêşbixin wê kassiti bin wê ne gotinek zêde mubalaxa bê. An jî wê ne gotinek ku wê, ji rastiyê dûr bê. Vaji wê rastiyê wê werênê ser ziman bê. Wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê têkiliyên xwe wê, hertimî wê bi hundur û derve wê bi wê têgîna diplomasiyê wê biadilênin. Kassitî wê di wê de wê zêde pispor û bi zane bin. Di wê temenê de wê, diplomasi wê, xosletekê din wê bi hebûna wan a serwer re wê bide diyarkirin. Ew jî wê di wê temenê de wê weke ew bê ku wan serdestiyek ku wê bi wê hewirdora xwe wê bikê bindest wê ava nekin. Wê ne xwediyê pergalek bi wê rengê bin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê pergalek civakî ku wê weke bi xosletên xwe wê hebê wê di rengekê de wê bidina diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, pêşketinek ku wê di nava xwe de wê çê bikin û wê bale me zêde bikişênê wê di rengekê de wê weke ku wê ava bikin.

Di wê temenê de wê jî dikarê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê kassitî wê di rengê diplomasiya wan de wê, weke şêwayekê têkiliyên nava herêmê û an imparatoriya wan bê. Wê, di wê temenê de wê weke imparatoriyek wê weke ji yekitiya yên wekhevan pêkdihêt wê dîmenekê wê bi xwe re wê bide diyarkirn. Ku gotin di cih de bê wê karibê bişibênê rengê ´dewletên yekbûyî a amarika´ a roja me wê weke karibê di rengekê de wê bişibênê wê. Di wê temenê de wê dîmenekê wê di morfolojiya xwe ya fahmkirinê de wê di nava xwe de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman wê, pergalek ramyari wê di wê temenê de wê bi wê yekê wê ava bikin û wê lingên wê yên herêmî û hegomenikî wê bi hev re wê girêdayi wê ava bikin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê dîmenekê hegomenikî wê ava bikin têgîna hegomenikî a kassitan wê çerçoveya wê, pêwîst bê bi babil û hûrîyan re di hevsengiyekê de wê karibê bi serwerîya wan re wê fahmbikê. Em di rengekê de wê, di rengekê de wê, dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, karibê wê fahmbikê. Di nava têgîna kassit û hegomeniya wê de wê, gavê

lullubi û guti jî wê heya sedsale 7′min jî wê bi keyeni wê karibê wê kifşbikê. Minaq keyê lullubi û an yê keyeniya lullubi larkutla wê li dora salên 680 beriya zayinê de wê bibê keyê keyeniya lullubi a wê demê wê were kifşkirin. Ev morfoloji wê, di wê temenê de wê bi hev re wê di rengekê de wê, dîmenekê wê bi xwe re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Bi heman rengê wê elami wê têkiliyek bi lullubi û kassitan re wê bi girêdanên diplomatikî û peymanên weke bi zawacê hatina çêkirin wê bibê. Ber vê yekê ya ku wê keyekê elami wê derkeve û wê doza serwerîyê ser babilê û an taxtê babilê wê karibê wê bikê. Bi heman rengê wê bahsa asûrê di nava wê sazûmana hegomenikî a kassitê de wê bahsa wê bikê. Di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê pêşkeve. Di şêwayekê de wê asûr wê, di rengekê de wê, pêşkeve. Wê bi demê re wê weke keyên ku wê di destpêkê de wê weke ji dûndana keyên kassit ên ku wê li ser taxtê di rûnihin wê werin wê di rengekê de wê werin û wê dema ku wê asûr wê, di dema tiglat-pilasser de wê ser taxt rûnihê û wê babilê wê bidest bixê û wê di dewama wê de wê, desthilatiya xwe wê weke ya asûrî wê berfirehtir bikê wê, karibê wê bi wê yekê wê werênê ser ziman. ev pergale kassit wê bi wan re wê destpê nekê. Wê di dema guti û lullubiyan de jî wê bibê û wê dema ku wê akad wê bilind bibê wê di wê temenê de wê ji qasra keyekê gutiyî wê, bi wê yekê û rengê wê weke bilind bibê. Wê weke sakisê keyê kish ′ur-zababa bê. Di wê demê de wê, di rengekê de wê morfolojiyek wê weke ya keyê medi û keça wî ku wê xewnekê wê bibînê û wê xewna wî were tefsirkirin ku ew wê zaroyekê wê werênê dûnyê û wê, keyeniya wan wê xirabikê wê di rengekê wê weke wê de wê, bi xewnekê û hwd re wê, bahsa wî were kirin. Di wê demê de wê Sargon wê ber ku wê weke zaroyê îştarê wê were dîtin wê bi wê yekê wê erka fermandariya leşkerî weke hêzek mazin jî wê di rengekê de wê di destê xwe bikê. Piştî ku wê, di dema ku wê, ur-zababa ku wê bê gotin ku wê, herê seferekê û ew dema ku wê hê li seferê ya û ew sargon weke fermandar dihê û destê xwe zû digirê û li ser taxt dirûnihê. Gelek dîrokzan wê rewşê wê weke ′derbeyekê li taxtê ur-zababa′ jî wê di rengekê de wê, pênase bikin û wê di rengekê de wê bi wê yekê wê werênina ser ziman.

Ji wê aliyê ve wê morfolojiya akadê û bilindbûna wê di rengekê de wê piştî wê, di dema sargonê akadî û newiyê wê Naram-sin de wê, pêvajoya serdestiya wan wê, di rengekê de wê weke bi şerê xwe dana herêkirinê wê derbas bibê. Wê dema ku wê naram-sin wê, were ser taxt wê yekser

wê herê pparastgeha inanna û wê dagir bikê û wê ji wan bi zorê wê bixwezê ku ew wî pîroz bikin. Piştî wê ku ew karibê wê, di rengekê de wê, weke key bibê. Di aslê xwe de wê ev rewş wê weke di bertekên lullubiyan de wê were dîtin wê weke di nava keyeniyên liullubi de wê dûqatiyê jî wê weke biafirênê. Ber ku wê, hinek ji wan wê li hemberê wê pîrozkirina naram-sin wê herê bikin û an nekin wê bikevina dilwaswasiyê de. Lê lullubiyî wê di rengekê de wê weke di dema keyên lullubiyan ên weke Satuni û Anubanini wê di rengekê de ku wê weke keyna bi hêz bin wê, şer hilbijêrên. Ji navê Anubanini wê dihê fahmkirin wê weke navê bavê inanna ´anu..´ wê li xwe bibînê û wê, di wateya ku wê di zimanê roja me de wê karibê wê weke ´kûrê anû´ jî wê di rengekê de wê bixwênê wê di rengekê de wê bibê wê, derkeve li pêş. Satuni wê, hinek morfolojiyên weke bi rengê stêla naram-sin ku wê piştre werina kifşkirin wê bi wê rengê wê bi wî re jî wê werina kifşkirin ku ew keyekê digirê û lingê xwe didênê ser serê wî weke nişanaka serkevtina wî û roj li piştî wî li ser milê wî disekinê.

Di morfolojiya lullubiyan de wê imaşkuş wê weke keyê lullubi ê avaker û bav wê were dîyarkirin. Di rengekê de wê di rengekê de wê di dema wî de ku wê zêde agahi nebin jî lê bi hinek vegotinan wê were gotin ku wî, yekitiyek di nava keyeniyan de avakiriya û wê demek imparatori a lullubi di dema xwe de daya jin kirin. Piştî wî keyên ku wê navê wan bi giringî wê bi rengekê wê derkeve li pêş weke keyên lullubi wê keyên weke key satuni, key Anubanini, key Îrib, key tardunni û heya key Darianam û hwd wê derkevina li pêş. Wusa dihê diyarkirin û fahmkirin wê ji navê wan keyan wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê ku wê, ev key wê weke keyna lullubiyan wê demezriner û bi hêz bin. Wê bandûra wan wê di rengekê de wê weke bi rengekê wê weke derkeve li pêş. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, morfolojiya guti û lullubiyan jî wê di wê temenê de wê serwerîya wan ya hegomenikî wê di wê demê de wê weke di rengê serwerîyek bi yekiitiyek bi tifaqî a keyeniyên herêmî û hwd re wê di rengekê de wê were çêkirin. Di wê temenê de wê piştî wan wê ev kevneşopî wê weke mireta wê ji kassitan re wê bimênê. Kassitî wê piştî wê demê wê di rengekê de wê sazûmana civakê bi wê yekê wê di

rengekê de wê pêşbixin. Wê pêşketina wan ya civakî wê ji ya ku em dikarin li gorî demê bi wan re kifşbikin wê li pêştir bê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê karibê wê werênê ser ziman.

Ji aliyê ramyari ve ku wê bi gotinekê wê bibêjê wê dema guti û lullubiyan wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman wê di wê temenê de bê. Wê, dikarê wê wernê ser ziman ku wê, di keyeniyên wan ên wê demê wê bi wê yekê wê, ne di rengê keyeniyên di encama têkçûnekê û an hêzekê de hatina bindestkirin wê bi wan ve û an navendekê hati afirandin ve wê girêdayi bin Di rengekê de wê dikarê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman ku wê, morfolojiya serwerîya wan de wê, weke aliyekê wê yê giring wê di wê rengê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê weke derkeve li pêş. Keyeniyên gutiyan wê di rengekê de wê, bi wê yekê wê, di rengekê de wê, bibin. Heya demên akadê wê dîmenekê şer wê zêde wê di nava wan de wê newê kifşkirin. Akadî wê bi ramyariyek cara pêşî a serdestiyekê ku wê dixwezê wan bindest bikê û bi navendekê wê bi xwe ve wê girêbidê wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Wê dîmenê keyeniyên gutiyan li hemberê akadê û bertekên wan ên li dijî wê ne dûrî ya bi rengê yên karduyiyan ku wê pêşî li hemberê axamanêş û piştre sasaniyan wê bidina diyarkirn bin. Di wê rengekê de wê di dîmenekê de wê weke ku wê bidina diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, dîmenê serwerîya wan wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wan re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Keyeniyên gutiyan wê di rengek de wê, di rengekê de wê weke ku wê, berê bi rengekê bi serê xwe û li rex hev di dîmenekê bi hev re dijiyan wê ew wê hilbijêrên. Lê dema ku wê ji navendekê û wê weke ya akadê wê serdestiyek ramyari wê were farzkirin ew wê yekser wê li hemberê wê şer bikin. Di wê temenê de wê navenditiya wan ya keyeniyan û an weke yekitiya keyeniyan a xort û bi tifaq wê ji ya serdestiya akadê ku ew dikê bi xwe ve weke bindestê xwe girêbide wê cihê bê û wê di nava wan herdû ali û an têgîn û şêwayan de jî wê weke dîmenekê şerkirinê wê şerê nava akad û gutiyan wê xwe bide diyarkirin. Keyeniyên gutiyan wê di rengekê de wê, morfolojiya serdestiya wan wê, di rengekê de wê, bi wê yekê wê xwe bide diyarkirin. Ku wê çendî wê weke di nava xwe de wê weke keyeniyên cihê jî bin lê wê bi çandî, civakî, ramyari wê bi hev re wê di nava tifaqekê de bin. Ew wê bi wan re wê di rengekê de wê weke

aliyekê wan ê teybet wê weke karibê wê bi wan re wê kifşbikê û wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê di rengekê de wê bi wan re wê werênê ser ziman ku wê, piştî wê demê wê, di rengekê de wê, keyeniyên gutiyan wê bandûra wan ya heyi wê bi kultî û temenekê wan ê civakî bê. Morfolojiya civaketiyê wê di dema wan de wê derkeve li pêş. Demên civaketiyê ên weke bi keyeniya abla re bê û an bi navê subaru û hwd re bê wê di rengekê de wê weke karibê wê kifşbikê ku wê piştî wê heya demên serdestiya hûrîyan wê xwe di rengekê de wê bi pêvajoyên pêşketina xwe wê bidina diyarkirin. Di wê nûqteyê de wê navê subaru wê nikaribê wê weke navê tenê keyeniyekê wê fahmbikê û wê diyarbikê bê.. Ji wê zêdetirî wê weke navekekê giştî ê civakî ku wê ser herêmekê giştî wê weke herêmên bakûrê kurdistanê iroyin û rojavayê kurdistanê iroyin wê giştî bigirê li nava xwe wê di rengekê de wê karibê wê, di rengekê de wê fahmbikê. Ev wê ser temenê serwerîya keyeniyên gutiyan wê morfolojiya hebûna serwerîya wê ya civakî wê heya zagrosan wê bê birin. Di wê temenê de wê çerçoveya wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya civakatiyê wê di rengekê de wê di wê demê de wê pêşkeve û wê navê asûr û an yazdanê bi navê asûr wê di rengekê de wê, di wê demê de wê di nava wê de jî wê weke were û bibê. Navê asûr û an yazdanê asûr wê, li gorî hinek çavkaniyna wê weke bi civakî wê were diyarkirn wê nedûrî navê hûrî ku wê weke bi navê ´sûrî´ û an yazdanê sûrî wê were diyarkirin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di wê çerçoveyê de wê, were diyarkirin. Di wê nûqteyê de wê morfolojiya serwerîya asûrê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bibê û wê, di rengekê de wê di demên piştî mitanniuyan de wê weke ku wê ser wê temenê wê keyeniyên weke kummuh, melid, karkemêş, kaşka, mûşka û hwd wê, di rengekê de wê ser wê temenê wê di rengekê de wê têkiliyê bi wê re wê dênin. Di wê temenê de wê ev keyeni wê hebûna xwe wê di rengekê de wê bidina domandin. Keyeniyên dema mitanniyan bin. Dikarin bi wan wê weke gotina dema mitanniyan dereng jî wê di rengekê de wê bi temen bikê. Ew wê, bi wê yekê wê, di rengekê de wê, piştî wê, di şêwayekê de wê serwerîya asûrê wê di rengekê de wê weke li wan di dema wan de wê bibê. serwerîya asûrê wê gelek aliyên wê, tevî gelek şîroveyên ku wê, bi wê re wê werina kirin jî lê hê wê bi tememî û

wê bi dîmenekê başî ku wê were fahmkirin û wê karibê wê şîrove bikê wê hê nebê. Hê gelek aliyên wê yên ku wê di rengekê de wê werina fahmkirin wê newina fahmkirin. Destpêka wan a derketina li pêş wê tenê wê bi gotina ´bilindbûna asûr´ re wê were diyarkirin û wê di wê demê de wê, çawa wê ji qasra kassitan wê derkeve û wê bilind bibê wê zêde wê, newê şîrovekirin û fahmkirin. Wê di wê temenê de wê girêdanên epistemikî û ontolojiyî ên civakî ên ku wê bi wê re wê bibin wê newina fahmkirin. Kassit wê, di rengekê de ku wê piştre wê weke ´mediya piçûk´û an weke ´atropatanê´ wê were diyarkirin û wê di wê demê de wê weke piştî kassitan wê weke bi navê ´mannea´ wê derkeve li pêş wê, hebûna xwe wê bi wê re wê, di rengekê de wê bi keyeniyên piçûk û mazin wê bi serwerîya wan a heya herêmên kirmaşana iroyin wê bidomênin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê fahmbikê û wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê, kassit wê, weke demek teybet bê ku wê bi serê xwe wê hem wê çawa wê sentezek mazin a civakî û desthilatî a berî xwe ji lullubi, guti û akadiyan û heya babilê jî wê di xwe de wê berhev bikê wê piştî wê di rengekê de wê, pêşketina demên herêmê ên hûrî, mitannî, asûr û hwd wê, heya demên mediya û axamenîşê jî wê di rengekê de wê bi bandûra pêşketina xwe ya herêmî û encamên wê re wê weke di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê hinekê din bi bandûra wan û encam û rengê pêşketina wan û têkiliyên wanên navxweyî bi diplomatikî ên bi hundur û derve û hwd re wê pêwîst bê ku wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Wê hinekê din bi wê yekê di dewama wê de wê ser wê bisekinê ku wêê çawa wê heya demên kevnera ên karduyiyan wê di rengekê de wê hebûna xwe bi pêşketinên xwe re wê bide diyarkirin. Navê kassitê ku weke me li jor wê li çend deveran hani ser ziman wê heya dema hatina iskender û hêzên wî li mediya û dagirkirina wê jî wê di rengekê de wê karibê bi awayekê û şêwayekê ku ew were kifşkirin wê bibê.

Pêşketina dema kassitan wê di rengekê de wê, weke aliyekêê wê yê giring wê, bi têgînek civakî wê, rengê wê zêdeyi wê xwe di şêwayekê de wê bide diyarkirin. Pêşketina wê, bi civakatiya wê re wê, di temenê pêşketinek li pêşîya dema xwe jî wê di rengekê de wê weke wê were

diyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê, di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser zman bê.

Ku em pêşketina dîroka herêmê û an civakatiya herêmê wê lê dikolin em wê dibînin ku wê, pêşketina dema karduyiyan jî wê weke ya dema manneayiyan wê, direngekê de wê, ji hinek aliyan ve wê, bi wê ve wê weke girêdayi wê karibê wê di rengekê de wê bi wan ve wê girêbide û wê werênê ser ziman wê bibê. Minaq wê pêşketina hûrî û mitanniyan wê weke di dewama wê de wê li bakûrê mesepotamya û an bakûr û rojavayê kurdistanê wê, bi hewirdora wê re wê pêşketina wê xwe di rengekê de wê weke bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Pêşketina dema karduyiyan wê, di wê temenê de wê giring bê ku wê fahmbikê wê hem di dewama van pêşketinên dîrokî de wê karibê wê fahmbikê û hem jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê, di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, navê karduyiyî wê, di rengekê de wê, bi çavkaniya wê, ji navê guti û hwd wê, were. Lê di temenê de wê didemên sumeriyan de wê heya demên kevntirin wê karibê wê werênê ser ziman. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di morfolojiya pêşketina civakatiya herêmê de wê di rengekê de wê li ser temenê cihêbûnên wê re wê, dema kassitan di dewama ya gutiyan û lullubiyan de wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. di wan demên ku ew ne xwediyê têgînek ramyari a weke ya yeknavendî de wê bibê û wê, bi wê yekê wê, renginiyek wê ya civakî û hwd a ku wê weke xosletekê jiyane gotina mesepotamya wê were diyarkirin wê bi wê re wê weke were û bibê wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman k uwê, morfolojiya civakatiyên herêmê wê di wê temenê de wê, xwe bide diyarkirin.

Dema akadiyan û asûr û persan wê di rengekê de wê, weke demên ku wê li ser temenê civakî zêdetirî wê têgînek ramyari a yeknavendî de wê weke bibê û wê bi wê yekê wê dîmenekê hêrîşkirinê li cihêyiyên ku ew dibin û hena wê bidina diyarkirin. Minaq wê didema kirusê mazin de wê çendî wê bahsa wê were kirin ku wê were gotin ku wî, komên cihê ên

civakî parastina û an wê weke cihuyiyên babilî ku ew hatibûna sûrgunkirin wî bi sûn ve hanina wê, weke dîmenekê fahmkirinê a vaji wê qarakterê wî yê ku wê ew bi wê ve di rabê wê karibê wê bibînê. Di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, di şêwayekê de wê, bi feresatek ku wê her derê bikê bin serwerî û bindestiya xwe de ku wê derkeve li pêş. Wê demê wê çawa wê, wê bi wê yekê wê karibê wê rabê. Keyekê weke kirus ku wê Lidya wê bi tememî bi seferekê wê tarûmar bikê û wê bi ardê re wê yeksan bikê wê çawa wê, di rengekê de wê bi wê yekê wê bi feresatekê wê rabê. An jî wê weke di vegotinên heredot de wê were dîyarkirin ku wî mediya rûxand û hemû dewlemendiyên akbatana wê bibê persepolisê û hwd. Wê çawa wê di rengekê wê weke wê de wê karibê cihê wê tevbigerihê bê? Ji wê aliyê ve wê ya ku ew dihênê ser ziman bi navê wî re wê, di wê temenê de bi rengekê wê weke bi mirovi tevgerina bi wî re wê vaji wê were diyarkirin bê. Ew dijwariya ku ew bi wê tevgeriya wê, piştî wî, bi rengekê xadar wê bibê sedema kuştina wî jî. Bi wê yekê wê di rengekê de wê karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Wê dema ku wê keybanuya şaka-medi wê ew wî bikujê û şerê wî bikê kisekê tişî xwûn de wê ji wî re wê bibêjê ´dê ji xwûnê têr biba (ev gotin di nava vegotinên civakî ên nava kurdan de dihê vegotin)´ wê, hingê wê çawa wê karibê wê di rengekê de wê bi şêwayekê ji wê baştirin wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Ew ne keyekê ku wê, di rengekê de wê, bi wê rengê wê weke karibê wê diyar bikê bê. Ew wê, di rengekê de wê xwediyê azweriyek ku ew bi wê bibê serdest bê. Wê bi wê yekê û rengê wê tev bigerihê. Di xosletên keseyetiya wî ya ku ew xwe didina li der de wê, di wê temenê de wê, azwerî û hêrs, nefret, bindestkirin, û hwd wê hebê. Di wê temenê de wê, weke keseyetek ku ew dixwezê ew hertimî mazin were kirin û mazin wê were dîtin. Weke kesekê li wê birçi tevdigerihê. Di wê temenê de dixwezê ku ew were herêkkirin. BI israra xwe dana herêkirinê wê di dîmenekê derûnî de wê kompleksên xwe piçûk dîtinê û ne dana herêkirinê jî wê hebin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi wê yekê, di hertimî hewldana xwe mazin dana nişandinê û wusa xwestinê wê kompleksên xwe piçûkdîtinê ên di xwe de wê hebin. Kompleksên xwe piçûkdîtinê wê di wê temenê de wê bi wê yekê wê bide tevgerin. Di rengekê de wê, xosletên keseyetên mirov wê, çawa bibin wê, di rengekê de wê di kiryarên mirov de wê rengekê wê xwe bide diyarkirin. Ev wê, bo keyekê jî wê wusa bê û wê bo kesekê zane û an rewşenbîrekê jî wê wusa bê. Di wê temenê de wê, ev wê weke

aliyekê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di rengekê de wê, xosletên kirus û yên iskender wê di rengekê de wê, ji wê aliyê ve wê, lev bikin ku wê weke hinek dîrokzan wê bi kirpênin wê di warê azwerî, hirs û hêrsa wan ve bê. Wê di wê rengê de wê, weke kesekê piştre dîtî wê ji hêsta piçûkdîtinekê wê çawa bigihênê ya mazin dîtinekê wê bi wê re wê, rabê wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, ev wê, di rengekê de wê, ji xosletên serokekê civakî û an keyekê mazin zêdetirî wê weke yê kesekê nexweş ê bi derûni jî wê di rengekê de wê weke bidina diyarkirin bin.

Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di şêwayek de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di dema kevnera de wê demek ku wê hin bi hin wê weke bi xosletên aqil wê pêşkeve. Wê bi xosletên aqilê rasyonal wê pêêşkeve. D wê demê de wê, di rengekê de wê vaji wê dîmenên mistikî û xwe weke keyekê bi kultî ê weke yê dema berê xwe nişandinê wê weke ji fahmkkirina mazin a aqilê demê wê weke dûr bê wê dîmenekê wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di morfolojiya pêşketina serdemê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, pêşketina keyeni wê zêdetirî wê pêşketinek civakî wê rengê wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê, ev wê, di rengekê de wê bi civakên medî re wê, were dîtin. Di rengekê de wê bii hin civakên anatolyayi re wê were dîtin. Di pêşketina atina û sparta de wê dîmenê ku ew dihê şîrovekirin ku ew çendî weke wê dîmenê pêşketiya wê em ku wê zêde nizanin lê wê weke di wê dîmenê de jî wê weke hebê. Di wê çerçoveyê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di pêşketina serdemê de wê, weke ku em li herêmên keyeniyên karduyiyan wê dibînin wê çanda civakî wê zêdeyi wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, bi wê yekê wê, bajarên bi aqil dihên bi rêvebirin wê pêşkevin. Wê bajarên bi navendî wê bibin. Di wan bajaran de wê, navendên wan ên bi hizirinê ên weke anfi wê weke hebê ku em li herêmên bakûrê kurdistanê ên weke ya herêma botanê û herêmên rojavayê kurdistanê wê kifş dikin

Di wê temenê de wê jî dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Di morfoolojiya navê karduyiyan de wê derketina bi wê rengê navê karduyiyan wê di rengê wê de wê çerçoveyek civakî a weke bi gûharinek bi aqili û rengini wê xwe di rengekê de wê weke bide diyarkirin. Di rengekê de wê, morfolojiya weke bi civakatiya subaru û hwd wê, xwe di rengekê de wê weke bi wê re wê bide diyarkirin. Wê di wê temenê de wê weke karibê wê werênê ser ziman. Navê subaru wê zimanê iroyin de, di kurdî de wê wateyên weke têgîna bi navê ´siba rojê´ û an demek bi pêşketina lli pêşîya dema me wê wateyna wê bi xwe re wê bide diyarkirn. Wekî din di morfolojiya nav de wê, weke têgînek bi wê rewşa serê sibehê û kêfa wê ya ku wê, jinûka ve ji nava nivinan mirov derdikeve û dihê ber rohniya sibehê ku wê di wê de wê roj wê êdî derkeve.

Di wê têgîneê de wê morfolojiyekê wê bi xwe re wê, bide diyarkirin. Di rengekê de wê têgînên civakî ên herêmên welatê subaru û an bakûr û rojavayê kurdistana wê demê wê, pêşketinek mazin wê di wê de wê hebê. Di şêwayekê de wê civaketiyek ku wê weke karibê wê kifşbikê wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev herêmên ku em bahsa wan dikin ên bakûrê mesepotamya û an bakûr û rojavayê kurdistana iroyin wê navenda civakatiyek çandî bin. Wê di wê de wê zûtirin wê ji civakatiya kultî wê derbasî ya çandî wê bûyin wê bibê. Di wê rengê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê, di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di awayekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê di rengekê de wê dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê ev civaketiya ku em wê dibînin ku ew pêşdikeve wê di nava wê de wê, pêşketinên hizirî û hwd wê bibin û wê di rengekê de wê çavkaniya pêşketinên dema kevnera û aqilizaniya wê jî di rengekê de wê weke ku wê biafirênê. Di rengekê de wê civakati û pêşketina wê, pêşveçûnên aqili wê di rengekê de wê weke hev temem bikin. Di wê temenê de wê, di wê demê de wê, keseyetiyên weke avdal û an sofist, û an ku wê carna bi gotina ji nava êzîdîyan a ´derwîşîyê´ wê bê bi navkirin wê zêdeyi wê derkevina li pêş. Wê weke zaneyên civakê û an zaneyên nava civakê wê zaninê ji deverekê wê barî deverekê wê bikin û an wê, biafirênin û wê werênina ser ziman.

Di wê temenê de wê sofist wê morfolojiyek giring wê di wê rengê de wê bi xwe re wê bidina diyarkirin ku wê, dema kultan wê dema ku wê dawî li wê were û civakatiya wê li şûn bimênê wê civakatiya dema aqil ku wê bi aqil wê pêşkeve wê di nava wê de wê fahmkirin, têgihiştin, hişmendi, şîrovekirin û hwd wê weke aliyên ku wê bi wê re wê derkevina li pêş bibin. Kesên ku ew digihijina wan xosletan wê bi wan re wê ew wê bibin û wê bi wê yekê wê derkevina li pêş. Ev wê weke aliyekê wan ê giring wê weke karibê wê, di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê..

Morfolojiya sofistan wê weke morfolojiyek ku wê rastî wê bi kûreyi wê li welatê karduyiyan wê rastî wê were. Di wê temenê de wê ev wê, weke têgînekê wê xwe bide diyarkirn. Di wê temenê de wê kevneşopîya hizirkirinê ku wê di demên mitanniyan de wê bi mitrayi û an aligirên wî re wê, li ser temenê kesên bi zane re wê derkeve li pêş wê di rengekê weke wê de wê xwe bide diyarkirin. Ew wê, di her tiştê de wê li wate û fahmkirinekê wê bigerihin. Di wê temenê de wê, morfolojiya têgîna astrolojiya mitrayiyan ku wê têgîna fal meyizendinê jî wê di nava wê de bê, lê ku em nikaribin wê weke ya di roja me de wê, were diyarkirin wê fahmbikin wê weke bi çerçoveyek fahmkirinê a aqili wê karibê wê diyarbikê wê dîmenên weke bi wê pêşkevin û wê derkevina li pêş. Mitrayiyan wê, di wê rengê de wê şîrovekarên baş bi zane bin. Wê di wê temenê de wê derkevina li pêş. Di wê temenê de ku gotin di cih de wê, weke sofistên demê jî bin. Wê di wê temenê de wê weke wê erkê jî wê dênina ser milên xwe. Di rengekê de wê, sofist wê bi du dîmenan wê di destpêkê de wê weke karibê wê, fahmbikê. Pêşî wê weke kesekê di çerçoveya baweriyekê de bi zanebûya û wê zanina xwe dihênê ser ziman bê. Di dîmenên duyem ê piştre de jî wê weke kesekê bi zanina xwe her tiştê di jiyanê û xwezayê de heyi wê dikê wê bi hebûna wê û çavkaniya wê ya jiyanî û hwd re wê fahmbikê. wê pirsan wê ser bûyina wê û bûna wê re wê bikê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bênê ser ziman. Minaq wê dema ku wê bahsa keyê dem bilindbûnê a mediya diyaqo wê were kirin wê dîmenekê bi wê rengê ê kesekê bi zane weke di rengekê sofistekê jî wê bi wê re wê were diyarkirin ku ew di destpêkê de wê weke kesekê xwe dide zanin û fahmkirinê wê were hanin li ser ziman.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke bahsa wî were kirin. Di wê rengê de wê, di nava civakê de wê, weke keseyetiyekê wê di destpêkê de wê derkeve li pêş. Di morfolojiya keseyetiya kawayê hesinkar de jî wê,

di vegotina nava kurdan de wê weke keseyetiyek bi wê rengê ku ew bi zanebûna xwe weke kesekê ji nava civakê hin bi hin wê weke derkeve li pêş bê. Lê morfolojiya vegotina kawatiyê wê weke vegotinek hinekê mistikî a avêstayi jî bê. Di wê temenê de jî wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya diyaqo û kawayê hesinkar de jî wê dîmenê kesekê bi temendirêjiya xwe û bi aqiiliya xwe ya bi demê re ew digihijiyê wê di nava civakê û hewirdora xwe de wê weke otoriteyekê wê xwe bide herêkirin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke keseyetna wê derkevina li pêş wê bibin bin. Ev wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê weke wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Morfoolojiya sofistitiyê wê dîmenekê berfireh wê di wê dema kurdistanê û mesepotamya de wê bide diyarkirin bê û wê ji wê were fahmkirin ku ev wê di wê demê de wê li herêmê wê bi wê yekê wê weke pêşketî bê. Wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê rewşa sofistitiyê wê bi wê yekê re wê weke kesên bi zane ên nava civakê wê di rengekê de wê derkeve li pêş bê. Minaq di vegotinên nava kurdan ên li ser jiyane Hizir û an kevneşopîya hizirî re ku wê bahsa hizir û keseyetiya wî ya bi zane bikin wê dîmenekê bi rengê sofistiyek bi zane a nava civakê wê bi wê rengê wê bê diyarkirin. Wê weke kesekê bi zane ku ew hew te dît li deverekê rûda û derket li holê û alikariyek bi aqilane da kesekê. Bi wê re jî ew bi armancekê wê kirinê bi aqilane dikê. Ku ew fêrbûnekê bi wê bide mirov. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê were diyarkirin.

Di wê rengê de wê, dîmenê hiziriî û morfolojiya zanina wî û an keseyetiya bi zane wê, di rengekê de wê bi wê yekê wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê morfoolojiya kesê bi zane wê, di rengekê de wê weke morfolojiyek teybet bê û wê kesekê gihiştî wê xosletê wê weke kesekê bi siyan û an qudret ku ew dikarê xosletên gerdûnê û jiyanê baş fahmbikê wê were diyarkirin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê

weke karibê wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di vegotinên karduyiyan ên ji herêma botanê de jî em rasti dîmenekê bi wê rengê ên bi keseyetiyên bi zane dihên û ew di rengekê de wê weke bi gelek morfolojiyên çerçoveya wan bi zaninî berfireh re wê werina diyarkirin. Minaq morfolojiya ´dîwana mîr´ ku wê di vegotinên wan de wê weke *dîwana mîrê mirovan* bê û an ´dîwana mîrê aciniyan´ bê wê di rengekê de wê rengekê kirpendinê a di wê rengê de wê bi kûreyi wê di şêwayekê de wê were kirin û wê di wê temenê de wê bii wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê. Gotina dîwana mîr wê bi serê xwe wê weke gotinek ku em dikarin wê weke di rengê meclisek ji kesên zane pêkdihat wê diyar bikê bê. Di wê temenê de wê, ev wê, di rengekê de wê, kurd wê di nava jiyane xwe ya asayi de wê bi gotina ´civatê´ jî ku wê weke civatên her şev wê di nava xwe de wê li darbixin û di wan de wê bi hev re wê biaxifin û wê bidin û bistênin. Wê ji hev re wê vegotinan wê vebêjin û wê, efsanayan wê werênina ser ziman. Ev wê, di wê demê de jî wê weke bi morfolojiyek bi rewşa kesên zane ên wek di rengekê sofi û an sofist de wê di şêwayekê de wê weke ku wê bibê wê karibê wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê morfolojiya kesên zane û an sofistan wê weke pêwîst bê bi rewşa civaketiya wê demê re wê weke karibê wê hinekê din jî wê ser wê bisekinê bê. ew derfet wê hebê ku mirov wê hinekê din ser wê bisekinê û wê hinekê din ji wê çerçoveya gotina kesê zane û an sofist wê fahmbikê bê.

Li ser rengê rewşa têgîna civatitiyê wê di rengekê de wê weke karibê wê hinek tiştan bi jiyane karduyiyan re wê bibêjêê û wê di wê temenê de wê weke hinek tiştên ku wê weke karibin werina gotin jî wê hebin. Di wê temenê de wê weke ya pêşî wê di wê nûqteyê de wê ew bê ku wê karibê wê were gotin ku wê gotina civakê û ya ´mirovê zane´ û an sofist û hwd wê di rengekê de wê ahengek wê di nava wan de wê bi wê hebê ku wê li wê bihizirê bê. Morfolojiya weke bi têgîna diwanê û hwd wê di wê demê de wê bi wê re wê derkeve li pêş û ev wêweke civat û an diwanên kesên bi zane ên ji nava civakê jî bin. An jî wê di rengekê de wê weke civakên bi temenekê têkili û têkilidaninê a bi hev re jî bin. Wê weke kevneşopîyekê wê ew wê werina pêkhatin. Di rengekê de wê li hev rûnihin. Di wê temenê de wê bi hev re wê bi bidin û bistênin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê, di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ev jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê

yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya civatitiyê wê di rengekê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, ev wê, dikarê wê bi gelek awayan wê werênê ser ziman. Lê dîmenên wê yên pêşî wê bi çanda civakî re wê, di rengê her êvarê li hev rûniştinê de wê bibê. Dîmenê duyem wê li derve wê weke bi şahiyekê wê minaq wê weke rewşên weke newrozê bê û an rewşên din wê weke yên li hev di deverek wê weke ya di rengê anfi de wê li hev rûnihin û wê kesên dervina pêşberî wan û ji wan re wê biaxifin û an wê tiştan wê bênina ser ziman wê bibin. Ev wê, di rengekê de wê di rengekê de ku em çendî wê weke di rengekê ritueli jî li deverna wê dibînin lê wê di rengekê de wê ji wê zêdetirî wê weke rewşek civakî a bi hev re li hev rûniştin û axiftinê jî wê di şêwayekê de wê were dîtin.

Di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, morfolojiya têgîna diwanê wê, di wê temenê de wê morfolojiya gotina civatêwê di xwe de wê di rengekê de wê weke ku wê bihawênê û wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di reng û awayekê de wê weke karibê wê bi wê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya têgîna civakê de wê, bi hev re wê li hev rûniştin û an li hev her şevê wê weke li derve pêxistina agirekê li dorê civat danin û an bi dîwanî li dora wê rûniştin wê weke dayimî wê bibê. Di rengekê din de jî wê li qasran ew wê di rengekê de wê weke dayimî wê bibê. Wê weke kevneşopîyek ku wê bi gotina ´civate mîr herdayimi li dar a´ û an ´dîwana mîr her demî amede ya´ wê di wê temenê de wê li ser têgînek bi wê rengê wê were gotin. Ev wê, di rengekê de wê weke bi morfolojiya taxt ve wê girêdayi wê karibê wê li wê were lê hizirkirin û wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê, bi têgîna civatê re wê, di rengekê de wê karibê hinek aliyên din bi gotina taxtê mîr û an gotina ´taxt´ ku me li jor wê hinekê hanin ser ziman re wê, bênê ser ziman. Llê berê wê di rengekê de wê têgîna civatê wê hinekê wê

li ser wê bisekinê bê. Ber ku ev wê weke kevneşopîyek civakî a di demên kevnera de wê weke serwer û serdest bê û wê di rengekê de wê weke ku em wê dibînin wê li kurdistanê û di nava civake kurd de wê bi zêdeyi wê derkeve li pêş bê. Di demên piştê hatina islamê de wê ev di wê de wê weke kêmbûnek bû. Lê tevî wê jî wê di rewşek ne zêde mazin de jî bê wê weke domandina wê di hinek awayan û li keviyan û an li deverên çiyayî wê weke ku wê bibê. Di wê temenê de wê, morfolojiya di rengekê de wê ya civatê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di şêwayekê de wê di dewama wê dewê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê civat wê, weke diwana dayimi a civatê jî wê karibê wê pênasebikê. Ew wê, di malekê de wê piçûk û an mazin bê wê di wê de wê, ew wê hertimî wê karibê wê were li darxistin û carna wê bi gotinên weke ´di malê de wê civat wê weke yek adetên wê bê´ re wê were bi gotin kirin û wê di rengekê de wê bi wê re wê were hanîn ser ziman. Bi wê gotinê wê di rengekê de wê morfolojiya malê û tevgera nava malê û li hev civina wê û hwd re wê di rengekê de wê bibê.

Ber çi wê di nava civakê de wê piştî wê demê wê di rengekê de wê niqaşên ser temenekê zayendî ê weke jin û mêr wê, li hev karibin rûnihin û an nikaribin rûnihin wê bibin? Wê aliyekê wê yê bi wê ve wê girêdayi wê hebê. Piştî hatina islamê û hwd re wê, di rengekê de wê di wê rengê de wê têgînên weke qadaxakirina jin û mêr bi hev re û li rex hev rûniştinê û wê bênê û wê bi wê kevneşopîya wê ya civakî re wê, civake kurd wê weke ku wê berê bi sedsalan wê ew di wê kevneşopîyê de wê weke jin û mêr wê bi hev re wê rûnihin û wê karibin gotinên xwe ji hev re û li hemberê hev wê bênina ser ziman wê bi wê re wê di rengekê de wê weke bikevina zorê de. Di wê temenê de wê ev rewşa qadaxaya piştî islamê û û hatina wê bo civake kurd wê bi wê rengê wê tengesiyek civakî jî wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê di rengelê de wê weke ku wê werênê li holê.

Piştî wê demê de wê, demekê wê, di nava malbatê de wê tenê wê weke jin, mêr û zaro wê demekê bi ahlên malê ên din re wê dem bi dem wê li hev rûnihin. An jî wê hinek kesên weke nasên wan û an kesên ji malbatê û an ji hewirdora wan û an ciranên wan wê werin û ew li hev rûnihin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê ne weke berê jî bê wê jin û mêr wê di wê de wê hinekê wê weke ji hev dûr wê rûnihin. Lê di rengekê de wê,

dîsa wê, di rengekê de wê heya demekê wê weke karibin dengên xwe bigihênina li hev. Lê piştre wê ev jî wê were qadaxa kirin. Wê bi gotinên weke "jin dengê mêr bikê ne rast a" û wê were qadaxa kirin û an ´mêr dengê jinê bikê ne rast a´ û wê bi wê yekê wê were qadaxa kirin. Piştî wê di rengekê de wê, rewşa civatên kurd wê di wê rengê de wê tengezeriyekê wê weke di rengekê de wê bi xwe re û di nava xwe de wê bide diyarkirin. Carna wê bi dizi wê li hev rûnihin. Ber ku ew bûya kevneşopîye rûniştî wê, nexwezin bi hesanî wê ji wê dest berdin û an nikarin xwe ji wê dûr bigirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke pêwîstîyekê li civatekê rûniştin û hisandin û hwd wê, di rengekê de wê bi mirov re wê bibê û wê di wê temenê de wê, derkeve li pêş. Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê piştî wê demekê wê, mêr wê li civate hev rûnihin û wê jin wê li aliyê din ku wê mêr wê li wan nabînin lê ku ew dengê wan dikin li pişt perdeyekê wê weke li wan bihisênin. Di wê temenê de wê demekê wê weke ku wê bi dizi jî wê di nava xwe de wê bijjin. Di wê çerçoveyê de wê ev wê, di aslê xwe de wê di rewşa civake kurd de wê nişanaka hinek tengezeriyên temenî jî wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê bide diyarkirin û wê weke ku wê bi xwe re wê bênê.

Dema karduyiyan wê di rengekê de wê weke demek ne bin hezarsalê re bê û wê, di rengekê de wê di wê dema hezarsaliya wê de wê demek civakî a bi astek bilind wê tevî dem bi dem bi wê li wê hêrîş bibin jî wê biji. Di wê temenê de lê wê, morfolojiyea wê ya civakî û civaknasî wê di wê rengê de wê weke ku wê xort bê û wê, di wê temenê de wê bi zêdeyi wê wê weke ku wê derkeve li pêş. Di wê nûqteyê de wê di demên kevnera ên karduyiyan de wê morfolojiya civakatiyê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke bi zêdeyi wê derkeve li pêş. Li ser temenê têkilidaninê, parvekirinê, danûstandinên bi hev re ên weke di nava civatan û hwd de wê, di rengekê de wê weke kevneşopîyna dayimî ên civakî ên rûniştî wê werina dîtin. Di wê temenê de wê, ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê morfolojiya civatê wê weke têgînek dema kevnera a kurduyiyan wê di rengekê de wê weke xwe bide diyarkirin û ev wê di şêwayekê de wê weke kevneşopîyek giring a civakî a wê demê jî wê weke derkeve li pêş û wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê kifşbikê û wê weke karibê wê di reng û awayekê de wê di şêwayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê fahmibkê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê, di nava civatê de wê di rengekê de wê, li kurdistanê ku wê weke kevneşopîyek civatî ku wê piştre wê weke hozanên civakê wê werina diyarkirin kesên bi dengên xwe xweş wê derkevina li pêş. An jî piştre wê weke dengbêji wê were bi nav kirin. Ev wê, weke kesên ku wê dikarin di aqilê xwe de bigirin wê weke kesên xwediyê xêwek xort a ku wê, efsaneyek di aqilê xwe de wê bigirta û wê dema ku wê ji civatekê çû ya din wê weke wê kariba wê di nava wê de wê bi vegotinî û dengekê xweş wê bihaniya ser ziman. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê civat wê weke navendên wê bin. Di wê temenê de wê, weke navendên ragihandinên bi wê rengê ên nava civakê ên weke temenekê çandî û hwd jî wê weke bi adetî û hwd re wê, di rengekê de wê biafirênin û wê weke karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ev kevneşopîya civatî wê bi dengbêji û hozaniya civakî re wê, di rengekê de wê di demên karduyiyan de wê zêde wê weke çandek civakî wê li pêş bê. Piştî hatina islamê wê di rengekê de wê, dengbêji wê weke bi nerinek xirab wê were pêşwazî kirin û li wê nerin. Wê weke di rengekê de wê ´diji olê´ jî wê di hinek waran de wê were diyarkirin û wê xirab nişandina dengbêjan wê di wê temenê de wê di wê de wê bibê û hinek kesên ku wê car bi car wê, di nava civatê de wê wê kevneşopîyê tevî hemû rexne û gotinên xirab ên li wan dihên gotin jî wê weke kesna bi wê inadê dijiyan bin. Di wê temenê de dibê ku wan jî wate zêde ne dide ber çi wê bikin û bidina domandin. Lê hêstekê ji wan re dide diyarkirin ku ew wê bikin. Di wê temenê de wê weke xwestekê ji dil wê bi wan re wê di rengekê de wê bibê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê bibê. Di wê temenê de wê, kesên ku wê weke dengbêj wê weke “mitirb” ku wê piştre di demên piştî hatina islamê de wê diyarkirina wê, di aslê xwe de wê, di têgînek weke piçûk xistinekê de bê û wê di wê temenê de wê bi armanca wê dawî li wê

hanina wê rewşê bê ku ew wê, bi wê xirab bidina nişandin ku kesek ji kirina wê xwe dûr bikê.

Aliyekê wê yê din jî wê di rengekê de wê di nava civakê de wê bi dengê xweş gotin levhanin û hanina ser ziman wê, li pêş bê. Di nava ciwanên jin de wê gotinên weke ´şimamokan´ wê werina diyarkirin ku wê weke gotinên levhati û baş wê weke di rengekê de wê, li hemberê hev wê weke ´duel kirina bi gotinê´ wê di rengekê de wê bikin. Di wê temenê de wê ev wê weke kesên dilxweş, evindar, kesên bi hêstiyarî û hwd bin. Di wê temenê de wê, ev di demên karduyiyan de wê di rengekê de wê weke li pêş bin û wê di wê temenê de wê bi zêdeyi wê di rengekê de wê li pêş bê. Di wê çerçoveyê de wê dema kevnera a kurdistanê ya karduyiyan wê bi wê çandê wê gelek çavkaniyên wê hebin ku wê di rengekê de wê weke bi wê re wê bi wê rengê wê karibê wê werênê ser ziman. Di rengekê wê ev xosletên civakî wê piştî hatina islamê û pê de wê bi tememî wê werina ji holê rakirin. Tenê li hinek keviyan weke li deverên çiyayî wê bibin. An jî wê minaq wê şahiyên weke li hev civinê ên weke newrozê, xidireleziyê û hwd ku wê weke çandên kurdistanî ên kevnera bin wê di rengekê de wê weke bi tememî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê di şêwayekê de wê weke dawî li wê haninê bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman bê.

Ev kevneşopîyên ku wê aidi dema karduyiyan a berê bin wê piştî hatina islamê wê weke bi gelek vegotinên cihê ku wê were kirin wê bi werina qadaxakirin. Di wê temenê de wê kurd wê çawa wê, di rengekê de wê, bi wê re wê bijin wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Di aslê xwe de wê, gelek ji wan wê bi dizi wan kevneşopîyên xwe yên civakî wê di rengekê de wê weke ku wê bidina domandin. Di wê temenê de wê, dema ku wê piştre wê were kifşkirin wê weke “rewşek dijî olê kirî´ wê di rengekê de wê were diyarkirin û wê di wê temenê de wê çûna bi ser wan de wê di şêwayekê de wê weke ku wê bibê. Di wê temenê de wwê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring êw weke karibê wê di rengek de wê karibê wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê, di nava kiurdan de wê ev morfolojiyên weke ya bi çanda civatê a civakê ya ji demên karduyiyan û hwd bê û an di wê rengê de gelek rewşên din ên weke bi rengê pîrozbaziyên nava civakê weke cejnên wan ên berê ku wan pîroz dikirin wê dev ji wan were berdan. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke ´çanda şeytan´ wê di rengekê

de wê werina bi nav kirin û wê di wê temenê de wê ev gotin wê weke gotinek wê bi zêdeyi wê bo wê, çawa bi wê dev û dest ji wê bidina dest berdan wê bi wê mantiqê were gotin. Ev rewşa weke bi gotina ´çanda şeytan´ û hwd wê, pişre wê, bi gotinên weke´ ya şeytan kira serî´, ´xwestekên şaytên´ û hwd ku wê bahsa xwestekên civakî bikin wê bêna bi navkirin. Ev bi berdewamî wê weke gotinek û morfolojiyekê hêrîşkirinê wê hê li kurdistanê li hemberê civake kurd wê were bikarhanin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di nava civakê de wê li kurdistanê wê di aslê xwe de wê di nava civake kurd de wê bi wê re wê rewşek wê di rengekê de wê, weke teybet wê bi wê yekê wê xwebide diyarkirin. Di aslê xwe de wê tengezeriyek civakî wê rûyekê wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê, ji kûr ve wê weke ku wê bibê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ev kevneşopîyên civakî bin ku wê kurd wê, di rengekê de wê, nexwesin dev ji wan berdin bin. Ber vê vê yekê wê, di rengekê de wê çawa wê bi wê re wê di dema xwe de wê bijin wê di rengekê de wê bi wê hertimî wê nakokiyan wê di nava xwe û civaketiya xwe de wê bi wê bijin. Wê di rengekê de wê ya dilê wan ji wan dixwezê ku ew bijin wê yan li wê bihisênin û yan jî ya ku ew bi olî weke dibêjê ku ew ´ne rast a´ wê, li wê bihisênin û wê xwe ji wê dûr bikin.

Di wê temenê de wê tengezeriya olî û civakî wê li kurdistanê wê bi hev re wê piştî karduyiyan wê di rengekê de wê ji temen ve wê di rengekê de wê weke ku wê biji. Ber vê yekê wê bi tememî wê ti carî wê ola islamî wê bi tememî wê weke nebê olek kurdistanî ku wê çendî wê rêjeya civakî a mazin jî wê bi wê baweriyê wê weke bibê jî. Di wê temenê de wê di hêstê de wê ew dijberiya ku wê ser wê re wê were afirandin û bi wê çûyinên bi ser wan de wê bi wê re wê di rengekê de wê hertimî wê hêstê û bi hêst ji hev cûda û cihê wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê û wê weke bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê morfolojiya civake kurdistanê û an civake kurd û têgîna islamê piştî hatina wê di wê temenê de wê bi gelek nakokiyên civakî wê bi wê yekê wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê bi wê re wê, xwe şanaz û serbilind wê ber vê yekê wê nebînê. Wê ber ku wê, li dijî wê û civaketiya wê bi

hêstiyariyekê ku ew wê weke olekê bisekinê wê bibînê û ev di her demê de wê weke li ser kiryarên çandî û civatî û hwd de wê were diyarkirin wê were ser ziman. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê minaq li dengbêjekê hişandin wê weke ji olê dûrkirinê were dîtin. Di wê temenê de wê weke ya bi niyeta xirab wê were dîtin. Di wê demê de wê kurdan wê demekê wê bo çareseriyek demkî wê tiştekê din wê bi xwezayî wê di nava xwe de wê pêşbixin. Wê têgîna ´qasîdetiyê´ wê pêşbixin. Qasidetiî wê tenê wê weke xosletekê kurdistanî bê û wê ev wê tenê wê di wê demê de wê li kurdistanê wê hebê û wê komên civakî ên dervî kurdistanê ku bi wan re wê têkiliyê dênin wê ew wê hevnasinê wê bi wê re wê bikin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Qasideti wê çendî wê piştre wê weke li ser temenê weke ragihandinek di rengê weke ´beytekê´ û an gotinek salixkirinekê bi navê rewşek olî wê were ser ziman jî lê wê di rengekê de wê ev rewş bixwe jî wê demekê wê di nava zaneyên olî de wê li kurdistanê wê karibê bibê temenê ixtilafên mazin. Yên ku wê li dijî wê bibin wê bibin û yên ku wê weke aligirên wê bibin wê bibin. Minaq di vegotinekê de wê bahsa jinekê kirin wê weke têgînek ´qadaxa´ bê. Di vegotinên piştî hatina islamê de wê, hin bi hin wê vegotinên evindariyê wê werina pêşxistin û wê di wê temenê de wê pîrozkirina wan wê weke pişrte di têgîna mem û zinê´ de bê û an di têgîna ferhed û şîrîn de û hwd de wê bibê. Weke van wê gelek vegotinên din wê bibin. Lê kurd wê hinek ji wan vegotinan wê bi dizi ku wê weke ne niviskî lê bi devki wê di çîrokên xwe de wê pêşbixin û ev wê di civatên wan de wê bibê. Di dema piştî islamê de wê civatên kurdan de jî wê bina dûqat. Yek wê weke ´civata mêran´ wê bibê û ya din jî wê weke ´civata jinan´ wê di rengekê de wê bibê û wê di wê temenê de wê, di şêwayêkê de wê tenê wê dervî ode û cihên mêr li lê dirûnihin wê bibin û ev wê wek di rengekê wê weke ya bi gotina ´haremê´ ku wê paşê wê wer pênasekirin de wê bibê û ev wê weke têgînek teqez wê vaji wê çanda civakî a kurdî û kurdistanî bê. Kurdan hertimî çandek bi wê rengê di morfolojiya xwe de şermazar dikirin û bi şermazari nêzî wê dibûn. Di wê temenê de wê di rengekê de wê ev çanda ku wan bi şermazarî nêzî wê dibûn êdî wê dema ku wê weke ser wan dihat ferzkirin wê demê weke ku wê di nava civakê de wê were gotin wê “raya namusa wan herê nekiri.” Yanî bi gotinek ji wan re bi xiretî zor dihat ku wê herê bikin. Li dijî wê diman. Di sekin in û dixwestin ku ew dervî wê bijin. Di wê temenê de

wê, di rengekê de wê, de wê piştî wê hêstek bi wê rengê wê, di rengekê de wê, di serê wan de wê di nava civakê de wê bi wê re wê bi wê yekê wê weke biafirê ku wê, yan wê civaketiya xwe wê bi wê yekê û rengê jiyane wan wê hilbijêrên û yan jî wê baweriya xwe. Di wê rengê de wê di xatên stûr de wê bawerî wê li dijî civakê wê weke bikeve pozisyonekê de di mejiyê wan û jiyane wan de. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê di serê wan de wê ev wê weke aliyekê wê yê zelal wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin ku wê di şêwayekê de wê ´yan wê civake xwe wê hilbijêrê û yan wê, ola ku ew bi wê bawer bikê´. Di wê temenê de yên ku wê bixwezin herdûyan bi hev re bimeşênin jî wê hewldanan wê bidina nişandin wê bibin. Lê wê di wê de wê, rastî astengiyên fahmkirinê ên ji kesên dervî xwe wê werin. Ew wê nikaribin wan fahmbikin. Di wê temenê de wê, weke civakê wê dema ku wê bijin wê rastî gotinên weke ´li baweriyê vegera´ wê were diyarkirin ku wê intibaya wê gotinê wê weke ´ji olê derketi´ wê di rengekê de wê bi wê re wê were hanin ser ziman û ev wê weke gotinek ku wê zêde aciziyê wê di nava mirovan de wê çê bikira ba. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di wê temenê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya civakê û baweriyê û dijberiya weke nava wan wê weke morfolojiyek xort wê bi wê yekê wê weke di nava wan de wê, cih bigirê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Kurd wê piştre wê ber çi wê zêdeyî wê ahmedê xanê, melayê cizirî, feqiyê teyran û çend zaneyên xwe yên civakî ên weke wan wê derxina li pêş û wê weke yên oldarên xwe wê li wan xwedi derkevin? Hinekê jî wê sedemek wan ya bi wê tengezeriyê ve wê girêdayi wê weke aliyekê ku ew di xwe de wê dijin wê bi wê ve wê weke girêdayi wê hebê. Di wê temenê de wê, dikarê wê bi wê rengê wê werênê ser ziman ku wê, ev zaneyên weke olî wê bi çandek civakî wê, salixkirinên olî wê piştî wê bikin. Ber vê yekê wê di rengekê de wê bi wê re wê bikin. Ber vê yekê wê weke kurdistanî bin. Ne ji ber oldariya wan wê di wê rengê de wê li wan wê were xwedi derketin. Wê ji ber wê aliyê wan ê civakî ku ew bi wê oldariya xwe dihênina ser ziman. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, minaq mem û zin´a ahmadê xanê ku wê di wê morfolojiyê de wê têgînekê wê bidi diyarkirin bê. Ku wê çendî wê wê di wê de wê evîna rûhani wê bikê ku wê di keseyetiya jinekê wê weke ya zinê de wê diyar bikê jî wê, di şêwayekê de wê li gorî çanda kurdan wê rast jî bê lê wê di rengekê de wê, weke di dîmenê salixkirî ê olî ê berê û piştre jî wê weke carna wê karibê ne rast jî were diyarkirin bê. Di wê temenê de wê, morfolojiya mem û zin wê ji wê aliyê ve wê ew giringiya

wê hebê wê civatê, civakê, diwane mîrtiyê, baweriyê û nirxên civakî ku ew wê weke berê di nava xwe de ji demên karduyoyiyan dijin û wê di wê de wê bi kirpendinên weke ser morfolojiya bi gotina têgîna aciniyan re wê were diyarkirin re wê, di rengekê de wê diyarkirinek ku ew wê di mejiyê xwe de wê êdî wê bi wê bihizirin û wê aliyên din ên wê bi xwe kifşbikin wê bi wê re wê kifşbikin û ew wê bênina ser ziman bê. Ji ber wê yekê wê bi awayekê wê, li wê xwedi derkevin û wê werênina ser ziman. Wê çanda baweriyê û ya civakê wê di aslê xwe de wê di wê temenê de wê, demek bûhûrînê wê çawa wê piştî demên karduyiyan wê bibê jî wê pêwîst bê ku wê hinekê din wê di rengekê de wê werenê ser ziman. Di vegotinên nava kurdan de wê weke mihemed bixwe wê were herêmê û wê di civinekê de wê bi aciniyan re wê rûnihê wê bo ku wê rewşê wê di meşrûtiya xwe ya civakî de wê bidina fahmkirin wê bo wê bê û ev vegotinên xiyali wê tenê wê yên nava kurdan bin.

Kevneşopîyên kurdan ên ku wê di demên piştî serdema navin de wê, bibin wê di rengekê de wê, weke kevneşopîyên dema karduyiyan û hwd bin û wê di wê demê de wê ser wan re wê li berxwedanaka civakî wê di xwe de wê bi wê li hemberê wê bidina nişandin. Ji wê aliyê ve wê kevneşopîyên wan ên civakî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman.

Weke çawa wê, di demên hemdem de wê, rojhilata navin bi rêveberî û kevneşopî û baweriya serdema navin wê di rengekê de wê biji wê bo kurdan jî wê, di rengekê de wê, karibê rengekê wê weke wê piştî demên karduyiyan di demên piştî hatina misilmanetiyê de wê diyarbikê û wê bi wê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di morfolojiya çanda karduyiyan û dema wan de wê, ji wê aliyê ve wê weke karibê hinek salixkirinan di wê temenê de wê di rengekê de wê weke bi wê re wê, di rengekê de wê weke bikê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê werêmê ser ziman. Di morfolojiya karduyiyan de wê, weke ku em ji wê rewşa piştî hatina islamê û pirsgirêkên ku wê ser temenê civakî wê bijin wê, karibê wê bênê ser ziman ku wê ji ya ku em bi pêşketina wan ya dema karduyiyan wê bibê û wê were fahmkirin wê ji wê zêdetirî wê weke ku wê bibê. Ji ya ku em wê dikarin fahmdikin wê weke ji wê zêdetirî wê weke bi wê re wê hebê.

Tenê morfolojiyên bi kevneşopîya civakî ên ku ew dihên jiyankirin û diyarkirn wê rastiyê zêdetirî wê di rengekê de wê, bide diyarkirin. Lê di rengekê de wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke ji nava vegotinên civakî wê were diyarkirin ku wê piştî hatina islamê wê gelek nivisar û çanda niviski ku wê weke bi gotinkirina wê were kirin wê bi deh hezaran pirtûk û nivisar wê werina tûnakirin ku ew wê weke ´çanda niviskî a li dijî islamê´ ku wê were diyarkirin. Di wê temenê de wê, ji aliyekê din ve jî wê bi gotina ´weke çanda şaytan´ wê were diyarkirin û wê were hanin li ser ziman. Di wê temenê de wê, gotina ´çanda şeytan´ wê, demekê wê weke ku wê were diyarkirin wê bi yekê wê weke temenê demek şerkirinê a li hemberê civakê wê biafirênê û wê di rengekê de wê şêwayên jiyanê, û kevneşopîyên civakî ên weke ligorî wê li şûn werina hiştin û ew newina bikarhanin wê pirr zêde wê bibin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, pêvajoyek ku wê, gotin di cih de wê di rengekê bişavtinê û an şêwayekê jenosidek civakî a giştî de wê weke derbaskirinek dîrokî ku wê bi sedsalan wê bigirê li nava xwe wê di rengekê de wê, bi wê re wê, were jiyankirin. Di wê temenê de wê morfolojiya cihuyan a bi dijberiya li wan ku wê bibê, wê, li ser dîmenê dijberiya jiyankirina çanda û ya weke wê jiyankirin û an jiyankirnê û hwd re wê, di nava kurd û kurdistanî û têgîna ola serdest de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê were jiyankirin. Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê, pêvajoya pêşî a bûhûrînê ku wê ser têgîna ´civake ahli kitap´ re wê were diyarkirin re wê, demekê wê bi wê re wê ber ku wê weke civake kurd û kurdistanî wê bi wê rengê wê were herê kirin wê, demekê kêmtirin tûndûtûji wê li hemberê wê were bikarhanin. Sedemên din jî wê keyeniyên kurd ên hê bi hêz bin û hebûna wan ya hêza xwe ya civakî a leşkerî û hwd a xwe parastinê bê.

Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê weke ku mirov wê fahmdikê wê morfolojiya çanda kevneşopîya civakî û zanin û rewşenberiya dema karduyiyan wê piştre jî wê, bi du rengan wê karibê bûhûrînek wê fahmbikê. Yek wê li ser temenê nirxên weke ya bi gotina ahli kitap re wê werê vegerendin a li nava olê û teolojiya wê bê. Ji ber ku wê di nava pirtûka wê ya pîroz de wê were diyarkirin bê. Ya du; wê weke êzdayi û zerdeştî û hizirî û hwd ku wê weke wê, di rengekê de wê weke ´ahli kitap´ wê werina diyarkirin û wê

bi wê yekê û rengê wê, di rengekê de wê weke derfeta weke di dîmenê de hinekê weke baweriya xwe bijin bin. Lê ew jî wê rengê jiyane xwe wê li gorî rêgezên teolojiya islamî wê di asimlekirinê de ku ew bixwezin û nexwezin jî wê derbas bikin. Di wê temenê de wê, bi wê yekê wê, were hanin ser ziman. Dîmenekê din jî wê, weke bi çavkani û çanda karduyiyan wê weke ya bi hizira civakî û rewşenbîrî bê ku wê di rengekê de wê weke ji nava pirtûkên wê demê ku wê gelek tenê hinek ji wan navê wan di hinek çîrokên civakî ên herêma botanê de mana wê weke pirtûkên "bahsa şaytan" wê ji wan wê were bahskirin û an wê weke nivisên ku "wê, dema ku wê rêzek ji wan wê were xwendin wê dûnya wan wê xira bibê" û an "wê, jiyane wan deriyê wê li yê aciniyan wê vebê û wê dûnya û jiyane wan wê xira bibê" wê bi wê rengê ku wê were vegotin. Ji wê aliyê ve wê dema ku em bahsa çanda dema islamê bikin wê di kirdeya ya civake weke di morfolojiyek bi rengê jiyane olî re weke levnakê wê were diyarkirn û an weke di gotinek ´dijberiyê´ de wê bi têgîna civakê wê were diyarkirin wê hinek morfolojiyên ji dema karduyiyan wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê, çanda islamî wê di destpêkê de wê hema xwe bi carekê wê nekê dijber ji çanda civakî a herêmê re. Wê di nava wê de wê gelek pêjnên ji wê bigirê wê bibê. Wê bi wê yekê wê weke karibê wê di rengekê de wê weke kaeribê wê di rengekê de wê weke wê karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê. Di wê temenê de wê bi karduyiyan wê çanda êzdayi kevneşopîya hizirî, musewi û hinek pêjnên din ku wê di rengekê de wê di dema karduyiyan de wê hem bi teolojiyî û hem ji bi aqilekê felsefi û rasyonali wê pêvajoyên wê yên hizirkirinê ji wan wê pêşkeve wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Kevneşopîya zerdeştî wê çendî bi hinek awayên weke mezhebî û teolojiyî wê serdestiya wê, hebê û wê, weke teolojiyek serdest a imparatori wê bibê jî em wê dibînin ku wê di morfolojiyekê de wê di dema karduyiyan de wê nav û bandûra wê zêde wê, di rengekê de wê newê ser ziman. Sedemên wê yên bi serdestîya wê, fermitiya wê, û bi navê wê pêşxistina şeklên bi tûndûtûjiya bi wê û hwd ve jî wê weke girêdayi bê. Lê wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, zerdeştî wê, di rengek de wê çendî wê weke baweriyek kurdistanî bê û wê weke kurd wê heya roja me jî wê bawer bikin ku wê zerdeşt wê bixwe jî wê weke kurdek jî bê lê wê, bi wê yekê wê bi tememî wê weke ji jê û teolojiya wî dûrketin jî wê di rengekê de wê bi awayekê zelal wê bibê. Ber vê yekê ya dibê ku wê morfolojiya teolojiya hizirî,

êzdayi û hwd wê weke em ji çavkaniyên ginawazê wê fahmdikin wê di rengekê de wê weke zêdetirî wê derkeve li pêş. Hetta ku wê hinek morfolojiyên bi êzdayiya karduyi wê, weke bi wê yekê wê li dijî zerdeştitiyê jî wê di rengekê de wê, bibin wê karibê di morfolojiya rengê diyarkirinê de wê, di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Nexwe wê, zerdeştî bixwe jî wê ji wê baweriyê û çavkaniyê bê. Di demên piştî hatina islamê jî wê hinek diyarkirinên weke ´yên zerdeştî´ ku wê werina bi navkirin wê çendî wê karibê wê bi yekê wê fahmbikê wê zor bê. Di rengekê de wê li şûna wê, mazdekitiyê wê pêwîst bê ku wê kifşbikê. Hiziritiyê kifşbikê. Û êzdayiyitiyê kifşbikê. Wekî din baweriyên din ên weke mitrayiyê û manitiyê jî wê heya wê demê wê bandûra wan û zanina wan û teolojiya wan wê di rengekê de wê were dîtin ku wê karibê wê di rengekê de wê şîrove bikê û wê werênê ser ziman bê. Di vegotineka di nava êzdayiyan de wê bo destpêka li jiyanê a Isa mesih wê gotinek wê were dîyarkirin. Wê bê gotin ku ew dema ku wê di reyekê de wê herê wê, serê peykelekê wê bibînê ku ew fahmdikê serê peykelekê ji yê mitra bû. Di wê demê de wê ew serê peykel ê ji kevir wê desr biaxiftinê a bi isa re bikê û wê, li ser pirsên ser jiyanê, gerdûnê hebûnê û hwd wê, çi pirsê isa ji mitra dikê wê ew bersivê bide. Di wê temenê de wê di wê vegotinê de wê pirs û bersiv jî wê heya roja me bi rengekê vegotinî wê weke werina parastin û heya roja me wê were bûhûrandin. Ev morfoloji wê ji du aliyan ve wê karibê wê fahmbikê. Pêşî wê weke sedema têkiliya mitrayiyî û mesihitiyê û bi wê re wê weke têkiliya baweriyên kurdistanî û herêmî a bi hev re wê di rengekê de wê dîmenekê wê fahmbikê ku ew çawa di nava têkiliyek hev fahmkirinê de na. Ya duyem jî ku wê karibê wê weke kirpendinekê ser têkiliya mesihi û mitrayiyê ku wê heya serdemên navin wê bi wan re wê were kirin wê, di rengekê de wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê. Ji xwe ew têkiliya bi wê re wê danina wê weke bi derfet bê ku wê weke dikarê bi hesani fahmbikê wê mitrayi wê roma jî wê herê bikê û wê ser wê re wê têkiliyekê bi karduyiyan-êzdayiyan re wê dênê. Di morfolojiya têkiliya wan a bi karduyiyan re wê, dikarê wê weke aliyekê fahmkirinê li berçav wê bigirê. Aliyê din jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, piştî wê, serwerîya wê, xwe bi rengekê wê bide diyarkirn. Di rengekê de wê ev baweriyên herêmî wê weke mitrayi û maniyi û hwd wê têkiliya wan wê bi wê re wê hebê. Augistinius wê zane û oldarekê romayi bê û wê, bi Maniyan re wê demên dirêj ser fêrbûna wan û ji wan fêrbûnê wê derbas bikê. Ji gotin û lêpirsinên agustinius digihijê têgînek weke ya bi

felsefiyi hizirkirinê wê çawa wê, were kirin wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê. Li jêr ku wê weke bi derfet hebê heka me berfirehtir wê ser wê bisekin in wê têgîna rasyonalismê wê di rengekê de wê hin bi hin wê ji felsefeyê wê weke cûdakirinek wê di fahmkirnê û nûansên wê de wê were kirin. Piştî wê weke şêwayekê hizirkirinê wê, bi wê li teolojiyekê dervî ya felsefeyê wê bi wê re wê were lê hizirkirin û kûrbûnên bi felsefeyê ên piştre bi descartes re wê bibin wê karibê nişanekên wê bi kûreyi kifşbikê. Lê em wê dikarin wê werênina ser ziman ku wê, suhrewerdî wê xwediyê hişmendiyek berfireh a ku wê gotina rasyonalismê wê di rengekê de wê weke bikê rengê hizirkirina xwe. Ew wê, di rengekê de wê, di wê baweriyê de bê ku wê felsefe wê teqez wê di demên karduyiyan de wê bibê û wê, piştî wê bi rengê hizirkirinên weke bi filosofên aristo re wê weke dawî li wê were wê herê salixkirinên bi hizirkirinê. Wê kirpendinên weke li ser gotinên teolojiyî ku wê bi jiyane pêxemberan û an nebiyan re wê bikê wê li ser wê temenê wê bi rengekê û morfolojiyekê re wê weke bixwezê ew li wê bihizirê.

Di wê temenê de wê, karibê wê jî weke pêjnek fahmkirinê wê bibêjê ku wê teolojiya hizirî wê berî islamê bi sedsalan wê hebê û wê li herêma botanê û deverên din ên kurdistanê heya rojhilat û başûr û hwd wê weke karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Karduyi wê bi civakatiya xwe û pêşketinên xwe yên bi çanda civatî û hwd re wê, xwediyê çandek danûstandinê, aqilmeşandinê û an musebekirinê bin. Wê di wê rengê de wê, di civatên wan de wê bi aqili wê ya rast û nerast wê li wê bihizirin û wê di rengekê de wê weke ku wê bixwezin ku wê werênina ser ziman. Civakên wan wê weke holên bi hizirkirina felsefeyê û aqilekê lêpirsinê ê bi hewldana fahmkirinê a felsefeyi jî wê karibê wê di şêwayekê de wê fahmbikê bê. Ji wê aliyê ve wê minaq wê di dema karduyiyan de wê, hebûna botanê wê ne tenê wê weke navendek weke peytaxt û hwd bê. Wê ji nirxên li wê ên dîrokî û civakî û çavkaniyên wan wê weke navendek teolojiyî bê ku wê gelek xwe li wê girtin wê bibê. Wê weke bi wateya welatê kurda û wê navê karduyi wê were bikarhanin û wê, di wateya çîyayê kurdan wê çîyayê cûdî û hwd jî wê di rengekê de wê were diyarkirin. Lê ev morfolojiya wê weke çîyayê kurda wê berfireh bê. Di rengekê de wê, herêmên çîyayî ên heya qamişlo û afrinê jî wê çîyayên li dora wê heya roja me ku wê weke morfolojiyek fahmkirinê a bi navkirinê ji dema karduyiyan mabê wê ji wan herêmên çîyayi re wê gotina ´çîyayê kurda´ û an ´çîyayê kurmanc´ wê di rengekê de wê were bikarhanin. Ji

wê aliyê ve wê ev morfoloji wê bi rehetî wê hişmendiyê bi hesani di serê me de wê weke çêbikê wê karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê herêm wê giştîya rojavayê kurdistanê û bakûrê kurdistanê û ji wê heya sînorê zagrosan, û rojhilat û bakûr wê, çanda karduyiyan wê di wê demê de wê li wê serwer bibê. Li vir wê ji du aliyan ve wê karibê wê morfolojiya karduyiyan wê fahmbikê. Yek wê nikaribê wê bi tememî wê di çerçoveya têgînek keyeni bi sînor û bitenê de wê fahmbikê bê. Wê bi civakatiya wê û rengê pêşketina wê re wê fahmnekê wê nikaribê wê fahmbikê û wê bênê ser ziman. Di wê demê de wê pêşketina aqilê wê demê wê, bi aqilê rasyonal wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Karduyi wê civakatiya wan wê di dema keveran de wê weke civakek kevnera û bi nirxên teolojiyî û zanina aqilê rasyonal dijin bin. Di wê temenê de wê di rengê baweriyên nava wan ku wê di nava kurdan de wê, heya iro wê bahsa wan bê kirin de wê, di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê, fahmbikê. Di morfollojiya karduyiyan de wê, dema wan a kevnera wê, bi gelek morfolojiyên fahmkirinê re wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê, pêvajoya civate teolojiyî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê hê demên mitra de wê werina dawî lê hanin. Piştî wê demek nû wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe de diyarkirin. Di wê demê de wê, serdestiya civakî wê bo wê tekoşîn wê were kirin. Morfolojiyek li kurdistanê û an li mesepotamya wê, hertimî bi dualiteyekê fahmkirinê wê di warê hebûna civakê û hwd de wê xwe bide diyarkirin. Me li jor wê çend cihan bahsa têgîna navendîtiyê kir ku wê di rengekê de wê çawa wê, di rengekê de wê civakên herêmê wê di rengekê de wê li hemberê wê bisekin in. Weki din jî wê di rengekê din de wê weke aliyekê wê yê giring wê, di şêwayekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di şêwayekê de wê civaketiya herêmê wê, weke hertimî wê lli hemberê wê weke li berxwe bide. Di demên akadiyan de wê, têgîna navendîtîyê ku wê bibê wê, li hemberê civatitiya herêmê wê li berîxwe bide. Navenda akadê wê bikeve nava hewldana serdestiyek navendî ku wê, di rengekê de wê hemû rêveber û an keyeniyên din wê weke tabii wê bin. Keyeniyên guti û lullubi û hwd wê, yekê wê weke ji destçûna azadiya xwe û serdestiya xwe dibînin û wê yekser wê li hemberê wê bikevina nava şer de. Wê dema ku wê keyê akadê Sargonê mazin wê

bibêjê ku “min bi carekê 60 keyeniyên guti li hemberê xwe di şer de dîtin” wê, di rengekê de wê weke wê kirpendinekê ser wê rastiyê di farqê de bê û an ne di farqê de bê wê weke ku wê bikê.

Wekî din wê, di şêwayekê de wê, di awayekê de wê, ev rewş wê hin bi hin wê bi alyên din re wê pêşkeve. Têgînek navendî wê hertimî wê bi xwe ve wê girêdanê wê bixwezê û yên hewirdorê wê bi taynkirina ew wê bikê ku ew wê diyarbikê. Ya ku wê, weke têgînekê bindestiyekê wê were dîtin wê di aslê xwe de wê ev bê. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di dema kassit û babilê a piştre de wê, vaji wê demek wê bibê û wê ji navendîtîyê wê dûrketinê wê bibê. Lê kassit wê dîsa wê qasra xwe ya navendî wê ava bikê. Lê wê bi peymanên girêdanê wê sazûmana xwe wê çê bikê û wê diplomasiyê û hwd wê bi têkiliyek baş a ji navendê li hewidorê û ji hewirdorê li navendê wê bi wê re wê temenê wê çêbikê. Ji wê aliyê ve wê, gelek tiştên giring û kiryarên ku wê bi wate ên ji wê dema kassitê wê karibê were fahmkirin wê hebin. Di wê demê de wê navendîtîyek nerm û ne hişk wê, kassitî wê pêşbixin. Di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê, temenê diyarkirinê wê tenê wê bi navendê re wê nede diyarkirin. Wê bi hev re wê weke diyarkirinek wê hebê. ya ku wê, weke di dema guti, lullubi û kassitan de wê weke çendî wê weke demên imparatori jî wê karibê pênasebikê wê di rengekê de wê weke di dema akadê de wê, bahsa navendîtîyek wê ya bi wê rengê wê newê kirin wê di rengekê de wê, ber vê yekê bê. Akad wê care yekem wê navendîtîyek ramyari a navendîparêz wê bi ramyariya wê re wê pêşbixê û wê serwer bikê. Wê şerê wê bi herkesekê re wê bikê. Piştî wê, dema ku wê ji wê derbasbûn wê bibê û wê dawî li dema akadê wê were hanin wê dema duyem a guti û an sumerê wê piştî wê di rengekê de wê were destpêkirin û wê di wê demê de wê kassit wê derkevina li pêş.

Di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di şêwayekê de wê di nava rewşa serdestiya herêmê de wê ev wê, ev wê weke aliyekê wê yê giring bê Morfolojiya dema guti-lullubi û akadê wê di wê rengê de wê, xwe di rengekê de wê weke di rengê navendîtîyê û ramyariya wê ya serdestiyê de wê ji hev cihê wê bide diyarkirin. Piştî wê kassit wê dema wê, di rengekê de wê, cihê wê bi hûrîyan re wê pêşkeve û wê serdest bibê. Ev dem wê bi heman rengê wê bibê. Di rengekê de wê, kassitî wê piştî piştî akadê wê dema babilê a bi hammûrabi a bi xwestina navenditiyek bi wê rengê weke ya akadê avakirina wê, dawî li temenê wê werênin. Ji wê aliyê ve wê, piştî wê çendî wê hammûrabi û kûre wî samsu-illuna jî wê seferna bi wê yekê wê bikê kî wê di rengekê de wê

weke ku wê tenê bi seferên xwe re wê bimênê. Wê serwerîyek bi wê rengê wê ya yazdanî ku wê bi wê yekê tefkir dikir wê, nekê. Lê bandûra wî, bi destûrên wî yên nivisandî re wê, di dema wî de û piştî jî wê hinekê wê bibê. Hûrîyi wê, di rengekê de wê, bi pêşketina xwe re wê, sazûmanek nû wê li herêmê wê avabikin. Hûrîyî wê pêşketinek keyeni a weke ya bi sedsalan li hana û an kur û piştre li abla û hwd ji demên pêşî ên zû yên gutiyan ve hebû wê di rengekê de wê, berfirehtir jî bikin. Di wê rengê de wê dîmenekê wan ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengeke de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Wêjî dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê keyê babilê wê di wê demê de wê, piştî wê pêşketina kassitê pêşketina ya hûrîyan wê mafê serdestiyê wê bi dest wan ve wê beerdê. Di wê temenê de wê, di rengekê lê wê di rengekê de wê, hertimî wê di nava du aliyan de wê weke hevsengi wê hebê. Wê weke di dema kassitê de wê bi babilê re bê û di dema hûrîyan de wê bi têgîna demografiya mari û an keyeniya mari ku wê di destpêka wê de wê, demekê bi alikariya keyeniya akadê wê pêşkeve û wê piştî wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Mari wê, di rengekê de wê, bi Abla re wê ser wê temenê wê bike bikeve nava pêzbariyê bi abla re. Lê abla wê ji keyeniyekê zêdetirî wê çerçoveyek wê ya civakî a ji ya ku em dikarin bi wê re wê kifşbikin wê zêdetirî û berfirehtirî wê hebê ku wê, di rengê çerçoveya berfireh a kaerduyiyên piştre ku wê werin de wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê, di wê temenê de wê, civakatiya herêmê wê, di dema akadiyan de wê, bi çerçoveyên sûbari û hwd re wê rengekê xwe wê weke li bakûrê kurdistana iroyin wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê weke navenda wê, çîyayê cûdî û herêma botanê a iroyin ku wê di dema karduyiyan de jî wê ji wan re wê weke navend bê.

Di wê temenê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, ev wê weke keyeniyên civakî bin ku wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wêweke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê weke kaeribê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke li wê bihizirê û wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê di şêwayekê de wê dikarê wê di rengekê de wê weke karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di morfolojiya dema hûrî û

kassitê de wê, di rengekê de wê serwerîyek civakî û desthilatiya wê bibê. Ji wê aliyê ve wê, mrfolojiyek teybet wê bi xwe re wê bide me. Gelek çavkaniyên min ên di wê warê de wê li ser jiyane hûrî û kassitê wê biqasî ji çavkaniyên erolojiyî bin wê bi wê re wê çavkaniyên di nava vegotinên civakî ên li kurdistanê di nava civake kurd de wê werina diyarkirin jî bin. Ji wê yekê dikim ku ez bigihijima modela wan ya civakî ku ew çawa hebûn dijiyan û xwediyê morfolojiyek fahmkirnê bin wê di rengkeê de wê bi wê re wê werênima ser ziman. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyeke wê yê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê kassitî wê welatê wan kardiunaş wê di rengekê de wê piştî wê di weke welatê karduyiyan de jî wê di rengekê de wê reng bistênê. Diwê temenê de wê gotina karduyan wê, bi navî wê ji navê welatê kassitiyan bê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê bi wê re wê di şêwayekê de wê karibê wê fahmbikê bê.

Wê jî di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê sazûmane civakî û keyeni a kassitan wê di wê temenê de wê weke bi çerçoveyek giring wê weke pêşkeve û wê serwerîya wê bi hûrîyan re wê li giştîya mesepotamya, herêmên li anatoliya û heya herêmên ´edene´ wê di rengekê de êw berfirehbûna serweriya wan wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê kifşbikê û wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya kassitan de wê civakatiya wan wê di wê temenê de wê, hinek pêvajoyên wê di wê temenê de wê bi awayekê wê bi hûrî û mitanniyan re wê karibê bi çerçoveyek berfireh wê fahmbikê. Lê wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, çanda bakûr a xalefi û ya başûr a ubeydî wê di rengekê de wê rengê wan wê bi morfolojiyên civakî wê karibê bi hinek cihêbûnan jî wê fahmbikê. Me li jor wê hinekê wê ser wê sekin in. Lê wê dikarim wê werênima ser ziman ku wê, morfolojiya civakatiya demê wê, di rengekê de wê, weke were dîtin ne di dema kassitê de, ne di dema hûrîyan de û ne jî di dema mitanniyan de wê di rengekê de wê, rewşên weke pêşî bi akadê re wê bi ramyariyek navendî a xwestina serdestiyekê wê newê dîtin. Di wê temenê de wê ber vê yekê wê, têgînên weke parastgehên bindestkirî û an weke wasal û hwd wê, di demên wan de wê di rengekê de wê zêde nikaribê wê weke di dema akadê de û an piştre wê di dema asûr de wê werina kifşkirin.

Asûr wê, di rengekê de wê, weke hebûna wê ramyariya akadê a di dema akadê de ku wê di rengekê de wê hertimî wê weke bi giyanekê wê hebûna xwe weke di rengekê niv-mirî´ de wê bide diyarkirin wê weke wê

derxê li rewşek zindi a ku wê serwerîyekê wê bi wê re wê weke bi encamên pêşketina demê re wê, jinûve wê bi wê re wê rabê bê. Ji wê aliyê ve wê morfolojiya akadê wê, bi ramyariya wê ya serdestî wê di wê temenê de wê bi wê re wê, xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê asûr wê, di şêwayekê de wê, di rengekê de wê, bi ramyariya serdestiyê ku wê hinekê wê weke ji morfolojiya serwerîya civakî wê dûr bê wê, bi wê re wê, hin bi hin wê bi serdestiya wê xwe bide diyarkirin. Di dema mitanni de wê, di rengekê de wê, temenekê vala ê bi ramyari wê biafirê û bi ya min wê keyên mitannî wê nikaribin wê valahiyê wê dagirin. An jî ji ber qalsbûna wan û kêmbûna bandûra wan û hwd wê di rengekê de wê ew ji wê rewşê wê dûrkevin. Di rengekê de wê, di rengekê de wê dikarê wê werênê werênê ser ziman di dewama wê de ku wê morfolojiya mitanni wê di wê rengê de wê weke bi pêvajoyek gûharinê bê. Di wê demê de wê zêdeyi wê pêşketinên civakî û teolojiyî wê di zikhev de wê xwe di rengekê de wê weke ku wê xwe bide diyarkirin. Di aslê xwe de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, asûrî wê, di wê temenê de wê, serdestiyê wê, di rengekê de wê weke bi gotina ´serwerîya qasrê´ re wê, di rengekê de wê weke piştî li herêmên kassitê û qasra wê bi wê yekê serwer dibin û pê de wê berê xwe bidina herêmên mitannî. Lê di wê temenê de wê, rewşek din wê hebê ku wê weke pêwîst bê ku wê di rengekê de wê, fahmbikê bê. Ew jî wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di morfolojiya serweriya asûr de wê, hebûna serweriya ramyari a kassit jî û hûrî û an mitannî jî wê di dema xwe de wê serdestiya wê bi dev pêşketinek civakî ve wê weke di nerinekê de berdana wê, asûr wê, ew wê, serdestiyê wê bi ramyariyek serdest wê weke ji wê bigirê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, morfolojiya pêşketina mitanniyan a bi wê yekê wê, di rengekê de wê bi keyeniyên herêmî û serdestiya wan re ku wê li wê bihizirê wê di rengekê de wê weke ku wê bi pêşketina nairiyan re wê, di rengekê de wê weke ku wê bibê. Nairi wê pêşketina wê, di rengekê de wê taqabûlî wê dema dawî a kassitê û mitannî wê bikê. Di wê temenê de wê, dîmenekê wê weke di morfolojiyek civakî û serweriya keyeni û an desthilatî a herêm bi herêm wê rengekê wê bi wê yekê wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, derkeve li pêş. Asûr wê bi gotinek ku wê di demên hemdem de wê were gotin wê weke ´berhev´ bikê. Lê ew berhevkirin wê bo serdestiyek bindestkirinê bê. Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê bi yekê ku em

bibêjin ya ku wê keyê akadê Sargonê mazin û naram-sin di dema xwe de ku wê bi hewldana serdestbûna li giştîya mesepotamya wê bidina nişandin û ew wê nikaribin wê bikin û wê, piştî wan wê, asûr wê, xewma wê ya serdestiyê wê di rengekê de wê weke pêkbenê wê di dîmenekê de wê weke xwe bide diyarkirin.

Di morfolojiya têkiliyek morfolojiyî a ji akadê li asûrê ku mirov wê şîrove bikê wê di wê temenê de wê, didîmenekê de wê weke bi ali û awayekê wê, di rengekê de wê bi wê re wê xwe bi wê yekê wê weke ku wê bide diyarkirin. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser zman bê.

Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya serweriya asûr wê di rengekê de wê weke çerçoveya ramyariya akadê ku wê afirandibû û wê bi tememî pêknehanibû wê weke ku wê pêkhani. Wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke bi wê serwerîyê wê weke derkeve li pêş. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, serdestiyek ramyari wê, ser hebûna keyeniyên herêmê û civakatiya wan re wê, biafirênê. Ku wê di demên dawî ên asûrê de wê keyê Asûr Sargon II wê xwe wê bi morfolojiyek wê weke bi mireteya keyê Akadê sargonê mazin re wê weke bixwezê wê pênasebikê wê di aslê xwe de wê weke rewşek ku wê di wê nûqteyê de wê, bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Wekî din wê di rengekê din de jî wê bikarhanina navê sargonê mazin ê keyê akadî ji hêla keyekê asûrî ve jî û an bi wê navê mazinkirina keyekê asûrî û serdestiya wî, di wê temenê de wê, ji hêla dîrokî ve û wê morfolojiya wê ya bi fahmkirinê ve jî wê têkiliyê bi fahmkirinê û hişmendî jî wê ji hinek aliyan ve wê weke ku wê bide çêkirin.

Kesekê ne berî wî û ne jî piştî wî ew têkili baş fahm nekir. Lê Sargon keyê Asûrî re morfoloji wê weke di dema xwe de wê fahmkkir û wê, hinek gotinên ku wê werina wateya kirpendinekê li ser wê re wê bênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê, ev wê, di rengekê de wê, bo herêmê û keyeniyên guti, lullubi, kassit, babil, hûrî, mitanni û hwd wê, di rengekê de wê, weke bi şûnve hanina akadê jî wê di rengekê de wê weke ku wê bibê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê bide diyarkirin. Di dema akadê de wê, derfetên demki wê ji akadê re wê, derfeta serwerîyek weke wê pêşdîtibû wê bikê wê neda wê. Di wê temenê de wê, gûharandinên di dema keyê akadê Shar-Kali-Sharri (2217–2193 b.z) de ku wê cih bide serwerîya keyeniyên guti û wê artişê bi hêzên wê re wê bi wan re wê nîv

bi nîv wê parve bikê wê di rengekê de wê, temenê gûharinek ku wê bi wê re wê, weke di dîmenê de wê dawîya akadê jî wê werênê bide destpêkirin. Keyên din ên piştî Shar-Kali-Sharri wê werin wê zêde wê ne di wê siyanê de bin ku ew jinûve pêşketinek mazin li ser keyeniyên herêmê ên guti, lullubi û kassitiyan û hwd re wê, bide nişandin. Lê ev rewşa akadê a weke di nerinê û rengê fahmkirina wê ya serdestî de wê weke nivçû ma wê piştî wê weke xiyaletekê wê hertimî wê xwe ser serdema kassit û hûrîyan re jî wê di rengekê de wê bide diyarkirin û wê di qasra wan de wê weke zaroyekê ku ew bi demê re mazin dibê jî wê bibê. Heya dema ku wê asûr wê, di rengekê de wê bi wê hişmendiyê wê jinûve wê bixwezê ku ew rabê. Di wê temenê de wê, ev wê weke rewşek teybet wê, xwe di rengekê de wê bi wê re wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, serdestiya asûrê wê di aslê xwe de wê ji wê aliyê ve wê, tenê wê weke serdestiya asûrê bi tenê wê nikaribê wê fahmbikê bê. Ji wê zêdetirî wê bi berdewamiya serwerîya akadê wê pêwîst wê di rengekê de wê fahmbikê bê. Çendî ku wê asûr wê cihê bê û wê di demek cihê de wê bibê jî lê wê nirxên ku ew bi wan dirabê û feresate ku ew bi wê xwe dide diyarkirin û hwd wê, li ser wê temenê wê weke keyeniyekê herêmî wê werênê ser ziman. ya ku wê akadê wê serketi wê bikê wê ne di dema akadê û keyên wê de bê. Wê dema asûrê bê. Wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke bi wê yekê û rengê wê di wê temenê de wê, di reng û awayekê de wê, fahmbikê bê. Asûr wê, weke akade têrbûyi bi zanin û hişmendiyê, di qasrê de pêşketî û êdî wê, bi wê têrbûna xwe wê karibê serwerîyek hegomenikî di rengekê de wê karibê wê pêşbixê û wê rêvebibê wê di xwe de dibînê jî bê. Van aliyên asûrî wê dema ku em wan nebînin bi pêşketina wê û bilindbûna wê re wê weke aliyekê wê yê giring wê weke kêm bimênê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê. Ev pêvajo wê çawa wê, di rengekê de wê pêşkeve û wê, keyeniyên kassitî, guti, lullubi, hûrî, mitanni û heya karduyiyên piştre wê, di rengekê de wê, di rewşa gutiyên dema akadê de wê bi carekê wê bi akadê re wê, bikevina nava şer bi wê re de wê, di rengekê de wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê hinekê li ser wê bisekinê bê.

Dema karduyiyan a berî bilindbûna mediya wê di rengekê de wê weke dema karduyiyan a di dema nairiyan de wê karibê wê fahmbikê û wê bi nirxên wê yên demê û wê pêşketinên dema hûrî û mitannî wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê weke akad bi serdestiya asûrê wê ew wê serdestiya hegomenikî ya ku wê pêşdîdît wê di rengekê de wê weke bigihijê zirweya wê. Di wê temenê de wê, dema asûrê wê çendî wê weke dema asûrê bê lê wê bi wê yekê wê tenê wê nikaribê wê dema asûrê jî wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di morfolojiya pêşketina asûrê de wê, sazûmanek hegomenikî ku wê di wê temenê de wê weke ku wê demên berê xwe ên akadê, guti û piştre ên kassitê û hûrî weke baş xwediya wê xwe bide diyarkirin. Ya ku wê di rengekê de wê weke wê, di rengekê de wê weke bi wê re wê bikê serdest jî wê di aslê xwe de wê weke ku wê ev bê. Ev aliyên asûrê wê di rengekê de wê, asûrê wê di rengekê de wê, weke hêzek mazin derxê li pêş. Kêmesîyên di dema akadê de wê weke di dema naram-sin de wê bi hewldanên fetihkirina welatê subari û seferên wê yên şer ku ew wê bikê wê, asûr wê, di wê rengê de wê nebê. Ew vaji wê, di temenekê levkirinek ser qasrê re wê di şêwayekê de wê ew wê bikê. Di rengekê de wê zêde sefer û nişanakên wê nebin ku wê asûrî wê, seferekê li welatê subari wê bikê. Vaji wê di rengekê de wê, hebûnek civakî wê bi gûharinên wê re wê, di wê de wê pêşbixê û wê di welatê sûbari de wê morfolojiya civake asûr wê pêşbixê û wê di wê temenê de wê, bi wê yekê wê, girêdana bi yazdanê asûr a li welatê subarî wê weke morfolojiyekê wê ser wê bisekinê. Di rengekê de wê, di demên karduyiyan û an urartuyiyan de wê çendî wê di rengekê de weke seferne serdestiyê wê bikê jî lê ew sefer wê bi sînor bin. Ew tenê dikê qasrê bidest bixê û an serdestiya xwe wê li wê bikê. Di rengê gotina ku wê ser şerê bi keyeniyên nairi re wê bikê ku wê bêjê ku ´min 60 keyên nairi dil girtin û di berdêla dana bacê de serbest berdan´ wê, di morfolojiyek bi wê rengê de wê, nêz bê. Ev wê rengekê ramyariyê wê bide nişandin. Di wê temenê de wê, bi wê yekê wê dema ku ew dil digirê wê bindest bikê û wê dema ku wê, di berdêla bacê de wê serbest berdê wê weke pêşxistina wasalekê dikê wê, bide diyarkirin. Ev gotin wê wê têgînê wê di rengekê de wê weke ku wê di xwe de wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê, dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê, werênê ser ziman ku wê morfolojiya keyeniyên nairi wê, di wê temenê de wê, nikaribê bi têgîna keyeniyek wek eya urartu û an keyeniyek weke ya karduyiyan bi tenê re wê fahmbikê. di wê temenê de wê, rengê de wê, morfolojiya wê çerçoveya wê berfireh bê. Di wê temenê de wê, gelek keyeniyên wê di wê rengê de wê bibin wê, hebin. Ev keyeniyên bi çanda mitannî, hûrî û kassitê bin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi wê

û temenê wê hebûna wê bi awayekê kêm zêde wê heya demên bilindbûna mediya wê bidina domandin. Mediya wê weke zirweyek wan a dîrokî wê biafirênê ku wê hem wê dawiyê li dema nairi û wê bindestiya bi wê asûr pêşxistiya û di wê de serwer bûya wê werênê û wê bi wê re jî wê demek serdestiyê wê bi wan re wê li giştîya herêmê wê weke ku wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê bikê û wê bênê li holê. Dema mediya wê gelek dîrokzan wê weke demek ku wê çawa wê bi carekê wê bilindbûne wê bibê û wê demek kort de wê bi wê rengê wê imparatoriyekê wê mazin wê ava bikê wê lê bipirsin. Ev çavkaniyên wê yên civakî ên herêmê ku ew baş newina fahmkirin wê bi mejuya herêmê û keyeniyên wê bi wê temen hebin re wê, nikaribê wê baş fahmbikê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê morfolojiya serdestîya hegomenikî a kassitê jî, hûrî û mitanni û heya med û karduyan jî wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê. Di demên piştî zayinê de wê, sazûmane civakî, ramyari û teolojiyî a eyubiyan ku wê di temenê têgîna ehli-kitap´ de wê bê pêşxistin û wê, di wê de wê komên civakî û bawerî ên cihê wê bi serdesti û serbestiya xwe ya civakê û keyeni û hwd jî wê karibin bijin wê bi wê morfolojiyê wê weke di rengekê de êw weke karibê wê fahmbikê bê. Piştî wê, ji xwe bûhûrîna li têgîna ummetitiyê wê êdî wê, temenê trejediyên herêmê wê bi wê re wê, bi wê têgîna wê ya yeknavendî wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Çi rasthatina ku wê, di wê demê de jî wê weke têgînek bi wê rengê a yeknavendî wê weke ya yeknavendîtîyya akadê û piştre asûrê wê piştre wê bi axamanîş, û sasanî û piştre wê bi keyeniyên desthilatiyên olî wê di rengekê de wê bi wê re wê, weke were domandin. Osmani wê piştre wê li ser temenê rûxanina pergale civakî a eyubiyan û tûnakirina wê re wê bi wê feresatê wê bilind bibê. Ew wê pergale eyubiyan a bi morfolojiya têgîna civakî a ´ahli-kitap´ ku wê bi wê cih dide baweriyên cihê wê tûna bikê û wê, têgîna ummetî wê li wê xwedi derkeve ku ew bi wê dixwezê serdestiya xwe ya ramyari wê ava bikê. Ber ku wê li herêmê wê temenekê civakî ku ew pişta xwe bidiyê wê zêde nebê û wê xalk û civakên herêmê ne di destpêkê de û ne jî piştre wê ew wê herê nekin. ..

Di dema mediya de wê, di rengekê de wê, şêwayê serdestiya ramyari a asûrê û têgîna wasaltiyê a ku wê weke bi girêdanên li navendê û hwd re wê pêşbixê wê dawiyê li wan wê werênê. Mazinbûna mediya a nav wê derxist û ji wê re serdesti di destpêkê de mazin hani jî wê weke ev bê. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê, bi wê re wê li wê

bihizirê bê. Mireteya Asûr wê bi wê yekê wê piştî wê, dawî li wê newê. Wê bi axamenêşiyan û sasaniyan re wê, di rengekê de wê bi giyanî û têgînî wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide domandin. Lê ev serdema karduyiyan wê çawa wê di wê demê de wê pêşkeve û wê pêşketinên çawa wê bi berdewami wê biji wê weke pêwîst bê wê hinekê di rohniya wan pêşketinên dîrokî de wê hinekê din wê ser wê bisekinê bê.

Di aslê xwe de wê mireteya asûr wê, bi zêdeyi wê bi têgîna ramyariya hegomenik û dewletên navendîparêz ku ew hewirdora xwe weke bindestiya xwe bi rêya parasgehan bi xwe ve girêbidin û hwd re wê, bide domandin. Ev jî wê weke rewşek ku wê, di wê temenê de wê di bin bandûra wê de jî wê, di şêwayekê de wê, karibê wê werênê ser ziman. Rewşa pergale wasalê a asûr ku wê li ser keyeniyên hewirdora xwe wê pêşxist wê, weke têgînek di rengekê têgîna parastgehên girêdayi navendî û an di bin hukumraniya navendê û bi wê ve girêdayi bin û li gorî gotina wê bin û li gorî gotina wê tevbigerihin wê weke ku wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke xwe bide domandin. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring jî wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya navendîtîyê de wê, di rengekê de wê weke morfolojiyek serdesti û desthilatiyê wê, li wê were lêgerin. Ev wê, weke xosletekê desthilatî bê. Wê bi wê morfolojiyê hem wê li baweriyan wê were lê hizirkirin û hem jî li civakê. Di wê temenê de wê, bi wê re wê were lê hizirkirin. Navendî wê weke morfolojiya rejimên hemdem wê di wê rengê de wê bibê. Di demên hemdem de wê, şerê di nava navendê û herêmê de wê li ser wê temenê wê bibê û wê, di wê rengê de wê, ji encama seferên asûr ên ser keyeniyên wasal wê, zêdetirî wê ew şerê navendetitiyê wê encamên wê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê di roja me de wê weke ku wê bibê.

Wê dema ku wê, bahsa mediya wê were kirin wê, di wê mantiqê de wê li wê werê nerin û wê lêgerin. Wê hewldanên kifşkirina navendetitiyêkê bi mediya re wê, weke morfolojiyek lêgerinê a bi aqil û teoriyên ser dewletê ên roja me jî bê. Di wê temenê de wê, bi gotin û an pirsên weke ´imparatoriyek wek mediya nabê ku ew bêî navendî bê.´ Û an jî wê di rengekê din de wê bi wê rengê wê were gotin ku wê, kêm diyarbûna wê, navenditiya wê, demê bi wê dikarê wê weke hêzek mazin hihasibinê û an na. Di wê temenê de wê lêpirsinên ser wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê werina kirin. Morfolojiya lêgerina navendê wê, di rengekê de wê, bi keyeni û an imparatoriyên kurdistanî re wê zêde newê

dîtin. Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, çendî ku wê di demên piştî hatina islamê de wê, weke bi heman reengê wê, weke imparatori jî wê bi serdestî û mazinayiya wan wê karibê bahsa wan bikê dema şedadîyan û eyubiyan jî wê, di wê morfolojiyê de wê, morfolojiye navendîtiyê wê di rengekê de wê, di wan de jî wê zêde newê berçav. Ev wê, hizirê wê bi me re wê dide çêkirin ku ew jî çawa wê li gorî wê, kevneşopîya kurdistanî û mesepotam a ji demên guti û lullubiyan û heya demên kassit, hûrî, mitannî û heya med û karduyiyan û hwd wê were wê, di rengekê de wê weke hizrekê wê di serê me de wê bide diyarkirin.

Di wê temenê de wê navendîtîya gutiyan wê di rengekê de wê, hebê. Lê ew di rengekê de wê ne di temenê ku wê navendek keyeni wê ser yên din wê serdest bê wê, bibê. Wê di rengekê de wê navendên jî wê di temenê têgîna wekheviyê û an serdestiya wekhevan de wê, di rengekê de wê nêzî hev bibin û wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê, werênê ser ziman. Di dema keyê guti eridu-pizir de wê, navendîtîyek ku wê piştre wê akad jî wê ji wê bandûr bibê wê ava bikê. Wê kish, larsa, isin, uruk, ur, lagash, eridu, shuruppak û hwd wê bi gelek deverên din re wê, weke keyeniyên serbixwe lê bi navendekê bi tifaq û weke girêdayi wê di rengekê de wê bibin û wê, bi wê têgîna navendî û herêmî wê eridu-pizir wê, ahengekê û an dengeyekê wê, di rengekê de wê weke baş bide diyarkirin. Keyên lullubi wê di rengekê de wê weke Ka-nisba wê di wê temenê de wê, bi heman morfolojiyê wê, herêmên zagrosê û keyeniyên li dora wê, bi wê yekê wê bi dîmenekê keyeniyek konfedereyi wê ava bikê. Wê xwe wê weke keyê mazin wê ser wan wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê kevneşopîya van herdû keyan wê piştre wê ji gelek rewşên keyeniyên din re jî ku ew bixwezin bi tifaqên bi wê rengê serwerîyek hevpar wê ava bikin. Di wê nûqteyê de wê ji Kishê wê di aslê xwe de wê, piştî wê di dema ur-zababa´ de wê, piştî wê weke di rengekê ku ew di dema çûya seferekê û an gereka bi peykelê yazdanê xwe re a demdirêj ew wê di wê demê de wê weke kesekê wê weke ´zaroyê iştar´ wê ser taxt wê rûnihê û wê gelek dîrokzan wê rewşê wê weke derbeyekê di rengekê de wê bide diyarkirin. Di wê nûqteyê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê rewşa Kishê wê di rengekê de wê, di dema gutiyan de wê weke navendekê wê ya mazin bê û wê, di aslê xwe de wê hişmendiyê wê bi hebûna xwe re wê bi me re wê bide çêkirin ku wê weke çawa em bi rengekê wê weke bi rewşa keyê guti key Eridu-pizir re wê dibînin ku ew wê weke keyekê mazin wê derkeve li pêş wê di rengekê de wê weke

biderfet wê key urzababa jî wê bi heman morfolojiyê wê di rengekê de wê weke bi derfet ew derketibê li pêş. Di çavkaniyên niviskî û civakî ên di nava kurdan de ku wê weke hinek vegotinên ku em hinekê dikevina gûmanê ku wê ji wê demê bin lê ew wê ji wê demê wê weke dihênina ser ziman wê di rengekê de wê, weke ´bi dema gûtiyan´ û navê wê werênina ser ziman wê, bahsa dema urzababa weke bi navê ´hurzaba´ wê bikin û wê di rengekê de wê, bi gotina bahsa çûyina wî ya li nippurê wê were kirin. Urzababa wê weke keyekê bi zane wê di rengekê de wê, were dîtin û wê di dema wî de wî xwe weke keyê mazin dihasiban û hetta ku wê piştî ki wê were ser taxt wê, di nava vegotinekê û an çîrokekê de wê bi wê rengê wê were diyarkirin ku ew wê, şêwirkirinekê bi serokkahinê xwe wê bikê û wê di rengekê de wê, bahsa kesekê ku wê keyeniya wî xirabikê û wê wêrabikê dikê û dibêjê ku ew wî mazinkiriya. Yê ku wê mazinkiriya wê hingê wê tenê wê Sargon bê. Morfolojiya Sargon wê di vegotinên piştre de jî wê ne dûrî ya musa û di rengekê de ku wê weke li berçem wê dayika wê werenê dûnyê û wê bikê salikekê û wê li avê berdê ku ew salik wê li baxçe key wê bisekinê. Di wê temenê de wê ev morfoloji wê, di rengekê de wê di rengekê de wê, derkeve li pêş. Di rengekê de wê di morfolojiya mazinkirina sargon de wê, di rengekê de wê, gelek vegotin wê hebin ku ew dikarin bi serê xwe ji nava vegotinên civakî ên civatên kurd ên berê ku ew werina berhevkirin wê weke pirtûkekê wê tişî bikin. Di wan de wê bahsa wê were kirin ku wê, di rengekê wê weke bi mitrayiyê re wê were diyarkirin ku wê, di mijare gihiştina zayn û ´peyame nava xewnekê´ ku ew dibînê de wê, bi wê re wê, di rengekê de wê, bi wê kahin ji wî re wê bahsa keyê paşêrojê wê bikê. Di wê temenê de wê, di vegotinan de wê bahsa keyekê ku wê, bi navê xwe wê kûrê xwe wê weke keyê wê hilbijêrê. Lê di wê demê de wê, di rengekê de wê, morfolojiya Sargon wê xort bibê ku ew wê weke zaroyê yazdana mazin inanna wê were mazinkirin û wê bi wê yekê di qasrê de mazinbûna wî, bandûra wê ji ya ku wê were hizirkirin wê mazintir bê û wê di wê demê de wê ew jî wê weke kesekê dikarê bibê key wê were dîtin û bi wê rengê wê were û bibê.

Sargon ji aliyê yazdanan ve dihê ecibandin, ji aliyê baxçevan Akki ve dihê mezin kirin; ew serxweş dibe da ku bibe xizmetkarê Ur-Zababa, keyê Kîşê; wan biryar daye ku divê serweriya Zababa bi dawî bibe. Dîrokî, di vê serdemê de, Sumer bi piranî di bin kontrola Lugalzagesiyên Uma de bû (nêzîkî 2358-2334 b.z); Lugalzagesî bajar-dewletan fetih dikirin û împaratoriyek ava dikirin. Ur-Zababa, piştî xewnek xirab

gumanê li Sargon dike, rûmetdarê xwe dişîne ba key û jê re dibêje ku wî bikuje. Lêbelê, Lugalzagesî bi Sargon re, ku pişta xwe daye keyê xwe yê berê, dibe heval û bi hev re Kîşê fetih dikin.

Di wê demê de wê li gorî wê yekê wê, sargon wê ji wê rewşê wê weke ji xwe re wê piştgiriyê wê bigirê û wê, weke key wê were dîtin û wê, di wê demê de wê, rewşên weke fetihkirinên bajar-dewletên din re wê, mazinkirina çerçoveya serdestiya xwe a minaq lugalzagesi û hwd wê, bibê. Ev wê weke rewşek teybet a ku wê di wê demê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê ku wê, intibayek xort wê sargon bi alikariye hêzek derve ku ew wê, sargon weke ji nava qasrê dihê bijartin ku ew bibê key û ew saltanata urzababa wê were dawi lê hanin. Di wê demê de dibê ku ev demek mazin bê ku wê, bi Urzababa pêşketibê û bi dawi lê hanina keyeniya urzababa ew dawi li wê hatibê hanin. Di wê rengê de wê, ev wê di rengekê de wê, weke dîmenekê din jî wê weke bi xwe re wê bide diyarkirin ku wê di rengekê de wê, keyeniyên mazin ên weke imparatori êdî ava dibin û ew bi ramyariyek navendî derdikevina li pêş. Di wê temenê de wê, di wê demê de wê, ji morfolojiya Ka-nisba, Eridu-pizir û heya keyeniya Lugalzagesi û hwd wê, di wê temenê de wê di aslê xwe de wê di dîmenekê de wê weke hewldanên weke bûna keyeniyên mazin jî wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman. Bi ya min em dikarin keyeniya urzababa jî wê, di nava wê d ewê bihasibênin ku ew dibê û dixwezê bibê keyeniyek mazin a wê serdemê. Di rengekê de wê, rewşa dawi lêhanina keyeniya urzababa wê bi mudahaleyên ji derve wê bi wê yekê wê weke bibê. An jî bi alikariya ji derve wê di rengekê de wê bi wê yekê wê bibê. Di wê demê de wê kijan keyeni wê weke keyeniya xort ku wê dixwest ew li wê serwer bibê wê, pêşî wê weke pêwîst bê wê hinekê wê bi wê ve girêdayi jî wê weke li wê morfolojiya dawilêhanina keyeniya urzababa û kirina key a sargon bi wê li wê bihizirê bê. Hinek çavkani wê di wê demê de wê navê Lugalzagesî wê di wê demê de wê derxina li pêş ku ew dixwezê kishê tevli keyeniya xwe bikê. Ew wê weke imparatorekê mazin ê wê demê derkeve li pêş. Di wê demê de wê bahsa têkiliya wî ya bi sargon re wê wer kirin ku ew wê, sargon wê, piştî dawî lêhanina keyeniya urzababa wê sargon derxê ser taxt û wê di nava wan de wê berê wê tifaqekê wê çê bikê ku wê piştî sargon derket ser taxt wê, di bin gotina wî de bê û wê keyeniya kishê wê bi wî ve wê girêbide. Di wê temenê de wê, piştî wê di rengekê de wê, piştî sargon bû key wê, bê gotin ku wê sargon wê tifaqê wê di rengekê de wê weke xirabikê wê bahsa wê were kirin.

Sargon paşê ku peymana xwe ya bi Lugalzagesi re şikand, di şer de ew têk bir û ew girt. Piştî ku bi avakirina artêşeke profesyonel perwerdekirî hêza xwe xurt kir, Sargon bi rêberiya artêşa xwe di sefereke fetihkirinê de li seranserê herêmê kir û dii dewama wê de xwest ku ew mesepotamya giştî wê fetih bikê. Di dawiyê de Împeratoriya Akad (2350/2334-2154 b.z) ava kir, ku heta serdema Împeratoriya Asûrîya nû (912-612 b.z) efsanewî bû. Lêkolîner Paul Kriwaczek dibêje: Ji bo herî kêm 1500 sal piştî mirina xwe, Sargonê Mezin... wekî kesayetek nîv-pîroz dihat hesibandin û wekî pîrozê hemî împaratoriyên paşê di keyenitiya Mezopotamyayê de dihat hesibandin. Bi rastî, du keyên pir derengtir, yek li dora 1900 b.z li Asûryayê û yê din di dawiya sedsala heştemîn a beriya zayinê de, navê wî yê fermî, an jî rasttir sernavê Sargon weke unwanekê qebûl kir. Kriwaczek behsa Sargon I (ku bi qasî 1920-1881 b.z hukumdarî kir) dike, keyekî Asûrî ku kêm tişt li ser wî têne zanîn, û bi taybetî Sargon II (ku behsa Sargon dike ku di navbera 722-705 b.z de hukumdarî kir), ku piştî têkbirina keyeniya Urartu di sala 714 b.z de bi qasî Sargonê Akadî bû efsanewî. Ne tenê ji hêla van keyenan ve, lê di heman demê de ji hêla kopiyên berhemên bi wî ve girêdayî yên ku di xirbeyên pirtûkxaneya Asûrbanîpal li Nînewa û, wekî ku hate gotin, li deverên din hatine dîtin jî, populerbûna Sargonê Akadî di nav Asûriyan de tê îspat kirin. (Çav: Kriwaczek, P. Babylon: Mesopotamia and the Birth of Civilization. St. Martin's Griffin, 2012.)

Li vir hurgilekê wê dikarê wê bahsa wê bikê ku wê bi têgîna dîrokê û ragihandina Kriwaczek re levnekê wê rewşa dîrokkirina dema sargonê akadî bê. Ew li dora 1920-1881 a beriya zayinî ku wî weke keyeni kir wî bi temen dikê lê di rastiyê de wê sargon li dora 2334–2279 beriya zayinê de wê weke were ser taxt. Sargon wekî ku ji aliyê yazdanan ve hatiye hilbijartin da ku çarenûsa xwe bicîh bîne; Ur-Zebaba hilweşîne, vedibêje, lê di destpêkê de, Sargon bi xwe wekî xulamê Ur-Zebaba razî xuya dike û ji planên yazdanan bêxeber e. Wek bajarekê mazin ê wê demê kish dihê diyarkirin ku wê, di bin desthilatdariya Ur-Zebaba de bê. Key bajar ji kavilek ("wek bajarekî tirsnak" bi wateya di xwe de girti û ne xwediyên armanc û stretejiyên mazinbûnê bê.) veguherand navendeke çandinî û bajarî ya dewlemend û geş. Lêbelê, yazdanên mezin An (Anu) û Enlil biryar dane ku dema Ur-Zebaba qediya ye. Lê tiştekê din wê di rengekê de wê bale me bikişênê di hinek nivisarên ji urukê dihên kifşkirin de wê, navê bavê sargon wê weke bi navê bavê wî wekî La'ibum were dayin. Di hinek nivisar û helbestên wê demê de wê werina ditin de wê efsanaya

sargon wê di wan de wê vebêjê ku wê di rengekê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê bi wê yekê wê weke wê were hanin li ser ziman. (Çav: Kriwaczek, P. Babylon: Mesopotamia and the Birth of Civilization. St. Martin's Griffin, 2012.)

Wekî ku Black destnîşan dike, her çend hûrgilî nehatine dayîn jî, ew wî dihizirênê ku wê, rewşa sargon bi xewna Zababa-ya te dest pê dike, ku wekî pêşbîniyek ji hilweşîna wî ya nêzîk tê fahm kirin. Vegotinvan (ji helbestek ji urukê di derbarê xewna ur-zababa de) dibîne ku yazdana Înanna li kêleka Sargon e, û Sargon bi xwe di xewnekê de dibîne ku Înanna Ur-Zababa di çemek xwînê de dixeniqîne. Zababa-ya te, xewna Sargon, tê vê wateyê ku Înanna dixwaze Sargon were kuştin, ne xwe, û ew planek çêdike da ku Sargon bişîne perestgehê ku peyker lê têne avêtin; hesinkar dê Sargon bavêje yek ji qalibên avêtinê. Sargon bêî ku guman bike, diçe mîsyona xwe ya ji bo key, lê li deriyê perestgehê ji hêla Înanna ve tê rawestandin; Înanna jê re dibêje ku ew nikare têkeve hundir ji ber ku xwîn nepak e. Bi gelemperî ev tê vê wateyê ku wî kesek kuştiye an jî bi giranî birîndar kiriye, lê wekî ku Black destnîşan dike, di vê rewşê de ew dikare wekî nepakiyek ku ji xewna çemê xwînê derdikeve were fahm kirin. [...] Sargon, ku hîn jî ji planên Ur-Zababa an yazdanan bêagahi xuya dike, karê xwe temam dike û vedigere cem key; ev yek Ur-Zababa bêtir ditirsîne, ku dest pê dike fahm bike ku yazdanan piştgirîya Sargon dikin. Piştre ew Sargon dişîne Lugalzagesi ji bo mîsyonekê, qaşo peymanek aştiyê pêşkêş dike, lê di rastiyê de tabletek hildigire ku ferman dide key ku qasidê bikuje. (Çav: Black, J. , et. al. . The Literature of Ancient Sumer. Oxford University Press, 2006.)

Li vir wê, ragihandina Black wê tiştekê din wê bide diyarkirin. Wê bi tabletê şandina sargon cem Lugalgagesi bê. Di wê temenê de wê weke ku ew dixwezê bi wê re peyamen vêşarî bişênê ku ew wî bikujê. Weke minaq bi gotinên ku ew têkiliya wî bi jina wî re hebê. Li vir karê ku wê, di rengê xeftekê de wê weke bi sargon şandina cem Lugalzagesi wê weke karekê bi tabletê ê şandinê yan key û yan jî kurê key dikê ku ew wê weke yê piştre dibê key bê. heka ev ragihandin rast bê wê, demê wê bi rewşek bi wê rengê şandina sargon ji hêla urzababa ve wê, weke wê xefka ku ew ji sargon re wê weke dide çêkirin bo ku ew wî bide kuştin wê, demê ew dikeve wê xefka xwe de. Lê rewş bi wê rengê gelek pirsan diafirênê. Minaq wê, keyek wê ji kevneşopîya xwe ya bi wê rengê wê karibê wê weke bêagahi tevbigerihê bê. An jî keyekê din ê ku wê weke keyekê tabletê bar dikê wê weke mafê wî yê kuştina wî hebê û an nebê. Ber ku

ev wê weke rewşên ne tenê otoriteya keyeniyê didina diyarkirn û ev wê weke rewşên ku wê weke rewşên pîroz jî bin û wê di rengekê de wê keyek wê nikaribê wê ji wê derbas bibê, ku ew tenê ji tirsa yazdanên mazin jî bê. Ji wê aliyê ve wê weke rewşek teybet xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Rewşa sargon ku ev wê weke black radigihênê bê wê demê wê urzababa ku ew di farqê de bê û an ne di farqê de bê wî ew wê weke wî weke key jî ragihênê wê bikeve rewşekê de. Lê bi ya min ev nûqte wê zêde bi nepeni bê û wê ne zelal bê û wê gelekî cihê manipulasyonê bê. Di wê temenê de wê morfolojiya sargon û hilkişîna wî ya ser taxt wê, di rengekê de wê, weke aliyekê bi wê re wê bi teybetî wê weke pêwîst bê ku wê di rengekê de wê ser wê bisekinê bê.

Di morfolojiya bilindbûna Sargon de wê, di rengekê de wê vegotinek ku wê, Black wê di xabate xwe de wê hinek beşên wê weke radigihênê wê, di wê nûqteyê de wê, bahsa wê bikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, çawa wê, sargon wê, hin bi hin wê hilkişê ser taxt. Di rengekê de wê, di şêwayekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, ji navaroka gotinên Black û çavkaniyên bi wergerandina wî tiştekê din jî wê bi jiyan û bandûra Lugalzagesi re wê tê digihêjê. Ew weke ku ew keyekê mazintir û bandûra wî ji ya ur-zababa mazintir bê û gotina wî bilindtir bê wê bê diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê, weke ku wê, çerçoveya urukê û keyeniya Lugalzagesi a wê demê wê weke bi têgînek serdesti a hegomenikî û weke xwediyê serwerîyek giştî ku wê weke kish jî wê serwerîya wê herêkiribê wê di rengekê de wê bi wê yekê wê diyarbikê.

Vegotina jêrîn ji wêjeya Sumerî ya Kevin, ku ji hêla Jeremy Black û hinek kesn din ve hatiya girtin û vergerandin, Li gorî sere rastkirina Black bi peyvan wenda nîşan didin, lê nîşanên pirsê wergerek alternatîf a peyvê vedibêjin.

"A.1-9: ... pîrozgeh mîna keştiyek barkêş e; ... sobeyên mezin; avên şahiya kenalên wê, dirûtina cot û ... zeviyan; Ji bo ku mala Kiş vegere wargeheke jîndar a ku mîna bajarekî xedar bû - padîşahê wê, şivan Ur-Zababa, mîna Utu li ser xanedana Kiş rabû. Lêbelê An û Enlîl, bi emrên xwe yên îlahî (?) bi otorîte (?) biryar dan ku serdestiyê biguherînin û bextewariya qesrê ji holê rakin." [...] "A.10-13: Paşê Sargon – bajarê wî ... bavê wî Laîbûm, diya wî ... Sargon ... bi dilekî şa. Ji dayikbûnê ve ... (hejmara windayan nenas)." [...] "B.1-7: Rojekê, piştî ku bû êvar û Sargon radestkirina bi rêkûpêk hanîbû qesrê, Ur-Zababa di razana xwe ya pîroz de, li cîhê xwe yê pîroz, radiza (û xewn dît). Fahm kir ku xewn li ser çi ye, lê bi gotinan negot, bi kesî re neaxivî. Piştî ku Sargon bi

rêkûpêk radestî qesrê hat kirin, Ur-Zababa ew tayîn kir kûşeyekê û berpirsiyariya kabîneya vexwarinê da wî. Xwezî Înanna li cem wî nesekinî." [...] "B.8-11: Piştî ku pênc-deh roj derbas bûn, key ur-Zebaba ... û li mala xwe tirsiya. Mîna şêr mîz kir, lingên xwe dirêj kir, di mîzê de xwîn û adap hebû. Xemgîn bû, mîna masiyê ku di ava şor de dihejê, ditirsiya." [...] "B.12-19: Dû re Sargon, serwerê şeraba Ezîna, raza, ne ji bo razanê, lê ji bo xewnê. Di xewnê de Înanna pîroz Ur-Zababa di çemê xwînê de xeniqand. Sargonê di xew de naliya û cihê xwe keritand. Dema ku key Ur-Zababa ev nalîn bihîstin, ew hanîn ber hemberê key û Sargon jî hanîn pêşiya Ur-Zababa (ku got: "Kûfûkvan, ma di şevê de ji te re xewnek hat eşkere kirin?" [...] "B.20-24: Sargon bersîva keyê xwe da: "keyê min, ev xewna min e, ezê ji te re bêjim: Jineke ciwan hebû, bi qasî ezman bilind, bi qasî erdê fireh bû. Ew wek bingeha dîwêr bi hêz bû. Ji bo min, wê tu di çemekî mezin, çemekî xwînê de xeniqa." [...] "B.25-34: Ûr-Zababa lêvên xwe xwar, bi giranî tirsiya. ..., ew ji serokwezîrê xwe re peyivî: "Xwişka min a key Înanna, ez ê tiliya xwe biguherim (?) ... ji xwînê; Sargon dê gopalê di çemê mezin de bixeniqîne. Belis-tikal, sereke hesinkar, zilamê min bijarte, ku dikare tabletan binivîsîne, ez ê fermanê bidim te, bila fermanên min bên cih! E-ya mala qederê, hûnê wan (neynik û Sargon) mîna qalibên ku mîna wan bavêjin, peyker bikin." [...] "B.35-38 : Guh da gotinên keyê Belis-tikal û qalibên di E-ya mala qederê de amade kir. Key ji Sargon re got: "Here neynika min a desta (?) tûncê bide destê serdarê hesinkar!" [..] "B.38a-42: Sargon ji qesra Ur-Zababa derket. Lê Înannaya pîroz li milê xwe yê rastê sekinî û berî ku ew bi pênc-deh nîndaman [19 ling/6m] nêzî E-yê, mala pîroz bû, Înanna pîroz li wî zivirî û rê li wî girt û got: "E-maleke pîroz e! Kesê bi xwînê qirêj nekeve wê derê!" [..] "B.43-45: Bi vî awayî, wî serekê hesinkarê key tenê li ber deriyê qederê dît. Neynika destan a key (?) ji bronz da destê Belis-tikalê serekê hesinkar... û wek peykerê avêt qalibên xwe." [..] "B.46-52: Piştî ku pênc-deh roj derbas bûn, Sargon hat pêşiya keyê xwe; Ew kete qesrê, mîna çiyayekî mezin bi hîmgirtî. Key Ur-Zababa ... û li mala xwe ditirsiya. Fahm dikir ku ev çi ye, lê bi gotinan nedigot, bi kesî re nediaxivî. Ûr-Zababa di jûreya xwe de, cihê xwe yê pîroz ditirsiya. Fahm dikir ku ev çi ye, lê bi gotinan nedigot, bi kesî re nediaxivî." [...] "B.53-56: Di wê demê de, her çend nivîsandina peyvan li ser tabletan hebûya, lê xistina tabletan di zerfê de hîn nebû. Key ur-Zababa mexlûqê yazdanan Sargon şande Lugalzagesi ya li Ûrûkê bi peyameke ku li ser axê nivîsandiye, li ser kuştina Sargon..." [...] "C.1-7: Bi jina Lugalzagesi re...

Ew (?) ... jinbûna wê wekî penagehekê hate binavkirin. Lugalzagesi ... Balyozê. "Were! Wî gavên xwe ber bi kerpîçê E-ana ve kir!" Lugalzagesi ev yek fahm nekir û bi qasid re neaxivî. Lê gava bi qasidê re peyivî... Yazdan got 'Ax, ax!' got û di nav axê de rûnişt." [...] "C.8-12: Lugalzagesi bersîva şander da: "Qasidî, Sargon radest nabe. Piştî radestbûnê, Sargon ... Lugalzagesi ... Sargon ... Lugalzagesi ... Çima ... Sargon?" . (Çav: Black, J. , et. al. . The Literature of Ancient Sumer. Oxford University Press, 2006.)

Di wê vegotinê de wê, çerçoveya ku wê Black wê weke berhevbikê ku ew biwê weke çerçoveyek fahmkirinê wê li gorî xwe wê bi mijarê wê biafirênê wê werênê ser ziman de wê, di rengekê de wê, morfolojiyek kûrtir wê bi xwe re ku wê Black weke heya wî jê neyi wê, di rengekê de wê ti gotinê wê ser wê nebêjê wê di nava rêzên ku ew dide diyarkirn de wê weke ku wê were ser ziman. Ew jî wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê ew bê ku wê serwerîya urukê bê. Di wê temenê de wê, di wê demê de wê, keyê kish wê weke bi keyê urukê ve wê girêdayi bê û ew wê serwerîya wî de wê, bibê. Lê di rengekê de wê, bo ku serwerîyek mazintir wê weke ku ew bibê û an Key ur-zababa bibê wê weke pêwîst ku ew urukê û serwerîya wê bi dest bixê. Di wê demê de wê, di aslê xwe de wê, rewşa kish a piştî ur-zababa kku wê di rengekê de wê xwe bide diyarkirin wê di wê temenê de bê. Morfolojiya ku wê, di nava gotinan de wê weke kish wê weke bêtevger û wê weke kêm wê bide nişandin û wê piştî wê weke bi sargon re wê bahsa morfolojiya rabûna wê bikê wê, di rengekê de wê weke ku wê ji wê aliyê ve wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Ev helbestên li ser Sargon û împaratoriya wî bi sedsalan hatin kopîkirin û xwendin. Kriwaczek weha şîrove dike: "Gelek ji van perçeyan wek dîktekirinê, tomarkirina performansa gotinê dixwînin. Ji van perçeyan, ku bi kêmî ve hezar sal piştî bûyerên ku ew vedibêjin hatine nivîsandin, em dikarin texmîn bikin ku bard û şanoyên din ên populer bi sedsalan çîrokên epîk ên li ser Sargon û xanedana wî pêşkêş dikin." [...] "Van çîrokan nîşana lehengên wan ên çekan, perestiya wan a olî, û xema wan a bilind a ji bo nirx û rûmeta kesane vedibêjin; ku ew bi cesaret tiştê ku tu kesî berê nekiriye dikin, û bi wêrekî diçin cihê ku berê tu kes neçûye... Lê dîsa jî, keyên mezin dikarin bi ronahiyek pir mirovî werin xuya kirin. " (Çav: Kriwaczek, P. Babylon: Mesopotamia and the Birth of Civilization. St. Martin's Griffin, 2012.)

Karaktera Sargon di Sargon û Ur-Zababa de tam lehengek wisa ye. Ew wekî nefsbiçûk, bi axayê xwe re dilsoz, û heta xala bê guman pêbawer tê pêşkêş kirin; tevî ku ew bi eslê xwe peyama mirinê hat dayîn. Qeydên dîrokî piştgirî didin wêneya Sargon wekî dagirker û avakerê împaratoriyê; desthilatdariya xwe ava dike û hemû muxalefetê ditepisîne; Lê di efsane û çîrokên ku piştî mirina wî derketine de, ew xulam û dostê xwedayan e jî; dilsoziya wî ne tenê bi hêza erdê heta ku ew dijî, lê di helbestê de jî bi nemiriyê tê xelat kirin. Wî kopî kir, stran got, û piştî ku dema wî ya li ser erdê bi dawî bû, hate xwendin. Mazinbûn û bilindbûna Sargon wê di aslê xwe de wê piştî wê, demê wê di rengekê de wê weke were vegotin piştî hevdîtina wî ya bi Lugalzagesi re dikê re wê bibê û ev hevdîtin ku wê çendi di nava vegotinan de wê weke Ur-zababa wî dişênê û tabletê bi wî dide barkirin û dişênê jî wê, di rengekê de wê, weke rewşên nişankarên mazinbûna wî bin. Bi serê xwe wê, dana barkirinê a rewşa sargon û piştî wî, rewşa weke ya hewldanên kuştina sargon ji hêla urzababa ve wê, di rengekê de wê nakokiya nava wan wê, di wê nûqteyê de wê weke karibê wê fahmbikê. Kesekê ku wê tabletan dikarê bar bikê wê, ji male keyeni pêwîst bê û ev wê weke têkiliyek ku wê berê jî wê di rengekê de wê were diyarkirin. Bi wê rengê wê, weke keyekê urukê Lugalzagesi wî şandina hemberê wî wê, diaslê xwe de wê di morfolojiya diyarkirinê de wê weke key denezendina wî jî bê di rengekê de. Lê di wê temenê de wê, dikarê wê di rengekê de wê bi morfolojiya gotinê re wê fahmbikê ku wê Sargon wê di şêwayekê de wê derketina wî ya li pêş wê tenê wê bi zayifiya urzababa û an kishê û keyeniya wê ve bi sînor wê nikaribê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Her çendî wê weke piştî gilgamêş wê, navê Lugalzagesi wê di rengekê de wê weke keyekê navdar wê derkeve li pêş jî wê di rengekê de wê, weke keyekê bihirs bê.

Morfolojiyek din jî wê di wê rengê de wê xwe bide diyarkirin ku wê keyên urukê wê weke keyên mazin û serdestiyên giştî ên ku wê weke keyên cihanê ku wê xwe bidina diyarkirin bin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, ser taxtê keyê urukê rûniştinê wê di rengekê de wê weke nirxa herî mazin a mesepotamya bê û wê di wê demê de wê, ne taxtê kishê lê yê urukê wê weke di rengekê de wê di dîmenê fahmkirinê de wê weke armanca sargon de bê. Di wê temenê de wê, di rengekê de ku ew bi rewşek derbekirinê û hwd re ew hatibê ser taxtê kishê jî lê di rengekê de wê weke seferkirina wî ya li urukê wê bo taxtê wê bi derfet bê. Ew wê weke taxtê ku wê keyeniyên din ên mesepotamya hemûyan wê weke ku wê bi xwe ve wê girêbide. Weke navendek giring wê di wê rengekê de

wê weke ku wê bide diyarkirin. Di aslê xwe de wê di wê nûqteyê de wê morfolojiyek din jî wê were berbîra me. Ew jî ya ku wê di dema bi keyeniya Sargon û hilkişîna ser taxt re ku wê bibêjê ku ´min bi carekê hemû keyeniyên guti li hemberê xwe di şer de dîtin´ bê. Dibê ku ev gootin wê piştî wê, û seferek bi derfet a li li urukê wê weke bibê. Di wê temenê de wê nişanakê wê jî wê di demên keyên piştre weke Utu-hangal û hwd de wê were dîtin ku ew bo serkevtinek û an serdestiyek teqez wê, serdestîya li taxtê urukê wê, bibînê bê. Di wê morfolojiyê de wê demê wê pirsek bi wê rengê wê rû bide ku mirov wê bipirsê ku wê uruk wê bo gutiyan wê wateya wê çi bê. Wusa xûya ya ku wê bersiva wê pirsê wê di wê rengê de bê ku wê rewşa urukê wê ji navendek şariştani, keyeni û kultî zêdetirî wê weke navendek mesepotamî a şariştani ku wê di wê nûqteyê de wê hemû hewirdorê wê li xwe bicivinê bê. Di çavkaniyên lullubiyan û stêlên weke ya keyê lullubi Anubanini de wê, di dîmenekê ku wê weke di ya stêla naram-sin de wê were dîtin ku wê serê keyekê kirî bin lingê xwe û roj li piştî dihê diyarkirin wê bibê. Heman morfoloji wê di rengekê de wê di ya keyê lullubi de jî wê bibê. Ev wê, têgînek din wê di wê rengê de wê weke karibê wê bi wê rengê wê di serê me de wê bide çêkirin ku wê, keyeniya lullubi û guti û hwd wê, di wê demê de wê, bi civakî wê xwediyê çerçoveyek berfireh bin û wê, gelek keyeniyên wan wê hebin. Lê wê di rengekê de wê li dora wê morfolojiyê wê weke keyeniyekê wê civandî bin.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di rengekê de wê serdestîyek hegomenikî a ramyari ya giştî ku wê weke di temenê têgînek imparatori de wê nebê. Çendî ku wê ji temen ve wê weke ew di rengekê de wê bi rewşa keyeniyên hevgirtî û hwd ve wê weke hebê jî. Di wê demê de wê weke sargon wê, piştî hilkişîna wî ya ser taxt wê di rengekê de wê weke ku wê li wê zêde bikê. Di wê temenê de wê rewşa morfolojiya keyeniyekê imparatoriyî wê di wê nûqteyê de wê bide diyarkkirin. Di rengek de wê, demek diirêj wê di wê demê de wê di nava keyeniyên guti wê de wê weke nişanakên şer wê nebin. An jî ew ne hatina kifşkirin. Heman tiştê wê bo lullubiyan bibêjin ku em nikarin ne lullubiyan û ne jî gutiyan tenê bi keyeniyek piçûk wê fahmbikin. Di wê demê de wê rengekê pêşketinê wê morfolojiya xwe wê bide diyarkirin. Ew jî wê di wê temenê de bê ku wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Pêşketinên wê demê wê di rengekê de wê, morfolojiya lullubiyan û gutiyan wê, rengekê wê weke yekitiya ya wekhevan de wê di dîmenekê

de wê bide diyarkirin. Di wê temenê de ku wê heya wê demê wê ti deng dernekeve û an wê tevger wê nebê û piştî hilkişîna sargon ser taxt û wê bi gotina û min bi carekê ´60 keyeniyên guti li hemberê xwe di şer de dîtin´ jî wê weke vê rastiyê wê di rengekê de wê bi xwe re wê bide diyarkirin bê.

Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê karibê wê werênê ser ziman ku wê pêşketina sargon wê, di wê temenê de wê rast bê ku wê weke demekê wê bi xwe re wê bênê. Di wê temenê de wê, dîmenekê nû ê ramyari wê bi wê yekê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, dema ku em dihên demên piştre re jî wê dibînin ku wê di rengekê de wê, di dema kassit û babilê de wê, ew yekiti wê di rengekê de wê weke ku wê were dîyarkirin wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide diyarkirin. Di wê demê de wê dema ku wê weke deme nû a sumerê û an dema duyem a sumerê wê were diyarkirin de wê, di wê morfolojiyê de wê weke hem dem û an serdemek nû wê bide diyarkirin û hem jî wê di morfolojiyê de wê weke li sazûmana berê weke vegerinê jî wê têgînekê wê weke ku wê bi xwe re wê bide diyarkirin.

Bi gotina qasta li sazûmana kevn vegerinê wê di rengekê de wê weke di morfolojiya ku wê keyeniyên guti, lullubi û an keyeniyên din ên herêmê wê di rengekê de wê di heman rengê wê weke berê de wê bi tifaqî û girêdanên bi wê ên pîroz wê cardin wê sazûmana xwe ya keyeni û civakî wê ava bikin. Di aslê xwe de wê, morfolojiya kassîtê û ya gudea wê dema ku em bidina rex hev wê di wê nûqteyê de wê têgînek ku em bi wê dikarin wê di wê nûqteyê de wê bigihijina fahmkirinekê wê weke ku wê biafirênê. Ew jî wê di wê temenê de bê ku wê di rengekê de wê weke dîmenekê fahmkirinê yê bi wê rengê wê bide diyarkirin ku wê kassitî wê dîmenekê keyeni û serdestiya wê ya giştî ku wê dîmenê piştî akadiyan wê bibê wê jî dûr li wê nehizirê wê, sazûmanek bi wê pêşbixê û wê imparatoriya kassitê wê, bi wê yekê wê avabikê. Morfolojiya gudea jî wê ser temenekê xwenûkar û an reformê ê destûrî û hwd wê bi pêvajoyên pêşketinê ên li lagashê ku wê bibin re wê, bibê wê, werênê ser ziman. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê. Morfolojiya gudea wê bi fahmkirinê wê ew bê ku wê nêvî bi nêvî wê ji têgîna kultperêzîyê wê bi ber ya têgînek şîroveya weke ya di rengê pêxemberî û hwd de wê were kirin û wê serwer bê kirin de wê bibê wê

weke bûhûrînek li wê bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Morfolojiya kassitê ku em di rohniya wê pêşketina dema gudea de wê fahmdikin wê hingê wê bi civaketiyek pêşketî wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin û wê gelek şîroveyên dîrozanên cihê ku wê dema kassitê wê civakatiya wê bişibênina demek ´faodal´ piştre dibê jî wê di rengekê de wê morfolojiyê wê weke di fahmkirinê de wê weke piştrast jî bikê.

Kassiti wê di rengekê de wê pêşketinek serdemê wê nû wê bidina destpêkirin. Di wê demê de wê, xosletekê wan ku weke me çend caran berê hani ser ziman ya berê wê cihê hebê. Gutiyî minaq wê sê demên wan ên pêşketinên li duv hev hebin. Ya pêşî pêşketina bi ber bajariyê û kifşkirina xosletên jiyankirinê bi xwezayê û di demên şariştaniyê de bê. Dema duyem wê, bajarbûnên pêşî ên ku wê weke di mirfolojiyê de wê weke bi eridu re dihê gotin ên kevntirin dihên avakirin û wê di wan de wê, navenda kultan wê ava bikin û wê weke bajarên navenda kultê û an weke bajarên di wê temenê de ên pîroz wê, bikin. Dema sêyem wê li ser têgîna kultê re wê di dema wan de wê, sînorê bajartiyê wê were derbaskirin. Di wê demê de wê ev wê weke nişanaka pêşketina demek çandî a civakî a ne dûrî ya hemdemiya wê jî bê. Lullubiyî wan pêvajoyên bi dîmenekê civakî dijin. Ber ku ew hertimî wê weke civakên çîyayî wê bijin. Bajarên weke urukê û sûsa û hwd wê, bi zêdeyi wê weke berhema wan bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê heya herêmên xorasanê û hewirdorên wê berfirehên bi herêmên asya ve wê karibê piştî wan di demên wan ên piştre bi gutiyan re di morfolojiyekê de wan fahmbikê. Wê dema ku em piştî wan dihên dema akadê wê akad wê yek jî ji wan neji. Wê tenê wê ser temenê serdestiya ramyari wê, xwe bi temen bikê. Ankû wê bi temenekê kultî Di wê temenê de wê, kultên gerdûnî ku wê di rengekê de wê weke serokê hemû cihanê bê û an wê keyên wê bi feresata ´keyê cihanê´ ku wê weke çawa di rengekê de di mitolojiya sumer de wê weke bi morfolojiya keyê yazdan wê weke keyê hemû gerdûnê wê dîmenekê di seri de wê biafirênê wê bi wê rengê wê di reng û şêwayekê de wê bibê. Ji wê aliyê ve wê, ew keyeniya gerdûnî wan kir bênina ser rûyê ardê. Wê keyeniya gerdûnîa yazdanî ser rûyê ardê wê ava bikin. Di wê temenê de wê bi rastî jî wê bi hişmendiyekê wê rabin.

Di wê çerçoveyê de wê, dema ku wê, bi wê re wê bahsa gutiyan, lullubiyan û hwd bikê wê biwê re wê were dîtin ku wan di renngekê de wê, keyeniyên wan ên herêmên cihê wê hebin û wê bi hev re wê bi

têgînek tifaqî û an peymanî wê were diyarkirin û ev peymane pîroz bê. Wê di wê temenê de wê li şûna serdestiya aliyekê li ya din wê dikarê wê weke serwerîya herdû aliyan û an serwerîya wekhevan wê di rengekê de wê fahmbikê.

Em dema ku em dihêna dema kassitan wê di dema jinûve wê weke restorekirin û hanina dema sumerê weke cardin û an hewldanên bi wê rengê wê di wê temenê de wê ser temenekê civakî wê di rengekê de wê, weke ku wê ava bikin. Di aslê xwe de wê, bibili jî wê di dema hammurabi de wê weke hewleke weke ya dema akadê wê cardin wê bi caribênin û ew jî wê bi sernekeve. Morfolojiya ku wê bi serwerîya gutiyan wê ya akadê wê hinn bi hin wê bigûharê wê piştî wê ya babilê jî bi ya kassitê wê di morfolojiyek weke bi wê rengê û awayekê de ku wê bibê wê bi gûharê. Derbeya dawîn li babilê wê, hittiî di dema Murşilî I de wê, bê kirin. Di wê demê de wê ev wê, weke derbeya dawîn bê. Di aslê xwe de wê hittit wê, rewşa wê hê baş ne hatiya fahmkirin. Lê çawa wê hêzeka bi wê rengê wê bi xwe re wê bibînê û wê, çawa wê karibê wê bikê wê, tenê wê bi hêz û serdestiya wê ve wê karibê bi tenê wê fahmbik wê weke pirsên ku wê yekser wê bi wê re wê serê mirov de wê çê bibê. Di demên piştre wê, çendî wê bahsa wê wer kirin ku wê kassit wê piştî sefera hittitê wê, peykelê marduk ku wan biribû wê, di rengekê de wê bi şûn ve bênin jî wê, piştî wê têkiliyên nava hittit û kassitan tevî ku wê dem bi dem wê pêvajoyên şer bi hûrîyan re wê bijin jî wê di aslê xwe de wê, bikê ku ev hinek dîmenên din ên fahmkirnê di serê me de wê biafirênê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Ji wê aliyê ve wê, kassit wê di rengekê de wê dîmenekê serwerîya giştî wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Lê kassit wê bi navê wan wê weke ku wê ji wê were fahmkirin wê weke peyamnêr in wê, di rengekê de wê, serwerîya wan wê di rengekê de wê tenê wê bi kassitê re bi sînor wê, nikaribê wê fahmbikê bê. Ji wê aliyê ve wê dema ku em bikin ku em wê fahmbikin bi dahûrekê wê, demê wê, ew wê karibê wê were dîtin û fahmkirin ku wê kassitî wê, weke levkirinek mazin a herêmî wê weke di encama wê de wê weke ku wê bibê. Di wê temenê de wê kassit wê, di nava wê de wê lullubi, guti û keyeniyên din jî wê hebin. Wê babil jî wê hebê. Di wê temneê de wê, bi serwerîyekê wê rabê. Lê farqe kassitan ji ya yên berê xwe wê ew bê ku wê, di rengekê de wê, hewldana serdestiyekê wê ser hêz û keyeniyên di çerçoveya wê de dibin wê ser wan

ava nekiriya û wê, sefer li wan ne kiriya. Wê bi tifaqan ew kiriya û wê, minaqek dîrokî a bêhempa ji her aliyê ve wê kassit bi têgînek diplomatikî wê bi wê yekê wê bi xwe re wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Di morfolojiya bi fahmkirina kassitê re wê weke sînorê keyeniyêkê wê weke sînor wê nebînê. Bi têgînek peymanî wê weke ser temenekê civakî û hwd re wê, di rengekê de wê bibînê. Piştî, sefera hittitê a bi ber babilê ve wê bandûra mari jî ku wê piştî kêmbûna bandûra abla û bi alikariya keyeniya akadê û hwd re wê bilind bibê wê kêm bibê. Di rengekê de wê, di wê temenê de wê bi tememî wê were raxtî hêrîşê wê were û an newê wê di rengekê de wê weke cihê pirsê bê. Ji wê aliyê ve wê, jî dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê hîttît wê, di morfolojiyê de wê weke gelek dîrokzan wê, di wê de wê weke hem hizir û an hem fikir in ku wê bi nirxên çandî û baweri ên hûrîyan bin. Di wê temenê de wê ev morfolojiyên fahmkirinê wê di rengekê de wê hişmendiyê wê di rengekê de wê di serê me de wê çê bikê ku wê çawa wê, karibê wê di wê pêvajoyê de wê bi cih bikê di nava çerçoveyek fahmkirnê de? Morfolojiya hittitê wê, dema ku em wan aliyan li berçav bigirin wê demê em pêwîstin ku me berê çend caran wê bibîrkir wê rewşa keyeniyên bi koka xwe hûrîyî weke luwiyan û kizzuwatna ku wê temenê wê biafirênin jî wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê. Wê demê ku em wê yekê wê bi wê re wê li wê bihizirin wê, di şêwayekê de wê, karibê wê di wê çerçoveyê de wê weke di çerçoveya têkiliyekê weke ya hûrîyan bi kassitê re wê, jî wê di rengekê de ser heman morfolojiyê wê di rengekê de wê weke wê pêwîst bê bê wê fahmbikê. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê, di dewama wê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Morfolojiya hittitê wê, di rengekê de wê, dîmenekê din ê bi wê rengê wê weke bi pêşketina luwi û kizzuwatna û gihiştina hev wê weke bi dîmenekê mazin û bûna yekê jî wê rengekê di fahmkirinê de wê bide me. Lê ev cihê niqaşê ya. Tenê ku ew weke têgînekê ne wê bi çavkani kirin wê weke manipulasyonekê wê bimênê.

Ji wê aliyê ve wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, morfolojiya kassitê û hûrîyan wê, di rengekê de wê civakatiyên wê di rengekê de wê karibê wê, di şêwayekê de wê karibê wê werênê ser ziman. Morfolojiya hûrîyan wê, yekser wê, di dîmenê berfirehbûnek civakî a kassitî û herêmên wan de wê bi serwerîyekê wê xwe bide diyarkirn. Lê wê di wê rengê de wê bi tenê wê fahmkirna wê jî wê weke

bi ya min wê weke bi tememî ne rast bê. Ber ku wê, ev herêm wê berê jî wê, çavkaniyên jiyane civakî û bajarbûnên wê weke girnawazê ku wê dîroka wan heya hezarsalên 5´min a beriya zayinê wê herê wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Herêmên bakûrê mesepotamya wê çendî wê weke ku wê bi rengekê wê weke berfirehbûna ji başûrê mesepotamya wê were diyarkirin jî jî wê vaji wê jî wê dîmenên bi fahmkirinê wê hebin û wê di wê temenê de wê, berfirehbûna civakatiyya sûbarûyi heya zagrosan û her wusa dema ku wê çavkaniya keyên kassit ên pêşî ên dema bilindbûna wê, di rengekê de wê weke ´agum-kekrime´ wê di rengekê de wê ji hana û an kûr wê, di rengekê de wê were diyarkirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê ev weke keyeniyna guti ên wê demê ku wê serwerîya wan li bakûrê mesepotamya jî wê bibê bê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê, dîmenekê berfireh ê fahmkirinê wê bi wê yekê wê weke ku wê bi xwe re wê bidina diyarkirin.

Serdestîya kassitiyan wê, di rengekê de wê, di wê temenê de wê, bi gotina bi rengê weke ´civake ji zagrosan dihê û serdest dibê´ jî ku wê çendî wê weke ku wê, rast jî bê wê nikaribê wê bi tememî wê çerçoveya wê tenê wê bi wê re wê fahmbikê bê. Rasta ku wê civakên wê temenê wê diafirênin wê weke lullubi û guti jî wê ji wê werin. Lê bi wê re wê bi tenê wê, nikaribê wê bi morfolojiyekê wê fahmbikê bê. Ev morfoloji wê çerçoveyek fahmkirinê a tang wê biafirênê û bi ya min emê nikaribin bi wê bi tememî wê karibin serwerîya kassitain û pêşketina wan bi wê di rengekê de wê fahmbikin û wê karibin wê di şêwayekê de wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman ku wê serwerîya kassitan wê, weke serwerîyek civakî û an demek wê ya teybet a bi ast ku ew pêşdikeve bê. Di rengekê de wê di demên berê wê de wê civakatiyên xort wê pêvajoyên wê pêşketin li bakûrê mesepotamya. Minaqe ´welatê subaru´ ku wê karibê wê di rengekê de wê li wê bihizirê wê tenê wê weke bi keyeniyek piçûk re wê nikaribê wê fahmbikê. Wê bi çerçoveyek civakî û girêdayi ardnigariyê û serwerîya wê re wê di rengekê de wê fahmbikê û ji wê morfolojiyê ku mirov wê hinekê li wê dihizirê wê weke di nava wê de wê ji keyeniyek sûbarî wê zêdetirî wê pêwîst bê ku wê gelek keyeniyên subari ku wê hebin ku wê serdest bin. Vê yekê ji gotina keyê akadê naram-sin ku ew bo ku ew wasfê xwe bide wê bi gotina “min welatê subaru fetihkir” ku

wê werênê ser ziman ji wê dikarê bi awayekê rehet wê fahmbikê bê. Morfolojiya wê gotinê wê têgînek bi wê rengê wê bide ku me ku wê pêwîst bê ku wê, weke welatekê wê zor ku ew were fetihkirin bê. Wê weke welatekê nikaribê were fetihkirin bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê, were dîtin. Welatê subarî dibê ku wê bi morfolojiyek civakî û dewlemend wê zêde wê bibê û ber vê yekê wê ne tenê di nava gotinên keyên akadî û dema wan de wê were diyarkirin. Wê heman morfoloji û hewldan wê di dema keyê babilê hammurabî de jî wê were dîtin û ew jî wê gotina fetihkirna welatê subaru bilêv bikê. Di wê temenê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku ew di rengekê de wê weke welatê subaru wê, di rengekê de wê, bixwezê wê serwer bibê. Lê wusa dihê dîtin ku wê welatê subaru wê, di rengê morfolojiya çerçoveya serdestiya civakatiya karduyiyên piştre wê, di rengekê de wê weke wê karibê wê fahmbikê ku wê, tenê wê bi têgînek keyeni wê nikaribê wê were fahmkirin. Wê bi têgînek civakê a serdestî herêmê û axa wê, weke karibê wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di dema karduyiyan de wê, ji keyeniyan wê zêdetirî wê têgîna mirgehtiyê wê weke bi zêdeyi wê derkeve li pêş ku ev wê, weke şêwayekê rêveberi û an sazûmane civakî ku wê di navendên wê yên bajarî ên bi rêgez û an destûrî û hwd dihên rêvebirin û hwd re wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Morfolojiya mîrtiyê wê nikaribê wê bi têgînek aşîrî û an klani wê fahmbikê. Ji wê zêdetirî wê weke têgînek ku wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wêweke karibê wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Lê karduyiyî wê weke ku wê ji çavkaniyên dema kevnera wê were fahmkirin wê demek civakî a pêşketi bê. Wê weke demek serdestiya civakî bê ku wê di nava xwe de wê bi civakî wê xwediyê gelek pêşketinên cihê ên ku ew pêwîst bin di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Me li jor li çend deveran bahsa dema karduyiyan ji nava têgînên civakî kir. Bi rasti jî wê di rengekê de wê, bi wê yekê wê, pirr zêde wê çavkaniyên ku wê bi têgînên civakî wê werina ser ziman wê karibê kifşbikê. Di nava çanda civakî a weke ya ´berî islamê´ de wê li herêmê wê çerçoveyek berfireh wê, bi çerçoveyek berfireh a dualiteyekê wê karibê wê fahmbikê. Wê têgîna dualiteyê wê bi wê rengê wê dikarê wê fahmbikê ku wê weke du beş hatiya kirin. Aliyê ku wê weke bi şîroveyan di nava islamê de wê weke hatiya ´herêkirin´ dihê diyarkirn bê. Aliyê din ku wê weke dihê mahkumkirin. Di morfolojiya têgîna klanên aciniyan de

jî wê di heman morfolojiyê de wê klanên ku ew weke ´herê dikin´ wê weke bi başî wê werina diyarkirin. Yên ku ew weke misilmantiyê her nakin wê weke bi morfolojiyên fahmkirinê ên bi gotina ´şeytanî´ wê werina diyarkirin û wê bi wê yekê wê werina mahkumkirin. Di wê morfolojiya mahkumkirinê de wê di rengekê de wê, aliyekê civakî ê ku wê weke nexwezê ji baweriya dûrkeve û wê di wê temenê de wê, dîmenekê hêrîşê wê li wê were kirin ser têgînên teolojiyî û hwd re wê di şêwayekê de wê weke karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Çavkaniyên dema kevnera û yên bi niviskî ên di demên berê islamê de ku wê werina ser ziman wê weke ji dema roma bê û an girêkê bê wê, di rengekê de wê vê têgînê wê weke bi şêwayekê jî bê wê weke piştrast bikin. Li rex wê kirpendinên xort wê di nava çanda civakî a herêma botanê de wê bi vegotinên civakî ên aciniyan re wê di rengekê de wê were kirin û wê di wê temenê de wê were diyarkirin. Di şêwayekê de wê bi gotina acinitiyê re wê, çendî wê weke ´şeytanikirin´ wê were kirin jî lê di wê temenê de wê, di wê rengê de wê weke şerekê serdestiyê di wê temenê de wê pêşî wê weke pêwîst bê bi wê re wê fahmbikê. Dîmenê duyem jî wê di rengekê de wê vegotinên aciiniyan wê tenê wê weke vegotinna mistikî wê nikaribê wê werênê ser ziman. Di hûnandina hundurê vegotinan a li hevdû de wê, bi awayekê rasyonaliteya civakî û bi zanina wê weke wê bi dîmenekê xort ê fahmkirinê wê li hev wê ew hûnandin wê were kirin. Wê di rengekê de wê ev wê bi wê re wê were kifşkirin. Ji wê aliyê ve wê, xosletên jiyanê, şêwayên tefsirên keseyet û mal û jiyane nava bajarî û rengê çûyina mêhwandariya li hev bê û an şêwayên weke deriyên wan ên mazin û bi çengilên mazin, malên ji kevirên rengini dihên çêkirin û di wan de wê bilindayiya wan malan û xweşîkatiya hundurê wan wê bi tefsirên bêhempa wê di rengekê de wê were hanin ser ziman. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di nava bajêr de wê hebûna kevneşopîya nava jiyanê, destûrên jîyanê, orf û adetên ku ew bahsa wan dihê kirin wê karibê bi rengên cihê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê, têgîna mîrtiyê ku wê weke bi têgînek destûrî wê werênê ser ziman wê weke ya nava mirovan de jî wê di rengekê de wê were hanin ser ziman. Ti farqe rengê diyarkirna mîrtiya wê cihamî û ya vê cihanê wê weke ji hev zêde newê dîtin. Di rengekê de wê morfolojiyên hiyararşîya nava civakî a weke ji ciwaniyê û heya pîrbûnê wê çawa wê, di rengekê de wê hebê ku wê her ku pîr û navserî xwe dibê bi zanetir dibê wê werênê ser

ziman. Lê di wê de wê dîmenê jinên mîr wê zêdetirî wê di her warê de wê derkevina li pêş. Li ser wê yekê re wê ber ku wê bi vegotinên aciniyan re wê dîmenê jinê wê zêdetirî wê derkeve li pêş wê, di rengekê bi gotinê ê reşkirinê de wê bi gotina ´ew rewîsta (û an etikê) mirov xira dikin" re wê werina pênasekirin. Di wê temenê de wê, piştre bi gotinên weke bi hewldanên wan ji xwe dûrkirinê weke bi têgîna çêkirina niviştan, an ´bi xwe re girtina tiştek hesin´ û hwd wê ji wê were derhanin. Di morfolojiya hesin de wê bê gotin ku ew ji hesin derbas nabê.

Morfolojiya aciniyan wê di rengekê de me berê wê hinekê ser wê sekin in. di çerçoveya fahmkirina rengê jiyane wan de wê hinekê jî din wê bi wê yekê wê weke pêwîst bê ku wê ser wê bisekinê bê. Ber ku ev wê weke dîmenekê berfireh ê ji jiyane wê demê wê weke di xwe de wê di şêwayekê de wê weke bi hawênê.

Weke ku me li jor wê hinekê hani ser ziman wê, navaroka vegotinên kurdan ên aciniyan wê, di rengekê de wê bi tememî wê dîmenekê civakî ê dervî dema islamê wê bide diyarkirin û wê, dema ku wê di dema islamê de wê were diyarkirin wê di serî de wê, çawa wê bi têgînek weke li gorî wê were şîrovekirin wê ser wê bê sekin in. Yên ku ew nikarin werina tercume kirin wê, di rengekê de wê werina redkirin. Di nava têgîna başî û nebaşîyê de wê ya xwûdayî û an ´şeytanî´ de wê di rengekê de wê, werina ji hev qatkirin û di rengekê hişk de wê bi wê yekê wê were mahkumkirin. Ber vê yekê wê ya ku wê zêde navê karduyiyan wê, di rengekê de wê, di demên piştre wê, zêde di rengekê de wê, newê diyarkirin.

Di aslê xwe de wê weke ku me disa li jor wê hani ser ziman wê di morfolojiya kurdan de wê ew wê hertimî wê bi morfolojiyek ku wê çawa wê weke xwe aligirê olî wê bide nişandin û wê di wê temenê de wê, dema ku ew wê weke aligiirê olê wê bide nişandin jî wê di şêwayekê de wê weke li ser temenê xwe inkarkirina ji temenê xwe yê civakî ê berê û hwd wê bê xwestin ku ew were kirin. Ji wê aliyê ve wê ew wê, bi wê yekê wê derkeve li pêş.

Wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya xwe inkarê wê di rengek de wê bi wê yekê wê weke bûna keseyetê wê olê wê di rengekê de wê bi temenî wê ya xwe ya berê wê inkar bikê. Di rengekê de wê di wê nûqteyê de wê gotina ´intixara çînî´ a Emila durkheim wê weke karibê ali me bikê ku em vê rewşê nûqteyê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikin û wê werênina ser ziman. Ji wê aliyê ve wê, morfolojiya xwe inkarê wê, di temenê *intixarek civakî* de wê bibê û wê bi wê yekê wê, di

dîmenekê de wê weke bibê. Ew di farqe wê de na û wê, li dijî wê bertekê wê bidina nişandin. Ji wê aliyê ve wê, dema ku ev dibê û wê mirov weke bigihijê wê keseyetiyê jî wê di xwe de wê pirsgirêkên civakî û derûnî wê di zikhev de wê weke ku wê bi wê re wê biji. Di nava herdû aliyan de wê çanda ku ew di temenê wê civakatiya ku ew bi w diji de û bi zimanê ku ew bi wê diji de wê, hebê wê, xwe li lê serwer bikê ku ew bi wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, dikarê wê, dikarê wê fahmbikê ku wê weke rewşek giring wê di wê nûqteyê de wê karibê wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê ev rewş, di çerçoveya dîroka kurdistanê a ji demên karduyiyan heya roja me bi 1400 salê dawî re bi dîroka wê ya civakî re wê weke ji wê aliyê ve jî wê çawa wê dîmenekê civakî ê bi wê re wê bi pirsgirêk ku wê biji û wê çawa wê her demê wê di nava xwe de wê bi rewşek bi pirsgirêk û hertimî xwe di rewşek parastinê û hwd de wê bigirê wê bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê ser wê bisekinê. Lê ev di rengekê de wê dikarê wê bi serê xwe wê weke mijare teybet wê dikarê bi serê xwe wê di çerçoveya morfolojiya civakê û dîrok û mejuya wê û pêşketina wê ya pêşketinê û mejiyê wê û hwd ve wê bi serê xwe wê weke mijarek fahmkirinê wê bikê mijar û wê ser wê bisekinê bê. Ev wê di zane min de wê weke aliyekê wê yê giring wê bo pêşketina hem ya civake kurd û kurdistanê û hem jî ya herêmê û komcivakên din ên herêmê jî wê weke di rengekê de wê di morfolojiyekê de wê weke bi dîmenekê fahmkirinê re wê weke têgîn û têgihiştinekê jî wê weke ku wê bi xwe re wê bide diyarkirin.

Li vir ku em dîsa li ser mijare xwe ya navaroka pêşketina civakê wê bi pêşketina wê re bi wê re wê li wê vegerin em dikarin wê bi wê re wê bibêjin ku wê pêşketina civakî wê di rengekê de wê weke bi wê re wê çawa wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê bide diyarkirin. Ev jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya pêşketina têgîna civakê de wê, demên karduyiyan wê, weke bi teoloji û civakatiya xwe re ku em ji kijan aliyê ve wê li wê binerin em dibînin ku wê weke xwediyê çerçoveyek bi wê a rûniştî bê. Wê yekê wê bi wê re wê mirov wê kifş û fahmdikê.

Li ser wê temenê rûniştî ku wê demek weke ya demê a felsefeyê ya demên kevnera jî wê di şêwayekê de wê weke derbas bikê wê bêgûman wê dema ku wê piştî wê rastî demek pêşketinê a bi wê rengê wê were wê êdî wê weke ji wê re wê hem zor bê û hem jî wê temenê tengezeriyên

dîrokî ên civakî û hwd jî bê. Wê di wê temenê de wê morfolojiya keseyetiyê wê bi serê xwe wê bi aliyên derûni, civakî, çandî, antropolojikî, dîrokî, gelek aliyên din ên civakî bi wê yekê û rengê û di wê çerçoveyê de wê weke pêwîst bê ku wê li ser wê bisekinê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê biwê re wê, karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê, demên piştî hatina islamê wê di rengekê de wê weke ku wê dikarê wê fahmbikê wê piştî karduyiyan wê weke demna civakî bin wê, di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, di dîmenekê de wê piştî wê tevi hinek pêvajoyên hêrîşê û hwd re wê weke wê were herê kirin. Di rengekê de wê nirxên civakî ên herêmê ên kevn wê di nava wê de wê werina kifşkirin. Morfolojiya navê hizir û hwd bi dîroka wê re wê di pirtûka pîroz a islamê de bi cihkirina wê weke cihdana wê civakê û pêvajoya wê û an mejuya wê jî wê di rengekê de wê di destpêkê de wê bibê. Li ser wê temenê wê weke di destpêkê de wê zor nebê ku ew wê, di rengekê de wê, herê bikin. Lê di wê demê de wê dibînin ku wê kurdistanî wê baweriya nû wê bi şîroveyên ku ew dikin re wê bi ya demên berê xwe re wê di rengekê de wê bidina berhev û wê bi şîroveyên berfireh re wê di rengekê de wê bênina ser ziman. Ev wê heya sedsale 10′min a piştî zayinê jî wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwa û rengekê de wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, morfolojiya civakî wê heya wê demê wê bi rengê xwe wê, bi wê yekê wê biji. Lê ya nû û ya kevn wê, di wê temenê de wê pirsgirêkên mazin jî wê bi demê re wê bi xwe re wê werênê. Piştî sedsale 7′min pê de wê, raperinên li rojhilatê kurdistanê û iranê wê ser temenê bi şûn ve hanina nirxên civakê ên berê ku wê bibin wê, heya sedsale 9′min a piştî zayinê wê bidomin.

Dema abbasiyan wê dikarê wê li duyan beş bikê. Dema pêşî ku wê ser temenekê bi malbatên kurd ên weke ya bi koka xwe digihijina ya selahadin û hwd wê ava bibê û ya duyem wê piştî wê ku wê weke di qasrê de wê dest gûharandinek ku ew bi rengekê derbeyi bê û an şêwayekê bê bibê wê ew bibê û wê piştî wê, di rengekê de wê, yên ku wê werina ser taxtê xalifetiyê wê di rengekê de wê, bi hişk herina bi ser civakê de. Di rengekê de wê, di rengekê de wê, ev şer wê, piştî wê di aslê xwe de wê, bi wê re wê bandûra abbasi jî wê kêmtir bikê û wê kurdistanî wê piştî wê bi desthilatiyên weke hazbani, rawadi, eyeridi, û an anayizidi, şedadî, merwani û hwd wê pêvajoyên xort ên dewletî wê bi wê re wê bijin. Di wê demê de wê rengekê zelal wê bi teolojiyî wê xwe weke li

hemberê hev wê bikê pozisyonekê de. Wê baweriyên kurdistanî wê, pêşî wê weke di dema şedadî û merwaniyan de wê bibê wê bi sultan sahaq ûû şêx Adî û hwd re wê bibê. Ev derketinên dîrokî bin.

Pêvajoyek civakî a giring wê, di dema sasaniyan de wê bi tevgeran mazdekiyan re wê di wê demê de wê bibê û wê di aslê xwe de wê di dewama wê de wê bi serê xwe wê weke aliyekê wê yê giring wê weke pêwîst bê ku wê ser wê bisekinê bê. Di rengekê de mazdeki wê weke tevgerek ku wê, çerçoveya wan wê bi wê yekê ew baweriyên kevnera ên dema karduyiyan û serwerîya wan a teolojiyî ku wê bibê wê di rengekê de wê weke esas bigirê. Di wê temenê de wê ber vê yekê wê mazdeki wê piştî wê, ku wê di wê xate ser axa karduyiyan re wê zêdeyi wê pêşkeve û wê dirêjî herêmên nivigrava araban jî wê bibin. Morfolojiya mazdeki wê di wê nûqteyê de wê divê ku wê bi baweri û civakî wê di dewama pêşketinên dema kevnera ên dema karduyiyan de wê fahmbikê û wê ji wê aliyê ve wê weke pêwîst bê ku wê hinekê wê li vir di dewama wê de wê ser wê bisekinê bê.

Morfolojiya mazdekiyan wê giring bê ku wê li ser wê bisekinê bê. Wê tenê wê weke raperinekê ji rêzê a li hemberê sasani wê bihasibênê wê weke newê fahmkirin bê. Di serî de wê şart û mercên demê, rewşa demê a civakî, û herêmê û hwd wê, weke fektorên ku wê di rengekê de wê pêwîst bin ku ew di wê demê de wê li berçav werina girtin bin. Di rengekê din de jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, civakatiya herêmê a heya wê demê ku ew pêşketiya wê, di rengekê de wê pêwîst bê ku wê di şêwayekê de wê weke karibê wê, di rengekê de wê werênê ser ziman. Civakatiya karduyan wê ew herêmên ku wê li wan mazdekiti wê pêşkeve wê li wan serwer bê. Di rengekê de wê herêmên ku wê piştre wê yarsaniti jî wê li wan pêşkeve. Piştî wê heya herêmên bakûrê kurdistanê û rojavayê a iroyin wê, di rengekê de wêrengê wê yê pêşdikeve wê bibênê û wê ji wê heya herêmên nivgirava araban wê berfireh bûna wê bibê. Ji wê rewşa demografikî û ardnigari a berfirehbûn û serdestbûna wê dinerê wê bi teybetî wê herênên karduyiyan wê bi baweriyên wê yên êzdayi, hizirî û hwdwê li wê serdest bibin wê weke wan herêman bin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê maniti wê jî wê di wê demê de wê li herêma botanê wê ji herêmên weke mêrdîna roja me û bi ber herêmên rojhilata kurdistana iroyin wê karibê wê bahsa wê bikê ku wê pêşkeve. Maniti wê di wê xate ku wê mitrayi wê di dîmenekê de wê li wê serwer a û bi teybetî wê, rojavayê kurdistanê û van herêmên bakûrê kurdistanê ên ku me bahsa wan kir de wê weke ku wê li wan wê pêşkeve. Di şêwayekê

de wê, pêşketina wê, di rengekê de wê xwe bide diyarkirin. Ev dem wê, di rengekê de wê, ji manitiyê û heya mazdekiyê wê di rengekê de wê weke di dîmenê lêgerinekê de jî wê weke di dîmenekê de wê rengê pêşketina xwe wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Wê di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê werênê ser ziman. Maniti wê, di rengekê de wê weke em bi bixate pêşketina mazdekiyê re wê, di rengekê de wê, dibînin wê di şêwayekê de wê, li ser wê xate êzdayi wê pêşkeve. Navê mazdek bixwe jî wê, di rengekê de wê di morfolojiya wê de wê wateyek weke ya bi rengê "êzdayiyek´ û an ´kesekê êzdayi´ û yan jî kesekê di wê xatê de dihê wê di morfolojiya xwe de wê bide me. Di rengekê de di wateya gotina mazdekiyî de wê, têgînek yekser a weke di morfolojiya xwe ya fahmkirinê de wê weke bi wateya xwe wê bide wê di rengê wê weke ´ez êzdayiyek im´ de wê wateyekê wê bide me. Di gotina mazdek´ de wê têgîna azdek´ wê taqabûlî navê êzda bikê û wê dema ku wê, tîpa ´m´ wê were pêşî wê di rengekê de wê bixwe kirpendinekê wê weke ji xwe wê diyarkirinê wê bide wê weke bi morfolojiya ´m´, ´me´ û an ´ma´ re wê, di wê temenê de wê têgînek weke ya bi kokî wê di fahmkirinê de wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê, bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê direngekê de wê, navê mazda bixwe jî wê, di morfolojiya xwe de wê, dîmenekê fahmkirinê ê ´azda´ û an êzda´ wê bi xwe re wê di rengekê de wê bi wê morfolojiyê wê bide me.

Li vir mazdek wê di serî de wê morfolojiya wê weke kesekê di rêya êzda de wê bi xwe re wê di w temenê de wê weke ku wê bi wate bikê û wê bi wê re wê weke di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê di rengekê de wê, weke karibê wê di rengekê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî di rengekê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê dema ku wê ardniyari û demografiya ku wê mazdeki wê pêşkeve ser wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman kiu wê ser wê xate baweriya êzdayiyî li wê serdest a wê li wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, di şêwayekê de ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê, werênê ser ziman ku wê, têgîna mazdekiyê wê weke bertekek civakî a ji çerçoveya karduyi-êzdayiyî wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê

weke karibê wê di şêwayekê de wê biwê re wê fahmbikê û wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Morfolojiya mazdekiyê a bi raperina wê re wê di rengekê de wê weke dervî têgînek desthilatî wê were diyarkirin û an wê weke di morfolojiyên weke ´ew ne xwediyê armancek desthilatî bû´ ku wê were diyarkirin jî wê di rengekê de wê rast bê. Lê ev li ser çi temenê wê werina ser ziman wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke pêşî ew pêwîst bê ku ew di rengekê de wê kirpendinekê û an fahmkirinê li ser wê bênê ser ziman.

Di şêwayekê de wê mazdeki wê, di wê demê de wê, çendî ku wê di perspektifek wê weke ya bûn û an nebûna desthilati de wê li lê wê were nerin û wê di wê temenê de wê, dema ku ew weke ´nebûya desthilatdar û ew êdî serneketiya´ wê li wê were nerin jî wê, di aslê xwe de wê, nikaribê wê bi tememî rewşa serketin û an serneketina mazdekiyê wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Ji pêşketinên dema mazdek û piştî wê Hûrremê de wê werina fahmkirin kiu ew di temenekê civakî de wê weke li ser herêmên kurdistanê û hwd wê weke gihiştibê armanca xwe. Di wê temenê de wê di rengekê de wê, di dîmenekê de wê rengekê fahmkirinê wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku mazdeki wê di rengekê de wê, weke têgînek ku wê, di rengekê de wê, di çerçoveya têgînek êzdayi de wê zerdeştiyê bi perspektifek wê weke ya maniyî û êzdayi di zikhev de wê bi wê ji rewşa xirab a di destê sasani de hati bikarhanin wê rizgar bikê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, ew wê, di rengekê de wê, zerdeştiya serdest û fermi wê di rengekê de wê li dijê wê bê. Ew wê di wê temenê de wê di rengekê de wê serdestîya wê û di rengekê de wê di şêwayekê de wê bi wê, serdestiyê wê hatina bi ser civakê û hwd de wê bi rengekê de wê weke li dijî wê bisekinê.

Mazdeki wê di wê nûqteyê de wê, weke di rengekê de wê, ji perspektifên wan ên civakî wê di rengekê de wê, wekheviya civakî ku wê weke bi têgînek ´dervî desthilatê´ wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke li wê bihizirê û wê di şêwayekê de wê weke ku wê bixwezê wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê civakatiya dîrokî, û rastiya wê û weke xwe jiyankirina wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, di rengekê de wê li wê bihizirê. Dîmenekê jiyane komunal a ku wê bi têgînên sosyalist re wê bahsa wê were kirin wê di rengekê de wê bide

diyarkirin. Ew serdestiya desthilatî û olî a ser civakê wê red dikê û di wê temenê de wê, di nava civakê de wê, di temenê rêzdarî de wê çawa wê were jiyankirin wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê weke karibê wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê karibê wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke wê fahmbikê û wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Ev jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di morfolojiya civakatiyê de wê dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring de wê werênê ser ziman ku wê, di şêwayekê de wê ev jî wê weke aliyekê wê uyê din ê giring bêku wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Mazdeki wê civakatiya wê, di rengekê de wê, weke demek dawî û hewldanak dawî a karduyiyan a wê demê a berî islamê bê û wê di aslê xwe de wê bi tememî wê nikaribê wê weke serneketi wê bihasibênê bê. Ji wê zêdetirî wê bi encamên wê yên civakî tevgeriyên nava wê û hwd ve wê dema ku em li wê binerin wê were dîtin ku wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê, weke di dîmenekê di gelek waran de serkevtî bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê, demek civakî a karduyi-êzdayi wê di wê demê de wê weke di rengekê weke bi pêşketina wê demê û hwd de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di rengekê de wê bi wê yekê re wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya pêşketina mazdekiyan de wê bandûra sasaniyan wê di wê demê de wê bi rastî jî wê bişikênin. Di rengekê de wê,, bandûra wê ser herêmên karduyiyan jî wê bisikênin. Di rengekê de wê, di wê qadê de wê serdestîya desthilatî a sasani ku wê xwe weke vekişênê wê weke wadek civakî a ku wê mazdeki û hwd êw, bi civaketiyên herêmê re wê di rengekê de wê biji. Di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê di wê demê de wê, aktivitiyek civakî a mazin wê bide çêkirn.

Temenekê mazin ê civakî û tevgeriya wê diafirênê. Civakê wê di rengekê de wê weke jinûve zindi bikê. Di wê temenê de wê, di rengê tevgerênên weke yên pişti hatina islamê de wê weke yên baba ilyasiyan

de wê, bibê wê ji herêmên kirmaşan û xirasanê û heya herêmên botanê û rojavayê kurdistanê wê di rengekê de wê çawa wê, berfireh bibê û wê, pêşkeve wê, di rengekê ne dûrî wê de wê, di şêwayekê de wê di wê demê de wê ser axa karduyiyan û li welatê wan û di nava civakatiya wan de wê weke tevgerekê wê pêşkeve.

Di aslê xwe de wê gelek sedem hebin ku mirov bi wê yekê bêjê tevgera mazdek wê weke serkevti ji jî wê bide nişandin. Wê ya berê û serdestiya berê wê di rengek de wê weke bi rûxênê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Wê ji karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Mazdekiyan ew desthilati û serdestiya berê rûxand. Temenê wê yê berfireh a ku wê li wê serdestî û serwerîyek nû û li gorî demê were avakirin jî wê were avakirin wê, çê bikin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi rastî jî wê rewşek wê di rengekê de wê biafirê. Piştî rûxandina serwerîya sasani û kêmkirina wê bi tevgera mazdekiyan wê valahiya bi ramyari wê derkeve li pêş wê, bo civakê wê baş bê. Lê wê ji ber ku wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê, bergirên wê ji aliyên xwe ve wê negirin wê êdî wê temenê serdestiyên ku ew li wan bibin jî wê biafirênê. Wê dema ku ew nebina serdest wê demê wê serdestiyek wê di wê demê de wê weke li wan bibê serdest. Piştî mazdek û destpêka tevgera wî li dora dusadsalekê wê di rengekê de wê, dîmenekê civakî ê weke bi civakatiya karduyiyan a wê demê wê weke pêşkeve û wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê baweriyên wê yên kevn wê demek nû a vejendi wê bijin. Di wê demê de wê kevneşopîya hizirî jî wê serweriya wê hebê. Di nava kurdên botanê de wê, heya demên dawî jî wê, di rengekê de wê ritualên wê yên ku wê werina kirin wê bibin.

Di şêwayekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, ev demên bi civakî wê pêşketina wan demekê wê bi wê yekê wê bibê. Lê piştî wê destpêka derketina islamê wê di aslê xwe de ku em bêjin weke olek desthilatiyê wê ji wê valahiyê wê sûdbigirê û wê pêşkeve û wê derkeve li pêş wê ne şaş bê. Wê ji gelek aliyan ve wê weke rast bê. valahiya ku wê mazdeki wê biafirênin û wê ne dagirin wê, piştî wê ew wê, weke bi desthilati wê werin û wê bixwezin wê dagirin. Di wê temenê de wê, di

rengekê de wê, valahiya ku wê biafirê wê ji wê aliyê ve jî wê ji islamê û bûna wê re jî wê bi wê yekê wê bibê temen.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, mihemed wê dema ku wê bi kerwaniyê wê were herêmên botanê û hwd wê, di rengekê de wê di rengekê de wê pêveçûnên wê di rengekê de wê bibînê, fêrbûnên wî yên ji têgihên teolojiyî ên herêmê wê bi wan çûn ûhatin û fêrbûnên wî re wê, piştre bê temenê gotinên wî yên ku ew wê bênê ser ziman. Di rengekê de wê, di şêwayekê de dibê ku wî jî pêşî ne dîdît ku wê gotinên wî bi wê rengê wê di rengekê de wê encamên weke piştî wê bi islamê wê bi xwe re bênê. Dibê ku wî, xwestibû ku ew herê ser baweriya karduyiyan bi ya ku wî ji wan fêrbûya û weke wan di rengekê de wê weke ku ew li gorî xwe rast û baş dibînê wê dihênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di rengekê de lê wê di rengekê de wê piştî wî, di rengekê de wê, hin bi hin wê gelek pêşketinên ku ew jî wê weke pêşnabînê wê rûbidin. Di rengekê de wê piştî wê, bêî ku ew weke pêşbîbînê û dibê ku ew di hizra wî de nebê jî wê bê temenê tevgerekê weke ya ku wê, di wê rengê de wê li herêmên araban wê di rengekê de wê dikê ku ew pêşbixê. Di wê temenê de wê, ew tevgeriya ku ew pêşdixê wê di destpêkê de wê bo wî weke ´di temenê dijberiya li hemberê putên mekkeyîyan wê bibê. Piştî wê di rengekê de wê, piştî wê, ew dijberi wê, kesên ku wî diparêzên û yên li dijî wan re wê bi rûdana mubadeleyên ku e dibin re wê êdî wê rengekê din wê bistênê.

Di wê temenê de wê, weke dîmenê duyem ê musa ku ew hatibû mediya û piştî wê vegeriya misrê li hemberê firawun hizra xwe ya yekxwûdayi hani ser ziman û bi wê da diyarkirin wê, rewşa mihemed jî wê bi hatina welatê karduya û fêrbûnên di rengekê weke wê de wê piştî wê birina wan a li mekkê û di rengekê de wê hanina ser ziman û di wê temenê de wê dîmenekê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Ew mediya ku wê, musa wê bi ravînê weriyê de wê, karduya ku wê mihemed wê li wê kerwaniyê dikê bê. Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê ardnigari wê heman ardnigari bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke di wê temenê de wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Dema ku wê bahsa destpêka mihemed wê were kirin wê ev rastiya wî ya bi rêwîtîyîya wê li welatê karduyan û fêrbûnên wî yên li wir wê newê kirin.

Di rengekê de wê di wê demê de wê, di aslê xwe de wê, dema ku wê tevgerêa mihemed ji aliyê tevgera civakî a mazdeki ku wê berî wî bibê wê di rengekê de wê karibê di dîmenekê de wê bi girêdanekê wê di wê rengê de wê bi wê re wê fahmbikin. Ew jî wê, di wê temenê de wê di

rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê bibê ku wê tevgera mazdekiyan wê, rast bê ku wê raperinekê civakî wê bikin û wê weke ser jî kevin, çendî ku wê bi gotinên ´têkçûnê wê bahsa wan wê were kirin´ jî. Wê serdestiya desthilatê a sasani wê ji holê rabikin. Di wê temenê de wê civaketiya med-karduyi wê demek nû wê bi wê re wê biji. Lê kêmesîya wê di rengekê de wê çendî wê weke tevgerek civakî di rengê civakatiya wê de wê bi encamên wê re wê weke serkevti jî bê wê valahiya ku wê bi ramyari û desthilatî wê biafirênin wê weke ser dusadsalê re wê weke vala wê bimênê û her ku wê dem wê serve wê herê jî wê were hîskirin. Di rengekê de wê di şêwayekê de wê, piştî wê, dema ku wê tevgere mihemed wê pêşkeve wê yekser wê weke pişta xwe wê bide wê herêma karduyan. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê ji çavkaniyên pirtûka islamê a pîroz ku wê bahsa jiyane musa, nuh, tûfanê û an hin vegotinên bi wî re wî bi mistikî wê werina vegotin ku ew piştî tevgera xwe dihê herêmê û bi komna ku wê piştre wê weke´ bi aciniyan re wê civinê bikê´ re wê were diyarkirin û hwd re wê, di wê temenê de wê, di rengek de wê were diyarkirin wê bi wan re wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Di dewama tevgera mazdekiyan de wê desthilatiya ku wê were gotin ku wan aermanc nekiribû wê, di rengekê de wê, ser temenê civakê ku wan weke şoreşek civakî pêşxistibû wê piştî wê, dirêjbûna li têgîna olek desthilatî jî wê bi wê yekê wê mejuya wê bi wê yekê wê weke ku wê xwe bide diyarkirn. Li vir xiyaletê serkevtina mazdekiyan wê di wê demê de wê weke xwe di rengekê de wê di wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke ku wê bide diyarkirin. Mazdeki wê di rengekê de wê, dusadsalê wê karduyi û civakên herêmê wê di rengekê de wê bi encamên wan ên civakî re wê bijin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê were diyarkirn. Di aslê xwe de wê piştî Mazdeki wê hûrrem dema ku wê li dewsê wê derkeve li pêş ew weke ku wê hinekê wan valahiyên bi desthilatî ên li herêmê wê weke ku wê bibînê. Lê ew dibê ku ew yan derfeta wê nabê û yan jî ew dema wê têrê nakê ew wê, zêde pêşketinek mazin wê di wê warê de wê nedê nişandin. Lê hinek tevgerên wê yên weke di temenê rêxistiniyên bi rengekê wê weke ser têgînek weke ya di rengê weke serokekê derketina wê ya li pêş û hwd de wê, di wê rengê de wê weke ku wê bixwezê ew wê ji aliyê xwe ve wê dagirê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê weke karibê wê di rengekê de wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê di rengekê de wê

bi wê re wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, maniyî wê di wê demê de wê piştî mani wê demekê wê weke bi rehetî wê li herêmê wê pêşkevin. Piştî hatina islamê wê di aslê xwe de wê ji herêmê wê dest bi ravînê ji herêmê bikin. Ew ravina wan wê, di demên pêşî ên mani di dema sasaniya de bûbû wê bisekinê. Lê piştî hatina islamê wê di rengekê de wê biravin ji herêmê. Ber ku wê di rengekê de wê, bi awayekê hişk wê çûna bi ser wan de bê. Di rengekê de wê, ji gotinên weke islamist wê piştre wê ji wan re wê di wê dema destpêkê de wê werênina ser ziman weke di rengê "zindik" de wê, di rengekê de wê karibê wê weke nişanaka wê bê ku ew bi aqilekê lêpirsinêr û xwezayî derdikevina li pêş. Ber ku gotina *zindikiyê* wê, taqabûlî têgînek weke ya gotina ´zane´ a di kurdî de wê bikê ku wê di rengekê de wê weke di şêwayekê de wê, kesekê bizane wê bi xwe re wê bi wate bikê. Wê bi zaninek weke vaji ya zanina serdest a olî û hwd wê, bide diyarkirin. Di kurdi de wê, têgîna zandek wê, weke zaninek û an şîroveyek (zend) ku ew bi serê xwe heyi û ya serdest wê weke herê nekê jî wê were dîtin. Ji ber ku di dema sasaniyan de wê, maniyi ji ya xwe newina xwerê û wê weke ku ew bi teolojiya xwe bawer dikin wê bibin wê ji wan re wê, "zandix" wê were gotin. Wê dema ku wê ne bi zanina ya weke bi gelemperi dihê zanin û herêkirin lê ew bi zaninek din bawer bikê wê bênê ser ziman. Têgîna ´zandekê´ wê kesek û an têgînek weke bi zaninî a bi wê yekê wê, di levnekirina ya dihê zanin û bawerkirin de wê bi xwe re wê bênê ser ziman. Di wê temenê de wê di gotinê de wê ew têgîna kesekê bi zane ku ew wê zanina xwe dihênê ser ziman wê demê wê vaji ya ku ew dihê diyarkirin bê. An jî wê li dijê wê ya serdestiya ku ew dihê diyarkirin bê. Di wê temenê de wê, bi morfolojiya ´zanina şaş´û an ´zanina ne li gorî wê´, û an ´zaninek vaji ya ku ew dihê diyarkirin´ ku ew wê weke tiştên ne rast weke dihênê ser ziman dihê diyarkirin wê were diyarkirin. Maniyi wê di dîmenê rengê fahmkirinên weke augustinius weke ji wan girtiya û şîroveyên wî fahmdikê ew di gotinê de wê, pirr zêde wê, li cewherê wê bigerihê û wê, di dîmenekê de wê, bi aqiliekê lêpirsinêr wê di şêwayekê de wê, bênê ser ziman. her wusa vêgotinên mani û rengê hizirkirinên wî yên ku wê mana heya roja me jî wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê hizrê wê bide diyarkirin. Li ser wê temenê wê weke ´bêol´ jî wê di rengekê de wê weke werina diyarkirin. Şîroveyên maniyan ên bi temenekê lêpirsinê wê di wê temenê de wê, weke bi wê rengê wê, weke kesna ´bêbawer´ bi wê yekê wê bikin ku ew bi wê rengê werina diyarkirin. Lê maniyî di rengekê de wê xwediyê

baweriyekê bin. Ew di rengekê de wê, bi aqil û fahmkirina hebûnê û cewherê wê ve wê alaqadar bin û hizra wan wê bi zimanekê felsefeyi jî wê di rengekê de wê xwe bide diyarkirin. Mazdeki rastiya zanina mani weke baş fahmkir. Wî di wê temenê de wê, ser temenekê civakî wê di rengekê de wê çawa wê, were fahmkirin wê ser wê bisekinê.

Mazdeki wê rastiya wê baş wê fahmbikin ku wê çawa wê, ya rast wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. manitiyê jî wê, bi têgîna wê û morfolojiya wê ya fahmkirinê re wê werênê ser ziman. Ew wê, di rengekê de wê, li ser temenekê civakî wê di rengekê de wê weke bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke şîrove bikê. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ya rastî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, sasani wê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê têgînên pîroz wê şîrove bikin ku wê çawa wê xwe bi wê re wê weke pîroz bi gel bidina herêkirin û ser wê bi wê farz bikin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, mani wê li dijî wê derkeve. Di wê temenê de wê, bi wê yekê wê mani wê morfolojiyek teybet a bi zaninê wê bi fahmkirinê wê pêşbixê. Mani ne kesekê bêbawer bê. Vaji wê ew kesekê bi bawer bê. Lê ew di rengê şîrovekirina baweriya xwe de wê bi civakî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê çawa wê, di rengekê de wê bikê ku ew wê, bide fahmkirin wê ser wê bisekinê.

Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, morfolojiya salixkirinê wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê, karibê wê, di rengekê de wê bi wê re wê, karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Morfolojiya mazdeki wê, di rengekê de wê, di fahmkirinê de wê, mirov wê derxê li pêş. Wê di rengekê de wê bi wê re wê, bixwezê ku ew wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê bi wê re wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê. Morfolojiya mazdekiyê wê, di rengekê de wê weke ku me hinekê wê li jor wê hani ser ziman wê, bi hinek aliyên wê yên din jî wê weke pêwîst vê ku wê kaeribê wê bi hinek aliyên din wê fahmbikê. Wê ber ku wê di pêvajoyek wê weke di rengekê de wê di dewama pêşketina ya dema karduyiyan de wê, di şêwayekê de wê li herêmê wê pêşkeve û wê, cihê xwe wê bibînê. Mazdeki wê, ku wê bi navê xwe ´me êzdayiyekê (na)´ re wê, di rengekê de wê bênê ser ziman wê bi wê yekê wê bi têgînekê wê, di nava gel de wê were diyarkirin. Em dizanin ku wê şîroveya karduyiyan a teolojiyî wê bi êzîdayi bê û wê di wê temenê de wê bi wê yekê dema ku ew dihênê ser ziman wê, weke were herê kirin. Herêmên ku ew li wan şaq dibê û

pêşkeve û ji wê li hewirdorê belav dibê jî wê di rengekê de wê weke ku wê ev bê. Şîroveya mazdeki wê, di rengekê de wê ji ya berê xwe wê cihê bê. Mani ser temenê giyanê, têgîna morfolojiya rohni û tariyê ku wê weke ji destpêkê ve hena û wê bi vegerina li cewherê û li çavkaniya xwe re wê bibê re wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê felsefeya mani wê, di rengekê de wê, bênê ser ziman. Ew bi sîstemeke baweriyê ya dualist û gnostîk e ku li ser têkoşîna herheyî ya di navbera ronahî û tarîyê (qencî û xerabiyê) de hatiye diyarkirin dihênê ser ziman. Lê ku em felsefeya Mani a baweriyê û hwd wê tenê wê bi wê morfolojiyê wê werênê ser ziman wê, kêm were fahmkirin. Ew di rengekê de wê morfolojiyek yekxwûdayi wê derxê li pêş û ev têgînek yazdanî bê. Cîhana madî berhema tariyê ye, lê giyanê mirov perçeyên ronahiyê (esasê Îlahî) hildigire. Armanca mirovahiyê ew e ku perçeyên ronahiyê yên di laş de asê mane ji tariyê rizgar bike û wan vegerîne çavkaniya wan a resen (cîhana ronahiyê). Ev bi rêya zanînê (gnosis) û jiyaneke asketîk mimkun e. Manî xwe wekî dawîn û temamkerê (Paraclete) pêxember û mamosteyên mezin ên beriya wî (Hermes, Zerdeşt, Bûda, û bi taybetî Îsa) didît. Aliyê wî yê ku wê weke bi kesên xwe didana jiyane menewi û milkê xwe yê teybet naafirênin û an nabin xwediyê wê, ji mazdek re jî wê weke bibê peyxam.

Ramanên wî bandûra Manî û Zerdeştiyê hildigirin. Ew dibêje ku di gerdûnê de têkoşînek di navbera Ronahî (baş, hişmend, aştîxwaz) û Tarîtiyê (xerab, kor, kaotîk) de heye. Mazdek dibêje ku çavnebarî, hêrs, nefret, tolhildan û çavbirçîtî "dêw"ên bingehîn in (dêw) ku mirovan ji rê derdixin. Newekhevî û şehweta milkê di bingeha bêbextî û nakokiyên mirovan de ne. Ew ji bo rakirina milkê taybet û belavkirina dadperwer a erd û dewlemendiyê di navbera mirovan de parêzvaniyê dike. Wî reformên ku ji bo dema xwe pir şok û nakok bûn pêşniyar kir, wekî parvekirina hevpar a kelûpelan, da ku îmtiyazên çînî di têkiliyên milkê de ji holê werin rakirin.

Lê aliyekê din jî wê weke piştî wî re wê di dema hatina islamê de wê zêde wê were manipulakirin û wê were bilêvkirin wê di wê têgîna hevpariyê de wê zawacê û jinê jî wê bênê ser ziman ku ew wê weke malê hevpar bê. Ev wê weke propagandayek islamî a piştre wê li hemberê wî were ser ziman bê. Di morfolojiya mazdeki de wê, di rengekê de wê, dema ku ew dikê ku ew nirx bide mirov wê çawa wê beşek ji civakê wê weke ´malê hevpar´ wê bibînê wê, di wê vegotinê de wê, weke dîmen û nakokiya wê vegotin û an propagandaya dijber jî wê biafirênê. Di rengekê de wêmazdeki wê weke di êzdayiyê de û di dema karduyiyan de

wê were dîtin ku wê ´jin wê weke nirxek pîroz´ were dîtin wê li ser wê bisekinê. Û ew wê, weke malê ti kesekê wê nebînê. Vaji wê rengê ku ew dihê vegotin û ew bi pîrozi nêz dibê û ew weke bindestiyekê dîtinê wê, li dijî wê derdikeve. Ber ku wê şîroveyên mazdeki wê weke vaji ya dema islamê bin ku ew wê jinê wê weke di têgînek wê weke ya haremê de wê bicih bikin û wê, wê bi tememî wê ser wê bigrin û weke mal dihê dîtin wê, li dijî wê derkeve. Di wê temenê de wê, li wê diji derketinê wê, propaganda wê li hemberê mazdeki wê bi wê yekê wê were kirin. Ya ku wê mazdek wê Mazdek li dijî wê derdikeve wê, bi wê were tohmetbarkirin.

Di aslê xwe de wê dema ku wê, jin wê weke aidi kesekê wê were dîtin wê hingê wê weke mal wê were dîtin. Ev têgînek ne tenê wê vaji têgîna mazdeki bê wê, vaji wê vaji têgînên nirxên êzdayi û hwd jî bê. Di wê temenê de wê, nişanakên wê jî wê, di demên piştre wê pirsgirêkên zayendî wê bi wê yekê wê bi têgînek bindestî û bi têgîna ´haramitiyê´ wê were pêşxistin re wê karibê wê, di dewama wê de wê werênê ser ziman bê. Mazdek wê di destpêkê de wê li dijî wê bê. Bo ku kesek ji xwe re haremekê ji jinan dagirti çê bikê wê pêşî wê têgînên weke mani zindik denezênê û an weke yên mazdeki wê weke têgînek ku ew weke ´jinê weke malê hevbeş dibînê´ denezênê. Ber ku wê, mazdeki wê li dijî têgîna haremîtîyê bê. Ew wê, têgînekê wê ne li gorî rûmeta mirov jî wê weke bibînê. Çawa dibînê wê jinek wê bi wê rengê wê di haremekê de wê were girtî? Têgîna haremitiyê wê newê lêpirsin. Dîroka islamê wê, di ti demê de wê newê lêpirsin. Wê her dem wê kêmesiyên ku ew hatina kirin wê werina pîrozkirin û domandin. Bi yekê wê bi qasî dîroka islamê wê dirokek şaşî û xelatiyan ku wê bi wê re wê were pîrozkirin û were domandin jî wê bi wê re wê hebê. Heya roja me wê temenê pirsgirêkên wê jî wê di rengekê de wê weke ku ev jî wê hebê. Xiristiyaniyê bi ronasansê wê, rewşa reformasyonê re wê, dîroka xwe ya olî û ya kêmesîyan wê ji hev cihê bikê. Lê islamê ew siyan nedeya nişandin. Hertimî reşwên ramyari û desthilati wê li pêşîya têgihên teolojiya olî ´weke yên wê´ bên dayin nişandin. Ev wê weke rewşek desthilatî a bi zêdeyi manipulakirina wê olê ji hêla desthilatiyên bi wê holê weke hebin jî bê. Lê ya ji hemûyan zêdetirî wê, encamên wê her demê bi xirabê û nebaş wê civak wê bijin, weke di roja me de dihê dîtin. Ku di demên hemdem de wê rêxistinên olî ên weke bi navê DAÎŞê û hwd wê werina avakirin û wê bên ajotin bi ser civakek weke civake kurd ku wê pirraniya wê ji heman baweriyê jî bê wê, tenê wê bi wê dîroka wê ya bi şaşiyan

hatiya nivisandin û wê dîroka şaşîyan ji ya dîroka olî a rast cihê nakê re wê karibê wê di rengek de wê werênê ser ziman bê. Bi wê dîroka wê ya ku wê, cihêbûn nekiriya nava dîroka xwe ya olî û ya şaşîyên ku ew hatina kirin. Ji wê aliyê ve ji her demê û baweriyê zêdetirî wê islam wê pêwîstîya wê reformasyonê wê hebê.

Dijberiyên li hemberê Mani û mazdek û hinek têgînên êzdayi ên din ên weke wan wê, ji wê aliyê ve jî wê weke hinek aliyên ku wê bi bertekên wan li rengê salixkirina mirov û piratikên di jiyane mirov de re wê girêdayi wê hebin. Ji aliyekê ve wê morfolojiya têgînên weke azadiyê wê li dijî têgîna iteatê bin û wê, di wê rengê de wê, li hemberê wê were diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, nirxên civakî ên ku wê bi sedsalan wê bi wê çanda berê a dema karduyan wê pêşketina wê bi wê yekê wê li dijî wê têgîna haremî bin. Maniti, mitrayi, zerdeştî, musewiti, êzdayi, mazdeki û heta ku wê Isewiti jî wê li dijî wê bin. Di têgîna wan de wê azadi wê hebê. Morfolojiya azadiyê wê, rewşek bi wê rengê bi wan dana kirinê wê li pêşîya wê bibê asteng. Di wê temenê de wê, hemû dijberî û şer û tengezerî jî wê di wê nûqteyê de wê di fahmkirinê de wê di rengekê de wê xwe di şêwayekê de wê weke ku wê bidina diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, ber çi wê, di morfolojiya ´heft kabileyên aciniyan´ (û an jî ew yên karduyiyan) de wê, weke ´şeytan´ wê werina denezendin´ wê, hinekê jî wê weke ku wê bi wê rewşa dijberi ve wê weke ku wê girêdayi bê. Di hinek morfolojiyên weke ji dema karduyiyan wê bi rêya vegotinên aciniyan wê di rengê xirab nişandina wan de wê, ji vê aliyê bi hinek têkiliyên zayendî û serbestiya jinê ve girêdayi jî wê hebin. Wê dema ku em li ser rex van rewşên weke bi dijpiropagandayên li dijê mazdek wan fahmbikin wê, karibin hinek fahmkirinên baştirin wê di nava têgihiştinê de bidina me.

Mazdeki wê weke çerçoveyek fahmkirinê a teybet bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di rengekê de wê çendî ku wê li ser koka zerdeştî û weke manitiyê jî wê derkeve li pêş jî lê wê hinek çerçoveyên din jî wê hebin ku wê karibê wê bi wê re wê di rengekê de wê karibê wê were diyarkirin. Li ser têgînek felsefeyi a dualiteya weke rohni û tariyê re wê, tenê wê pênasekirina wî çendî ku wê ne şaş bê wê ewçendî jî wê weke kêm bimênê. Ji wê aliyê ve wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, pêşketina mazdeki wê, di rengekê de wê, di rengekê de wê, li ser xate ku wê, kevneşopîya hizirî û hwd wê li wê di dema karduyiyan de wê pêşketî jî bê.

Tiştekê din jî wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê dema ku wê bahsa jiyane zerdeşt wê were kirin û wê weke ´kesekê ji torê´ ku wê were û wî bikujê wê bahsa wê were kirin jî ev herêma torê wê, hev herêmên bakûrê kurdistanê ên ku wê serwerîya karduyiyan û ezdayiyan li wê serdest û serwer bê. Di wê temenê de wê herêmên torê wê, di wê temenê de wê, weke navê herêmek teybet bê ku wê, di wê temenê de wê ser çerçoveyek pêşketina wê ya civakî û hwd re wê di rengekê de wê weke ku wê bahsa wê bikê bê. Gotina herêma torê wê, di rengekê de wê weke civaketiya wê bi zêdeyi wê di dema karduyiyan de wê xwe di rengekê de wê zêdetirî wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev yek wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê karibê wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê fahmbikê bê. Herêma torê wê, di rengekê de wê, di şêwayekê de wê weke herêmek civakî bê. Di rengekê de wê di morfolojiya gotina torê de a ku wê di kurdi de wê bahsa wê weke herêmek bakûrê kurdistanê wê were kirin de jî wê di şêwayekê de wê weke bi çerçoveyek civakî a teybet wê karibê wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê ev civaketiya ku wê weke bi kurmanci jî wê di rengekê de wê weke karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke di rengekê de wê di kevneşopîya hizirî de wê weke bi kirmancki û an zazakî (navê zazaki wê, di rengekê de wê, di kurdî de wê wateyên weke ´ya ji jê dihê´ û an ´ya ji za´ ku ew dikarê weke êzda jî di hinek morfolojiyên fahmkirinê de were xwendin wê di rengekê de wê bi wê têgihiştinekê wê bide me.Lê di rengekê morfolojiyên weke bixwe bûnê û an weke ezbûnê û hwd jî wê bi wate bikê. Di rengekê din de jî wê têgînên weke bûyinekê jî bi wate bikê. Di hatina ba du ´za´ weke zaza wê, di morfolojiyekê de wê têgîna weke ji bûyina ji wê bûyinê wê têgînekê wê bide me. An jî têgîna weke za´ya ji wê za´yê. Di kurdî de wê taqabûlî têgînek ku wê weke bahsa axiftin û an ziman bikê. Wekî li ser wê morfolojiyê re wê bi têgîna weke "Zewazan" û an "Zozan" jî wê di kurdî de wê morfolojiyek weke ya bi gotina ´zozana´ re wê nêzî wê bide ku wê bahsa civake li herêmê çiyê dijî. An jî bi têgîna Zewazan wê weke ´ya ji wan hatinê´ bi wate dikê. Weki din em di nava vegotinên kurdan ên herêma botanê de bi rengê ´zazāna´ diyarkirinên bi wê rastî dihên ku ew hem wê weke têgîna demsalekê, hem bi navê herêmêkê, hem bi navê civakek li zozana dijî û hwd jî wê bide diyarkirin. Lê ev beşek ji civake kurd a dema karduyiyan bê. Zazāna şêwayekê tawandina gotina ´zozana´

jî dibê.) jî wê di rengekê de wê karibê wê were diyarkirin wê bi wê re wê, li herêmê wê bibê û wê, di rengekê de wê, di demên piştî mitanniyan de wê di dema nairiya-karduyan de wê, were dîtin ku wê pêşkeve.

Di dema karduyiyan de wê koma civakî a kurdên zaza wê, li herêmê wê serwer bibê û wê, heya herêmên part ên medî ên wê demê wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman. Di rengekê de wê di karê wê werênê ser ziman ku wê ser wê temenê wê parti wê medi bin û wê di rengekê de wê, di dema karduyiyan de wê, di xatekê ku wê bi herêmên wan ve wê girêdayi wê xwediyê demografiyek berfireh bin. Di wê çerçoveyê de wê, dikarê wê werênê ser ziman. morfolojiya serwerîya karduyiyan wê, di wê demê de wê berfireh bê û wê, di wê demê de wê, zazaki jî wê weke zimanê komek civakî a kurdistanî a wê demê wê ji herêmên botanê a navenda karduyan heya herêmên partan û herêmên rojavayê kurdistana iroyin wê di rengekê de wê, karibê bi berfirehî di dîmenekê de bi wan re wê werênê ser ziman. Ew dibina rengekê din ê, pêşketina dema karduyiyan a dema kevnera. Pêşketina vê beşa kurd wê di demên kevnera de wê zêde newê lêkolinkirin. Lê li gorî çavkaniyên di destê me de wê didina diyarkirin ku ew di wê demê de wê, weke beşek xort a li pêş bê. Ev civakatiya ku wê mijare gotinê bê wê, bi teybetî wê piştre wê herêmên yarsaniyan ku wê weke ji xorasanê û kirmaşanê û heya herêmên din rojhilat, başûr û bakûr wê dirêj bibê wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê çavkaniyên ku wê bahsa zazayên kurd û bi şûnpêya wan a partiyan wê werênina ser ziman wê, bibin. Minaq navekî din ku bal kişand ser girêdana Partî zimannasê Alman Jost Gippert e. Gippert her weha destnîşan kir ku zimanê Zaza ji hêla rêziman û ferhenga bingehîn, fonetîk, morfolojî, rêziman û ferhengokê ve pir nêzîkî Partî, zimanê fermî yê Împeratoriya Partî ye. (Çav: Gippert, Jost (1996). ""Historical Development of Zazaki") Zazayi wê di dema karduyiyan de wê di nava cavkaniyên civakî de jî wê bi wê rengê wê were diyarkirn. Morfolojiya zimanê zazayî û an kirmancki wê di xatekê de wê, ser têgîna weke ya hewramî û hinek devokên din ên kurdi ku ew bi wan dihê axiftin û heya kurmanci wê di morfolojiyekê de wê karibê fahmbikê. Lê ku em bi çerçoveya civaketiya torê re wê werênina ser ziman wê, di rengekê de wê, bi wê rengê wê ji van herêmên mijare gotinê na wê heya herêmên karduyiyan ên bakûr û rojavayê kurdistanê wê di xatekê de wê karibê wê di rengekê de wê bi wê temenê wê werênê ser ziman. Morfolojiya karduyi-partan wê, di rengekê de wê bi wê yekê wê dirêjeyiya wê ya bi fahmkirinê re wê karibê wê bi hinek aliyên din jî wê

weke bi aliyên pêşketina civakî re wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman bê.

Li ser têgîna zaza û an kirmancki (beremberê wê Kurmanci) û an kirdki (beremberê wê kurdiki) emê piştre zêdetirî ser wê bisekinin. Lê li vir em bo vê nûqteyê wê diyar bikin û derbas bibin ku wê di rengekê de wê, weke beşek civake kurd a dema karduyiyan bê. Di wê temenê de wê, di dema karduyiyan de wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê, ev wê weke beşek civake kurdistanî a li bakûrê kurdistanê diji. Li ser ser wê xate ardnigari bi ber herêmên partiyan û heya herêmên zagrosan û an zapa mazin ku wê karibê bide birin wê di xatekê de wê karibê bahsa wan bikê. Di nivîsa Pehlewî ya Zerdeştî ya bi navê Bundahishn de, ku dîroka wê vedigere sedsalên 8-9an ên PZ, bav û kalên Zazayan, ku li serê çemên Firat û Dicleyê ne, û jîngeha wan a erdnîgarî ya hemdem wekî Dēlamān/Dēlman têne binavkirin, ku ji hêla semantîkî ve bi Daylamê ve girêdayî ye. (Çav: Shapira, Dan (1999). "Pahlavi References To Armenia". Iran and the Caucasus. 3–4. Brill: 144.) Piştrastkirin di her du belgeyên serdema navîn a destpêkê de wargehên Zaza yên hemdem wekî Daylam/Daylamî destnîşan dike û berê texmîn kiriye ku Zaza ji herêma Daylamê berê koç kirine. Ji aliyekî din ve, lêkolînek 2005an piştgirîya teoriya Bakurê Îranê nake û di şûna wê de pêwendiyek nêzîktir di navbera axaftvanên Kurdî û Zaza de li gorî nifûsa Bakurê Îranê û an rojhilatê kurdistanê pêşniyar dike. Kurd û (an jî) Zazayên ku bi Kurmancî diaxivin bi sedsalan e li heman herêmên Anatoliyê dijîn. Kevneşopiya muzîkjenên Zaza vedigere serdema navîn, dema ku stranbêjên ku bi Zaza diaxivin hem bi zimanê xwe yê dayikê û hem jî bi kirdki/kurdî berhem dinivîsandina.

Politikayên di temenê kurd û zazayan li ser zaravayê wan re wê ji hev cihê kirin wê tenê wê weke politikayek bi tenê a qatkirina dîrokê re wê bi sînor nikaribê bi tenê wê fahmbikê. Girêdanên wê yên bi dîroka kurdan a di demên kevnera ve jî wê di rengek de wê girêdayî wê hebê û wê ji wê yekê cihê wê nikaribê wê cûda wê werênê ser ziman. Di hemû pêvajoyên dîroka kurdan ên demên berê ên ji demên sumeran û heya demên serdema navin de manipulekirinên dihên kirin wê, kûr bin û wê, nûqteya ku wê weke êşekê di serê wan de wê bimênê ku wê çendî zêde berhemên niviskî û erkolojiyî ne hatina weşandin ser wan jî wê, nikaribin zêde manipuleyekê ser dema karduyan wê bikin û wê, di wê temenê de wê girêdanek xort a dema karduyan wê bi kurdên kurmanci û an kirmancki/zazayan ve jî wê girêdayi wê hebê. Morfolojiya kirmanckiyan

û zazayan wê bi rastî jî wê, piştî demên dereng ên piştî mitannîyan û hwd de wê, di rengekê de wê di demên nairi-karduyan de wê bi morfolojiyên teolojiyî ên weke hizirî û hwd re wê, pêşkeve û wê, encamên wê bi zêdeyi wê di kurmancî û zaravayê kurmancki de wê xwe bidina diyarkirin. Kurmanci û kurmancki wê weke du zaravayên wê dema civakî ku wê têgîna êzdayi-hizirî wê bi hev re wê, weke morfolojiyek ku wê bi civakî rengê wan wê bidina diyarkirin jî bin. Minaq êzdayi wê kurmanci wê, weke zimanê xwe yê pîroz wê bibînin. Bi heman rengê kirmancki wê bi wê morfolojiyê wê pêşkeve. Ku em wê morfolojiya weke ya bi rengê êzdayiyê û kurmanci re wê li wê bihizirin wê dîmenekê bi heman rengê wê, li ser temenekê herêmî û hwd wê, di rengekê de wê, bi kirmancki re wê bênê ser ziman. Ew wê, weke ji civake kurmanci/kurdi bin. Ber vê yekê wê, dema ku wê, ji çiyayê cûdî re wê bê gotin ku wê çiyayê kurda wê, bê gotin ku wê çiyayê kurda jî. BI heman rengê wê çiyayê kirdki jî wê diyarkirin. Ev morfoloji wê bi zimanî bi salixkirinekê giştî wê ji demên karduyan û heya roja me wê dikarê wê fahmbikê.

Ezdayi wê dîmenekê berfireh wê bi dema karduyiyan re wê, bi dema kevnera wê bide diyarkirn. Ev dîmen wê encamên wê bi zazayi jî wê karibê wê fahmbikê. Ji wê aliyê ve wê dema ku em li ser morfolojiya ziman re wê, li wê bihizirê wê, di demên çandî ên civakî û kevnera û pê de wê bihizirê wê ne tenê zazayi wê, hewramî jî, soranî jî, lori jî, goranî jî û hwd wê ne tenê wê wek devikên zaravayi ên zimanî lê wê weke di rengekê ku wê civakatiya xwe ya herêmî wê bidina diyarkirn. Piştî demên kevnera û pê de wê, herêmên izole wê pêşkevin û wê, di rengekê de wê bi demên ku ew di bûhûrênin wê, bi wê rengê wê encamên mazin wê bidina diyarkirin. Ev wê, rengên civakatiyên cihê wê, ji hev cihê wê karibê wê biafirênê. Lê ev nabê sedema wê ku wê ji hi hev cihê bin. Kurdên zaza wê, piştî demên serdema navin û pê de wê, di rengekê de wê, dîmenê yarsanitiyê wê pêşkeve wê, bi têgîna babatiyê, pîrtiyê û an avdaltiya êzdayi û an jî derwîşîya êzdayi û hwd re wê, pêşkeve. Ew wê, civakatiya xwe wê di wê rengê de wê bikê wê biparêzê. Di rengekê de wê têgîna mezhebi a islamî wê di rengekê de wê, bandûra wê li wê cihêbûna civakî a li kurdistanê jî wê bi wê yekê wê xwe bide diyarkirin. Morfolojiyên piştî şerê kerbale û hwd wê, kûrbûnên morfolojiyî wê encamên wê xwe di wê nûqteyê de wê zêdeyi di nava civake kurd de wê bide diyarkirin. Piştî wê, di rengekê de wê, êzdayi wê, rengê xwe wê bidina diyarkirin. Demek dirêj wê, weke kurdên di nava xate êzdayi û ya

islamî de wê, asê bimênin wê komên bi baweriya cihê bin wê bibin û wê ev wê, bi rengekê wê xwe bi encamên xwe re wê bi van komên civakên kurdistanî re wê bide diyarkirin. Pêvajoya pêşî a bi tûnakirina temenê civake hizirî û an zazayi wê, piştî şerê kerbelayê wê were tûnakirin û ev wê yekser wê bi tûnakirina temenê wan ê teolojiyî wê bibê. Wê li ser wê temenê wê, hewldanên hallac, nesimi, rawandi û hwd wê bi gelek kesên din ên weke wan ku wê di rengekê de wê weke pîr jî bin wê, bibê. Lê wê bi sernekevin. Pêvajoya duyem wê, bi tememî wê morfolojiya hizirî bo ji holê rakirina wê li şûnê bi cihkirina Alitiyi û aligiriya alititiyê ku wê weke ´elewî´ wê were diyarkirin bê. Ev pêvajoya duyem wê piştî şerê çardiranê û peymana qasrî-şîrîn û weke encamên zihniyeta jî wê weke pêvajoyekê wê were pêşxistin. Pêşî wê ser temenekê zêhni a islamî re ku wê nêzî mijarê wê bibin wê, piştî wê ku wê pêşketina têgînên nijadî wê pêşkevin wê, di wê demê de wê xwe dayina kurdan wê, di rengekê de wê, piştî wê, were qatkirin. Piştî peymana qasrî-şîrîn yavuz selim dihizirê ku ew dixwezê kurdistanê kontrol bikê lê ew dihizirê ku ew nikaribê kurdistanek bi hev re yekpara wê kontrol bikê. Ber vê yekê wê, çawa wê, rengekê sefewitiya ku wê di şerê çardiranê de wê, bi şênin û wê ji holê rabikin wê, cardin wê, ew ji wê re wê bina temen û alikar û wê rakina serpiyan û bi seferên leşkerî muradê çarem û hwd re wê, çawa wê, cardin wê serdest bikin wê, di rengekê de wê, bê pêşxistin. Hemû sefer wê li hemberê kurdan û hêzên wan bin ku ew wan ji hêz bikin. Ji wê demê û pê de wê, ew cihêtiya olî wê, piştî wê, bi temenekê civakî jî wê were şîrove kirin û wê bi wê re wê bi wê re wê heya roja me wê dîmenekê bi wê qatkirinê ku ew hati pêşxistin wê çawa wê li hemberê kurdan wê bidina domandin wê di rengekê de wê, bênina serê kurdan.

Ji wê aliyê ve wê dîroka kurdên zazayi wê, pêwîstî şîroveyek berfireh a hem dîrokî û hem bi dahûrên civakî bê ku ew karibin wê rastiyê wê bi wê re wê fahmbikin. Piştî demên buweyhidiyan û hwd pê de wê demek nû wê destpê bikê. Ev dem wê weke bi pevçûnên zêhnî û jiyanî ên li ser temenê ya baweriya nû serdest dibê û ya kevn dibê. Wê, hewldanên hanina ya berê wê, di wê demê de wê bibin. Lê wê tenê weke bertekna bi wate ên wê demê wê bimênin. Piştî wê, demên pêşketina islamê û pê de wê de wê bibê. desthilatiyên weke yên deylemî wê di aslê xwe de wê, di dîroka herêmê de wê demek piçûk bê. Di temenê kevneriya herêmê de wê ne mazin bê. Wê weke di dema kesên weke Şirûye b. Şehredâr b. Şirûye ed-Deylemî el-Hemedânî' ku ew bi aslê xwe jî kurd bê û hwd pê de wê bibê. Navê deylemi wê ne navekê dîrokî ê bi dîroka herêmê ne ya

kevn û ne jî ya nû ve temenê wê hebê. Wê bi pêşketina islamê a herêmê ve wê girêdayî bê. Piştî wê serdestiya demek ya keyeniya deylemi ku wê bibê wê bi wê ve wê girêdayi wê bibê. Di wê de wê, kurdên zaza û yên ne zaza jî û hetta şîa jî wê hebin. Li ser kevneşopîya buweyhidiya dihê. Çavkani û çerçoveya wê, çerçoveya baweriya yarsani a giştî wê di wê demê de wê biafirênê. Di nava wê de wê ser wê temenê wê, pêvajoyên dijberiyên li hev ên li ser esasê ya baweriya wê demê ên herêmê û yên kevn wê bibê. Nakokiyên baweriyên kevn bi şêwayekê gûharandinê û di bin sêwana alitiyek dihê pêşxistin de wê, bê xwestin ku ew pêşxistin. Wê dema ku em li pêşketinên piştre ên weke b i tevgerên weke ya baba ilyas û hwd ku wê ji xorasanê û hwd wê destpêbikê wê, hizrê di serê me de dide çêkirin ku wê kevneşopîya êzdayi-yarsani a babatiyê û an pîritiyê wê, li wê serdest bê. Lê pêvajoya deylemiyê nikaribê wê weke pêvajoyek diyarker di wê demê de wê, bide diyarkirin. Wê tenê wê weke encamê ku wê li ser pêşketin û derfeta pêşketina a li herêmê pêşdikeve wê dikarê wê fahmbikê. Lê rewşa deylemiyê wê nişanaka gûharinên mazin ên ji çanda xwe ya berê a civakî jî wê di rengekê de êw bide diyarkirin. Wê ji wê aliyê ve wê, diarê wê bi kirpendinekê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku ew bi teybetî bi çerçoveya morfolojiya yarsaniyi û hwd re wê çerçoveyek berfireh a giştî wê bi xwe re wê bidina diyarkirin. Dana destpêkê a dîroka zazayan ji deylemiyan ku ew ne ji nezaniyekê bê wê bi zanebûn wê weke bi niyetek xirab jî wê weke karibê wê fahmbikê. Di cewher û dendika deylemiyan de wê gûharinên li gori baweriya demê a islamî-şîa dibê û wê ser wê re wê, li şûna ser koka wê re wê bi wê morfolojiya ´ji deylemiyê bûnê´ wê bi wê yekê wê çawa wê bi têgînek weke bi wê çerçoveya ´islamî-şîa´tiyê re wê bide diyarkirn wê weke morfolojiyek wê jî bê. Piştî peymana qasrî-şîrîn wê navê aliti û elewitiyê wê li şûna ya hizirî û hwd wê, derkeve li pêş û wê çawa wê were serdest kirin weke navekê ´mezhebekê islamî´ wê navê deylemi jî wê bi wê rengê wê, morfolojiyek wê ya bi rengekê din ê cihê wê weke hebê. Elewiti wê qatandinên ji koka xwe û an ji wê çerçoveya yarsani a civakî jî bê. Wê weke komên bi tememî hatina gûharandin jî wê di rengekê de wê bi xwe re wê weke bi aligiriya alitiyê weke ´elewi´tiyê wê bê diyarkirn. Di wê morfolojiyê de wê hem dîroka zazayiyê û hem jî ya civakatiya wê ya kurdistanî wê bi tememî wê were tûnakirin. Ya ku wê heya roja me wê bi wê li ser wê re wê li hemeberê wan wê bi wê were şerkirin jî wê di rengekê de wê weke ku wê ev bê. Hertimî wê ferzkirina sê gotinan ser wan wê weke ummetitiyê, Ali û mihemed ku ew wê weke

xwe ji wê bibînin jî wê, bi wê morfolojiyê û gûharina bi bişavtinê û an asimleyi ku ew dijin ve girêdayi wê li ser wê re wê karibê bi wê li wê bihizirê bê. Bi alitiyê ji kevneşopîya wê ya hizirî, bi têgîna ummetê ji civakatiya wê ya dîrokî û bi mihemedî ji teolojiya wê dihê xwestin ku ew were dûrkirin û wê ser van herê morfolojiyan re wê bi wê re wê were şerkirin. Çavkaniya zazayiyê wê di wê de li şûna lêgerinê wê di wê demê de wê çawa wê bi destê deylemiyan wê, rastî pêvajoyên tûndûtûj wê werin dikarê were lê hizirkirin. Lê ji wê aliyê ve wê karibê wê bibê rast ku wê, bi lêpirsinek rast û dûrûst wê karibê ev pêvajoyên gûharinê wê ji wê demê wê bi wê re jî ew werina fahmkirin. ..

Weki din wê morfolojiya zazayiyê wê di çerçoveya dîroka kurdistanê wê weke aliyekê wê yê giring wê hebê ku wê dîroka deme kevnera wê di morfolojiya wê ya civakî de wê ji gelek aliyan ve wê weke ku wê bi wê ve wê girêdayi wê di şêwayekê de wê weke karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya zazayiyan wê, di rengekê de wê di aheng û hevyekiya navê kurmancî de wê di rengekê de wê bi têgiha kirmanck û hwd re wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê, di karê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê, bi derfet bê ku wê di demên kevnera ê karduyiyan de wê navê zazayiyê wê were kifşkirin. Lê di rengekê de wê, di wê demê de wê weke çerçoveyek cihê a civakî wê dîmenekê wê nebê. Lê li ser temenekê herêmî ku ew herêmên partan, û an mediyan bin û an karduyiyan û an nairiyan û hwd re wê, karibê wê li wê bihizirê bê. Ev wê weke aliyekê wê yê giring wê di dîmenekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê û wê di şêwayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman **bê**.

Zazayi ku em di rengekê de wê bahsa wê bikin wê piştî demêmn karduyiyan wê dîmenekê wê yê civakê wê piştî pêşketinên bi mazdekiyan re wê dibin re wê, têkiliyek wê ya weke ya xort jî wê hebê. Ber ku wê di rengekê de wê weke di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bênê ser ziman. Morfolojiya zazayiyan wê, hinek têgînên cihê wê di serê me de wê bide çêkirin. Wê weke çawa wê navê mazdek û an mazdeki wê weke bi wateya navê xwe re wê weke têgînek bi wateya ´êzdayiyekê´ jî bide me wê, navê zaza jî wê têgînên weke ´ya ji yazda´ wê, di morfolojiyekê de wê di hinek intibayan de wê di serê me de wê çêbikê. Minaq wê, ´za´ ku

wê carekê wê were nivisandin wê weke bûyinekê wê werênê ser ziman lê ku ew du caran li du hev dihê nivisandin wê têgînek weke têgîna êzda wê di morfolojiya ´za´ya duyem de wê di dewama ya pêşî de wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê weke têgînek ´za´ ku wê weke taqabûlî navê yazdani dikê wê têgihiştinekê wê bide me. Di morfolojiya za bi yekcarê were nivisandin û an du caran jî li dûv hev were nivisandin jî wê wateyek bi têgîna zayendî a ji aliyê jinê ve wê bide me. Ew jî wê di wê temenê de wê, di kurdî de dikarê fahmbikê ku wê weke ya ji wê bûya. Wê, hem ya bûya û hem ya ji wê bûya wê, bi morfolojiyekê, ne dûrî wê bide diyarkirin. Lê têgîna bûyinê a di ya za´ya pêşî de wê bi têgînek notr re wê bide diyarkirin.

Minaq navê ´sasani´ ji wê rengê wê têgînek wê weke hişa ji hişê´ û an hîsa ji hîsê wê di rengekê de wê weke bide me. Di wê temenê de wê weke fahmkirinekê bi fahmkirinê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Navê sasani û zazayi wê çendî di dîmenekê de wê weke wê weke hev bê dîtin jî lê wê ji hev cihê bê. Lê morfolojiya zazayi wê di dîmenekê de wê qadên ku ew li wê diyar dibê û bi civakî heya wê, yekser wê, xate ku wê di wê de wê, pêşketinên mazdeki wê bibê û wê intibayê bi xorti wê dide me ku wê weke civakek karduyi wê, ew wê di wê de wê weke weynek bingihînî wê bileyizin. Ev morfoloji li ser têgîna demografi û ardnigariyê re wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Lê morfolojiya zazayiyê wê bi têgîna ´kirdki´, ´kirmancki´, û hwd re wê bi zêdeyi wê ser kurdi û kurmanci re wê, bi civakatiya wê re wê xwe bide diyarkirin. Farqe di nava wan herdu aliyên gotinê re ku wê di demên berî islamê de wê nebê jî, dibê ku wê piştî hatina islamê wê weynek neyini wê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê bileyizê, wê herêmên dihên dagirkirin wê, di rengekê de wê, bi rengekê wê, cihêkirinekê wê ser têgîna zimanî û çandî û herêmî wê bi wê yekê wê re wê bide diyarkirin. Ev wê piştre di nava soranî, hewrami û lori û hwd de jî wê bi heman awayê wê li kurdistanê di nava civake kurd de wê li herêmên başûr û rojhilatê kurdistanê wê xwe bide diyarkirin. Lê zazayi wê weke di nava zaravayên kurdî wê weke hewrami, soranî û zaravayên din de wê dîmenekê fonolojiyî ê cihê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Minaq wê ew zarayên me diyarkirin wê, ziman re ku wê di kurmanci re wê bi wê rengê wê were diyarkirin wê bêjin zuwan û wê, an ji biharê re wê bêjin wahar. Ev di zazayi de dibin. Di fonolojiya gotina ´zonê me´ de wê, têgînek fonolojiyî a di nava gotina ziman û zuwan de wê, bi xwe re wê

bide diyarkirin ku wê weke pêvajoyek gûharinê jî wê bi wê yekê wê weke bide nişandin. Ji ber ku kurmanci weke kurdi wê mirovên ku wê weke kurd bi wê diaxifin jî wê bi wê ne serdest bin wê, rastiya wê, baş nizanibin. An jî bi zimanê ji kursan fêrbûna bi wê diaxifin. Lê şêwayên weke tawandinê ên ku ew di rengekê de wê bi zazayi û an kurmancki re wê, nêzî hev dikin ew hîç bi zimanî heya wan ji wan nîn a jî An jî bi zaravayên din re. Di kurmanci de dibêjin ´bira´. Lê pirrani dibêjin birakan.´ Lê nizanin ku ew berê di kurmanci digotin ku ´birakakan´ ku ew nûha weke şêwayekê soran û an hinek zaravayên din ên kurdî ya jî. Yan jî di nava pêvakên weke ´..kakan´ ên tawandinê de wê bi di cihên wan pêvekakana de wê, tawandinê wê çawa wê bikin. An jî wê bi gotina pêvekan wê weke ´pêvekakana´ nivisandinê. ..

Li gorî hinek ragihandinan wê têgîna navê dimili ku wê weke navekê kurdên zaza wê were diyarkirin wê, bê gihandin navê êlên kurd ên li dora xoy û salmasê ku wê heya dema eyubiyan jî wê serwer bin wê bê. Ev teori wê, di rengekê de wê, rastiyek bi wê rengê wê karibê bi xwe re wê bide diyarkirin ku wê, ev herêm wê paşê wê di rengekê de wê, bo pêşketinên teolojiyî ên yarsanî û hwd jî wê bibê. ku wê navenda wan wê kirmaşan bê. Wê, di rengekê de wê, ev civakatiyek xort wê bide diyarkirin. Di nava kevneşopîyên vê êla navê wê derbas dibê û an wê herêma kurdistanê de wê, morfolojiya êzdayi wê lê zêde bê. Minaq wê, çendî wê weke komek bi navê yarsanî bê û wê car bi car wê piştre wê weke ji êzîdîyan wê cihê wê were diyarkirin wê heman kevneşopîyên civakî wê, bijin û wê tawisi melek wê weke li serê teolojiya êzîdîyan wê bibê wê di ya wan de jî wê bi pîrozi wê hebê.

Di demên berî sasaniyan û piştî wan de jî wê, parti wê, di rengekê de wê bi mediya piçûk û an atropatanê re wê, di heviyekiyekê de wê, çerçoveya civakî ku wê biafirênin wê heya herêmên mijare gotinê a deylam jî bê û herêmên ber hazarê jî wê serwerîya xwe wê bigihênin û ev wê, di demên piştre jî de wê, di rengekê de wê, bi berfirehbûnên dem bi dem wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman. Lê wê dema ku em dîmenê wê pêşketinê ji çerçoveya pêşketina civakî a karduyi-parti dûr li wê bihizirin wê weke kêmesîyên fahmkirinê wê li wê biafirin. Nişanakên wê jî wê ew di rengekê de wê ew bin ku wê di rengekê de wê çawa wê, di şêwayekê de wê, ev wê weke herêmên wan ên bi rengê pêşketina wan a civakî wê xwe di şêwayekê de wê bide diyarkirin. Herêma deylamê ku wê ji ava hezarê heta herêma gêlanê ku wê weke navenda kurdên ardebiliyên ku wê, paşê

ismailî wê ser wan re wê bilind bibê bê. Deylami di dema eyubiyan de wê serdestiye mazin a herêmê wê bidina nişandin û wê bi eyubiyan re wê, mazin bibin. Wê temenê sefewitiyê jî wê bi wan wê were avêtin. Avakerê wê, weke seyfedinê Ardebili wê, di rengekê de wê, ji wê herêmê bê wê weke şêx û an serokekê kurd bê. Gêlan wê demekê wê di wê demê de wê weke navendek giring a rewşenbîrîya demê wê bibê û wê gelek pêşketinên mazin ên bi zaneyên demê re wê bide çêkirin. Lê ew hemû wê ser mireteyekê ku wê berê wê li wê bibê wê bi wê re wê bibê. Ev mirete wê heya demên kevnera ên karduyiyan jî wê di rengekê de wê weke herê.

Di rengekê de wê herêmên torê wê, di rengekê de wê bi morfolojiyek wê weke ser wê re wê were diyarkirin bê. Di wê nûqteyê de wê civakatiya herêmên torê wê di rengekê de wê, di wê çerçoveyê de wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê bi pêşketinên civakî ên weke di zikhev de wê karibê wê werênê ser ziman wê bibê. Minaq wê, musewiti jî wê pştî demekê û pê de wê belav bibê û wê li herêmên torê wê rastî wan wê were. Her wusa wê, asûrî û ermeni jî wê karibê wê bahsa wan wê bikê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman ku wê civakatiya gotina torê wê di rengekê de wê, li herêmê wê weke dîmenekê pêş. Xosleta civaketiya torê wê di rengekê de wê dikarê wê di bin sê xalan de wê werênê ser ziman. Wê di serî de wê, bi navendîtîya bakûrê mesepotamya û an bakûrê kurdistanê û bi teybetî herêma botanê ku wê ji wê re wê weke navend bibê wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Çanda êzdayi-hizirî (di nava hizirî de wê, ya pêşî di kurdi de wê ji wê were fahmkirin ya ku ew were hizirkirin û an were tefkirkirin. An jî ya ku mirov bi aqilê xwe li wê bigirihijê bê.) wê li wir wê zêdeyi wê li pêş bê. Di wê temenê de wê, di minaqên weke li deverên girnawazê û hwd wê were dîtin ku wê ritualên êzdayi wê zêdeyi wê li wir wê li pêş. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê duyem jî wê civaketiya wê, di rengekê de wê, xwe bi sipêrê têgînek çandî û teolojiyî. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê, li ser wê temenê re wê, çavkaniyên herêmê wê di nava vegotinên wê de bê û an di rengên din ên ragihandinên ser herêmê bê wê bi wê yekê wê bahsa pêşketinên bi aqilekê rasyonali û hwd wê, bi wê re wê bikê û wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din ê sêyem wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê karduya, adiabane (adiabanê di kurdî de

wateyên weke a li devera bilind ku ew bênê, û an ya ku ew êdî bênê û yan jî ya ku ew êdî dihênê wê bi xwe re wê bi wate bikê), sopxane, subari û heya pêşketinên urartu û hwd wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê, karibin bi rengekê wê bidina diyarkirin. Lê çendî wê, di rengekê de wê, weke bi keyeni wê bahsa wan wê were kirin jî lê wê di rengekê de wê bi zêdeyi wê ser morfolojiyek civakî û çandî a civakî wê pêşkeve û wê rengê pêşketina xwe wê di rengekê de wê weke ku wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide diyarkirin.

Di wê temenê de wê civaketiya kurmanci û an kirmanckî wê di wê temenê de wê weke navendîtîya wê herêmê û têgîna gotina *torê* û an *herêma torê* wê bide diyarkirn û wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wêre wê weke ku wê bibê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê pêşketinek teybet a çanda êzdayi wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Li gorî çavkaniyên min ên civakî wê, karibê were diyarkirin ku wê ji herêmên botanê ên weke cizirabota, nisêbîn û heya rojavayê kurdistana iroyin ên weke qamişlo û afrînê û hwd wê, bi zêdeyi wê di xatekê de wê serdestîyek bi têgîna baweriya êzdayi wê, hebê û wê, têgînên weke hizirî û musawî û hwd jî wê xwe di nava wan de wê weke bi cih bikin û wê bijin. Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê di rengê pêşketina wan a demên kevnera de wê weke ku wê were diyarkirin wê di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê di dîmenekê de wê weke ku wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê di rengekê de wê di awayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman ku ev rewş wê weke rewşna teybet ên ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke wê fahmbikê û wê weke karibê wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê dema ku wê mazdeki wê piştre wê pêşkeve wê di aslê xwe de wê ew wê xatê wê di rengekê de wê weke ku wê ji xwe re wê bikê weke mesken. Di şêwayekê de wê, di aslê xwe de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê di wê xatê de wê, di rengekê de wê keyeniyên êzdayi û mitrayi wê ji wê herêmê heya şengalê wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya êzdayiyan de wê, di rengekê de wê di rengekê de wê ew wê, di wê temenê de wê weke xatek teybet bê ku wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke ku wê bi zêdeyi wê di wê çerçoveyê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê, karibê wê fahmbikê bê. Dîroka gotina êzdayi û baweriya wê di ya ku ew wê weke dihê diyarkirin di çavkaniyên civakî de wê weke berî mitra jî wê herê. Mitra jî wê di têgînekê de wê weke li ser wê temenê baweriyê re wê weke bi wê baweriya xwe dihênê û dihê wê di rengekê de wê weke bê diyarkirin. Di nava kevneşopîya êzdayi de wê, di rengekê de wê, di şêwayekê de wê bi ritualên wê re wê di rengekê de wê weke fêrsên ku wê bi mitra re wê werina diyarkirin wê bi wê yekê wê weke minaqên weke bi rituali ku wê gayekê wê bigirin û wê ji dest berdin û wê piştî wê cardin bigirin û wê weke bi gûrênin û wê bikina ziyefet ji yazdanê mazin re ku wê weke ´ziyefeta yazdanê mazin û an ´sofraya yaazdanê mazin´ wê were diyarkirin re wê bi wê re wê were avakirin.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê ev wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê werênê ser ziman bê.

Wê dema ku em morfolojiya dijberiya li zerdeşt ku wê di destpêkê de wê ji nava êzdayiyan wê weke bê diyarkirin û wê piştî wê, pêşketina weke li ser temenê diyarkirinên maniyi û mazdeki û hwd re wê were diyarkirin ku em didina berhev û an hinekê li wan rewşan dihizirin wê têgînek din jî wê di serê me de wê, di rengekê de wê di rengekê de wê weke ku wê biafirê. Ya ku wê, Mani li gorî wê, weke rengê zerdeştiya sasani rast nabînê û di dewama wî de wê ya ku wê piştî wî mazdek wê weke bi zerdeştiya sasani re wê rast nebînê ku wê temenê wê morfolojiyê wê di rengekê de wê li wê dihizirê wê bi wê re wê weke di şêwayekê de wê têgînek weke gihiştinek li ser wê temen û an morfolojiya êzdayi a berê ku wê bi wê re wê, were gotin li hemberê zerdeşt jî wê di şêwayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Zerdeşt wê di rengekê de wê, ne tenê wê teolojiyê wê di rengekê de wê di têgînên xwe de wê werênê ser ziman. Çendî ku wê avêstaya wî weke teolojiya wî û çerçoveya wê bide diyarkirin jî bê û wê weke metneke teolojiyî jî bê lê wê di aslê xwe de wê weke bi gotinên felsefeyê hatibê nivîsandin bê. Ber vê yekê wê di demên piştre de wê ev ali wê zêde balê bikişênê û wê hişmendiyek teybet a bi têgîna dualiteya zerdeştî a zêhni re jî wê di rengekê de wê di fahmkirinê de bi yên ku ew li ser wê dihizirin re wê biafirênê. Di wê temenê de wê dîmenekê hizirkirinê wê bide

diyarkirin û ev wê bi xwe re wê dîmenekê lêpirsinê jî wê bixwezê û nexwezê jî wê di rengekkê de wê weke ku wê rengê wê di nava dîmenê fahmkirinê de wê weke ku wê bicih bikê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê weke karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya êzdayiyê û serwerîya wê de wê di rengekê de wê çerçoveyek teybet a teolojiyî wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di rengekê de wê di morfolojiya pîroz dîtina rohniyê, agir û hwd wê, di wê temenê de wê bi wê re wê bibê û ev wê, weke aliyên wê yên ku ew di rengekê de wê weke bi morfolojiya dualiteya rohniyê ku wê weke ya vaji wê çi bê ku wê weke tariyê bê wê di rengekê de wê werê diyarkirin. Di dîmenekê de ku wê morfolojiya rengê hizirkirina Hallac de wê weke ku wê dişêwayekê de wê weke dîmenekê hizirkirinê wê bi wê rengê wê bixwezê bide diyarkirin. Ji wê rengê hizirkirina wî dikarê wê di rengekê de wê, bi wê re wê, hinekê kifşbikê. Ew wê weke çawa wê minaq wê, têgîna baweriyê wê hebê wê beremberê wê ya vaji wê weke ya ku wê bêbaweri û hwd wê çawa wê hebê wê bikirpênê. Di wê temenê de wê her zaninek wê li gorî wê mantiqê bi dîmenekê mantiqî ê fahmkirinê wê weke bi ya ku ew wê weke rengê wê dide diyarkirnê wê ya vaji wê û an ya bi aliyê wê yê nayê dîtin re wê direngekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê, werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê ji têgîna baweriyê wê, bi wê re wê, bide diyarkirn ku em digihijina wê têgînê ku em xwediyê baweriyekê na. Lê ya vaji wê jî wê weke bêbawerî û an nebawerî bê ku wê di rengekê de wê bi wê re wê weke wê jî kifşbikê ku ew li li dervî wê û an di dîmenekê ku ew ji wê digihijiyê de wê weke ku ew dihê fahmkirin de wê weke ku ew wê hebê. Jiwê aliyê ve wê di wê temenê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê direngekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Di morfolojiyekê de wê rengê morfolojiya hizirkirina hallac wê dikarê wê bi şibênê ya Hizir ku wê bi minaqe wî ya hizirkirinê a bi musa re wê bide diyarkirin. Di wê morfolojiyê de wê ser têgîna sedema teleolojiyî wê çawa wê bihizirî bê. Wê hem kirinek wê sedema wê ya piratikî wê hebê û hem jî wê sedemên wê yên dervî wê ên bi têgînek ser wan re wê biwê ku ew dihê kirin jî wê weke ku wê hebê.

Di demên kevnera ên herêmê û bi teybetî herêmên karduyiya de wê çavkaniyek berfireh wê di wê temenê de wê weke di rengekê de wê were diyarkirin û wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê

werênê ser ziman. Lê di wê nûqteyê de wê, di rengekê de wê, morfolojiyek wê rengê wê xwe bide diyarkirin. Ew jî wê di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê, morfolojiya teolojiya yekyazdanî bê ku wê, di wê demê de wê bi felsefeyê jî wê hundurê wê bi têgîna hebûnê û hwd re wê were lêpirsin. Di wê temenê de wê ev lêpirsin wê zêdeyi wê bi aqilekê rasyonali wê weke ku wê bingihekê wê fahmkirinna û wê pêşketina civakatiya wê di şêwayekê de wê bide diyarkirin.

Di rengekê de wê, fahmkirin, watelêkirin û di hebûnê de wê lêgerina wateyekê û ew hebûna wê çawa heya û hwd wê di rengekê de wê li wê were lê hizirkirin. Pirsên weke çawa heya û wê li pêşîya ber çi heya wê, were lêpirsin. Pirsên weke ber çi heya wê dîmenekê teolojiyî wê bi xwe re wê piştre wê biafirênin û wê balê bidinakişandin li ser têgînek teleolojiyî. Ev wê di rengekê de wê di hizrên platon û aristo û filosofên din ên girêkî de jî wê di rengekê de wê were dîtin ku wê bi wê re wê were diyarkirin. Êzdayiyan wê bi xwezayê û her tiştê ku ew dibê, şîn dibê û hwd re wê bikin ku ew di rengekê de wê fahmbikin. Tişt çawa şîn dibê, jiyan dibê û di wê temenê de wê ber çi wê ew armanca wê di rengekê de wê weke hebê wê di wê temenê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê, karibê wê di aayekê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê jî dikarê wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman ku wê, di nava xwezayê de wê, lêpirsinên ser bûna hebûnê û her wusa wê di wê de wê çavkaniya wê, û an bi têgînek cewherî a lêpirsinê wê, were kirin ku ev paşê di nava hizrên mani de wê weke bi têgînek felsefi a di rengê ku wê her çavkaniya jiyanê wê rohni bê ku wê di bedenekê de wê bicih bibê û wê piştî mirinê wê tenê ew rohni wê li çavkaniyê wê vegerihê û ew mirinê wê weke gûharinekê li formek din wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê şîrove bikin û wê werênina ser ziman.

Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din jî wê di wê temenê de wê lêpirsinên gerdûnî û yên dûnyawî di wê temenê de wê, di nava têgîna mitrayi, hizirî, zerdeştî û maniyî û hwd de wê bi wê rengê wê were diyarkirn ku wê di ahengekê de wê, di rengek de wê were lê hizirkirin. Di şêwayekê de wê şîroveyên ser diyardeya xwezayê û di wê de wê, lêgerina fahmkirnekê bi hebûna wê ku ew çawa û ber çi heya wê, bi wê re wê, li wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê morfolojiya têgîna ´xwûdê-xweza´ wê di rengekê de wê, bingihê wê di fahmkirinê wê, zerdeştî wê biavêjin û maniyî wê, bi felsefeyekê û teolojiyekê wê pêşbixin û piştî wan wê di demên piştî hatina islamê de jî wê di şîroveyên suhrewerdî de

jî wê nişanakên wê di rengekê de wê weke wê werina dîtin ku ew pêngavên aqilî û hwd ew dihênê ser ziman wê di çerçoveyekê bi wê re wê çawa wê bibê wê bi têgînek epistemikî û ontolojiyî a di zikhev de wê bi wê re wê bikê û wê bixwezê ku ew di rengekê de wê werênê ser ziman. Ev şêwayê hizirkirinê wê, di rengekê de wê di şîroveyên serdema navin de wê, di têgînên aqilê rasyonal de wê bi awayekê wê hin bi hin wê werina diyarkirin û wê minaq wê, şîroveyên bi têgînên weke rasyonalisma razber û şenber û hwd de wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di rengekê de wê mazdeki wê bi sazûmana serrûyê ardê a jiyanê re wê, di rengekê de wê werênê ser ziman. Ew têgîna aidiyetê wê di rengekê de wê lêbipirsê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê lêpirsina mazdekî wê di rengekê de wê, bi têgînek jiyanê a di wê de wê weke her tişt wê weke bi jiyanê û armanca xwe ya bi xwe ve girêdayi re wê hebê û wê, di rengekê de wê, di rengekê de wê, kuştina zindiyekê bo yekê din wê qadaxa bikê. Di wê temenê de ew bi wê yekê wê bo xwarinê kuştina sawal û an heywanan jî wê qadaxa bikê.

Di aslê xwe de wê di demên serdema navin de wê pevçûnên zêhni ku wê hinek ji wan wê bi qatilkirina kesên weke ji nava civakê ku ew li ser wan nirxên wan ên kevnera dihizirin weke hallac, nesimi, rawandi û heya gelek zaneyên din ên weke wan wê di wê temenê de wê weke morfolojiyek ku wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Dirêjbûna van komên kurdistanî û ji civake kurd wê, piştre wê, di rengekê de ku wê pêşketinên xwe wê bi têgînek weke ya baweriya xwe re wê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, cihê wê bidina diyarkirin. Minaq êzdayi wê, di rengekê de wê, bi rengekê wê bi tememî wê ji wê civakatiya wan ya kurdistanî wê, bi serdestkirina islamê re wê weke wê werina derkirin û wê rasrtî zilmek ku wê dîrok bi ti awayan wê şahidiya wê li ti deverên din wê nekê wê bên. Di wê temenê de wê, di hêrîşên li wan de wê hemû nirxên mirovatiyê wê bên binpêkirin.

Di şêwayekê de wê morfolojiya soraniyan, zazayiyan û êzdayiyan wê, di rengekê de wê demekê wê bên xwestin ku ew wê weke civakên cihê na wê, bên diyarkirin û ev di rengekê de wê weke argûmanên demên komara tirk ên ku wê, li ser temenê tûnahasibandina hebûna civakê kurd

bi wê re şer dikê bê. Di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê ev wê, weke têgînek ku em pêwîst in wê li jêr wê hinekê bi berfirehî wê li ser wê bisekin in bin. Lê di rengek de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di wê temenê de wê, dikarê wê di rengekê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, ev morfoloji wê, weke ji ber ku wê weke dîmenekê şerkirinê ê bi berdewamî ê li hemberê civake kurd di temenê şerkirinê de wê bihawênê wê weke pêwîst bê ku wê ser wê bisekinê bê.

Di wê nûqteyê de wê nakokiyên ser temenê olî û hwd re wê, werina afirandin wê diyarkirin û hewldanên di wê temenê de bi temenekê civakî şîrovekirina wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê karibê wê fahmbikê wê weke di rengê ku ew bêjin karduyi ne kurd de bin. An jî wê weke di rengê medi ne kurd in de bin, An jî guti û lullubi ne kurd bin de bin. An jî kassiti ne kurd bin de bê. Di wê temenê û di rengekê morfolojiyên ji navê kurd cihê kirina wan û bi israrî hewldanên cihê şîrovekirina wan wê di rengekê de wê, aliyekê ku wê bi zanebûnê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê, bi wê yekê wê çawa wê, ji hev cihê bikê wê, di rengekê de wê, were diyarkirin. Bo ku civakek were qatkirin û ji dîrokê birin û an xwe weke civakê nebînê, pêşî wê, ji dîroka wê, û hişmendiya wê dûr bikê. Zimanê wê li wê qadaxa bikê û wê, di nava wê de wê bi qatkirinên ku ew weke ´beşên cihê´ ji wê şîrove bikê û wê werênê ser ziman. Ev morfoloji wê di roja me de wê di rengekê de wê bi gelek şêwayan di rengê ragihandinên her cûreyên bi zaninê û hwd de wê were diyarkirin. JI wê aliyê ve wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Li vir di serî de wê, dîrokê ser temenê wê yê rast wê şîrovekirin û an wê hanina wê ser ziman wê weke aliyekê wê yê giring bê. Heya ku ew ji mirov were wê bi rastiya wê ya objjektiv re wê di temenekê rastin de wê werênê ser ziman. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê xwe bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê ji dikarê wê werênê ser ziman ku wê dîroka karduyiyan wê di rengekê de wê, di wê temenê de wê, girêdanên wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Di morfolojiya fahmkirina dîrokê de wê weke aliyekê wê yê giring de wê dema karduyiyan wê, di rengekê de wê, bi tememiya wê û hevgirtiniyek wê ya wê giştî re wê hanina wê ya ser ziman wê ne tenê wê hemû beşên kurd û kurdistaniyan wê giring bê. Wê bo çavkaniyek giring a demêk giring a herêmê ku ew wê çawa wê ser wê mazin bûya wê

bo fahmkirna wê jî wê weke aliyekê wê yê giring ê din wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman.

Me hinekê li jor bahsa demên kevnera ên karduyiyan ku wê berî islamê wê bi civakî wê çawa wê xwediyê bandûrekê bin wê hinekê kir. Lê ev wê weke morfolojiyek çerçoveya wê berfireh bê ku wê ji hinek aliyên din ve jî wê bi berfirehî wê weke pêwîst bê ku wê di rengekê de wê weke pêwîst bê ku wê ser wê bisekinê û wê di wê temenê de wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê morfolojiya civaketiya kurmancî ku wê bi kurdên kurmanc û yên zazayi re jî wê çawa wê, di rengekê de wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Me morfolojiya mazdekiyê wê hinekê wê li jor wê hani ser ziman. Mazdeki wê berteka wê ya bi civakî a di wê demê de wê bide diyarkirin wê ser temenê civakatiya wê demê re wê di rengekê de wê weke pêwîst bê wê di rengekê de wê bi wê re fahmbikê û wê weke karibê wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di rengekê de wê mazdeki wê weke di rengekê civakî wê weke bertekek giring jî bê. li hemberê gûharinên demê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman. Ew ser temenê manitiyê û êzdayiyê wê di rengekê de wê nêz bibê û wê di wê temenê de wê, direngekê de wê mobedên sasani wê di rengekê de wê, li hemberên xwe wê, di rengekê de êw weke bibînin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê weke pêwîst bê wê hinekê wê ser wê bisekinê bê.

Di wê demê de wê, di rengekê de wê, morfolojiya baweri û desthilatê wê zêdeyi wê bikeve nava hev de û wê kiryarên desthilatî wê weke yên ´bawerî´ û an ´olî´ wê di rengekê de wê werina diyarkirin û mazdeki wê di rengekê de wê li hemberê wê bisekinê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, di awayekê de wê, karibê wê werênê ser ziman. Heman morfolojiyê wê bi mani re jî wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di rengekê de wê, li hemberê têgîna desthilati û serdestiya wê di rengekê de wê bisekinê. Maniti wê, di rengekê de wê, xwe ji têgîna desthilatê wê dûr bikê. Lê di şîroveyên piştre wê minaq bi berhema wî ya bi navê şapurakan´ wê weke di rengê ´atfî keyê sasanî şapur kiriya´ wê were diyarkirin. Di wê nûqteyê de wê, dema ku em morfolojiya gotina şapurakan binerin. Lê ev gotina şapûrakan wê di

hinek vegotinên kurdan de wê bi têgîna ´şabûrkan´ jî wê were diyarkirin ku wê dema ku ew dihênina ser ziman wê bi israrî wê ji wê gotina weke atfî keyê sasani kiriya wê li dijî wê derkevevin. Di wê nûqteyê de wê gotin bixwe wê, di têgîn û morfolojiyên weke bi wateya dirêjeyiya bi rêwîtîyekê wê bide diyarkirin. An jî wê têgînên weke bi xwendinek ser temenekê morfolojiya gerdûnê re wê, weke bide diyarkirin ku wê bi wê re wê, bahsa ji rohniyê bi ber rohniyê ve çûyinê ve wê bide diyarkirin. Di kurdiya iroyin de wê têgîna ´şabûr..´ wê di rengekê de wê, wateyên wê weke rohniya serê sibehê ku wê hê roj lê derneketi wê, bide diyarkirin. `...kan´a bi wê ve dihê kirin ew wê bi derfet wê têgînek tememkirinê a gotinê wê dide diyarkirin. Lê di wê nûqteyê de wê, morfolojiyek wê ser têgîna rohniyê re wê, weke ´destpêka bûna rohniyê re wê, bi xwe re wê di morfolojiyekê de wê bi wê yekê wê di rengekê de wê weke bide diyarkirin. Di ti şîroveyên kevn de wê, di rengekê de wê bahsa wê newê kirin ku wê atifkirinek bi wê rengê wê, ji mani wê were kirin. An jî wê di rengekê de wê, di nava têgînên nava civakê de wê bi rengekê wê rastî diyarkirinek bi wê rengê wê newê. Di wê temenê de wê, ev tenê wê weke gotinek ku ew weke nikaribê bi wê rengê wê were piştrastkirin jî wê di şêwayekê de wê weke ku wê bimênê. Di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê mazdeki wê di rengekê de wê, ser morfolojiyek civakî wê, di rengekê de wê bisekin in. Mani wê di rengekê de wê, çavkaniyek giring a civaketiya berî islamî a helenik a mesepotamî û kurdistanî wê di rengekê de wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya maniyê de wê, fahmkirinên ku em dikarin bi wî re wê li wê bihizirin wê di rengekê de wê bibin wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê. Di rengekê de mazdek wê di rengekê de wê çerçoveyek civakî wê weke tevgerek giring ku wê ser wê temenê wê bi çavkaniyên pêşketina cvakatiya herêmê wê di rengekê de wê karibê wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê demê de wê, di rengekê de wê ji herêmên mirgehên partan û karduyiyan ku wê di dewama hev de wê pêwîst bin werina fahmkirin de wê di rengekê de wê, bandûrek mazin wê bi wê re wê bide diyarkirin.

Di wê nûqteyê de wê, morfolojiya civakatiya ku wê ji demên berê islamê û wê piştî islamê wê çawa wê xwe di rengekê de wê weke ku wê

bide diyarkirin û wê ser wê temenê wê hatina beremberê hev a têgînên civakî û baweri û an ya kevn û ya nû wê di wê çerçoveyê de wê bi hinek morfolojiyên fahmkirinê wê di şêwayekê de wê karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têgîna civakatiya karduyiyan em dema ku wê bahsa wê dikin em bi çerçoveyek berfireh wê dikin û wê di wê temenê de wê, demografiya wê ya cihêyi wê di rengekê de wê weke li berçav digirin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê, dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya civakatiya karduyiyan de wê di demên piştre wê, bi carekê wê gûharin wê di wê de wê nebê. Wê li berxwe bide li ser temenê bawerî û kevneşopîyên xwe. Di wê temenê de wê di rengekê de wê bi awayekê wê bixwezayê wê weke xwe biji. Dîrokên ku wê weke ´li dijî baweriyê´ û an ´li dijî olê´ wê bi hebûna civakê re wê were dîyarkirin wê hinekê jî wê di wê temenê de wê weke dîmenekê û morfolojiyek teybet wê weke karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya civakatiya karduyiyan wê, di aslê xwe de wê, demek wê ya berxwedanê jî wê di rengekê de wê di demên pişti hatina islamê de wê karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê bê. Di wê nûqteyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê ser wê bisekinê ku wê di demên piştre wê ew civakati wê xwestina wê xwe jiyankirina wê û li hemberê wê pêşketina rengekê û morfolojiyek weke baweriya islamê ku ew wê weke ´ne li gorî rengê jiyane islamê wê dibînê´ û an ew wê weke bi wê yekê wê weke dîmenekê wê weke ji holê rakirina wê di rengekê de wê li wê bihizirê wê xwe di rengekê de êw weke ku wê bide diyarkirin. Morfolojiyên bi zazayiyê re jî wê di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê ser demên wê yên baweriyê ên berê û an ên piştre jî wê di wê temenê de wê, di rengek de wê weke di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê, bi wê re wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Civaketiya demên pişti hatina islamê a kurdistanî wê, bi awayekê wê di wê temenê

de wê xwe bide diyarkirin. Wê ser wê temenê wê, beşên wê li ber xwe bidin. Di wê rengê de wê lêgerinên aramiyekê di jiyane xwe de ser wê temenê jiyane xwe wê bi wê re wê lêbigerihin. Di rengekê de wê, di aslê xwe de wê, komên din ên weke li kurdistanê hebûna xwe bi awayekê jiyan ên weke ermeniyan û cihuyan û komênd in ên weke asûrîyan jî wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê bikin ku ew bi civakatiya xwe li ber xwe bidin. Di wê temenê de wê, nirxên demên berî islamê wê di rengekê de wê di morfolojiya wan ya civakî de wê xwe bi wan re wê bide diyarkirin û wê, di wê temenê de wê, dem bi dem wê, di morfolojiya kurdan de ku wê were dîtin ku wê, di nava bijartinekê de ku wê weke yan wê baweriyê wê olê wê weke wê biji û yan jî wê civakatiya xwe wê biji wê, bê hiştin. Di wê temenê de wê, tefsirkirinên ser baweriyê re ên weke vaji wê jî wê di wê temenê de wê weke aliyên wê yên ku wê karibê wê di wê temenê de wê bênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê, carna wê, bi dizi civakatiya xwe jiyankirina wan jî wê weke bi wê yekê bê. Di şêwayekê de wê, di rengekê de wê, nirxên civakî ên weke bi dengbêji wê weke ´gûnah´ wê were dîtin. An jî rewşên weke yên bi hev re wê rûniştina li civatekê bi hev re wê weke ´gûnah´ wê were dîtin. Di wê temenê de wê, ev wê rengê jiyane civakî ên demên berê bin û wê di demên piştre jî wê bi awayekê wê, tevî hemû astengiyan jî wê weke xwe wê bi hinek awayna wê di nava hewldana xwe jiyane weke xwe de bê.

Gotina civakê wê di rengekê de wê ser wê temenê re wê, weke vaji ya ummetê jî û ya jiyane baweriyê wê demê jî wê were diyarkirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê ser wê temenê re wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, li hemberê wê, rewşa civakê wê weke bikeve rewşek xirab de. Di wê rengê de wê, pirsgirêkên civakî wê, ji demên piştî karduyiyan ên destpêka hatina islamê û heya roja me wê di rengekê de wê di heman morfolojiyê de wê weke ser têgîna baweriyê re wê, weke ´pirsgirêk´ da nişandina hebûna civakê wê di rengekê de wê weke di şêwayekê de wê bênê li holê wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, ev wê weke aliyekê ku wê bi têgîmna morfolojiya li nirxên xwe yên civakî ku wê, bi wê hêstê lê xwedi derketinê ku wê weke bi wê xwe dervî wê têgîna baweriyê dîtinê wan bê û an ew bi wê weke ´dijol´ û an ´dervî olê´ wê weke pênasekirina wan bê wê di rengke de wê, di wê temenê de wê bibê. Li vir wê armancên ramyari ku ew di temenê wan de wê di demên piştre wê were kirin ew bi serê xwe wê weke mijarek ku wê di nava wê dîrokê de wê weke pêwîst bê ku ew bi serê xwe ser wê were sekin in.

Li kurdistanê wê ev wê weke aliyekê giring ê ku wê pêwîst bê ku wê bi gelek awayan wê weke karibê wê ser wê bisekinê bê. Di aslê xwe de wê morfolojiya gotina civakê wê dema ku wê li kurdistanê wê were diyarkirin wê di wê temenê de wê, bo wan wê nirxên weke bi hebûna xwe lê xwedi derketinê wê bibînin. Ew ti carî civakatiya xwe wê weke li dijî hebûna baaweriyekê wê pênase nekirina. Lê civakatiya wan ya berê ber ku wê bi teoloji û baweriya wê ya kevn wê hebê wê bi xwezayî wê dema ku ew dihê rojê wê bi wê re wê ew jî wê werina rojê û wê bi xwezayî wê di wê temenê de wê, weke dijberiyekê li ser wê temenê re jî wê bi wê re wê weke di rengekê de wê weke bi wê re wê were pêşxistin û wê were diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê dikarê wê di rengekê din de jî wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya baaweriyên kevn wê piştî wê demê jî wê li kurdistanê wê bijin û wê, di wê temenê de wê, bi wê yekê pirsgirêkên civakî ên ku ew dihên jiyankirin wê karibê wan bi teybetî kifşbikê û werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, ev pirsgirêk û rengê li dijî hev wê pênasekirnê wê di dîrokek ji destpêka islamê û heya roja me de wê di nava dîrokek weke ya 1400 salê de wê hertimî wê civakatiya kurdistanî wê di nava xwe de wê xwe li xwe girtî û wê weke di rewşek xwe parastinê de wê weke bide hiştin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê di şêwayekê de wê bi wê yekê wê di awayekê de wê, bikeve pozisyonek dijber de. Wê di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê, di dewama wê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê weke karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, morfolojiya dîroka civakê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê li wê bihizirê ku wê li rewşa civakatiya kurdistanê wê, pirsgirêkên wê yên ku ew wê di wê navberê de wê ji destpêka serdema navin û heya demên hemdem wê biji de wê, hinekê jî wê, bi pêvajoyên pêşketina wê ya demê karduyiyan û pêşketina wan ya civakî a rûniştî û hwd ve jî wê weke girêdayi bê.

.

Civake karduyiyan û piştî demên karduyiyan

Wê dema ku em bahsa demên karduyiyan bikin wê di rengekê de wê, morfolojiya hebûna civakê wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê ser wê bisekinê bê. Di temenekê dahûrî a ser

pêvajoyên dîrokê de wê, di demên piştre wê çawa wê civakek wê bibê û an wê çi ser çi temenê wê rengê civakê wê bibê weke ´pirsgirêk´ û an wê ji kijan aliyê ve wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ji vê aliyê ve wê, di wê temenê de wê, bo ku em pêvajoyên civakî wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê şîrove bikê wê ji demên piştre û encamên wê, rewşên civakî wê gavê biavêjê û wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê weke şîrove bikê.

Di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê li wê bihizirê ku wê didemên piştî hatina islamê de wê civakatiyek çawa wê bibê wê, di rengekê de êw weke ku wê di rengekê de wê bi wê re wê şîrove bikê û wê di şêwauuyekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring êw weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, li wê bihizirê wê werênê ser ziman. Di demên piştî hatina islamê de wê morfolojiyek civakî ku wê di rengekê de wê, piştî wê li hemberê rengê wê di rengekê de wê, weke were şerkirin wê bibê. Heya roja me wê di rengekê de wê, hinek morfolojiyên ku wê di rengekê de wê, di nava civakê de ku wê bahsa wê were kirin wê di rengekê de wê weke ew bê ku wê, di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya jiyane piştî hatina islamê de wê, di morfolojiyekê de wê dîmenekê bi wê rengê wê were dîtin. Ya islamî ku wê weke ´jiyane islamî´ wê were dîtin û ya ku wê weke ´li gorî şeytên´ wê were diyarkirin wê bibê. Kurd di hinek vegotinên wan ên weke bi çîrokî de wê bi wê rengê wê, bahsa wê bikin ku wê di şêwayekê de wê di destpêkê de wê hemû wêje û literatura niviskî wê weke ´ya şeytên´ wê were dîyarkirin û wê temenê de wê were mahkumkirin. An jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring “wê hemû berhemên niviskî wê ber ku wê, bahsa jiyane şeytên wê bikin wê werina şawitandin.” Gotinên bi wê rengê ku wê çendî wê weke gotinên bi çîrokî jî wê werina ser ziman jî lê wê di morfolojiya xwe de wê rastiyekê wê bi fahmkirinê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Ew jî wê di wê temenê de bê ku wê çawa wê weke çanda berê a niviskî wê hemû wê were tûnakirin ku ew bi ti awayê di jiyanê de newê diyarkirin. Ya kuwê bi devkî û hwd jî wê were qadaxakirin ku ew were ser ziman. Morfolojiya ´civakatiya qadaxa´ wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê bi wê yekê wê

dîmenekê fahmkirinê wê weke ku wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê yekê wê were dîyarkirin.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke karibê wê di şlwayekê de wê werênê ser ziman. Wê jî di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku ev jî wê çawa wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê karibê wê fahmbikê bê. Di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di wê temenê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya civakê ku wê di wê temenê de wê, bê diyarkirin wê bi wê yekê wê di şêwayekê de wê bibê.

Li vir ew civakatiya qadaxa û an ya weke wêjeya şeytên´ wê were diyarkirin wê di rengekê de wê dema ku em wê di rengekê de wê li wê dihizirin wê di wê çerçoveyê de wê weke dîmenekê fahmkirnê wê bi xwe re wê weke di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê têgîna civakê wê di wê temenê de wê, dîmenekê wê de wê xwe bide diyarkirin.

Di morfolojiya civake kurdistanê de wê, piştî wê demê wê, çendî ku wê hemû nivisarên niviskî wê weke werina ji holê rakirin û an jî wê di jiyanê de wê weke nebin wê, piştî wê, literatura ku ew dihê afirandin wê ser wê temenê wê di dîmenekê wê weke ku wê bi wê yekê wê weke ku wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de w weke li wê bihizirê bê. Di morfolojiya civakatiya karduyiyan ku wê were wê demê wê di rengekê de wê bibê wê, ji du aliyan ve wê weke wê ji hev wê were cihê kirin. Di rengekê de wê morfolojiya civakatiya êzdayi wê di rengekê de wê were gûharandin û nirxên wê û teolojiyên wê werina redkirin. Di wê temenê de wê yên ku ew dihên diyarkirin wê di nava teolojiya nû a semitikî de wê, di rengekê de wê weke ku wê were diyarkirin. Li dora sedsale 10an û wan de wê Rawandî wê van rewşan û rewşa têgîna civakatiya êzdayi û semitikî wê di wê rengê de wê, bi dîmenê baweriya nû re wê çawa wê bibê û wê çawa wê, derkeve li pêş wê şîrove bikê û wê, bixwezê ku ew wê, bênê ser ziman. Hemû berhemên wî yên ser wê nûqteyê ku wê bahsa civaketiya êzdayi-karduyi wê bikê wê di rengekê de wê hemû wê werina şawitandin. Di wê temenê de wê, ew jî wê baxt û an qadera nivisarên piştî dema karduyiyan ku wê

bimênin li demên piştre û wê weke ´çanda şeytan´ û an ´pirtûkên bahsa şeytên dikin´ û hwd re wê werina pênasekirin û wê werina şawitandin û an tûnakirin.

Di wê temenê de wê ev wê, di rengekê de wê, weke dîmenekê giring wê, demek dirêj wê ser wê temenê civakê wê pêvajoyek dirêj a bi tûndûtûjiyên li hemberê civakê û şerên li hemberê wê re wê di rengekê de wê were meşandin û domandin. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di şêwayekê de wê piştî demên karduyiyan wê gotina şeytan wê derketina wê ya li pêş wê nikaribê wê tenê wê bi morfolojiya teoloji û an çerçoveya baweriyê bi tenê re wê fahmbikê. Ji wê zêdetirî wê weke têgînek ku wê weke ku wê li vir wê ji me re wê bibê mijare fahmkirinê wê bi encamên wê yên ji wê aliyê ve ku wê bi civakî û bi jiyane civakê re wê biafirin bin. Ji wê aliyê ve wê weke aliyê u em dikin ku wê ser wê bisekin in bin.

Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê pêvajoya piştî wê diafirê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke karibê wê fahmbikê wê morfolojiya civakatiya demê bê. Di wê temenê de wê gotina ´civakatiya bergê ji şeytên re dikê´ wê weke gotine ku wê, di wê temenê de wê, bi zêdeyi wê derkeve li pêş û wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê ku wê mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Di wê temenê de wê morfolojiya civakatiya bergê ji şeytan re wê dikê wê di wê temenê de wê, yekser wê civake êzdayi û beşên wê yên cihê bê. Di wê temenê de wê, ev gotin wê wilqasî bi şitt û zêde wê were bikarhanin û wê encamên wê bi komkujiyan wê bibin wê di rengekê de wê komên beşên civakî ku wê werina wê astê ku wê hebûna xwe ya civakî wê yan bi veşêrên û yan jî wê di rengekê de wê, inkar bikin. Ber ku wê, di rengekê de wê, dema ku ew dihatin gotin ´ew civake şeytan a´, û an ´´bergê ji şeytên re dikê´ w demê ew wê weke civakek ku ew ji kesên ku ew weke “qatla wan weke ´helal´ wê were dîtin” bin. Di wê temenê de wê, bi wê yekê wê, ew jî wê, di wê temenê de wê bi wê yekê û rengê wê weke morfolojiyekê wê di şêwayekê de wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya baweriya civakî a demên berî islamê wê dema ku ew bi wê rengê hat pênasekirn êdî wê di nava civakê de wê, weke li wê xwedi derketin wê nebin. Li ser wê morfolojiyê re wê, li ser zerdeştiyê û hwd re wê, morfolojiya weke bi

niqaşên weke ´ahli-kitap´ û an ´ahlî-pirtûk´ re wê were dîyarkirin wê, ji wê aliyê ve wê wek gotinek ku wê morfolojiya baweriyên berê wê bi wê re wê werê xistin hundurê potayekê û wê di rengekê de wê bi wê rengê wê êdî wê hewldana pênasekirina wê bê kirin. Ev wê heya li dora sedsale 11´min û hwd wê bibê. Di wê temenê de wê di wê demê de wê têgîna ahli-kitap wê ji wê aliyê ve wê, were pênasekirin ku ew ´ali-kitap in´ ew teolojiye wan a meşrû ku ew pêwîsta were naskirin´ wê bi wê re wê were diyarkirin. Gotina ahli-kitap wê, di wê temenê de wê bi wê yekê wê, ne tenê wê ji baweriyekê lê wê ji baweriyên cihê ku ew xwedi baweriyek bi pirtûka pîroz bin ew mafê jiyanê bi wê qizinc dikin bin. Ji wê aliyê ve wê weke wateya wê hebê ku mirov wê weke karibê wê di rengekê de wê fahmbikê.

Piştî dema karduyiyan wê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê baweriyên weke bi têgînên putperesti, agirperesti û an bi tiştekê din bawer dikin wê bi têgîna ahli-kitap´tiyê wê werina mecbûrkirin jî ku ew di rengekê de wê, bi baweriya ahli-kitap, ku ew ne xwediyê baweriyek weke ya ahli-kitap bin.

Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê, ji du aliyan ve wê, niqaşên bi baweriyan kurdistanî ên civake kurd û hwd ve wê girêdayi wê di wê temenê de wê bi baweriyên wan ên kevn re wê bibê. Yek wê weke ku me li jor wê hani ser ziman wê ser têgîna zerdeştiyê re ku ew wê, weke ahli-kitap bê û ew weke pêxemberekê were herê kirin bê û an na bê. Ya din jî wê morfolojiya nebi hizir bê ku wê ev wê xwediyê kevneşopîyek zêde kevn a berî islamê bê. Lê çendî wê rengê jiyane wî ya civakî û pêşketina wê were redkirin jî wê, navê wî were herêkirin, ber ku wê di pirtûka pîroz a islamê de wê navê wî derbas bibê. Ji wê aliyê ve wê, ev di rengekê de wê, weke aliyekê din ku wê, di temenê rengê baweriyên kurdistanîên weke yarasani ku wê di xate êzdayi de bin wê di renge de wê, bo ku ew xwe ji wê rengê dijpropagandaya olî wê dûr bigirin wê, di rengekê de wê, bo ku ew gotinên weke ´ew bergê ji şeytên re dikin´ ku ew ji mihatabiya wê gotinê derkevin wê, di rengekê de wê, ser morfolojiya hiziriyê re wê demekê wê weke ku wê cihê wê xwe bidina diyarkirin. Ev wê, di aslê xwe de wê dîmenek cihê jî wê di rengekê de wê bi wê beşa baweriya kurdistanî re wê bênê. Di rengekê de wê bi demê re wê ne weke baweriyek di dewama ya êzdayi de lê wê weke baweriyek ji wê cihê lê ku ew di nava xwe de wê weke ji wê xatê dihên dibînin lê li derve jî ew weke ´ji wê cihê´ dihên dîtin wê di dîmenekê de wê weke ku wê pêşketina xwe wê di rengekê de wê bidina diyarkirin.

Di wê temenê de wê şîroveyên wan û her wusa morfolojiya wan a baweriyê wê, di rengekê de wê ser ya berê re bê. Gûharinên bi sultan sahaq re wê bibin wê di rengekê de wê, di dîmenekê de wê, çendî wê, weke di mantiqê li cewherê xwe vegerinê jî bê lê wê di dîmenekê cihê de jî wê xwe çawa weke vaji dîmenê giştî ê baweriya serdest nedina nişandin wê bikevina nava hewldana wê de. Ji wê aliyê ve wê, têgîna babatiyê û sultantiyê wê, di rengekê de wê weke hinek mertebeyên wan ên ku ew ji çanda berê dihat wê, bên dîyarkirin. Sultan wê di kurdî de wê beremberê gotina ´sertan´ dihê ku wê di rengekê de wê weke yê ser me re bê û an yê li ser re wê di têgînekê de wê fahmkirinêkê wê bide diyarkirin.

Wê jî dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê têgîna sultantiyê wê ti alaqaya wê, di destpêkê de wê bi têgînên civakî re wê nebê. Di rengekê de wê, taqabûlî morfolojiya mîrtiyê´ a nava êzdayiyê ku wê weke mertebeyek nava baweriyê wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Piştî wê, di rengekê de wê ev wê weke derkeve li pêş. Ev gotin wê gotinek ji nava baweriyên kurdistanî bê. Di demên serdema navin de wê, li rex ya babatiyê, pîrtiyê wê, yarsani wê, weke mertebeyekê wê di rengekê de wê weke ku wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Lê morfolojiya civakatiya yarsani, êzdayi, hizirî û hwd wê, giring bin ku em pêvajoyên wan fahmbikin ku wê ber ku wê gelek çavkaniyên ji demên civake kurdistanî a dema karduyiyan û hwd wê di rengekê de wê di nava xwe de wê bihamênê û wê barî demên piştre jî wê bikê. Di rengekê de wê şêwayê dengbêjiyê jî wê di nava wan de wê weke di nava hemû beşên civake kurd ên din de wê bicih bê wê di nava wan de jî wê bicih bê. Di rengekê de wê kevneşopîyên din wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bide diyarkirin.

Di nava kurdan de wê dema ku wê weke wê were sedsale 8´min wê weke ku wê were dîyarkirin di nava kurdan de wê hemû nivisarên ji demên wan ên berê wê weke ´pirtûkên şeytanî´ û an pirtûkên bahsa bergê ji şeytên re dikin´ û hwd re wê bi wê navlêkirinê û hwd re wê werina mahkumkirin. Di wê temenê de wê ev di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, çanda şeytanî ya ku wê were qatkirin wê di rengekê de wê çanda civakî a êzdayi bê ku ew

wê weke çanda civakatiya dema karduyiyan a bi gelek beşên wê yên civakî ên cihê re wê reng û waryantên wê yên jiyanî wê pêşkevin û wê hebin.

Di wê temenê de wê, ev wê heya ku wê dîmenê wê, di nava vegotinên aciniyan de wê di rengekê de wê werina bicihkirin. Vegotinên aciniyan di wan de bicihkirina têgîna *şeytaniyê* wê nikaribê wê bi têgînek wê weke ya ji demên mitolojiyî û an fahmkirinên berê ên yazdanên mitolojiyî ên demên sumer û hwd ku wê bibê bi tenê bi wê re wê fahmbikê. Wê ji wê zêdetirî wê weke têgînek ku wê di rengekê de wê, di demên piştre wê, bi morfolojiya civakatiya herêmê re wê, di rengekê de wê were diyarkirin. Di morfolojiya têgîna hebûna sêhrê û an afsûnê de wê, di rengekê de wê weke dîmenekê wê yê ku wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê wê, were ser ziman. Wê bê gotin ku wê, afsûn qadaxaya. Ev dîmenên civakî ên ku ew di rengekê de wê weke bi baweriyên xwe yên berê re wê weke dîmenên rûniştî ên civakî wê bijin wê bi wê re wê, ew jî wê di rengekê de wê bi wê minesebetê wê werina mahkumkirin.

Minaq ku wê ber wê bê wê, di nava kurdên êzîdî, yarsani û zazayi û hwd de jî wê gotina ´şeytan´ wê bikarneyênin û an wê bi lêv nekin. Ne tenê ji ber ku ew bi wê rengekê hêrîşê li baaweriya tenê dihê kirin. Aliyên wê yên din jî ku ew bi wê mejuyek û xêwek civakî bibîr dikin wê çawa wê bi demê re wê bi wê re wê rasti hêrîşekê wê werin. Di wêtemenê de wê, di rengekê de wê di wê temenê de wê, ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê weke karibê wê di şêwayekê de wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Di morfolojiya têgîna baweriyên berê ên kurdistanî de wê, çavkaniyên wan wê, di rengekê de wê li ser têgîna civaketiya demê re wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Morfolojiya wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke ku wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di rengekê de wê li wê bihizirê bê. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê pêvajoya hêrîşên li hemberê civake kurd wê, di wê temenê de wê, bi demê re wê zêde biibn û wê, bi wê re wê morfolojiya civakî ku ew hatî xistin rewşek xirab û nagativ de wê, di rengekê de wê, bi wê re wê, pêvajoyek ku wê ti carî wê dawî li wê newê a bi rengê hêrîşî ku ew carna bi fizikî û carna bi zêhni û an teolojiyî û hwd wê were kirin wê bibê. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê, hebûna civakê wê pêvajoyên wê yên pêşketinê wê, di rengekê de wê, piştî wê, di

rengekê de wê, bikeve zorê de. Wê mijare adeptebûnê wê weke mijare ku wê hertimî wê kurd wê sanciya wê bikişênin bin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, morfolojiya pêvajoyên hêrîşên li ser hebûna wan ya civakî jî wê, di rengekê de wê bi wê yekê wê zêdetir wê bibê. Ber vê yekê wê di rengekê de wê weke hebûna civake kurd wê, çendî wê bi civakî wê weke di nava xwe de wê xwe bide nişandin jî wê ji derve ku wê li wê were nerin wê weke ku ew nebê û an ne li berçav bê wê hertimî wê bibê. Di wê çerçoveyê de wê morfolojiyên ku wê, di rengekê de wê, di demên hemdem de wê, Saddam bi navê "anfalê´ ku wê navê sûreyekê pirtûka pîroz a islamê bê wê operasyonên qirkirinê wê li kurdan wê bikê û wê ji humeynî û heya DAÎŞê wê, ´fetwa´ serê kurdan wê bidin wê, di rengekê de wê nikaribê wê dervî wê morfolojiyê wê di rengekê de wê, li wê bihizirê bê, ku wê çendî wê di demên hemdem de wê weke bi pêvajoya netew-dewletên hemdem ve girêdayî ku kurdistan û civake kurd di nava wan de hatiya qatkirin ve wê girêdayî wê were diyarkirin jî bê. Di wê rewşa demên hemdem ên weke rengên hêrîşê ên li civake kurd de wê weke pêvajoyên destpêkê ên piştî karduyan wê, weke di giyane rengê diyarkirinên roja me de wê bijin wê di rengekê de wê weke xwe bide diyarkirin. Ber vê yekê ya ku em dema ku em dema destpêka islamê bi kiryarên wê yên li hemberê civakê wê dikin ku wê fahmbikin wê yên demên hemdem ên dawî jî wê di cih de wê xwe li hişê mirov wê bidin. Ber ku wê di temenê wan de wê, feresata heman rengê fahmkiirnê û hwd wê weke ku wê bi re wê weke hebê.

Ev rewş wê dîroka civakê a herêmê wê di rengekê de wê, di rengekê de wê bênê ser ziman ku mirov wê li ser wê bisekinê bê. Di rengekê de wê dîmenekê rûniştî ê civakî wê, bi pêvajoyên piştî hatina islamê re ku wê, weke aidi dîmenê civakî ê berê islamê ku ew hebûya wê li kurdistanê di dema karduyan de wê xwe bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, ev dîmen wê di rengekê de wê were berçav. Di dema karduyan de wê, ew dîmenê civakatiya rûniştî wê, di rengekê de wê, xwe bi wê yekê û rengê wê bide diyarkirin. Wê, di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, pêvajoyek şerê serdestbûnê ji wê dema piştî karduyan a destpêka islamê û heya demên hemdem wê di rengekê de wê weke bênavber wê di pêvajoyekê de wê weke bi şerekê bi armanca serdestiyê wê li hemberê kurdan û civakatiya wê di wê morfolojiyê de wê were dayin. Di rengekê de wê, di wê temenê de wê baweriyên kevn wê, di wê temenê de wê bi hebûna civakê re wê car bi car wê werina manipulekirin û wê werina armanc girtin. Gotinên weke ´ew êzîdî in´, ´ew zerdeştî na´, ´ew bergê ji şeytên re dikin´, ´dijî

olê na´ û hwd wê weke di gotin û rengên gotinên weke wan de wê, di dîmenekê de wê, werina ser wan de. Di rengekê de wê, gotinên ku wê di morfolojiya ´ew, ne çanda olî ya ew ya şeytanî ya´ wê di wê temenê de wê, di rengek de wê, bi gotina dijberiya olê û ya gotina şeytanî wê werênina ba hev û wê di wê temenê de wê dîmenekê li dijê gotin afirandinê wê bi wê re wê were diyarkirin.

Di wê temenê de wê, dema ku em van aliyan wê di rengekê de wê fahmnekin emê wê baş fahm nekin. Gotinên weke ´zindikiyê´ ku wê ser manitiyê re wê bên gotin û an car bi car wê bo mazdekiyê wê werina diyarkirn jî wê di wê morfolojiyê de wê weke karibê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê ev gotin wê di nava çanda gotinê de wê werina çandin, ku ew çendî ne hatibin gotin jî. Yanî minaq, weke suhrewerdî gotina zindikiyê bo manitiyê ku wî bikarhaniya wê ti çavkaniyên civakî û hwd wê, nebin ku wê bidina diyarkirn. Lê çendî ku wê suhrewerdî wê felsefe û zanina wî, di rengekê de wê ne dûrî wê rengê ya manitiyê jî bê wê, ji devê wî ku weke wî gotiya wê ev gotin wê werina hanin ser ziman û an jî wê di nava nivisên wî de wê bi rengekê wê werina bi cihkirin. Di rengekê de wê, ev şêwayê gûharandinê wê weke kevneşopîyek dewşîrmetiyê wê di rengekê de wê, hallac û nesimi û hwd jî wê ji wê bahra xwe wê bigirê. Weki din nivisarên filosofên weke Rawandî ku wê nikaribin di rengekê de wê tenê bi gûharandinekê wê intibayê di wan de wê bicih bikin û an felsefeya wan bi gûharênin wê di rengekê de wê bi tememî wê, pirtûkên wan wê tûna bikin û an wê bên şawitandin. Di wê temenê de wê di jiyanê de wê bi navê wan wê, ti berhem wê newina hiştin û piştî wê ser wê re wê gotin wê weke ew bi wê rengê dihizirin wê ser navê wan wê werina diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê ev jî wê bi xwe re wê weke şêwayekê din ê gûharandinê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi hizra dewşîrmetiyê re wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Li gorî hinek vegotinan wê piştî mihemed wê di pirtûka pîroz a islamê de jî wê gûharin wê werina kirin. Lê ev tenê di gotinê de dimênin. Di rengekê de wê di şêwayekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di rengekê de wê di rengê ragihandina navaroka wê de wê, di demên destpêkê de wê, di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di aslê xwe de wê, wê, morfolojiya hatina islamê li kurdistanê wê, piştî wê demê wê, di rengekê de wê, li gelek deverên ku wê yên kurdan wê, weke di temenê li baaweriyên xwe yên kevn xwedî derketinê de wê di

rengekê de wê li hemberê wê bikevina pozisyonekê de. Di wê temenê de wê dîroka islamê a pêşî wê weke dîroka şerê wê yê li hemberê herêmê jî bê. Di dema omer û heya xalid bin welid û hwd de jî wê pêvajoyên bi seferên mazin ên hêrîşê wê li herêmê wê werina kirin û wê tevkujiyên mazin wê bênina serê xalkên herêmê. Ber vê yekê wê, ew li herêmê wê bi nav û demên xwe wê hertimî wê weke bi ´ibretekê´ jî wê di rengekê de wê werênina ser ziman. Di şêwayekê de wê dema ku wê bahsa dema xalit bin welid dikin de wê bêjin ku wî´ kevir ser kevir ne dihişt. Wî hemû tiştê bi navê zinditiyê dikust û dida kuştin.´ Di wê temenê de wê rengê de wê di şêwayekê de wê bahsa wî bikin. Di rengekê de wê, piştî demên karduyiyan wê dema piştî hatina islamê a serdema navin wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke demek ku wê hemû demên wê bi şerên bi hebûna civakê re wê di rengekê de wê weke derbas bibin bin.

Lê tevi wê jî wê ji ber ku wê sazûmanek wan ya civakî wê hebê û wê, xwediyê rewşek xwe ya leşkerî û hwd a parastinê jî bin wê di rengekê de wê bi demê re wê, karibin xwe di rengekê de wê bikina weke hêz. Di dema nû de wê, pêvajoyek zêde bi tûndûtûj wê derbas bibê. Lê bi wê re jî wê, demek ku wê gûharinê wê bi xwe re wê derbas bikin. Em dibînin ku wê di rengekê de wê, di destpêkê de wê, li kurdistanê wê, hin bi hin wê bi wê yekê û rengê wê, gûharin wê bibê û wê, di rengekê de wê, komên ku ew dibina misilman wê bibin. Ev bi demê re wê zêde bibin û wê, di rengekê de wê, di nava civakê de wê, di rengekê de wê ser dêmenê baweriyê re wê, qatbûnan wê bi xwe re wê di nava civakê de wê bênê. Minaq wê, em dizanin ku wê heya dema eyubiyan jî wê, nêvê civakê kurdistanê wê bêhtirî wê weke êzdayi bê. Ev wê, di rengekê de wê were kifşkirin. Li ser wê temneê de wê dema ku wê, Şêx Adî wê were wê weke pêxemberekê wê were û wê were pêşwazî kriin. Ew wê weke keseyetiyek êzdayi ê pêşeng wê di rengekê de wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Di rengekê din de jî wê, di şêwayekê de wê, gûharinên ku wê bibin wê ne tenê wê, di nava islam û êzdayiyê de wê weke dualiteyekê wê li kurdistanê wê bide diyarkirin. Wê di wê demê de wê, gûharinên weke bi civakî wê hin bi hin wê ser wê re wê xwe di rengekê de wê biafirênin wê bibin. Minaq komên yarsani, zazayî, û gelek komên din wê di rengekê de wê di wê temenê de ku wê karibê bahsa wan bikê wê di rengekê de wê weke ku wê di şêwayekê de wê bibin û wê di rengekê de wê weke ku wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bidina diyarkirin. Ev jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê

fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman bê. Komên kirdki (zazayi) wê, di rengekê de wê, di rengekê de wê, di demên karduyiyan de wê, bi baweriyî wê bibin. Ew wê, di rengekê de wê bi çanda êzdayi bin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê piştî pêşketina kevneşopîya hizirkirî ku wê di nava hemû kurdistanîyan de wê xwe bide diyarkirin wê, piştî demên piştre wê, komên ji wê di gûharin û dûrdikevin wê weke bi misilmanbûnê bê û an yên din wê di rengekê de wê çendî wê, weke dîsa wê kevneşopîyê di nava xwe de wê bidina domandin jî lê wê ev komên ku kurd ku wê bahsa wan wê were kriin wê di rengekê de wê, bi wê rengê xwe yê civakî wê bimênin. Di rengekê de wê, ev kom wê biqasî ku em dibînin wê piştî karduyiyan jî wê weke bi çerçoveyek xort bê. Wê ji kirmaşan û xorasanê wê di rengekê de wê, weke navend ku wê li wan bijin û wê pêşkevin wê heya ber firatê li bakûr û rojavayê kurdistanê wê werin wê di rengekê de wê bibin. Di wê temenê de wê, ev dema ku wê weke di dema buweyhidiyan û hwd de wê hêzek desthilatî a weke imparatori wê pêşbixin wê di rengekê de wê bi wê yekê wê, karibê wê bi çerçoveyekê wê bi wan re wê bênê ser ziman. Ew wê, di rengekê de wê, çanda wan wê di wê temenê de wê, êzdayi-hizirî bê. Di rengekê de wê, kevneşopîya wan ya hizirî wê bi wê yekê wê, di rengekê de wê, bi wê re wê pêşkeve. Lê bi demê re wê bi vegotin û çîrokên mistikî ên weke bi temenê kifşkirina Ali re wê di nava wan de wê bicihbûn wê bibê wê, di rengekê de wê pêşî ku wê Aliti wê weke têgînek ku ew cihê wê herê dikin. Lê bi demê re wê dema ku ew kevneşopîya wan jî wê di rengekê de wê bi teolojiya wê re wê were tûnakirin û an wê bikeve pêvajoya tûnakirinê de wê di rengekê de wê, êdî wê bi wê yekê wê, aliti wê li şûnê wê were derxistin li pêş. Aliti wê di rengekê de wê, di morfolojiya wê de wê, ew di xwe de wê weke teolojiya hizirî wê bixwezin wê bijin. Lê ji derve jî wê weke ku wê, islamî jî wê êdî wê hin bi hin wê di rengekê de wê weke ku wê werina dîtin û wê derkevina li pêş.

Pevçûn û raperinên di demên dawî ên buweyhidiyan de ku wê bibin wê, çendî wê weke keyên buweyhidi wê, dema ku wê bahsa dûndaniya xwe wê bikin wê, di demên karduyiyan û med û an partiyan de wê, girêdanên bi malbatî û dûndanî ser wê ser temenê koka male xwe wê bênina ser ziman. Wê di wê temenê de wê, bi wê yekê wê di rengekê de wê, weke demên berî islamê ên ku ew di rengekê de wê di wê temenê de wê, bênina ser ziman. Keyeniyên buweyhidi wê kurd û kurdistanî bin. Lê di wê demê de wê, di rengekê de wê, faris jî wê bi wan re wê hebin ku ew li

herêmê dijin û wê piştî wê komên ku wê ji derve dihên wê, di rengekê de wê bixwezin li herêmê bicih bibin. Ev di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman.

Di rengekê de wê, di demên hemdem de wê bi israrî wê, hewldanên zazayiyê wê weke ji kurdî serbixwe danişandina wê, hinekê jî wê weke hewldanaka manipuletif a dîtokî wê di wê nûqteyê de wê weke vêşarî bê. Hewldanên ji wê afirandina tirkitiyekê wê weke bi serdestî bi wê li herêmê wê bi wê armancê bê. Lê di wê demê de wê, nikaribê bi wê yekê bahsa ti serdestiyên bi wê fahmbikê. Lê di rengekê de wê, weke girêdanên ku ew dikin û dixwezin ser zazayiyê û hwd re wê bi wê yekê çê bikin wê hinekê jî wê weke bi armanca çêkirina kokekê jî bê. Di wê nûqteyê de wê, divê ku wê werênê ser ziman ku wê di demên hemdem de wê manipûlasyonên ser zazatiyê re dihên meşandin wê di wê temenê de wê aliyekê wan ê kûr jî wê di rengekê de wê hebê.

Di dema buweyhidiyan de wê gelek komên ku wê di rengekê de wê weke bi wê re wê weke raperin wê bikin jî wê bibin. Di wê temenê de wê, gelek komên ku wê ji derve dihên herêmê û bi xalkên herêmê re dikevina şer de wê hinek ji wan jî bin. Komên selçûqî jî wê bi demê re wê werina herêmê. Lê ew em wê dibînin ku wê di wê demê de wê di dema buweyhidiyan de wê rewşek wan ya ramyari a serdest ku wê karibê wê bi wan re wê bi serdestî pêşketîya wê kifşbikê wê nebê.

Di dema deylemiyan de jî wê, pirraniya leşker û pyadayên wan ji komên cihê ên kurdî pêkdihatin. Ew wê di wê temenê de wê di rengekê de wê serdest bin. Di rengekê de wê, karibê wê werênê ser ziman ku wê di wê demê de wê, komên faris jî wê hebin. Lê wê weke wê were diyarkirin wê di dîrokê de wê, ti çavkaniyên ku wê bahsa komên piyadayên tirk wê bikê wê nebin. Di wê demê de wê hemû hêzên ku wê kurdistanî bin û wê demekê piştre wê di rengekê de wê dewletên kurdistanî ên weke eyeridi û an anayizidi wê li ser wan re wê were avakirin. Di dema abbasiyan de wê, di rengekê de wê, rewşa buweyhidiyan wê di temenê de têgîna weke ´ya ahli-kitap´tiyê de wê di temenê levkirnekê de bê. Di wê temenê de wê, têgîna ummetitiyê wê hê zêde wê ne hatibê bi gotin kirin û wê di rengekê de wê di wê demê de wê derketina wê ya li pêş wê nebê. Di wê temenê de wê, nişanakên wê têgînê wê di demên piştre de jî wê di rengekê de wê bi civakatiya kurdistanê a cihê ku wê di bin heman sêwanê de wê karibin werina gihandin li hev wê bi wê re wê di rengekê de wê weke bê dîtin. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê, di wê demê de wê têgîna babatiyê û pîrîtiyê wê di demên buweyhidiyan de wê, serdest bin û

ev wê, di rengekê de wê, derkeve li pêş. Wê, nişanakên wê jî wê di rengekê de wê bi zêdeyi wê hebin.

Di rengekê de wê, serdestîya kurdistanî wê di wê demê de wê, çendî ku wê weke di rengekê de wê bi rewşa buweyhiyên kurdistanî re wê were dîtin ku wê, ne bi tememî wê weke islamî jî bin lê wê di rengekê de wê, di temenekê ´ahli-kitabi´ de wê weke di levkirinekê de wê weke bi hev re wê, tevgerinek wê bibê. Wê peymankirinên bi levkirinê wê bibin û di rengekê de wê bi wê re wê, pêşîya sefer û hêrîşên li xwe û an li hemberê hev wê bigirin. Buweyhidi wê dema wan wê hem rengê civakatiya karduyan a demên berê islamê wê bi xortî wê di wê de wê hebê û hem jî wê civakatiyek ku em dikarin wê ser wê temenê wê fahmbikin wê bi wê re wê hebê. Di wê temenê de wê, buweyhidi wê di wê xate part-karduyi de wê, di demografi û rengê ardnigari de wê bi rengekê pêşketinê wê xwe di şêwayekê de wê weke ku wê bidina bidina diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke kifşbikê û wê werênê ser ziman bê.

Morfolojiya pêşketina buweyhidiyan wê di rengekê giring bê ku wê di rengekê de wê ser wê bisekinê ku ew di rengekê de wê weke baweriyek kurdistanî a bi têgîna ahli-kitap dihê pênasekirin wê di rengekê de wê, bi wê re wê, bibê. Di wê temenê de wê keyeniyên herêmî û an mirgehên herêmî weke ´mirgeha kirmanê´ û gelek deverên wê bikin. Ew wê herêmên karduyiyan wê di rengekê de wê xatê de wê di rengekê de wê, ji xwe re wê bikina weke mesken. Minaq wê heya herêmên botanê û heya herêmên amade iroyin wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê bahsa wê bikê ku wê serdest bin.

Wekî Îrani û kurdistaniyên bi eslê xwe Deylam, Buyiyan bi zanebûn sembol û pratîkên Împeratoriya dema Sasaniyan vejandin. (Çav: Goldschmidt, Arthur (2002). A Concise History of the Middle East (7 ed.). Boulder, CO: Westview Press. p. 87.) Hin hukumdarên Buweydiyiyan, ku wê, wek bi Îmad el-Dewle dest pê kir, sernavê Sasaniyan ê kevnar Şahanşah bikar hanîn, ku bi rastî tê wateya "keyê keyan´ û an padîşahê padîşahan". Buweyhdiyiyan gelek nivîs li ser xirbeyên Axameniyan li Persepolîsê kolandin, ku wê rêzgirtinê ye ji bo cihê ku Buwehidiyiyan bawer dikir ku ji hêla keyeê efsanewî yê Îranê Cemşîd ve hatiye avakirin. (Çav: Herzig & Stewart 2011, p. 36)

Li vir em di nava vê pêvajoyê de em weke neçar dibînin ku em hinekê bahsa demên berê ên ku weke bi têgîna ku wê di wê demê de wê weke

´cemşid´ wê were kirin û ev wê weke derhaninek ji têgînên weke yên avêsta ên morfolojiya ´yima´ dihên derhanin bin. Weke çawa navê ´male cem´ a elewiyên iroyin wê ji ´jam´a wan demên berî islamê wê were derhanin bê.

Wek ku wê were diyarkirin wê, di beşa duyemîn a Vendidad a Avesta de, Afirînerê hemûyan Ahûra Mazda ji Yima, şivanekî baş, dixwaze ku zagona wî werbigire û bigihîne mirovahiyê. Lêbelê, Yima red dike, û Ahûra Mazda peywirek din dide wî: ku cîhanê birêve bibe û xwedî bike, û geşbûna zindiyan misoger bike. Yima qebûl dike, û Ahûra Mazda mohrek zêrîn û xencereke bi zêr xemilandî dide wî. Yima sê sed salan wek key hukum kir, û di demek kurt de cîhan tijî mirovan, keriyên çûkan û keriyên heywanan bû. Di dema hukumdariya xwe de, wî daeva, xulamên xerab ên Ahrîman, ji dewlemendî, keriyên heywanan û prestîjê bêpar hişt. Lêbelê, mirovên baş jiyaneke dewlemend jiyan û ne nexweş ketin û ne jî pîr bûn. Bav û kur bi hev re dimeşiyan, ne yek ji wan ji panzdeh salî mezintir xuya nedikir. Ahûra Mazda careke din serdana wî dike û wî li ser vê zêdebûna nifûsê hişyar dike. Yima yê geş ber bi başûr ve nihêrî, mohra zêrîn xist erdê û bi ´ponyardê´ qul kir û got, "Ey Spenta Armaiti, bi nermî veke û xwe dûr dirêj bike, berdewam bike ku keriyên pez, keriyên pez û mirovan hilgire."

Erd werimî û Yima şeş sed salên din hukumdarî kir, heta ku heman pirsgirêk dîsa derket holê. Careke din, wî mohr û xencer xist erdê û ji erdê xwest ku werimî da ku bêtir mirov û heywan hilgire û erd dîsa werimî. Neh sed sal şûnda, erd dîsa tijî bû. Heman çareserî hate sepandin û erd dîsa werimî. Beşa din a çîrokê behsa hevdîtina Ahura Mazda û Yazatas li Airyanem Vaejah, ya yekem ji "erdên bêkêmasî" dike. Yîma tevlî koma "mirovên herî baş" dibe, û Ahûra Mazda ji bo karesatek nêzîk hişyarî dide: "Ey Yîma yê bedew, kurê Vîvaŋhat! Zivistanek xirab li cîhana madî nêzîk dibe, ku dê sermayek dijwar û kujer bîne; zivistanek xirab dê li ser cîhana madî baran bibare, ku dê berfên stûr, heta lûtkeyên çiyayên herî bilind, heta kûrahiya aradvi bîne xwarê." Vedivdad dibêje ku Ahûra Mazda ji bo bahozek zivistanê ya dijwar û helandina berfê ya paşê hişyarî daye Yîma. (Çav: Skjærvø, Prods Oktor. An Introduction to Zoroastrianism. 2006) Ahûra Mazda şîret li Yîma dike ku Varayek (Avestan: perîmetre) bi şiklê şikeftek pir-qatî du mîl (3 km) dirêj û du mîl (3 km) fireh ava bike. Ew ê wê bi mêr û jinên herî bihêz tije bike; û bi du ji her heywan, çûk û nebatan; û xwarin û ava ku havîna berê berhev kiriye peyda bike. Yîma Vara bi perçiqandina erdê bi lingê xwe û

hevîrkirina wê wekî ku kerê gil çêdike diafirîne. Ew kolan û avahiyan diafirîne û nêzîkî du hezar kesan tîne wir ku lê bijîn. Ew ronahiya çêkirî diafirîne û di dawiyê de Vara bi zengilek zêrîn mohr dike. Henry Corbin vê çîrokê wekî bûyerek giyanî şîrove dike û wiha vedibêje: Yima "fermana avakirina Vara wergirt; li wir ew kesên ku ji nav hemû hebûnan hatine hilbijartin, yên herî xweşik, yên herî xweşik, li hev civiyan da ku ew ji zivistana mirinê ya ku ji hêla hêzên şeytanî ve hatî berdan werin parastin û rojekê cîhanek veguherî ji nû ve dagir bikin. Bi rastî, Vara ya Yima bajarek e ku xanî, embar û dîwar tê de hene. Derî û pencereyên wê yên ronîker hene, û ev pencere ji hundur ronahiyê derdixin, ji ber ku ew ji hêla roniyên hem afirandi û hem neafirandî ve tê ronîkirin." (Çav: Corbin, Henry (1977). Spiritual Body and Celestial Earth: From Mazdean Iran to Shi'ite Iran. Princeton University Press. p.22-23)

Norbert Oettinger îdîa dike ku çîroka Yima û Vara di destpêkê de efsaneyek tofanê bû, û ku zivistana dijwar ji ber xwezaya hişk a Rojhilatê Îranê iroyin tê de bû, ji ber ku efsaneyên tofanê ne bi qasî zivistanên dijwar bandorker in. Ew îdîa dike ku behskirina herikîna ava dihele di Videvdad (2.24) de bermahiyek efsaneya tofanê ye. (Çav: N. Oettinger, Before Noah: Possible Relics of the Flood myth in Proto-Indo-Iranian and Earlier, [in:] Proceedings of the 24th Annual UCLA Indo-European Conference, ed. S.W. Jamison, H.C. Melchert, B. Vine, Bremen 2013, p. 169–183)

Di şêwayekê de wê di dema buweyhidiyan de wê, ev çanda kevn wê, di rengekê de wê karibê wê kifşbikê. Di şêwayekê de wê, bi morfolojiya fahmkirinên Mazdek re wê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê weke gûharinên mazin ji ya berê li ya dema nû wê ji aliyekê ve wê temenê jî wê biafirênê. Di aslê xwe de ku em di rengekê de em gotinekê bi wê rengê wê bibêjin ku wê bandûra mazdekê di pêşketina buweyhidiyan de wê hebê wê ne gotinek mubalaxa û an zêde ji xwe maztir hati diyarkirin bê. Wê weke gotinekiu wê di cihê xwe de wê di wê rengê de wê weke ku wê di rengekê de wê bide diyarkirn. Wekî din jî wê morfolojiya xate pêşketina mazdeki û bi teybetî herêmên ku wê bi demê re li rojhilat, başûr û bakûrê kurdistanê û heya herêmên rojavayê kurdistanê jî wê li wan serwer bibê wê di wan de wê rastî nişanakên xort ên bandûra mazdeki û felsefeya wî ya civakî û teolojiya wî wê were. Em dibêjin ´teolojiya wî´ di wê temenê de wê ber ku ew wê li ser temenekê baweri de wê werênê ser ziman. Mazdek wê li gorî çanda pêxemberî a ku wê bi

musa hizir, û her wusa pêxemberên din ênw eke Mani û hwd re wê were diyarkirin de wê, bi heman awayê wê di şêwayekê de wê derkeve li pêş.

Gotinên ku wê mazdekiyê wê tenê wê weke bertekê û an raperinekê di dema asaniyan de wê bibê û wê piştre wê weke ´bê tepisendin´ ku wê diyarbikin wê zêde wê, ku em bi temenekê civakî û pêşketinên piştre li lê dihizirin em nikaribin wan gotinan di rengekê de wê weke piştrast bikin. Di wê temenê de wê vaji wê di rengekê de wê weke dîmenekê wê xwe di şêwayekê de wê bide diyarkirin. Gûharinên heya yarsaniyê ku wê weke civakatiyek beerfireh wê biafirênê wê bi wê çerçoveya wê ya civakî jî wê di rengekê de wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, morfolojiyek giring a pêxemberî wê ji mitra, hizir, zerdeşt, mani û heya mazdek wê di rêzê de ku wê werin wê bi wan re wê di rengekê de wê weke ku wê bibê û wê karibê wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê, morfolojiya civake karduyi û pêşketinên wê yên bi dem û an serdema kevnera re wê karibê li wê bihizirê wê bi wê yekê re wê dîmenekê hem yê gûharinê û hem jî bûhûrînê wê bi xwe re wê bii wê yekê û rengê wê weke ku wê bide diyarkirin. Wê ji wê aliyê ve wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Morfolojiya buweyhidiyan wê di wê temenê de wê xwe bide diyarkirn ew civakatiya xwe wê, demekê wê di dema islamê de wê bi têgîna têgîna baweriya ahli-kitap´ re wê di rengekê de wê biji. Di wê temenê de wê teoloijiya wan wê cihê wê hebê ku ev teolojiya mitrayi, hizirî, zerdeştî û mazdeki bê. Lê dîmenekê din jî wê ji dîmenê buweyhidiyan wê karibê wê weke tê bigihijê wê bi rengê fahmkirina wan, civakatiya wan, teolojiya wan ya ji ya islamê cihê û hwd re wê, di rengekê de wê, bi wê temenê wê, morfolojiyek ku wê di rengekê li gorî demê hati pêşxistin û gûharî a weke ya di rengê ya dema karduyiyan de jî wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, di dema karduyiyan de jî wê bi wê yekê wê di rengekê de wê weke ku wê dîmenekê wê wusa bi rengê baweriyên komên civakî ên cihê wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê ev wê, di rengekê de wê, musewitî bê û an hizirî bê, mazdeki bê û an manitiyî bê û an jî di demên piştre ku wê di rengekê de wê bi morfolojiya islam-êzdaismê wê dîmenekê teybet ku wê xwe nikaribê piştî wê demê bide bûhûrandin wê di rengekê de wê weke biafirênin, di rengê têgîna êzdayi-semitismê a demên berê ên karduyiyan de.

Azmûna buweyhidiyan wê ji wê aliyê ve wê di aslê xwe de wê bi nirx bê ku wê li ser wê bisekinê bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê, di nava wê de wê, di rengekê de wê cih bide rengê cihê ên civakî û baweri ên cihê jî. Di wê temenê de wê çawa wê bi hev re wê heya demekê wê bijin wê, di rengekê de wê, were diyarkiirn. Ev heya derketina li holê a ummetparêzên islamî ku wê bi tememî wê temenê wê ji holê rabikin û wê xirabikin wê weke ku wê xwe bide domandin. Wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman.

Morfolojiya dema dewletiyiya eyeridiyan jî, şedadîya jî û merwaniyan jî wê di aslê xwe de wê ser wê temenê wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman. Wusa ku mirov wê hasab bikê wê herêmên ku wê, bakûr û başûrê kurdistanê ên ku wê şadadî wê li wan serdest bin heya pêşketina merwaniyan w nêvî bi nêvî wê civakatiya êzdayi wê, di rengekê de wê biji. Minaq ji herêmên çolemergê û heya şengalê û an herêmên botana iroyin a bakûrê kurdistanê wê weke bacinê û heya qamişlo û afrînê wê rastî wê rengê civakî wê werê ku wê di rengekê de wê li wê bijin. Ev komên weke di roja me de wê weke durzi dihên diyarkirin li herêmên rex rojavayê kurdistanê û heya libnanê wê li wê hebin bi civakî ku wê di wê demê de wê xwe weke ´muwahîd´ û an muwahidûn wê bi nav bikin wê ji wê kevneşopîyê wê weke xwediyê dîmenekê fahmkiriinê ê civakî û bawerî di zikhev de bin.

Ew ji zaneyên olî re ´ukka´ û ´xalkê ´cuha´ ku wê, kesên di wê rêyê de dimeşîn wê bi morfolojiyekê wê di xwe de wê bi wate bikê wê bi wê re wê bênina ser ziman. Di destpêka islamê de wê malbatên xalifetiyê ên weke el-Hâkîm Biemrîllah ilahî wê ji wan bin. Di wê demê de wê malbatên xalifetiyê ên herêmê wê, serdestiya wan wê, di destê van xalkên bi çanda kurdistanî û baweriya wê, hebûn de bû. Durzi wê ji wê kevneşopîyê wê werin û wê ber vê yekê wê xwe di rengekê de wê weke parçeyek ji nasnema kurdistanî û wê baaweriya kurdistanî a demên kevnera ku wê di wê demê de wê bi wê rengê wê bi gûharê û wê pêşkeve wê bibînin. Morfolojiya durziyan di rengekê de wê bi çanda wê demê wê çendî wê di rengekê de wê bandûra çanda civakî û baaweri a dema buweyhidiyan wê hebê jî lê wê di rengekê de wê bi zêdeyi wê çanda hizirî û musewi a karduyi-adiabaneyî wê di rengekê de wê bi dîmenekê wê li wan wê serdest bê û ev wê, di wê temenê de wê weke bi wê yekê wê xwediyê hinek morfolojiyên fahmkirinê ên ku ew dikarin wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi teybetî wê werênina ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê, nikaribê wê di rengekê de wê, weke bi çanda arabi û bi tememî ya islamî wan fahmbikê. Di rengekê de wê di şêwayekê de wê ji xwe wê ber ku wê di wê temenê de wê bin wê, hertimî wê rastî pirsgirêkên bi hebûna wan re wê werin. Bi teybetî di dema pêşketina ummetparêzên islamî de wê hebûna wan wê weke ya baweriyên din ên kurdistanî wê pirr zêde wê bê kirin bingihên pirsgirêkên mazin û wê hebûna wan û rengê jiyane wan û çanda wan ya civakî jî wê bibê sedema hêrîşên ku ew bi wê li hebûna wan wê were kirin jî bê.

Nameyên Aqilatiyê (Rasāʾil al-Ḥikma) metna bingehîn û navendî ya baweriya Druz e. (Çav: Abu Izzeddin, Nejla M. (1993). The Druzes: A New Study of their History, Faith, and Society. Brill. p. 108) Baweriya Druz ji Îslama Şîa, û bi taybetî ji mezheba Îsmaîlî, derketiye holê, (Çav: Daftary, Farhad (2013). A History of Shi'i Islam. I.B. Tauris.) û ji hêla gelek kevneşopiyên felsefî û olî ve, di nav de Xiristiyanî, (Çav:The New Encyclopaedia Britannica. Encyclopaedia Britannica. 1992. p. 237.) Gnostîsîzm, Neoplatonîzm, (Çav:Quilliam, Neil (1999). Syria and the New World Order. University of Michigan Press. p. 42) Zerdeştîtî, (Çav: Hitti, Philip Khuri (1928). The Origins of the Druze People and Religion: With Extracts from Their Sacred Writings. Library of Alexandria. p. 27) Manîyî, (çav: Conder, Claude Reignier (2018). Palestine. BoD – Books on Demand. p. 80) û Pîfagorîzm, bandûr bûye. Ev bûye sedema pêşxistina teolojiyek cuda û veşartî ku bi şîrovekirinek ezoterîk a pîroz ve tête diyar kirin, ku girîngiya hiş û rastdariyê tekez dike. (Çav: Doniger, Wendy (1999). Merriam-Webster's Encyclopedia of World Religions. Merriam-Webster, Inc.) Baweriyên Druz têgehên teofanî û vejînê vedihewîne. (Çav: Nisan, Mordechai D. (2002). Minorities in the Middle East: a history of struggle and self-expression (2nd, illustrated ed.). McFarland. p; 95) Ji wê aliyê ve em dema ku em dinerin em êdî civaketiyên cihê ên dema buweyhidiyan ên cihê ên weke yên suhrewerdiyan û hwd jî wê, ji wê aliyê ve wê dema ku em dinerin em hingê baştirin pêşketina suhrewerdî û an civake suhrewerdîyan jî weke baştirin dikarin fahmbikin û wê li ser temenekê wê di rengekê de wê di fahmkirina wê de wê dênin. Ber ku ew jî wê nirxa heman demê bê weke van nirxên ku me di wê çerçoveyê de ji wê demê me hanina ser ziman.

Ji wê aliyê ve wê dema ku em li navaroka çavkaniyên ser durziyan û an rengê baweriya wan dinerê wê di rengekê de wê bi dîmenekê wê di dewama wê pêvajoya pêşketina baweriyên kurdistanî de wê, di rengekê

de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Morfolojiya baweriya wan wê, heya demên islamiliyan ku ew jî wê kurd û kurdistanî bin wê di rengekê de wê bi heman rengê wê di rengekê de wê biji. Di wê temenê de wê, morfolojiya buweyhidiyan wê bi wê çerçoveyê û pêşketina wê di rengekê de wê dema ku em li wê dinerin wê, dibînin ku wê ne tenê wê weke demek serdesthilatî ku wê tenê li herêmek kurdistanê wek tenê li rojhilat û hwd wê bi tenê wê pêşkeve wê karibê wê fahmbikê. Ji nişanakên civakatiya wê bi wê rengê piştre ku wê karibê wê fahmbikê wê weke di dîmenê serdemekê de wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Di aslê xwe de wê, serdema dema islamê a kurdistanîyan û serdestiya wan wê bi dema wan re wê bibê û wê di dewama wan de ku wê weke demek teybet wê were dema eyubiyan û bi dawîya dema eyubiyan re wê weke dawî li wê were. Piştî wê bindesti û rengekê din ê bi pirsgirêkên kurdistanî û civakên wê di şêwayekê de wê weke ku wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wwê weke ku wê bide diyarkirin.

Ev morfolojiyên bi pêşketina civakî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê werênê ser ziman ku wê weke demek teybet wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, weke serdeme kurdistanî a dema islamê û piştî hatina wê jî wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Kurdistanî wê kengi wê dervî pêvajoya islamî wê werina hiştin û wê êdî wê bi şitt li hebûna wan û civakatiya wan bê navber wê pêvajoyên hêrîşê li wan wê werina kirin. Wê bi destpêka pêşketina dem û an serdema ummetparêzên piştre dihê wê, di rengekê de wê bibê û ev dem wê, di rengekê de wê tiştekê din wê weke bi gûharinî wê di islamê de wê bi xwe re wê bênê. Wê rengê ummetparêzîya dihê kirin wê bi wê re wê di rengekê de wê reng û deriyê wê yê fahmkirinê wê ji fahmkirinên derve re wê were girtin. Di wê temenê de wê weke di xwe de wê weke diji û li derve girtî û hwd wê bi wê re wê êdî wê weke encamên wê di rengekê de wê weke ku wê piştî wê bibin û wê encamên wê di rengekê de wê, piştî wê di rengekê de wê bi zêdeyi wê kurdistanî wê bikişênin. Serdestbûna osmani wê weke encama wê têgîna ummetparêziyê bê ku wê teqez wê weke dijberi têgîna civakatiya dema buweyhidi-eyubiyan wê karibê wê fahmbikê bê. Di demên buweyhidi-eyubiyan de wê, demek ahli-kitabi wê weke pergale civakî û baweri di zikhev de wê hebê. Lê piştî wê dawî li wê were hanin. Di wê temenê de wê li wê pêvajoyên hêrîşê wê were pêşxistin û wê piştî wê têgihên weke yên mezhebî ên sunni û hwd wê rengê xwe wê bi temen û rengê weke birdoziyên desthilatî û hêrîşên ku ew li komên din û baweriyên ên weke ahli-kitap dikê re wê bide

diyarkirin. Ev wê, destpêka demek nû a weke bi rastî di hundurê serdema navin de ku wê weke demek tari wê were diyarkirin wê di islamê de jî wê weke destpêka serdemana wî ya navin a nava wê bixwe bi teybetî wê weke destpêka wê bi xwe re wê bênê. Ev serdema navin a wê heya roja me di demên hemdem de jî wê di rengekê de wê karibê wê weke domandina wê, werênê ser ziman Dem bi dem bi amûr û enstrumentên hemdem dana nişandinê û an pêşxistina şîroveyan wê rastiyê wê ne wê karibê bi gûharinê û ne jî wê weke karibê di rengekê din ê cihê de wê bi wê re wê weke ku wê bide diyarkirin bê.

Di aslê xwe de wê, rengê dema pêşî a dema islamê ku wê, weke dema wê ya ahli-kitap wê, ji destpêka islamê û heya demên dawî ên eyubiyan wê biji û wê piştre wê dawî li wê were hanin wê di wê de wê nişanên pêşketinên mazin ên weke karibê bi ronasansî û hwd wê, di wê de wê fahmbikê. Hemû çavkaniyên bi zanina rasyonal, felsefe û an têgînên weke tendurustê û an tibbê û hwd wê yên aidi wê demê bin. Di rengekê de wê herêmên botanê û amedê ên kurdistanê wê dibistan û an zaningehên di wê demê de wê li wan wê were avakirin wê bahsa bi milyonan berhem û an pirtûkên mazin weke kolesyonên mazntirin ên serdemê ku wê pêşbixin wê bidina diyarkirin wê pêşkevin. Wê werina pêşxistin. Tenê di zaningeh û an dibistana perwerdeyê a li amedê ku wê di dema merwaniyan de wê were avakirin de wê bahsa 104000 pirtûkî ku ew di wê de hatiya berhevkirin wê were kirin.

Tê gotin ku berhevoka pirtûkxaneya li Amîdê ji bo wê serdemê gihîştiye hejmareke pir mezin a pirtûkan, ku digihêje 1,040,000 cildan wê di wê de wê hebê. Ev wê weke hijmarek mazin a pêşketina demê bê ku em dikarin bi wê pêşketina herêma kurdistanê di dema buweyhidiyan de wê weke di serdema ronasanse karolenjê ku wê li dora sedsale 8´min de wê bibê bê. Ev wê weke serdemeke geşbûn û vejîna rewşenbîrî, çandî û hunerî ye ku di sedsalên 8an û 9an de li Ewropaya rojava bê ku wê, bi taybetî di bin serweriya Împaratoriya Karolenj de pêk hatiye bê. Wusa xuyaya ku wê di wê demê de wê demek ronakbiriyê wê di wê demê de wê di rengekê de wê weke ku wê bibê wê bi wê yekê wê pêşkeve. Di şêwayekê de wê, li herêmên kurdistanê jî wê di dema buweyhidiyan de wê bi wê yekê wê weke demek teybet a ku mirov wê karibê wê di wê rengê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê di şêwayekê û rengekê de wê weke ku wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke ku wê bide diyarkirin bê.

Di morfolojiya pêşketina rewşenbîrîya demê de wê, di wê demê de wê rastî rewşenbîrîyên xiristiyani, û an suryani, êzîdî, cihu û hwd jî wê li herêmê wê werin. Lê ev bi dawîlêhatina dema civakatiya islamî a ahli-kitabê´ re wê weke ku wê dawî li wê werê. An jî wê, bi têgîna ummetparêzîyê wê bi tememî wê ew wê were ji holê rakirin.

Ji wê aliyê ve ku emê li jêr wê hinekê din wê berfirehtir di herikina hanina diroka herêmê a ser ziman de wê ser wê bikin in wê şerê çardiranê wê weke nûqteya dawî a tûnakirina wê pêvajoya dawî a berê wê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Li gorî têgîna ummetparêzan wê, durzi jî, elewi jî û an zazayi, êzdayi, û hemû rengên din ên bi baweri hena wê yan wê bi islamê wê werina diyarkirin û wê bi navê wê werina pênasekirin û yan jî wê werina tûnakirin. Di wê temenê de wê, di wê morfolojiyê de wê ne tenê wê bi dîmenekê bişavtinê wê êdî wê herina bi ser komên cihê de. Wê ji wê zêdeyi wê, bi fizikî jî wê bi tûnakirina wan wê êdî wê weke ´pêwîstîyek baweriyê´ wê bibînin û wê bikin ku ew wê tûna bikin. Di wê temenê de wê, tiştekê din jî bibê. Di aslê xwe de wê li kurdistanê wê di roja me de wê nakokiyên baweri ên weke di nava sunnitiyê û elewitiyê de ku wê werina pênasekirin jî wê hinekê jî wê karibê wê ser wê morfolojiyê wê bi dijbariya ummetparêzan û pêvajoyên pêşketinên berê wên di dema demên weke ya buweyhidiyan û hwd de wê bibê wê bi wê re jî wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ev nakoki wê weke ev herdu ali wê weke bi têgîna buweyhidi-eyubiyan a ahli-kitap û ya ummetparêzan ya weke li dijî wê di şêwayekê de wê bi tememî wê weke pêvajoyek ku em du dualiteya şerê di nava wan herdû aliyan de jî wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê. Çendî ku wê navê durzitiyê jî û yê elewitiyê jî wê weke di encama birina li sêrî a pêvajoyek jenosida civakî de wê weke di temenê aligiriya alitiyî de wê werê pêşxistin jî bê lê wê, di wê temenê de wê ber ku wê di morfoloji û fahmkiriin û diyarkirina xwe de wê, çanda demên berê ya dema pêşketina ummetparêziyê de wê bi wê yekê wê di xwe de wê bihawênê wê di rengekê de wê êdî wê bi wê rewşa xwe ya weke kirina weke ´mezhebekê islamî´ jî wê weke armancê bê. Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din jî wê wê werênê ser ziman ku ev kevneşopîyên berê dema ya pêşketina serdestiya

ummetparêziyê wê di rengekê de wê, di demên piştre wê sser temenê parastina civakî û nirxên wê re wê bi wê re wê weke di rengê jiyane wê de wê di hebûna xwe de wê weke israr bikê ku ew xwe bide domandin.

Di aslê xwe de wê, hinek têgînên din jî wê di serê mirov de wê biafirin. Wê dema ku em li demên berî demên sedsale 12´min û pê de diherê wê tiştekê teybet wê xwe bide diyarkirin. Morfolojiya têgîna civakî û sazûmane wê ya bi gotina ahli-kitabiyê wê, di rengekê de wê, weke di dema buweyhidiyan de wê weke levkiirinek wê di rengekê de wê, di nava êzdayi-islamî de wê, weke di demên berê ên karduyiyan de wê bibê. Weke çawa em di demên karduyiyan de wê bi têgîna êzdayitiyê û semitismê û bi hev re jiyankirina wan û hwd. Di wê rengê de wê dîmenek wê bi wê yekê wê xwe bide diyarkirin û wê tevî hemû pirsgirêkan û hwd wê, ev wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê di wê demê de wê, pêşketinên civaketiya buweyhidiyan wê, bi zêdeyi wê, dîmenê zêde êzdayi û hwd wê bi aliyê wê re wê xwe bidina diyarkirin. Di rengekê de wê, ji sedsale 11´min û pê de wê gûharinên bi ber zêde serdestbûna aliyê islamî li wê û derketina bi wê pirsgirêkên nava herdu aliyan wê weke encama wê ku wê keseyetên weke Rawandî û hwd wê, bi nivisên xwe wê balê bikişênina ser wê, û hwd wê, karibê wê di rengekê de wê kifşbikê. Morfolojiya nesimi û hallac jî wê di wê temenê de wê zêdeyi wê ser wê temenê wê xwe bide diyarkirin. Di aslê xwe de wê bi qatilkirina keseyetên weke hallac û nesimi wê tiştek wê were diyarkirin wê aliyê islamî wê serdestiya wê ya ummetparêzî wê aliyê din ê ahli-kitabi wê di rengekê de wê ji holê rabikê û wê li diji nirxên wê demê û rengê pêşketina wê demê a bi rengê êzdayi bê û an şêwayên din û hwd bê wê weke ku dest bi şerkirinê bê. Ev wê, weke di destpêkê de wê hebûna islamê wê weke ser temenêkê hevpar ku wê di wê temenê de wê weke weke şoreşekê wê bide diyarkirin ku ew piştî wê weke bikeve rewşek wê vaji wê rewşa xwe ya destpêkê, idealên xwe yên dana diyarkirin û morfolojiya bi fahmkirinê û rengê têgihiştin û hişmendiya civakî a ku wê hani ser ziman. Di wê temenê d ewê, di rengekê de wê, gotinên ´islam hat berevaji kirin´ û an ´ji rastiya xwe pêşî dûrket´ û hwd wê hinekê jî wê weke gotinên ku wê piştre wê weke ser wê temenê wê di rengekê de wê weke ku wê werina gotin bin. Di wê temenê de wê têgîna ahli-kitabitiyê wê, civaketiya wê hebê û wê, bi zêdeyi wê li pêş bê. Di wê temenê de wê vaji wê ti têgîna ummetparêziyê de wê civaketi wê, bii tememî ji nava fahmkirinê wê were derxistin. Wê weke vaji têgîna ummetparêziyê wê were diyarkirin. Keseyetên weke ibni

haldun bixwe jî ku wê ser wê temenê wê hizrên xwe yê civakî wê bênina ser ziman wê mafê jiyanê wê piştî wê ji xwe re wê nebin in û wê pirtûkên wan wê zêde wê newina xwendin. Ev gûharin wê weke gûharinên zêhni û bingihînî bin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê di morfolojiya gazali a weke li hemberê filosofan helwesta wî de jî wê karibê bi wê çerçoveyê re wê kirpendinek bi wê rengê wê bikê ku ew di şêwayekê de wê, têgîhiştina demên berê a civakî wê li dijî wê bikeve nava hewldanekê de. Wê di wê temenê de wê bi encama hizirkirinên weke yên wî, fundamantelisma ku wê biafirê wê di rengekê de wê, temenê pêşketina destpêkê a gotina ummettiyê jî wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê. Civaktiyên berê û baweriyên berê ku wê hebin û wê bahsa wan wê were kirin wê di rengekê de wê, êdî wê bahsa wan wê newê kirin. An jî wê weke rewşên ´şeytanî´ ên civakî û an baweri wê werina pênasekirin. Û wê bi wê werina mahkumkirin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Gotina şeytanitiyê wê di aslê xwe de wê, di wê şerê piştre wê li hemberê wê tifaqe wê weke islama pêşî wê bi êzdayiya karduyiyan û hwd re wê çê bikê wê, dema ku ew dihê ji holê rakirin û an xirakirin wê bi wê re wê çawa wê were xirab nişandin wê temenê wê weke têgînek birdozi û an zêhnî a teolojiyî wê bi wê li wê ku wê were barkirin re wê were bikarhanin. Ji wê aliyê ve wê ev gotin wê di wê temenê de wê di rengê bikarhanin û bi wê tûnkirinên ku ew hatina kirin wê serdemekê û demna dîrokî ên şarîştani ku wê bi wê yekê wê çawa wê bi wê re wê werina tûnakirin wê bê diyarkirn. Ber ku ev gotin bi wê yekê wê wan nirxên êzdayi-karduyi wê piştre wê armanc bigirê wê di nava baweriyên kurdistanî ên weke yarsani de jî, êzdayi de jî, zazayitiyê de jî wê weke ne bawermendên û ne jî kesên ji wê çerçoveyê bin wê di jiyane xwe de wê ew wê gotinê wê bilêv nekin. Wê bi lêvkirina wê ser wê morfolojiyê wê weke li xwe wê qadaxa bikin. Ev gotin wê piştî wê bi teolojiyên weke ser adam û hawa re wê weke bi têgîna ji bihûştê qawutandina wan re wê, dema ku wê were şîrovekirin û weke gihandin li vegotinek teolojiyî wê, ev ji aliyekê ve wê weke perdeyek ser nûxûmandinê jî wê di wê rengê de wê weke weynekê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê yekê wê bileyizê. Di wê temenê de wê gotina şeytaniyê wê di demên berî kevnera de wê zêde wê newê dîtin ku wê were bikarhanin.

Di nava mesihiyê de wê têgîna baş û nebaşîyê ku wê weke taqabûlî wê bikin wê hebin. Lê zêde di demên pêşî de wê rastî wê newê ku wê ev gotin wê were bikarhanin. Ku ew were bikarhanin jî wê di demên piştre

wê zêdeyi wê di rengekê de wê weke wê zêdeyi wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê ev gotin wê morfolojiyek giran wê di rengekê de wê bi encamên wê yên xirab ên bi civakî û teolojiyî ku ew bi wê hatina afirandin wê were hîskirin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya pêvajoyên êzdayi-karduyiyan civakatiya wan a piştî demên karduyiyan wê bii destpêka islamê re wê bibê wê di wê warê de wê aliyên wê yên ku wê bi rastî wê werina kifşkirin û wê werina ser ziman wê pirr zêde wê hebin. Di wê temenê de wê ev wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bide diyarkirin. Di roja me de wê, di encama çi de wê rengekê wê weke wê de wê di şêwayekê de wê weke ev aliyê pêşketinê wê were dîtin wê karibê wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Tenê di roja me de ser encaman re axiftin û destpêk û sedema wan ne hizirkirin wê ne tenê wê weke kêmesîyekê di fahmkiriinê de wê biafirênê. Ji wê zêdetirî wê weke aliyekê ku wê temenê wan aliyê pêşketina civakî diafirênin û wan encaman diafirênin wê weke wan bi wê dana domandinê jî wê bi xwe re wê bênê ku ew piştre di wê ahengê û rengê û awayê de encamên weke wan encamên xirab bi xwe re bênin. Di wê temenê de wê, dîroka islamê wê dema ku wê were hanin ser ziman wê bi nerinek lêpirsinêr wê heya roja me wê newê nirxandin û nivisandin. Ber vê yekê wê tişta ku ew wê weke kêmesîyên wê demê û an demên piştre bûna wê weke dîroka olî wê çawa wê werina pênasekirin û wê bi wê re wê, êdî wê, bi wê yekê re wê ne tenê wê şaşî wê werina meşrûkirin wê domandina wan wê bi berdewami wê were temenê wê çêkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê wê yê din ê giring bê ku wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, li wê bihizirê bê. Lê dîroka wê ya destpêkê a pêşketinê wê, di rengekê de ku wê çawa wê, ji sedsalên 12´min û pê de wê pêşketina wê weke dawî li wê were û wê weke di rengê imparatoriyek bikeve dema binketin û xirabûna xwe de wê, di dîmenekê de wê bibê. Ji wê aliyê ve wê, di wê temenê de wê, di demên berê wê demê de wê, di demên berê sedsalên 12´nin de wê aqilê felsefeyi jî wê bi awayekê wê hebê û wê kiryar wê werina lêpirsin. Di wê temenê de wê, wêja û literarura lêpirsinê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê bê pêşxistin. Di demên piştre ên ummetparêziyê de wê, ev dîrok wê were ji holê rakirin. Wê gelek nivisandinên wê demê ên bi felsefi û hwd wê werina ji

holê rakirin û an şawitandin. Minaq wê, çendî ku wê weke vaji rengê nerina suhrewerdî jî bê wê ji devê wê gotinên weke bo manitiyê weke zindikiyê ku ew dihê gotin wî gotiya wê werina ser ziman. Ev wê, di rengekê de wê ne di temenê têgîna dema ahli-kitabitiyê de bê. Lê wê li gorî nerina ummetparêziyê û hwd de bê. Ji xwe ji gotina ummetparêziyê wê ya ku wê were fahmkirin wê ketina rewşek xwe parastinê de wê, bi wê re wê, êdî wê weke temenê pêşketina xwe wê ji holê ra bikê. Di wê temenê de wê, ya ku wê reng û awayekê jî wê di gotina ummetparêziyê de wê weke morfolojiyek fahmkirinê wê di rengekê de wê bide diyarkirin jî wê weke ev bê. Di wê têgînê û morfoloji û rengê nerina ´di pozisyona têgîna (ummet) parêziyê´ bûnê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring jî wê bi wê yekê wê weke ne tenê wê, ji pêvajoya wê ya hizirkirina cihê û pêşketinê wê dûr bikê. Wê bi wê re wê, di nava wê de wê bi nerinên cihê û pêşketinên cihê û hwd re wê bikê pêvajoyek şerê navxweyî ê teybet ku ew denezendî bê û an ne denezendî bê. Di aslê xwe de wê ya ku em di rengekê de wê weke ku wê bi demên hemdem re wê herêm û civakên wê bi encamên wê yên xirab re wê rû bi rû bimênin û wê bijin jî wê weke ev rastî bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê aliyê wê bi wê re wê karibê wê bi wê re wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Morfolojiya serdema ummet parêziyê wê, di rengekê de wê, derketina wê ya li pêş wê weke girtina demekê û vekirina demekê jî wê di nava islamê bixwe de jî wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, demên pêşî ên weke ahli-kitap di demên buweyhidiyan û hwd de wê bibê wê tifaqa di qadaxa kurdistanê de wê bi nava baaweriyan re wê çêbikê û wê bi wê re wê heya sedsale 12´min wê pêşketina xwe wê bide domandin wê weke demek wê ya pêşketinê a hizirkirinê bê. Wê di wê temenê de wê di serî de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekêde wê di dewama wêde wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê dema karduyiyan wê weke aliyekê wê yê giring wê morfolojiya civakatiya demê wê, bingihê wê biafirênê û wê gelek nirx, kevneşopî, vegotin û an çîrok û têgînên wê yên weke bi civatî û hwd wê çanda wan wê ji wê demê wê di rengekê de wê bûhûrî li demên piştre wê bibê û wê civakatiya wê bi wê re wê serwer bibê. Ji wê aliyê ve wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê bi wê re wê werênê ser ziman. Dema karduyiyan û morfolojiya wê, û pêşketinên demên piştre

wê bi tevgerên weke ya mazdeki re wê, di rengekê de wê bibin wê weke karibê weke demek navber a bûhûrînê jî wê di şêwayekê de wê ser wê bisekinê û ev wê weke aliyekê ku wê karibê bi hinek aliyên wê yên din jî bi encamên wê bi jiyane civakî, kevneşopîyên teoloji û hwd re wê karibê wê fahmbikê. Di rengekê de wê kevneşopîya fêrbûnê a felsefeyê wê di wê demê de wê, ji zerdeştiyê û heya manitiyê û mazdekiyê wê ne tenê wê weke bi baweriyê û an aliyê wê yê bi teoloji û hwd bi sînor bi tenê wê karibê wê fahmbikê bê. Aliyê wê yê hizirî, û aqilekê rasyonali û an felsefeyi jî wê hebê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Têgînên metafîzîk û mijare hebûnê û hwd di wê de hizirkirn û kûrbûnê û hwd bi zaninek teybet wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ev aliyê bi pêşketina aqili wê piştî karduyyiyan wê bandûra xwe wê bi zêdeyi wê weke direngekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Wê di wê temenê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê ji wê aliyê ve wê dema karduyiyan wê weke demek demezrîner a bi aqilê wê yê civakî û rasyonal re wê karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di dewama wê de jî wê bi wê pêşketina civakî û aqiliya wê ya rasyonali jî wê pêşveçûnên demên piştî wê demê wê di rengekê de wê bibin û wê karibê wê, fahmbikê û werênê ser ziman bê.

Abdusamet Yigit, Kurdistan, cizirabota, 2025